

Riigikogu Toimetised

www.riigikogu.ee/rito

Fookus

OLGEM VALMIS!

24. veebruaril ründas Venemaa Ukrainat ning see brutaalne sõda on sundinud Eestit hoolimata NATO liikmesusest üle vaatama, kuidas oleme valmis end kaitsma. Elanikkonna kaitse vallas on toimunud Eestis väga suur mõttenihe ning loodame, et näeme peagi ka selle vilju.

UKRAINA NARRATIIV INFOSÕJAS

Kui Putini Venemaa infosõda tugineb suures osas vanale tsaariaegsele raudvarale: tsaar, õigeusk ja isamaa, siis Ukraina on kinnistanud narratiivi oma rahva vaprustest ja alistamatusest. Zelenskõi kõned ja tsitaadid levivad üle maailma, hoides üleval ukrainlaste võitlusmoraali.

Viljar Veebel, Illimar Ploom

KAS PUTIN ON HULL?

Kas Putin on hull või mängib hullu, et Läänemaailma liidreid ehmatada? Sellele küsimusele võib otsida vastust muuhulgas mänguteooria abil.

Urmas Varblane, Mathias Juust

USA JA HIINA VASTASSEIS SÜVENEB

Hiina eesmärk on rajada uut tüüpi rahvusvahelised suhted ja uut tüüpi inimkond, millel on ühine tulevik. Küsimus on avatud ja suletud maailma vastasseisus. Esialgu on vastasseis majanduslik.

Tunne Kelam

KOMMUNISMIPÄRANDI ÜLETAMISE KATSED

Suhtumine Venemaasse ja kommunismi kuritegudesse on Euroopa Liidu liikmesriikide seas erinev, nagu püsiks Berliini müür mentaalselt. Oleme uute liikmesriikidega juhtinud tähelepanu totalitaarse režiimi olemusele ja sellest tulenevatele ohtudele.

www.riigikogu.ee/rito

Riigikogu Toimetised

RiTo 45/2022

RIIGIKOGU TOIMETISED

Riigikogu Kantslei väljaanne
Ilmub aastast 2000

Riigikogu Toimetised (RiTo) on parlamendi põhiseaduslikke ja ühiskondlikke ülesandeid mõtestav perioodiline ajakiri, mis ilmub kaks korda aastas – juunis ja detsembris. RiTo on ajakiri poliitikutele, teadlastele, õppejõududele, õpetajatele ja üliõpilastele, ametnikele, äri- ja mittetulundusühingute liikmetele ning kõigile poliitikahuvilistele. RiTo missioon on edendada dialoogi teadlaste ja riigitegelaste vahel.

Uuringute ja arvamuste rubriigis avaldatakse ka eelretsenseeritud heatasemelisi teadusartikleid, mis käsitlevad nüüdisühiskonna, riigivalitsemise ja poliitika huvipakkuvaid probleeme. Eesmärk on sotsiaalteaduste originaalsete uurimistulemuste abil mõtestada teaduspõhiselt praktilist valitsemiskogemust.

Oodatud on Eesti autorite välismaistes teadusajakirjades avaldatud artiklite eestindused.

The Riigikogu Toimetised (RiTo) = the Journal of the Estonian parliament is a forum for discussing the constitutional tasks of the Parliament and it is oriented towards politicians, scholars, teachers of universities, students, civil servants and representatives of business and non-profit associations, and everybody interested in politics. It also publishes peer reviewed research papers that deal with the issues of interest in modern society, governance and politics.

TOIMETUSKOLLEGIUM:

Tea Danilov – Arenguseire Keskuse juhataja

Enn Eesmaa – Riigikogu liige

Karin Jaanson – Eesti Teadusagentuuri tegevjuht

Ivo Juurvee – Rahvusvahelise Kaitseuuringute Keskuse teadur

Kaido Jõgeva – Riigikogu Kantslei õigus- ja analüüsiosakonna juhataja

Henry Kattago – Riigikantslei strateegiadirektor

Karmen Linask – Eesti Rahvusraamatukogu sotsiaalia ja parlamendiraamatukogu juhataja

Raul Narits – Tartu Ülikooli võrdleva õigusteaduse professor

Kaire Põder – Estonian Business Schooli professor

Tiina Randma-Liiv – Tallinna Tehnikaülikooli professor, akadeemik

Riina Sikkut – Riigikogu liige

Priit Suve – Sisekaitseakadeemia professor

Anu Toots – Tallinna Ülikooli sotsiaalpoliitika professor

TOIMETUS:

Peatoimetaja: Mart Raudsaar | Mart.Raudsaar@riigikogu.ee

Tegevtoimetaja: Leeni Uba | Leeni.Uba@riigikogu.ee

Keeletoimetaja: Kaidi Saavan

Tõlkijad: Mari Ets, Helve Trumann, Mari Vihuri

Kujundaja: Ahto Meri

Nimeregistri koostaja: Kai Ellip

Kirjastamise projektijuht: Piret Pärigma, Eesti Rahvusraamatukogu | Piret.Pargma@nlib.ee

Küljendaja: Tarmo Rajamets

Trükk: Print Best OÜ

Riigikogu Toimetiste aadress:

Riigikogu Kantslei, Lossi plats 1a, 15165 Tallinn, Eesti/Estonia

Telefon +372 631 6382; faks +372 631 6354; e-post RiTo@riigikogu.ee

Autoriõigus: Riigikogu Kantslei 2021

Riigikogu Toimetiste koduleht veebis: rito.riigikogu.ee

Fotod: Eugene Chystiakov / Unsplash; Fady al-Assi; Gleb Albovsky / Unsplash; Kaupo Kalda; Arno Mikkor; Erik Peinar, Riigikogu Kantslei; David Peinado, Pexels; Sisekaitseakadeemia; Sven Tupits; Wikimedia Commons.

ISSN 1406-5665

Sisukord

■ Peatoimetaja veerg

Mart Raudsaar

Olla või mitte olla – selles on küsimus 5

■ RiTo vestlusring

RiTo vestlusring

Julgeolekuolukord on täielikult muutunud ning peame valmis olema kõigeks 7

■ Fookuses

Peeter Tali

Ukrainlased ei ole infosõda veel võitnud,
aga Vene kindralstaap on selle juba kaotanud 19

Andres Mäe

Väikeriikide energiajulgeolekust ja -haavatavusest Baltimaade näitel 29

Urmas Varblane, Mathias Juust

USA ja Hiina võitlus maailmamajanduse juhtrolli pärast 39

Kuno Tammearu

Päästeamet enne sõda ja sõja ajal 51

Viljar Veebel, Illimar Ploom

Kuidas vastata nn hullu mehe strateegiale?
Õppetunnid Ukraina sõjast aastal 2022 57

Piret Avarmaa

Tsiviilelanikkonna ohustatus sõjatehnika arengu tõttu ja varjevõimalused 69

Laura Annast, Kateryna Botnar, Kristiina Kaju

Raamatud ja artiklid paremaks toimetulekuks infosõja rindel 81

■ Poliitiline mõte

Tunne Kelam

Suhted Venemaaga ja kommunismipärandi ületamise katsed 89

■ Uuringud

Andreas Ventsel

Kuidas ära tunda manipulatsiooni?
Kaitseväelaste ja ajateenijate digimeediapädevusest 101

Aveliina Helm

Looduslik elurikkus põllumajandusmaastikes: kestliku toidutootmise tähtis komponent	107
--	------------

Marek Tiits, Erkki Karo

Milline on Eesti biomajandus aastal 2050?	115
--	------------

Andu Rämmer, Anne Kivimäe, Maria Žuravljova, Kaur Kõtsi

Noortekeskne lähenemine ja selle rakendamise mudel N-TELG¹	131
--	------------

Magnus Piirits

Maksusüsteem on surve all	145
----------------------------------	------------

Lenno Uusküla

Pikaajalise hoolduse rahastus. Miks, kuidas ja kellele?	157
--	------------

■ **Varia**

Tarmo Soomere

Teadusnõustamine Eesti kontekstis	167
--	------------

Triinu Kaldoja

Quo vadis, Sisekaitseakadeemia?	177
--	------------

■ **Rahvusvahelised parlamendiuudised**

Piret Viljamaa

Parlamentaaarsed uudised	181
---------------------------------	------------

Autoritest	201
-------------------	------------

Contents	208
-----------------	------------

Summaries	210
------------------	------------

Nimeregister	228
---------------------	------------

.....
¹ Eelretsenseeritud artikkel

Olla või mitte olla – selles on küsimus

MART RAUDSAAR
Riigikogu Toimetiste
peatoimetaja

Putin on ikka õnnitlenud Eesti Vabariiki tema sünnipäeval ja nii vist ka sel aastal, kuigi seekord õnnestus tal meie riigi sünnipäev muidugi ära rikkuda. Mäletatavasti ründas Venemaa 24. veebruari varahommikul Ukrainat täie jõuga mitmest suunast, ilmselge eesmärgiga Ukraina riiklus likvideerida.

Kõik järgnev on olnud kohutav 20. sajandi jubedate õppetundide elustamine, mida ka meie oleme kunagi omal nahal kogenud alates bolševistliku terrori algusest 1917. aastal Vabadussõja lõpuni ja 1940. aastast kuni meie riikluse taastamiseni. Küüditamisi, terroristlikke hävitusrännakuid linnade vastu, hävituspataljonide tegevust, kunstivarade ja üleüldse varade vargust (pesumasinaid meil küll veel siis polnud) ning põletatud maa taktikat. Me kõik vist arvasime, et see on jäänud minevikku ega saa enam korduda – ehkki eksistentsiaalne oht Venemaa poolt on meie kohal rippunud kogu aeg. Kuid kõik see on kordunud Ukrainas ning paraku oleme selle jubeda vaatemängu esireas koos Poola ja teiste Balti riikidega. Muidugi ka Soome ja Rootsiga, kes nüüd tahavad pääseda kiiresti NATOsse.

Ehkki meie Eestis, olles juba NATO liikmed, oleme maailma võimsaima

rahvusvahelise kaitseorganisatsiooni liikmed, pole meilgi mõtet pead ohtude eest liiva alla peita. Mõte, et Venemaa võib rünnata oma naaberriiki kõige ehtsama anastussõja moel, liites selle territooriume endaga, pole enam sugugi hullumeelne. Paraku oleme Venemaa naaberriik, pealegi üsna väikene.

Nagu ütleb eruohvitser ja Riigikogu liige Leo Kunnas Riigikogu Toimetiste vestlusingis, on Ukraina teinud kaks viga: nende sõjaaegne kaitsevägi oli liialt väike ning nad jäid oma heidutusega liialt tagasihoidlikuks. Need on vead, millest Eesti peab õppima. Õnneks valitseb meie erakondade seas julgeolekupoliitika osas täielik üksmeel ning Eesti on otsustanud kaitsekulutusi kiiresti tõsta. Täpsemalt saate lugeda juba käesoleva numbri vestlusingist, kus lisaks Kunnasele osalesid Jaak Juske, Enn Eesmaa ja Mihhail Lotman. Lisaloo kirjutas Reformierakonna poolt Marko Mikkelsen, kes on teinud viimastel kuudel meie liitlaste juures Riigikogu väliskomisjoni esimehena tänuväärset süstikdiplomaatiat.

Nende ridade kirjutamise ajal toimuvad ilmselt Ukraina sõja murdelahingud Donbassis. Kiievi ja Harkivi vallutamisest on Venemaa (esialgu) loobunud. On oluline, et Ukraina peaks vastu, ja selleks peame teda igati toetama. Samas tuleb meil endil teha ära oma kodutöö, et Venemaal ei tuleks mõttessegi meid rünnata. Nii on mõistetav, et käesoleva numbri teemaks on julgeolek.

Tegelikult ju sõda ei ole – Venemaa

väitel käib sõjaline erioperatsioon, mille eesmärk oli välisminister Lavrovi sõnul sõja ärahoidmine. See on kõrgem diplomaatiline ekvilibristika. Kuidas Venemaa on sõda ja rahu defineerinud ning kuidas Läänt oma infooperatsioonidega üllatanud, sellest kirjutab essees kolonel Peeter Tali. Ehkki Ukraina ei ole veel sõda võitnud, domineerivad vaba maailma inforuumis õnneks Ukraina narratiiv ja Ukraina sõnumid.

Üks Venemaa hübriidrünnakute hoobasid on olnud energiarelv, mille abil on muudetud mitmeid riike Venemaa gaasist ja naftast sõltuvaks. Analüütik Andres Mäe kirjutab väikeriikide energiajulgeolekust ja -haavatavusest Baltimaade näitel. See on väga mõtlemapanev kirjatöö.

Et Ukrainas toimuv võib olla eelmäng suuremale mõõduvõtmisele maailmas ning seda USA ja Hiina vahel, uurivad lähemalt Tartu Ülikooli rahvusvahelise ettevõtluse professor Urmas Varblane ja sama ülikooli doktorant Mathias Juust. „Hiina eesmärk on rajada uut tüüpi rahvusvahelised suhted ja uut tüüpi inimkond, millel on ühine tulevik,“ kirjutavad autorid. Ma ei ole 100 protsenti kindel, kas me sellises ühiskonnas elada tahaksime, kuna lihtsustatuna on küsimus avatud ja suletud ühiskonna omavahelises võitluses.

Päästeameti peadirektor Kuno Tammearu vaatleb Eesti kriisiks valmisolekut varude ja varjumisvõimaluste vaatevinklist. Elanikkonna kaitset tuleb edasi arendada, mõned omavalitsused on sellega paremini hakkama saanud, teised kehvemini. Kuid nagu on öelnud mulle Tammearu asetäitja Tauno Suurkivi, siis on selles vallas toimunud Eestis väga suur mõttenihe ning me näeme peagi ka selle vilju.

Kas Putin on hull või mängib hullu, et Läänemaailma liidreid ehmatada? See oli enne Ukraina sõja algust – aga on ka praegu – miljoni dollari küsimus. Sellele

küsimusele otsivad mänguteooriat appi võttes vastust Balti Kaitsekolledži teadur Viljar Veebel ning Kaitseväe Akadeemia dotsent Illimar Ploom.

Tulles korra tagasi elanikkonna kaitse teema juurde, tasub lugeda Sisekaitseakadeemia magistri Piret Avarmaa magistritööd, kus ta annab ülevaate relvasüsteemide tehnoloogilisest arengust (mille vilju me kõik paraku Ukrainas näha võime) ning sellest, kuidas ennast nende relvade eest kaitsta.

Rahvusraamatukogu spetsialistid Laura Annast, Kateryna Botnar ja Kristiina Kaju annavad ülevaate raamatutest ja veebikülgedest, mille lugemine võimaldab meil infosõjaga paremini toime tulla. Võib öelda, et tegemist on igati kasuliku eneseabi nurgakesega!

Rubriigis „Poliitiline mõte“ jätkab 2004–2019 Europarlamendi liikmena tegutsenud Tunne Kelam oma tähelepanekute sarja, milles on ka väike memuaarimoment. Selles numbris kirjutab ta suhetest Venemaaga ja kommunismipärandi ületamise katsetest. Õnnetul kombel on tegemist taas väga aktuaalse kirjutisega, ehkki sarja planeerides ei osanud meist keegi seda sellisel moel ette näha.

Uuringute rubriigis avaldame kolm uuringut koostöös Eesti Teadusagentuuriga nende RITA programmist. Tegemist oli programmiga, mille käigus tellisid ministeeriumid uuringuid, kujundamaks teadmispõhist poliitikat. Haakuval teemal kirjutab Teaduste Akadeemia president Tarmo Soomere teadusnõustamisest.

Avaldame veel kaks uuringut Arenguseire Keskuselt, lisaks vaatame, mis toimub Sisekaitseakadeemias ning eraldi on suurem uuring noortekeskse lähenemise mõtestamisest ja sellel rajaneva mudeli loomisest.

Loodan väga, et Riigikogu sügisnumbri ilmumisel detsembris valitseb Euroopas juba rahu.

Julgeolekuolukord on täielikult muutunud ning peame valmis olema kõigeks

Praegu on kõikjal jututeemaks Ukraina sõda ja Eesti julgeolek, seetõttu arutlesid neil teemadel ka Riigikogu fraktsioonide esindajad Riigikogu Toimetiste vestlusringis 4. mail. Arutelus osalesid Enn Eesmaa (Keskerakond), Jaak Juske (SDE), Leo Kunnas (EKRE) ja Mihhail Lotman (Isamaa).

MART RAUDSAAR: Tervitan kõiki kohalolijaid järjekordses Riigikogu Toimetiste vestlusringis. Pidasime novembris 2017 Riigikogu Toimetiste vestlusringi julgeoleku teemal, kuid tolle ajaga võrreldes on olukord täielikult muutunud. Aga samas hea meel on tõdeda seda, et paljud asjad ja ettevalmistused, millest siis räägiti, on osutunud õigeteks. Austatud fraktsioonide esindajad, milline on teie arusaam muutunud olukorrast ja mida peaks Eesti veel täiendavalt oma kaitsevõime tõstmiseks tegema?

ENN EESMAA: Ma arvan, et muutunud on peaaegu kõik. See ei ole lihtsalt trafaretne lause, et elame alates 24. veebruarist uuelaadses maailmas. Paljudel inimestel oli väike illusioon, et ehk see

sõda jääb ära, et Venemaa vaid paisutab oma muskleid Ukraina lähistel ja kõik lõpeb sellega. Et Lääne inimesed ilmaasjata närvitsesid ja hüsteeritsesid. Et Venemaal oli planeeritud sõjaline õppus ja nüüd on see tehtud ja minnakse tagasi oma tavalistesse peatuspaikadesse ja töötatakse seal edasi.

Kõik see põrmustus, ja ütleme ausalt, ega normaalse mõistusega inimene ei saagi aru, miks sõda alustati. Ka Venemaa inimesed on avaldanud arvamust, et Vladimir Putin paiskas Venemaa ajas tagasi – vähemalt aastakümneid, aga võib-olla isegi sajandi võrra. Samas, sajandi jagu on suhteliselt keeruline võrrelda, sellepärast et Vene tsaaride hulgas oli ka neid, kes olid ju üsna progressiivsed. Nii et see olukord on paisanud maailma täiesti uutesse reeglitesse. Ühe osavõtja puhul need reeglid täiesti puuduvad.

Ennustan, et läheb vähemalt kaks-kolm inimpõlve, enne kui maailm ja Euroopa rahvad suudavad Venemaaga suhted taastada. Ma ei räägi üldse ukrainlastest, sest nendel ilmselt on igavesest ajast igavesti Venemaaga raskusi. Ja kõige hullem on veel see, et Putin suutis teha nii, et kui alguses võeti paljudes riikides asja nõnda,

et tegemist on Putini või tema lähikonna sõjaga, siis praegu on üha rohkem ilminguid selles suunas, et tegemist on Venemaa ja venelaste poolt vaadatuna vene rahva sõjaga, natsiooni sõjaga. See on palju hullem olukord. Liidrid vahetuvad, ka Putin pole igavene, aga vene rahvas on ja jääb veel sajandeiks. Ja see uskumatu reiting, mis on Putinil, see on osaliselt sellepärast, et paljud vene inimesed, kaasa arvatud ka Eestis elavad venekeelsed inimesed võtavad kogu tehtavat kriitikat mitte ainult Putini režiimi, vaid otseselt vene rahva vastasena ja see on väga-väga halb.

Tegemist on vene rahva, natsiooni sõjaga, see on palju hullem olukord. Liidrid vahetuvad, aga vene rahvas on ja jääb veel sajandeiks.

ENN EESMAA

MIHHAIL LOTMAN: Täiesti nõus sellega, et oleme uues olukorras, milleks Euroopa Liit ja üldse Lääne tsivilisatsioon ei olnud valmis. Olen nõus ka sellega, et Venemaa on paisatud tagasi vähemalt aastakümneteks ja Venemaaga ei saa ajada normaalset poliitikat veel kaua. Aga vaataks enne julgeolekuriskist rääkimist, mis asi on praegune Venemaa. Ma osalen võrgustikus U4U (United Forum for Ukraina). Võtsime seal vastu ühe dokumendi. Tükk aega arutati ning lõpuks ei tulnudki head lahendust, millise epiteediga nimetada Venemaad. Kas ta on natsistlik, fašistlik; siis arutati tükk aega, kas ta on uusnatslik või neonatslik. Need on kõik suurepärased terminid, aga nad on sisutühjad.

Minu veendumuse järgi on Venemaa praegu see, mida väljapaiste saksa filosoof Karl Jaspers 1946. ja 1948. aastal on kirjutanud. Ta nimetas seda kuritegelikuks riigiks. Karl Jaspers oli väljapaiste fenomenoloog, eksistentsialist, ka psühhiaater. Kuritegelik riik ei ole selline riik, mis aeg-ajalt sooritab kuritegusid. Seda juhtub teiste riikidega ka. Kuritegelik riik on selline riik, mis ei saa jätta kuritegusid sooritamata, sest tema olemus on kuritegelik ja ta väljendab oma olemust kuritegudes, mitte heategudes.

Miks Putin ründas Ukrainat?

Sellepärast, et ta ei saanud mitte rünnata. Me ei saa vaadata sõda Ukrainas eraldi sellest, mis toimus Venemaal. Üsna sümbolne on, et järjekordne fabritseeritud protsess Navalnõi vastu hakkas samal päeval, kui algas agressioon Ukraina vastu. Toimub kodanikuühiskonna tasulülitamine. Õigusriigi likvideerimine. Venemaal on kõik institutsioonid kuritegelikud, ka kohtud. Pangandus, haridus ja kõik muu. Ma ei räägi kommunikatsioonist, ajakirjandusest, televisioonist jne. See on kõik kuritegelik.

Nagu lugejad teavad, võttis Riigikogu vastu avalduse, mis nimetas sõda Ukrainas genotsiidisõjaks. Seal toimuv on genotsiid. Sellepärast, et seal on lakkamatu ja järjepidev ahel, mis seob Putinit selle sõduri naisega, kes palub oma meest, et ta vägistaks ukraina naise. Naerdes! Vahepeale jäävad kõik etapid: propaganda, erinevad ametkonnad, lõpuks sõjavägi ja sõjaväelaste naised, emad, pruudid, kes ütlevad, et too meile sealt asju, röövi. Jah, see on kuritegelik ühiskond.

Umbes niisugune oli olukord Saksamaal, aga mõnes mõttes olen ma Venemaa osas optimistlikum. Vaadates Saksamaad teame, et talvel 1945 oli Saksa ühiskond kõik Hitleri poolt. Ütleme, protsendi mürdosa oli neid, kes olid pörandaalused. Suvel selgus, et keegi ei ole Hitleri poolt, jäid vaid mõned üksikud fanaatikud. Inimesed ütlesid, et meid peteti, ja tõesti peteti. Ma olen kindel, et kui Vene

kaardimajakene kokku kukub – aga kuritegelik režiim ja üldse totalitaarsed režiimid ei ole tugevad, neil on tugevuse illusioon –, ja kuna Putin on Venemaa ja kui ta kaob, siis tuleb mingisugune ülemineku valitsus, julgeolekumehed, aga nad ei salli ega usalda teineteist. Kuid ma ei arva ka seda, et seal tuleb lähiajal mingisugune demokraatlik režiim. Selleks ei ole Venemaa kaotus piisavalt suur.

Ma ütlen veel kord, et toimuval on ka positiivsed tagajärjed. Lääs ja Euroopa Liit ei ole olnud kunagi nii ühtne kui praegu, sama võib rääkida NATO kohta.

ENN EESMAA: Iseloomustamaks neid tegusid, mida Venemaa sõdurid Ukrainas teevad, on sõna „meeletus“ veel väga leebe. Kui ma kohtusin Ukraina suursaadikuga, siis meenutasin, et umbes 30 aastat tagasi olin Tbilisis ajakirjanikuna pärast Tbilisi veresauna, kus sõdurid olid sapöörilabidatega tapnud kesklinnas demonstrante. See oli õdvastav, ja mitte ainult seetõttu, kuidas need laibad välja nägid, vaid ka sellepärast, et isegi neid inimesi, kes ära jooksid, ajasid sõdurid 300–400 meetrit taga ja löid nad ikkagi maha.

Grusiinid ütlesid, et nendele sõduritele oli antud mingisugust droogi, millest nad olid läinud täiesti sassi. Küsisin Ukraina suursaadiku käest – teades, et nende luure on heal tasemel –, et kas neil on andmeid selle kohta, et ka Ukrainas tõhustatakse ründavate sõdurite võitlusvaimu selles suunas, et nad läheks nii metsikuks. Tema ütles, et sellised andmed nendel puuduvad ja seda on muidugi ka raske ette kujutada. Kui Tbilisis mõllas sadakond sõdurit, siis Ukrainas on neid kordades rohkem ja kust need droogid kõik välja võetakse.

JAAK JUSKE: Ma tahaks alustada natuke optimistlikumalt. Meil on võimalus elada Eesti ajaloo pikkuselt teisel rahupeerioidil, mille jooksul pole suurt sõda Eesti territooriumil toimunud. Kõige pikem periood oli Põhjasõjast I maailmasõjani. Ja alates II maailmasõjast on saanud üles kasvada juba kolm ja enam põlvkonda eestimaalasi, kes Eesti territooriumil pole

Enn Eesmaa

Foto: Erik Peinar

suurt sõda näinud ja kes pole ka Euroopas suurt sõda näinud.

Nüüd tõepoolest on meie vahetus naabruses suur sõda kahetsusväärset käimas ja lõppu pole näha. Kindlasti oleme viimase paarikümne aasta jooksul, Putini ajal, näinud totalitaarse Vene impeeriumi taassündi, samm-sammult. Vene ühiskonda on keeratud lukku, loodud hirmuühiskonda ja Putin on siamaani pidanud kavalalt temale mugavaid sõdu. Ta on hõivanud väikeseid territooriume, mis on olnud valdavalt temameelsed. Ja nüüd ta mingil põhjusel tegi selge vaelearestuse, minnes terve suure iseseisva riigi vastu. Ma arvan, et väga paljuski on seesama tema enda loodud hirmuõhkkond talle täna kätte maksnud. Ta ülehindas Vene armee võimekust ning alahindas Kiievi ja Ukraina rahva vastupanuvõimet. Aga Euroopa on paljuski teinud üldjoontes sarnase vea, nagu tehti 1930ndatel. Hitlerit oleks olnud aastal 1935, isegi 1938 palju kergem peatada, kuid ühel hetkel oli vaja selleks juba väga suurt sõda.

24. veebruaril avanesid ka viimaste Putini fännide silmad. Euroopas toimunud mõttemuutuse kõige parem näide on Saksamaa, kes on paari kuuga aastakümnete pikkusest [Venemaa] poliitikast loobunud. Ega muidugi niisuguse suure riigi jaoks ei tulegi muutus lihtsalt.

Aga nende Putini sõdade – eelkõige Krimmi okupeerimise ja tänase sõja – hea sõnum võib olla Eesti jaoks see, et pärast Krimmi tulid NATO suured liitlased füüsiliselt meeste ja sõjatehnikaga Eestisse kohale.

Täna näeme, kuidas nad tulevad siia veelgi suuremas mahu, mis kindlasti aitab meie julgeolekut tagada. Fundamentaalne muutus on Põhjala riikide Soome ja Rootsi väga tõenäoline liitumine NATOga, mis aitab Eesti demokraatlikku vabariiki hoida. Me istume siin põhiseaduskomisjoni ruumis, meie ees on Eesti põhiseadus, mis sel aastal saab 30 aastat vanaks. Ma olen mõelnud õpetajana, et terves pikas Eesti ajaloos on saanud selle 30 aastaga suureks saada esimene põlvkond Eesti noori, kes

**Kodanikuühiskonna
tasalülitamine,
õigusriigi likvideerimine
– Venemaal on
kõik institutsioonid
kuritegelikud, ka kohtud,
pangandus, haridus
ja muu.**

MIHHAIL LOTMAN

on tõesti elanud täielises demokraatlikus vabariigis ja see on väärtus, mille nimel tuleb teha kõik, et seda hoida.

LEO KUNNAS: Professor Lotman andis Venemaa asjatundjana väga hea hinnangu, millele on raske midagi lisada, ainult paar aspekti tooksin välja. Ma arvan, et Venemaa on praegu umbes selline riik, nagu oleks Nõukogude Liit olnud pärast 1991. aasta augustiputši, kui putšistid oleksid võitnud. Kõik see, mida Putini režiim

teeb, oli väga selgelt ennustatav, siin ei ole midagi uut. Toimub kõik see, mida tehti juba teises Tšetšeenia sõjas, ainult mastaap on mitukümmend korda suurem.

Kes on Putin? Annaksin talle kaks hinnangut. Kõigepealt on ta tšekist, teiseks on ta blatnoi. Blatnoi, kelle bande on kogu Venemaa. Mul on olnud noorena mõlema inimkategooriaga kokkupuutumist. Nende arusaam moraalist ja kõlblusest on kardinaalselt teine kui tavalisel inimesel.

Mis puutub Venemaa laiaulatuslikku kallaletungi Ukrainale, siis ütleksin maakeeles hästi lihtsalt välja, et Ukraina on lihtsalt liiga suur tükk. Ukraina ei ole sõjaliselt võidetav. Kuidas on sõda läinud? Venemaad on tabanud suur strateegiline lüüasaamine Põhja-Ukrainas. Vene väed ei lahkunud sealt seetõttu, mida Vene propagandaga väidab, et oli „erinevaid kaalutlusi“. Lihtsalt Ukraina väed sundisid nad lahkuma, nii regulaarväed kui ka sissid ehk Ukraina kõnepruugis partisanid, kes võitlesid Ukraina tagalas, Põhja-Ukrainas. Lisaks oblastikeskustele jäid ka peaaegu kõik rajoonikeskused Ukraina vägede kätte. Siin mingit edu ei saavutatud.

Samamoodi on olukord praeguse pealetungiga. Elame hetkel sõja seitsmekümnendas päevas, toimunud on kümme nädalat sõda. Millega on lõppenud [Venemaa] suur pealetung Ida-Ukrainas? Mõnedkümmend kilomeetrit taktikalist edu. See [kaardil paistev] vastassuunaline Kurski kaar, kui meenutame II maailma-sõja suurt lahingut, püsib ikka, [Venemaal] praktiliselt edu ei ole ja 9. maiks ei ole ka midagi ette kanda.

Ma ise olen teinud muidugi palju jõupingutusi, et selleks olukorraks valmistuda. Kui vaatan Konservatiivse Rahvaerakonna programmilisi seisukohti riigikaitse valdkonnas, siis pean tõdema, et sõda on nüüd katalüsaator või mootor, mis sunnib enamikku nendest asjadest ära tegema. Meie tagasihoidlikud jõupingutused, mis senini oleme teinud, on saavutanud väikest edu ainult mõnes üksikus valdkonnas. Aga nüüd jõuame

Mihhail Lotman

Foto: Erik Peinar

ikkagi sinna, et täitmist vajavad nii sõjalise riigikaitse võimelüngad kui ka sõjaaja kaitseväge suurus, mis on täna liiga väike ja läheb otsustavalt suurendamisele. Sõjaaja kaitseväge suurendamine toimub, võimelüngad täidetakse, samamoodi laiapõhjalises riigikaitstes.

Meil tehakse elanikkonnakaitstes ära elementaarsed asjad. Kõik see, mis on kirja pandud, seda nüüd selle sõja mõjul ja jõul ka ellu viiakse. Ainus asi, mida praegu tasub karta, on see, et meil ei tekiks eufooriat – ukrainlased on löönud Venemaa tagasi ja Venemaa on nii nõrk, et me ei peagi midagi tegema. See mõnevõrra juhtus 2014. ja 2015. aastal. Seda viga me ei tohi korrata. Me ei alahindaks Venemaad, sest meie jaoks on Venemaa alati väga suur ja võimekas.

MIHHAIL LOTMAN: Kaks kommentaari, millest üks puudutab Putini isiksust ja teine julgeolekuolukorda. Putini isiksusest. Ma ei ole päris kindel, päris nõus sellega, mida Kunnas ütles, et Putin on KGBst ja see ütleb kõik. Ma olen kindel, et tema iseloom ei ole sellepärast selline nagu ta on, et Putin on KGBs. Ta läks KGBsse sellepärast, et tal on selline iseloom. Putin on sadistlik psühhopaat, lapsest saadik piinas ja tappis loomi, kiusas klassikaaslasid

ka füüsiliselt. Ta oli väike, aga oskas võtteid ja tegi väga haiget klassikaaslastele, kiusas õpetajaid. KGBs leidis ta endale sellise keskkonna, kus ta teiste hulgast [negatiivsega] eriti ei paistnud välja. Kuidas ta kiusas oma naist jne!

Siin on kaks olulist asja. Esiteks need tapatalgud, mis Ukrainas toimuvad. Kui Putin ütleb, et kõik läheb plaanipäraselt, siis ta muidugi valetab –, aga muidugi ta ei valeta ka. Ta autasustas seda brigaadi, kes Butšas tapatalguid korraldas. Aga Putin poleks Putin, kui ta ei teeks ka järgmist käiku. Ta autasustas seda brigaadi ja saatis nad Donetskis hakklihamasinasse. Võib-olla pärast tekib küsimus, kus on see tüüp, kes Butšas vägistab? Vastus: ärge laimake kangelast, kes langes sõjas.

Selles mõttes on täiesti vale mõte kõikidel liidritel, kes arvavad, et Putiniga tuleb rääkida. Macron rääkis temaga kuus tundi. Milline oli Putini resümee? Ta piinas mind kuus tundi! Putin ei ole kuulaja, ta on rääkija. Ja veel üks oluline asi – pange tähele, et iga kord pärast seda, kui mingi liider kohtub Putiniga, halveneb olukord rindel. Ka praegu, kui Macron rääkis [Putiniga] telefoniga üle pika aja, taastus Azovstali tehase pommitamine kohe, kui ta pani toru ära. Kusjuures on teada, et seal on tsiviilisikud. Seda siis Putinist ja vigadest, mida tehakse temaga seoses.

Teiseks, Eesti julgeolekuolukord seoses Ukraina sõjaga on oluliselt paranenud. Meie üks suurimaid ohtusid oli Pihkva dessantdiviis meie külje all, mis sai lahingutes nii kõvasti peksta, et nüüd nende dessantnikud ei taha isegi sõtta tagasi minna. Täiesti kuulmatu asi – eliitvägi ei taha sõtta minna. Peame meenutama, et Ukraina võitleb praegu kogu läänemaa ilma, kaasa arvatud Eesti eest.

JAAK JUSKE: Kui vaatame Vene riigi 1200 aasta pikkust ajalugu oma tõusude ja mõõnadega, siis Vene riik, ükskõik, mis nime ta on kandnud, on alati enda vastas austanud jõudu. Ta võib selle jõuga ülbitseda, seda proovile panna, aga ta teab, kus on sõja ja rahu piir ning selles

mõttes on NATO selgelt vastasjõud. Mida ühtsem on Lääs, seda raskem on Putinil oma vallutusplaane jätkata. See on üks õppetund ajaloost. Aga küsime, kui kaua kestab Putini verine režiim? Vaadates jällegi vene rahva pikka ajalugu, tundub mulle, et vene rahva kannatuse kumm on hästi-hästi pikk. Kindlasti nad ei hakka veel täna või homme mässama. Kuid mingil hetkel kannatus katkeb ja siis me näeme, mismoodi sünnivad suured vene revolutsioonid.

MIHHAIL LOTMAN: Rääkida Vene riigi 1200-aastasest ajaloost ei ole õige. On olnud 600 aastat režiimi. Enne oli Ukraina, Kiievi-Venemaa, mis on järjepidev Ukrainaga.

On selge, et Ukraina sõda ei tahtnud, aga ta ei suutnud Venemaad veenda, et see sõda ei tasu ära.

LEO KUNNAS

MART RAUDSAAR: Tahaksin viia teema Venemaalt Eesti juurde. Oleme Ukraina sõjast saanud kolm õppetundi. Esimene õppetund on, et suund, kuhu me oleme oma kaitseväge arendanud, on põhimõtteliselt õige, kuna territoriaalkaitse ja laiapindne riigikaitse on osutunud Ukrainas hästi oluliseks. Nad on meiega võrreldes olnud sellega algusjärgus, aga nad on sõja käigus väga kiiresti arenenud. Teiseks, uued relvasüsteemid on näidanud oma tähtsust – mida meil on, aga ilmselt mitte piisavalt. Ja kolmandaks see, et Venemaast võib uskuda kõike, mida on ju ka räägitud, aga nüüd me oleme saanud kinnituse: Venemaa on oportunist ja ma kardan, et sõda võib halva stsenaariumi puhul madalama intensiivsusega jätkuda

veel kaua. Ja nüüd, kui me oleme need õppetunnid võtnud arvesse, mida me peaksime tegema?

LEO KUNNAS: Ma korrigeeriksin natuke õppetundide osas. Tegelikult ma kritiseeriksin natuke Ukrainat: nad tegid alguses kaks viga. On selge, et Ukraina ei tahtnud sõda, aga ta ei suutnud Venemaad veenda, et see sõda ei tasu ära. Mida selleks oleks pidanud tegema? Ukraina on suur riik, 44 miljonit inimest, kuid kui suur oli nende sõjaaja kaitseväge – 230 000 sõdurit. Soome elanikkond on viis miljonit, nende kaitseväge on kuni 280 000 sõdurit. Pärast Ilovaiskit ja Debaltsevet 2014–2015 oleks Ukraina sõjaaja kaitseväge suurus pidanud olema 700 000 sõdurit.

Lisaks oleks tulnud teha nähtavaid ettevalmistusi ehk demonstreerida, et me valmistume sõjaks! President Zelenskõi tegi selle vea, et ta ei teinud seda, kuigi Lääne luureteenistused hoiatasid sõja eest. Me ei tohiks neid vigu korrata. Ka minu kriitika on olnud, et jah, me oleme õigel teel, meil on reservarmee, meil on ajateenistus, on Kaitseliit, aga meie kaitseväge on olnud liiga väike, pluss meie kaitsekulutused on liiga väikesed, me oleme jätnud suured võimelüngad sisse. Nüüd püüame kolme-nelja aastaga teha ära seda, mida oleksime pidanud tegema eelneva kümne või viieteistkümne aastaga.

Elu lihtsalt sunnib meid selleks, aga nüüd läheb kõik meile umbes kaks korda kallimaks, sest hinnad ju tõusevad. Kõik, mis puudutab relvastust ja sõjamaterjali. Ja me ei tea, kui palju meil aega on. Jah, praegu Vene üksused, ka meie lähipiirkonna üksused, on saanud suuri kaotusi. Aga neid üksusi ei saa maha kanda, aasta-kahe pärast need taastatakse. See [sõja] oht on hetkel madal, aga me ei tohiks teha seda viga, nagu ma juba enne rõhutasin: vaatame, et nüüd nad said nii palju peksta, nad on nõrgad, mis nad ikka suudavad meile teha.

ENN EESMAA: Olen seda meelt, et oleme põhimõtteliselt käitunud õigesti. Eesti inimeste meelelaad on väga palju

muutunud. Selle eredaimaks näiteks on, kui palju on aidatud Ukraina sõjapõgenikke. Kuid lähtume siiski sellest, et heidutuse ja julgeoleku tõhususe tõstmine on seotud sellega, et Venemaa ja Valgevene jäävad ikkagi NATO kõige suuremateks vastasteks. See on ajutine, et sõjalisi üksusi on siit ära viidud Ukrainasse. Küllap nad tuuakse tagasi kas samas koosseisus või siis tuuakse lisajõude kusagilt mujalt.

Kuid ma toaksin sisse rahvuse mõiste. Kui me lootsime, et äkki jääb see sõda tulemata, siis kindlasti meist paljud –, ma ei ütle, et nende hulgas olin ka mina –, arvasid, et kuidas Putin ründab Ukrainat, kus on tohutu suur venekeelne elanikkond. Seal on ju oma Narva, oma Kohtla-Järve, kus on põhiliselt venekeelne elanikkond. Ma olen seda argumenti kuulnud siin Eesti puhul. Kuna Eestis on venekeelset elanikkonda siiski üks kolmandik, siis kuidas nad Eestit ründaks?

Aga tuletame meelde, mida Putin on öelnud. Ei ole üldse olemas ukraina rahvust, nad on kõik venelased ehk teisisõnu, ta ründas Vene riigi ühte osa, kus tema arvates elavad ainult venelased. Lootus, et nad oma inimesi ei ründa, ei päde. Nii et kõik need eelarvemuudatused, miljonite lisamine meie eelarvesse ja lisaeelarvesse, on läinud õigesti.

Plaanid Eestit kaitsta on olemas ja see ei ole mitte ainult 100 protsenti seotav sellega, et NATO liitlaste väed tulevad ja meid aitavad, ka meie oma panus on olemas. Nii et kui me tõesti elame uues [julgeoleku] maailmas, siis ka inimeste lähtekohad ja arusaam olukorra tõsidusest on väga suuresti muutunud. Eesti inimene ei lähe kergesti paanikasse, aga igaüks meist tõenäoliselt arvestab selle [sõjalise rünnaku] võimalusega tunduvalt rohkem kui võib-olla mõned kuud tagasi.

JAAK JUSKE: Ükskõik, kas käimasoleva sõja lõpp on õudne lõpp või lõputu õudus, kuid Putin, kui ta võimul püsib, üritab kindlasti mingil hetkel panna NATOt proovile. Kindlasti on võtmeküsimuseks NATO liitlussuhete võimalikult tugevana

Leo Kunnas

Foto: Erik Peinar

hoidmine. Mis puudutab Riigikogu, on meil harvaesinev üksmeel. Kõik täna Riigikogus esindatud erakonnad –, ja ma arvan, et ka need, kes saavad olema esindatud uues Riigikogus, on valmis kiirendatud tempos riigikaitsekulutusi tõstma ja neid kõrgena hoidma.

Sest tõesti – ajaaken on lühike ja me kunagi ei tea, mida Venemaa võib kas Eesti või Balti riikide suhtes teha. Niikaua kui totalitaarne kuritegelik režiim Venemaal püsib, ükskõik, kes seda parasjagu juhib –, on see Putin või tema järeltulija –, siis mulle meeldib ühe meie julgeolekueksperdi mõte, et peaksime muutuma väikeseks Iisraeliks. Iisrael on demokraatlik riik, mis on vaenlastest ümbritsetud, riik, mis on küll hambuni relvastatud, aga hoiab oma demokraatlikku riigikorda. Seda tingib paraku nende geopolitiiline paiknemine.

ENN EESMAA: Meie kohalikku tunnetust mõjutab väga suuresti ka see võimalus, mis on nüüd juba üsna reaalseks muutunud, et Soome ja Rootsi liituvad NATOga. Eriti Soome oludega oleme ju üsna hästi kursis, meil on pidev kontakt oma kolleegidega Soome parlamendist.

Kui Rootsi ja Soome on NATO liikmesriigid, siis kogu meie regiooni julgeoleku tase tõuseb märgatavalt. Kas või näiteks oleme rääkinud sellest, kuidas tõhustada

Jaak Juske

Foto: Erik Peinar

meie saarte kaitset. Kui Läänemeri muutub sisuliselt NATO sisemereks ning sealt jääb välja vaid üks väike osa (Kaliningrad), siis kõik need kaitsmisvõimalused on hoopis midagi muud. Soomel on võimas armee, suuresti juba NATO vägede tasemel. Rääkimata sellest, et Rootsis on ka tugev lennuk. Soome on ostmas uusi hävitajaid, mis kahtlemata tuleb kasuks meilegi.

JAAK JUSKE: Tõesti, olukorras, kus peame NATOt ja omaenda iseseisvat kaitsevõimet tugevdama, on meil ikkagi erakordne situatsioon, kus ka rahva kaitsetahe on eriliselt kõrge. Me ei tohi seda unustada ja peaksime seda pigem ära kasutama. Iga Eesti inimene, iga kodanik peaks teadma oma rolli riigikaitstes – seda on väga oluline määratlada.

MIHHAIL LOTMAN: Olen nõus kõige, mis on öeldud, kaasa arvatud kaitsetahte osas. Mul üks poeg astus Kaitseliitu, teine on astumas, ka lapselapsed on aktiivsed, poisid on praegu välismaal, aga nad läbivad kindlasti ajateenistuse.

Olen täiesti nõus sellega, et Pihkva lähedal küll sõjaline võimekus Venemaal kasvab, aga eliitdessantdiviisi taastamine võtab aastaid. Need, kes seal olid, olid ikka sõdades karastunud veteranid, täiesti

kõriloikajad. Aga said haledalt peksta Ukrainas. Suurel määral mitte enda süül, vaid väga halva sõjalise juhtimise pärast. Ei tohi Venemaad üle hinnata. Venemaal on tugevuselt teine armee maailmas, aga selgus, et see ei saa maailmas 20. armeega hästi hakkama, kuna neil on valdavalt veel nõukogude ajast pärit juhtimissüsteem ja taktikaline mõtlemine. Aga Venemaad ei tohi ka alahinnata. Venemaa ressursid on tohutud, eriti võrreldes Eestiga. Meil ei ole nagu Ukrainas mitmesaja kilomeetri sügavust kaitseliini. Seega on meie jaoks väga oluline muutus, mis on toimunud Rootsis ja eriti Soomes. Alati oli nii, et Rootsis oli toetus NATOle natuke kõrgem, aga Soomes madalam, nüüd on vastupidi ja me väga loodame, et juunis NATO Madridi tippkohtumisel nad esitavad liitumisavalduse.

Madridi tippkohtumiseni on mõned kuud ja peame olema valmis igasugusteks provokatsioonideks. Suurt sõda ma praegu ei usu, selles regioonis ei ole Venemaal rammu; välja arvatud Luugal olevad keskmaa raketid, mis on spetsiifiliselt suunatud Eestile. Jah, teoreetiliselt nad võivad pommitada Peterburi, aga millegipärast ma arvan, et seda ei olnud silmas peetud; natuke Põhja-Lätit, aga spetsiifiliselt üsna suur hulk keskmaa rakette on suunatud Eestile. Neid rakette ei ole Ukrainas kuidagi kasutatud, nad seisavad nii-öelda stardivalmis. Sellegipoolest ma ei hindaks üle ka seda stsenaariumit, et lihtsalt on suunatud kuhugi mingid raketid, aga mine sa tea.

Olukord on täiesti uus, Ameerika vägede kohalolek Euroopas on täiesti uuel tasemel. Ameerika valmisolek sõjaks Venemaaga on hoopis teine. USA kaitseminister Austin on öelnud, et Ukraina sõja eesmärk on nõrgendada Venemaad nii, et ta seda kunagi enam ei teeks.

MART RAUDSAAR: Lisaks on USA käivitanud Ukrainale II maailmasõja aegse lendliisi, mis on täiesti märgilise tähendusega.

MIHHAIL LOTMAN: Absoluutselt,

meie palusime seda, Porošenko palus seda, Zelenskõi palus seda ja nüüd äkki see ka tuli. See ei ole päris lendliis, aga väga lähedane. Väga oluline on see termin *lend-lease*, sest nii võideti Natsi-Saksamaad. See on kõik muljet avaldav ja annab meile lihtsalt optimistlikud perspektiivid, aga me ei tohi loorberitel puhata. Peame valmistuma ka väga ränkadeks katsumusteks.

LEO KUNNAS: Soome ja Rootsi liitumine loomulikult muudab meie julgeolekuolukorda otsustavalt. Kui siin toodi vahepeal Iisraeli näide, siis ärgem unustame, et Iisrael kulutab umbes kümme protsenti oma SKTst sõjalisele riigikaitsevæele ja saab ka USA-lt abi. Kui me suudaks teha ühe viiendiku sellest, mis teeb Soome, oleksime juba väga heal tasemel.

Loen mõned lõigud siitsamast EKRE programmist, mida enne mainisin ja mis on 2018. aasta oktoobrist pärit. Seekord ei loe ma võimearenduste loetelu või seda, kui palju liitlased peaksid siia vägesid tooma. Seda tuletan teile Riigikogu puldist iga paari kuu tagant jälle meelde nagunii. Loen mõned olulised põhimõtted:

„Eesti riigikaitse raskuskeskmeks on rahva tahe ja valmisolek riiki kaitsta. Ilma selleta ei ole Eesti kaitsmine võimalik. Ei saa loota sellele, et vähesed meie seast või liitlasvæed kaitseksid meie kodumaad ning võiksime pealt vaadata, kuidas teised meie eest võitlevad ja surevad.

Sellest tuleneb selle suurema sõjaaja kaitsevæe vajadus. Iseseisev kaitsevõime on vaja üles ehitada mahus, mis võimaldab kõige ohtlikuma ohustsenaariumi (ohustsenaariume on palju, aga kõige ohtlikum on laiaulatuslik kallaletung) realiseerumise korral riigi võtmepiirkondi kuni liitlasvægede põhijõudude kohale saabumiseni enda käes hoida. Riigi võimalik okupeerimine, mis nõuaks liitlastelt Eesti hilisemat vabastamist, ei ole meile vastuvõetav ning sellest tulenevad ka need nõuded, mis me poliitilisel tasandil peame esitama oma kaitsevæele ja Kaitseliidule.

Sõjas on põhiliseks kannatajaks

tsiviilelanikkond. Elanikkonnakaitse kriisi- ja sõjaajal tuleb üles ehitada vähemalt järgmistes valdkondades: toit, vesi, kütus, elektrienergia, meditsiin, varjendid, teavitamine, evakuatsioon võimalikest lahingutegevuse piirkondadest, õiguskord ning küberturvalisus.“

Me näeme, et nendes valdkondades, kus on hakkajad inimesed ja juhid, seal hakkab see kõik nüüd ka kiiresti toimuma ja sinna investeeritakse raha. Seal, kus hakkajaid inimesi ees ei ole, toimub vähem. Näeme, kuidas jõupingutused

Iga Eesti inimene, iga kodanik peaks teadma oma rolli riigikaitstes.

JAAK JUSKE

väikeses riigis sõltuvad väga palju sellest, kes on mingis valdkonnas juhid. Suurriikidel on tavaliselt suuremad [organisatsioonilised] süsteemid, mis veavad natuke nagu ise välja [kui juhid pole head], ent meil on väiksuse plussid ja miinused.

MART RAUDSAAR: Ma saan aru, et ka tsiviilkaitse on muutunud palju tähtsamaks. Kui räägime Soome kogemusest, Soome õppetundidest, siis neil on ju varjendid uute majade puhul kohustuslikud, aga meil olid varjendid pigem nõukogude aja jäänuk. Keegi ei võtnud väga tõsiselt, et me peaksime neid juurde ehitama.

JAAK JUSKE: Mitte ainult nõukaajast, meil on ka Pätsi-aegsed varjendid bastionites ja Toompea lossi all. Me oleme liialt selle pika rahuperioodiga harjunud. Nüüd tuleb kuidagimoodi kiirendatud tempos asjad järgi teha ja tõesti see varjendite skeem läbi mõelda, et iga inimene teaks,

kuhu varjuda, kui läheb suuremaks jamaks.

ENN EESMAA: Kui on tõesti juba väga kriitiline olukord, siis iga Eesti elanik saab SMS-sõnumi, milles on teave, mida teha, kuhu minna. On muidugi selge, et aastaid on liiga vähe tegeletud varjendite teemaga. Nüüd on see ette võetud hoopis aktiivsemalt.

MIHHAIL LOTMAN: Ma käisin selle sõja jooksul kaks korda Ukrainas ja ma pean ütleva, et need paneelplokkidest majad ei päästa. Ma olen näinud, kuidas rakett on tabanud maja ja kõik, kes olid keldris peidus, on jäänud lõksu. Need [paneelmajade keldrid] ei asenda varjendeid.

Jah, nõukogude ajal oli kõik valesti, aga vanemad inimesed võib-olla mäletavad, milline oli tsiviilkaitse. Ma ei ole sõjaväes käinud, aga tsiviilkaitstes tegin päris hea karjääri. Ma olen luuredosimetrist. Kui Tallinnale visatakse tuumapomm, siis ma lähen esimesena dosimeetriga vaatama, milline on radiatsioonitase. Igal aastal oli kaks õppust.

Kaitseväge on Eestis asjad korras. Ütleme, et liigume õiges suunas, aga tsiviilkaitse on täiesti puudulik. Ma ei taha muidugi seda nõukogudeaegset totaalset tsiviilkaitset, nõukogude inimene elas, valmistudes pidevalt tuumasõjaks. Kui praegu Putin ähvardab tuumarünnakuga, siis me võime lohetada end sellega, et Putin alati valetab, sest ta ei ole ainult sadist, aga ka psühhopaat – ta ei saa tõtt rääkida. Aga selline võimekus on Venemaal olemas ja see pole väike. Minu eesmärk ei ole kedagi hirmutada, aga nõukogude ajal oli selline standard, et kui ehitatakse maja, siis seal on ka käik varjendisse. Sellist asja enam ei ole.

MART RAUDSAAAR: Näeme, et erakondade vahel on kaitseküsimustes konsensus. Ma palun, et teeksite väikese kokkuvõtte, nii palju, kui avalikult on võimalik: millised on need sammud, mida teeme oma kaitsevõime täiendamaks tugevdamiseks? Ajakirjandusest võis lugeda näiteks keskmäära õhutõrjesüsteemide ostmisest.

LEO KUNNAS: Meil on tulemas kolm tugevduspaketti järgmiseks neljaks aastaks. Tegelikult leiavad uued võimed oma kajastuse ilmselt sügisel RESis ehk riigieelarve strateegias 2023–2026. Esimene pakett on 380 miljonit eurot, millest 340 miljonit on mõeldud sõjalisele riigikaitsele ja 40 miljonit laiapõhjalisele riigikaitsele, põhiliselt siis siseministriumile, aga ka teistele. See läheb laskemoona hankimiseks. On kaksteist erinevat kategooriat, alates käsirelvade moonast kuni raketide ja meremiinideni.

Teine pakett on 562 miljonit eurot ja see käsitleb järgmisi asju: sõjaaja kaitseväge suurendamist ehk maakaitseüksuste arvu. Lõplik number, kuhu me 26 000-lt sõdurilt jõuame, saab olema 39 000 või 40 000 või sinnakanti. Maakaitseüksuste suurendamine on ette nähtud selles suurusklassis. Lõplikku suurust ei ole veel määratletud, aga me jõuame tagasi sinna nende eesmärkide juurde, kus me olime riigikaitse arengukavas 2009–2018 ja mida me ei ole täitnud.

Järgmiseks mainin lähimaa õhutõrjet maakaitseüksustele ehk nendele üksustele, mis juba on ja nendele, mis juurde tulevad. Need on praegu peamiselt Kaitseliidu-põhised, aga ilmselt Kaitseliit nüüd suureneb, ja neid on ka kaitseväre-reservis. Nemad saavad lähimaa õhutõrje ehk siis õlalt lastavad raketikompleksid laskekaugusega kuni viis kilomeetrit.

Tankitõrjet tugevdatakse, ehk siis siin täiendatakse praktiliselt kogu seda relvasüsteemide ulatust, mis meil on – alates lähitankitõrjest, tankitõrjelaske võimekusest, hangime granaadiheitja Carl Gustavi moonna, ühekordseid tankitõrjeketki laske, mis on pooleteise kilomeetri laskekaugusega. Lühidalt, tankitõrjet täiendatakse, kaartule võimekust täiendatakse oluliselt, hangime juurde veelgi rohkem liikursuurtükke, ka K9 asendamaks haubitsaid, mida me ära andsime Ukrainasse. Tuleb veel arendusi droonide ja täppismoona osas ning liitlasvägede

siinviibimiseks vajaliku taristu arendamine. Need on põhikomponendid.

Kolmandast paketist on praegu teada keskmaa õhutõrje. See, kas sinna läheb veel mingeid asju juurde, selgub nüüd suveks. Keskmaa õhutõrje maksumus selgub ka peagi. Praegu on jõutud juba praktiliselt pakkumiste faasi. Hange tehakse ilmselt veel sel aastal, aga mis maksumuseks kujuneb, ei ole praegu teada.

Tõenäoliselt ei jää need kolm ka viimaseks. Teisest paketist läheb 86 miljonit laiapõhjalisele riigikaitsele, põhiliselt Siseministeeriumile, kes teeb mitmeid arendusi. Põhimõtteliselt ütleksin niiviisi, et luuakse laiaulatusliku evakuatsiooni võime, räägime varjekohtadest, nende arvele võtmisest ja märgistamisest, pluss teavitamistest (näiteks sireenide paigaldamine suurematesse linnadesse ja maakonnakeskustesse, kokku 16 linna). See toimub juba sel aastal. See oli avalik loetelu nendest võimearendustest, mis tulevad.

MIKHAIL LOTMAN: Ma ei hakka laskuma detailidesse, vaatan suuremat pilti. Me teame, millised on olnud Vene õppused. Nad on kontsentreerunud meie kandis ka meredessandile. Nad isegi imiteerisid dessanti Norrassa Atlandi ookeani poolt, mitte põhjast. Putini unistustes oleks Läänemeri [Venemaa kontrolli all] suletud meri.

Õppuste ajal pandi Taani väinad kinni ja ilmselt üks dessant oleks Gotlandi saarele ja teine arvatavasti kuskile Eestis. Aga nüüd, kui Rootsi ja Soome liituvad NATOga, olukord selles valdkonnas muutub väga oluliselt. Enne ütlesin, et on ainult üks ohuallikas, aga tegelikult on kaks: ärme unustame Kaliningradi, see on väga oluline ohuallikas meile ja võib-olla isegi suurem kui Kroonlinn. Kõik, mida me praegu kuulsime, on õige, aga minu meelest nõrgemad kohad on õhukaitse ja rannakaitse ning siia peame kindlasti panustama.

LEO KUNNAS: Ma ei maininud rannakaitset lihtsalt seepärast, et see on nüüd

Mart Raudsaar

Foto: Erik Peinar

kavas, raketikomplekside hange on juba tehtud, 2023. aastal saavutavad üksused operatiivvõimekuse.

ENN EESMAA: Sõda naabruses on teinud paljud asjad selgemaks nii NATO jaoks üldisemalt kui ka Eesti jaoks konkreetselt. Praegu on meil selline olukord, kus Balti riikides on pataljoni lahingugrupid ja õhuturbe missioon. Praeguses olukorras on selge, et seda kohalolekut on liiga vähe. Praegu räägime juba üsna konkreetselt, et meil oleks igasse Balti riiki tarvis diviisisuurst kohalolekut ja see koosneks nii Eesti üksustest kui ka liitlastest ning nende kohapeal paiknevatest vägedest ja tugevdusvägedest.

Väga sageli räägitakse kahest terminist, neist inglise keeles on üks *forward presence* ja teine on *forward defence* ehk seniselt ette paigutatud kohaloleku strateegialt, mis ongi *forward presence* on tarvis üle minna tugevdatud kaitsehoiaku strateegiale *forward defence*.

NATO os üldiselt on valitsemas selline arvamus, et kõigele vaatamata on Balti regioon praegu kogu NATO os kõige haavatavam. Meil on lihtsalt kohustus seda momenti ära kasutada. Rohkem panustada nii ise kui ka koostöös oma liitlastega. Ka parlamendi tasemel on meil väga tihedad koostöövõimalused

Foto: Erik Peinar

oma kolleegidega teistes riikides. Alles käisime Leo Kunnasega Nidas Leedumaal, kus saime kokku oma kolleegidega Läti ja Leedu riigikaitsekomisjonidest. Me käisime ka sõjaväebaasis ja seal oli tegemist sõjalaevadega, mis kõige rohkem tegelevad miinitõrjega. Ja igal hetkel oli tore tõdeda, kui ühtemoodi me mõtleme ja kui samamoodi saame sellest olukorrast aru.

JAAK JUSKE: Kui võtame selle, mida me lähikuudel ja -aastatel teeme oma

iseseisva kaitsevõime tugevdamiseks ja ka liitlассuhete tugevdamiseks, siis sõjalise kaitse mõttes pole Eesti olnud kunagi ajaloos nii hästi kaitstud kui täna. See on väga oluline sõnum, mida tuleks ka lugejatele edasi anda, et Eesti rahvas peab kahtlemata praeguses ärevas olukorras, nagu meil julgeoleku mõttes on, olema laiemalt valmis. Aga võime rahulikult magada, sest Eesti on koos liitlastega hästi kaitstud. Eesti ei ole üksi, see on väga oluline.

Eesti julgeolekupoliitika lähiaja eesmärkidest

Marko Mihkelson, Reformierakond

Eesti julgeoleku edu on taganud kaks peamist põhiteesi – mitte kunagi enam üksi ning kui ise pole valmis ennast kaitsma, siis miks teised peaksid. Nende põhimõtete taga on tunda tugevat poliitilist konsensust, mis omakorda loob hea eelduse järgmisteks sammudeks nii liitlассuhete kaudu heidutuse tõstmiseks kui ka seni püsunud võimelünkade täitmiseks. Eesti praegune kaitsekulutuste määr (umbes 2,7 protsenti SKPst) näitab ära selle pööranda, millest rahvusvaheliselt halvenevat olukorda arvestades ei tohiks läbi kukkuda. Number iseenesest ei ole küll eesmärk omaette, kuid poliitiline kokkulepe näiteks 2,5protsendilise miinimumtaseme hoidmisel SKPst eelolevatel aastatel aitab paremini planeerida kaitseinvesteeringuid. Samas tuleb olla valmis ka erakorralisteks

investeeringuteks, sest seda võivad tingida nii rahvusvahelises kaitsetööstuses kasvav nõudlus kui ka näiteks vajadus kiiremas tempos täiustada meie õhukaitset. Lähiaegade kõige tähtsamaks suunaks on aga NATO heidutusstrateegia muutmine, mis tähendaks senisest suuremate liitlассüksuste paigutamist kolme Balti riiki. Venemaa agressioon Ukraina vastu on meile veelkord õpetanud, et peame NATOs tegema kõik selleks, et välistada Venemaa igasugune rünnakukavatsus alliansi vastu. Seda saab aga saavutada üksnes heidutusmäära tõstmisega, mis lähtuks vaenlase rünnakut välistava heidutuse strateegiast. Seda tuleb teha vaatamata sellele, et Soome ja Rootsi liitumine NATOga parandab meie jaoks tunduvalt julgeolekupoliitilist olukorda kogu Põhja-Euroopas.

Ukrainlased ei ole infosõda veel võitnud, aga Vene kindralstaap on selle juba kaotanud

PEETER TALI

Strateegilise kommunikatsiooni spetsialist, kolonel

Ukraina on kinnistanud narratiivi Ukraina vap-
rusest ja alistamatusest
ja Venemaa massiivsel
desinformatsioonikampaanial ei ole
Lääne inforuumis olnud edu.

Putini Venemaa ideoloogia tugineb suure osas vanale tsaariaegsele raud-
varale, mida võib võtta kokku kolme
sõnaga – *самодержавие, православие ja
народность* (loe: tsaar, õigeusk ja rahvus-
lus/isamaa). Nikolai I valitsuse minister
Krahv Sergei Uvarov (1786–1855) töötas
välja ametliku rahvosluse teooria (Теория
официальной народности). Selle teooria
põhituum on, et Venemaa on eriline riik
ja seal elab eriline rahvas, mis erineb
Euroopast, ja ainult Venemaal valitseb
õige kord, mis vastab religiooni nõuetele
ja poliitilise tarkusele. Üks moodsa
Venemaa ideolooge parempoolne mõtleja

ja ideoloog Aleksandr Dugin sõnastas, et
Ameerika Ühendriigid ja Lääne vabadused
ja väärtused ei ole universaalsed, sest
teistel rahvastel võivad olla teistsugused
väärtused. Venemaa ei ole Euroopa riik,
Venemaa on Euraasia tsivilisatsioon. „Me
seisime oma huvide eest Gruusias ja see
tähendab, et me oleme tugevad,“ kirjutas
Dugin pärast sõda Gruusias.

Putini Venemaa uue ideoloogia sõnastas
Vene presidendi ülesandel teadlastest,
eriteenistuste ja õigeusu kiriku esindaja-
test moodustatud töögrupi koostatud ja
aastatel 2005–2009 ilmunud raamatusari
„Projekt Venemaa“, mida on hakatud
Venemaal ja ka mujal kutsuma Putini
Venemaa doktriiniks. Esitame mõned
väljavõtted sellest.

„Me oleme kapitalismi agoonia
tunnistajateks. Saavutanud oma loogilise
kõrgseisu 1980.–2000. aastatel, on ta
suremas. Ta on oma aja ära elanud ja ei
suuda inimkonnale enam midagi pakkuda.
/.../ Miski pole selles ilmas igavene,
nüüd on kapitalismi kord.“ /.../ „On aeg
sirutada tiivad ja minna üle ajaloolisele
vastupealetungile. /.../ Venemaa vajab
programmi uue maailma loomiseks.“ /.../
„Välismaailm on teinud kõikvõimaliku,

et ümbritseta Venemaa temale vaenulike režiimidega ja jätkusuutmatute „oranži värvi“ riikidega. /.../ Ees on juba selgelt nähtav moment, kui kõige metsikuma ja halastamatuma, alatu ja amoraalse maailma kolmanda psühholoogilise sõja algatajad /.../ maksavad Venemaale tekitatud piinade eest, kõikide sündimata jäänud laste eest.“

„Vene mõju taastamine naaberriikides eeldab läbimõeldud, laiaulatuslikku ja mitmekesist infopoliitikat. Väikest osa nende ühiskonnast kaasavatest sporaadilistest, vene keele kaitseks läbiviidavatest kampaaniatest tuleb minna üle pidevale, läbimõeldud ja sihipärasele vene kultuuri ekspansioonile naaberriikidesse, eelkõige massmeedia abil.“ /.../ „Uue infopoliitika suurimaks ülesandeks on naaberriikides elavate vene keele ja kultuuri kandjate võordumine Venemaa elust.“ /.../ „Endiste NSV Liidu vabariikide Venemaale lähenemise stimuleerimine ei saa toimuda ainult majanduslike vahenditega /.../ Venemaa peab pidevalt, aktiivselt ja leidlikult veenma mitte ainult poliitilist establiimenti, vaid ka post-nõukogude riikide rahvaid liitumise eelistest.“ /.../ „Vabatahtlikult endale venevastase mõjuagentuuri rolli võtnud eliite, ehk kolmandasse kategooriasse kuuluvate Gruusia ja Eesti valitsevat poliitilist establiimenti võib õigusega nimetada „okupatsioonivalitsusteks“; vastavalt sellele on kohane nende riikide opositsioonilise avalikkuse ülesannet väljendada sõnaga „dekoloniseerimine“.“

Programmiline „Uus vene doktriin“ püstitab Venemaale kaks strateegilist ülesannet. Neist lähimaks eesmärgiks on taastada mitte Nõukogude Liit vaid Venemaa impeerium, mille koosseisu kuulusid ka Poola, Eesti, Läti, Leedu ja Soome.

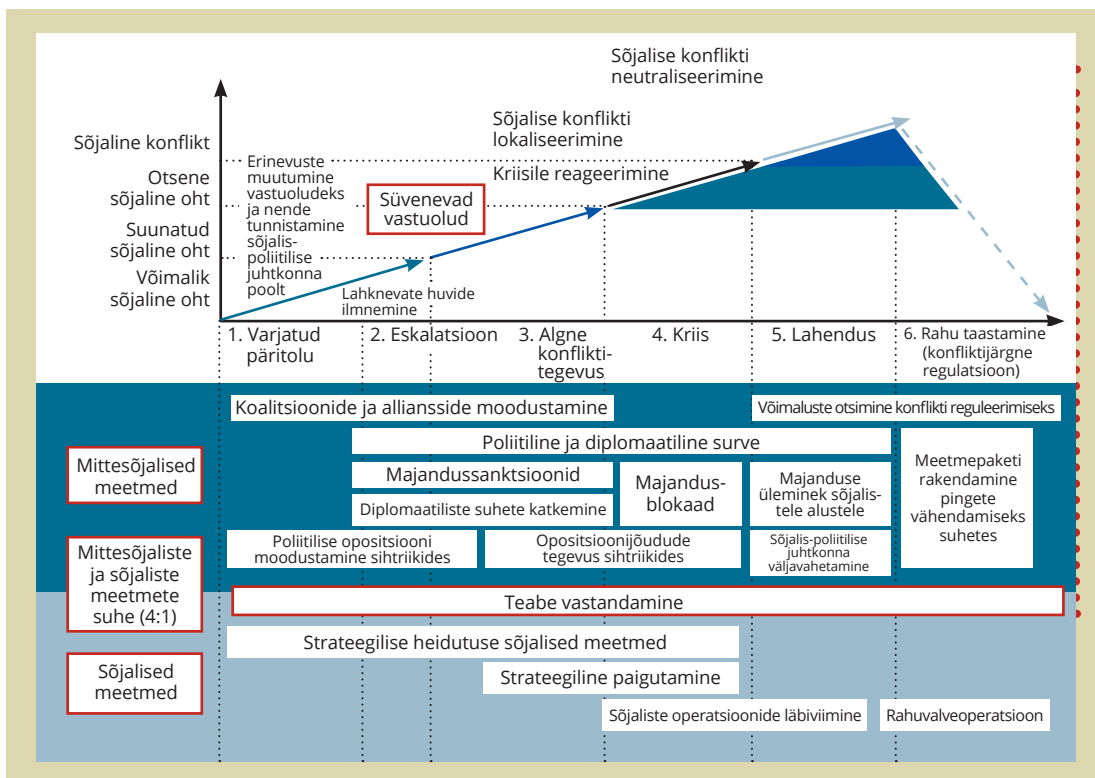
Venemaa strateegiline lõppeesmärk on sõna-sõnalt raamatus „Новая Русская Доктрина. Пора расправить крылья“ (2009, Aeg sirutada tiivad) järgmine: „Kui USA ainult imiteerib ja sisuliselt labastab globaalse administraatori rolli,

siis Venemaale kuulub see roll õigusega. Nüüd peab ta seda kinnitama, asudes selle täitmisele.“

TŠETŠEENIA SÕDADE ÕPPETUNNID

Putini režiim jõudis selle ambitsioonika eesmärgi juurde läbi valusate kaotuste Tšetšeenias, läbi alanduse ja identiteediot-singute. Kommunismiideaal, millega tervet Nõukogude Liitu seitse aastakümnet hullutati, oli koos kurjuse impeeriumiga 1991. aastal kokku varisenud ja kümned miljonid inimesed kaotasid pidepunkti, tajudes, et nad olid vales ja valesti elanud. Kreml proovis küll taastada vene identiteeti presidendi, isamaa ja õiguse ümber, aga see ei hakanud tööle. Kommunistide ateistlik kasvatustöö oli olnud tõhus. Föderatsiooni kooshoidmine oli üha vae-vanõudvam, sest okupeeritud iseseisvate riikide ja endiste liiduvabariikide eeskujul ihkasid „föderatsiooni subjektid“ ehk siis väikerahvad oma riiki.

Esimene Tšetšeenia sõja (1994–1996) kangelane oli kindlasti mitte president kindralmajor Džohhar Dudajev, polkovnik Aslan Mashadov või sõjapealik Šamil Bassajev, vaid hoopis Movladi Udugov. Kõneisikuna alustanud Movladi Udugovil õnnestus luua tšetšeenidest kuvand kui väikesest iidsete traditsioonidega ja vabadust armastavast rahvast, kes on sunnitud kurjuse impeeriumi vastu võitlema. Narratiiv vabadusihast ning moodsast Taaveti ja Koljati vastasseisust ei jätnud vaba maailma külmaks. Tšetšeenid tootsid vastase demoraliseerimiseks öudseid kaadreid pealinna Groznõi varemetest, põlenud Vene tankistide moonutatud surnukehadest ja tapetud tsiviilelanikest. Vene ohvitserid keeldusid oma rahva vastu sõdimast ning sõduriemade komiteed otsisid oma poegade surnukehi ja nõudsid häälekalt sõja lõpetamist. Maailma sõjareporterid kajastasid sõda emotsionaalselt ja kohapealt. Esimene sõda lõppes vaherahuga – 1997. aastal sõlmitud Hassavjurti rahuga viis Venemaa oma väed Tšetšeenia aladelt välja.

JOONIS 1. Mittesõjaliste meetmete roll riikidevahelise konflikti lahendamisel. Konflikti arengu peamised etapid (staadiumid).

Allikas: Gerassimov, V. (OS-mil.ru)

Venemaa Föderatsiooni kindralstaabi polkovnikud ja kindralid õppisid sellest kibedast kogemusest. Tšetšeeni sõjapealikud aeti raha ja meelitustega omavahel tülli. Pärast elumajade õhkimist Venemaal, mida oli Kremlil vaja uue sõja alustamise ajendiks, asuti looma kuvandit väikesest vabadustarmastavast tšetšeeni rahvast kui terroristlikust rahvast. Kuigi terve rahvas ei saa olla põhimõtteliselt terroristlik, õnnestus Kremlil säärase kuvandi loomine suures plaanis vägagi tõhusalt. Kõigepealt ümbritseti Tšetšeenia kordoniga sel moel, et Moskva kontrollis kogu liikumist Tšetšeeniasse ja välja. Ajakirjanikud olid võetud kontrolli alla ja välisajakirjanikele lavastati meediasündmused ning intervjuusid. Vene eriteenistused kasutasid aktiivmeetmeid ja provokatsioone, Tšetšeenia juhid tapeti järjekindlalt

erioperatsioonide käigus. Tšetšeenia infoministriks ja peaministri asetäitjaks tõusnud Movladi Udugovi kanaliks vaba maailma informeerimiseks jäi Kavkaz Tsentr (kavkaz.org), mida Vene eriteenistused järjekindlalt digiruumis maha jooksid ning seega see kanal marginaalseeris Kreml massiivses infovoos ning diplomaatilises tegevuses.

Kreml oli võtnud informatsiooni lahinguruumis initsiatiivi ja 1999. aastal alanud Teine Tšetšeenia sõda lõppes vähem kui aastaga võimuvahetusega Groznõis, kui Kreml tegi tehingu Kadõrovite klanniga. Kogu Kaukaasia oli sissidest puhastatud kevadeks 2009. Pikas plaanis Kreml muidugi kaotas, sest Tšetšeeniat valitseb autoritaarne juht, lähtudes šariaadist ning Moskva rolliks on vaid Kadõrovi rahastamine.

2008. aastal alustatud Gruusia sõjas sai Venemaa Föderatsioon mainekujunduslikult lüüa, kuigi vale Gruusia sõjaväe tapetud 2000–3000 tsiviilelanikust elab internetiavarustes oma elu. Kreml saavutas oma strateegilised eesmärgid – valitsusevahetuse Gruusias; liitumine NATO ja Euroopa Liiduga ei ole nähtavas tulevikus poliitilistel põhjustel võimalik ning kolmandik Gruusia territooriumist on okupeeritud ehk siis tulemuseks on järjekordne külmutatud konflikt.

2011. aastal alanud Araabia kevad ja taustal hoogu koguvad värvilised revolutsioonid tegid Kremli võimuvertikaali väga murelikuks. Putini ning tema lähemate seltsimeeste jaoks on võimalik võimuhetuse Kremli sõna otseses mõttes elu ja surma küsimus.

VEENE UUS SÕJALINE DOKTRIIN

Veebruaris 2013 avaldas väljaanne Voenno Promõšlennõi Kurjer VF kindralstaabi ülema kindral Valeri Gerassimovi ettekande, mida hakati nimetama Gerassimovi doktriiniks (Gerassimov 2013). Tegelikult ei ole see muidugi doktriin, vaid Vene kindralstaabi arusaamine moodsast sõjast.

Vene mõtlemises ei ole kunagi olnud rahuaega, sest riikidel on huvid ja riigid on kogu aeg sõjas. Isegi maaväe lahingumäärustikus on kaitse vaid faas rünnakuks valmistumisel.

Vene sõjalise mõtte edasiarendus leidis, et 21. sajandil on kindlad piirid sõja ja rahu vahel kadumas. Sõdu enam ei kuulutata; need algavad ja jätkuvad võõraste mallide järgi. Sõjareeglid on muutunud. Mittesõjaliste või laiapindsete strateegiliste eesmärkide saavutamise vahendite roll on kasvanud ja paljudel juhtudel ületavad need oma tõhususes sõjalise võime.

Konflikti fookus on muutunud poliitiliste, majanduslike, info, humanitaar- ja muude mittesõjaliste meetmete laialdase kasutamise suunas, mida rakendatakse kooskõlas elanikkonna protestipotentiaaliga. Kogu konfliktist moodustavad sõjalised meetmed vaid neljandiku

tööriistakastist, diplomaatilis-poliitiliste, majanduslike ning info- ja mõjutusmeetmete kõrval.

Kõike seda täiendavad varjatud sõjalised vahendid, sealhulgas infosõja ja erivägede tegevused. Vägede kasutamist, sageli rahuvalve ja kriisireguleerimise maski all kasutatakse ainult teatud etapis, eelkõige konflikti lõpliku edu saavutamiseks. Infosõda (*informatsionnoe protivoborstvo*) avab laia asümmeetrilise ruumi vaenlase võitluspotentsiaali vähendamiseks ning katab kogu konflikti alates eskalatsioonist kuni de-eskalatsioonini. Nullfaasi ei ole, riigid on pidevas (info)konfliktis.

Välja töötatud mõttemudelit rakendas Kreml oskuslikult Krimmi okupeerimisel ja annekteerimisel ning hiljem uut tüüpi sõjas Donbassis. See oli Lääne jaoks järjekordne strateegiline üllatus, sest sõja ideed oli muudetud. Venemaa Föderatsiooni uue ja agressiivse strateegia rakendamine kujutas endast otsest ohtu NATO-le, kuna uus lähenemine vältis päästikuid, mis olid vajalikud NATO artikli 5 rakendamiseks.

Venemaa suutis Ukraina piiridele paigutada 72 tunni jooksul 40 000 sõdurit, rakendas majandussurve, tekitas infosegaduse, eitas kõige kõrgemal poliitilisel tasemel oma sõjalist tegevust Krimmis ja Ida-Ukrainas (*strategitšeskaja maskirovka*) ning jätkas varjatult sõdimist. Kreml saavutas lühikeses perspektiivis selle, et Ukraina ühinemine NATO ja Euroopa Liiduga tundus olevat nähtavas tulevikus reaalselt võimatu, sest riigid olid sõjas.

25. detsembril 2014 kirjutas Putin alla Venemaa Föderatsiooni sõjalisele doktriinile, mis võtab kokku õppetunnid kolmest sõjalisest kampaaniast. Selles doktriinis esitab Venemaa ainsa riigina maailmas väljakutse NATO-le ja USAle, kirjeldades NATO olemasolu ohuna Venemaa julgeolekule. (Voennaya Doktrina 2014)

Venemaa Föderatsiooni sõjaline doktriin loetleb ühe välise sõjalise riskina info- ja kommunikatsioonitehnoloogiate kasutamist sõjalis-poliitilistel eesmärkidel,

et võtta meetmeid, mis on vastuolus rahvusvahelise õigusega, olles suunatud suveräänsuse, poliitilise sõltumatuse, riikide territoriaalse terviklikkuse vastu ja ohustades rahvusvahelist rahu, julgeolekut, ülemaailmset ja piirkondlikku stabiilsust.

Sisemise riskina näeb Kreml nn õõnestavat teabetegevust elanikkonna, eriti riigi noorte kodanike vastu, mille eesmärk on õõnestada kodumaa kaitsmisega seotud ajaloolisi, vaimseid ja isamaalisi traditsioone. Kui Venemaa näeb seda kõike julgeolekuriskina, siis ilmselgelt on need suunad tähtsad Kremli enda väljapoole suunatud tegevustes.

KUI SÕNAST JA KAAMERAST SAAB RELV

Venemaa kaitseminister Sergei Šoigu ütles märtsis 2015: „Kätte on jõudnud päev, mil me kõik peame tunnistama, et sõnast, kaamerast, fotost, internetist ja informatsioonist üldisemalt on saanud järjekordne relvaliik, veel üks relvajõudude komponent. Seda relva saab kasutada heal ja kurjal eesmärgil. See on relv, millel oli roll meie riigi ajaloo erinevates sündmustes, nii meie kaotustes kui ka võitudes“.

(<https://www.interfax.ru/russia/432737>)

Putini Venemaa juhtkond käsitleb ajakirjandust relvasüsteemina, mille eesmärkideks on tinistada ära oma rahvas, külvata segadust ja valeinformatsiooni ning mõjutada meie elanikkonda ja lõhkuda moraali – ning just sel eesmärgil on loodud telekanalid RT ning Sputnik.

RT peatoimetaja Margarita Simonjan ütleb intervjuus avameelselt, et RT ülesanne on pidada infosõda ja kasutab läbivalt julgeolekupoliitilist terminit *informatsionnoe protivoborstvo*.

Venemaal ei ole sõltumatut ajakirjandust ega sõnavabadust. Vaba ajakirjanduse mahasurumise esimeseks nähtavaks märgiks oli saatejuhi ja teleprodutsendi Vladislav Listjevi mõrvamine 1. märtsil 1995 Moskvast. Hiljem on jõuametkonnad ehk *siloviki* kruvisid kinni keeranud,

Kremlile lähedal seisvad suurfirmad ja oligarhid on neid ajakirjanduse üle kontrolli saavutamiseks lihtsalt kokku ostnud. Pärast laiaulatuslikku sissetungi Ukrainasse sel aastal sulges Kreml ka suhteliselt liberaalsena tundunud Ehho Maskvõ ja Novaja Gazeta.

Venemaa harjutab infooperatsioone järjekindlalt regulaarsetel suurõppustel ühendoperatsioonide võtmekomponendina. „Põhimõtteliselt on infooperatsioonid samaväärsed tule ja manöövriga. Infooperatsioonid võivad lahingutegevuse teatud etapil isegi domineerida. Kõiki neid küsimusi harjutati õppustel Kavkaz 2016,“ ütles kindral Valeri Gerassimov 14. septembril 2016 pärast suurõppust.

Kreml propagandistlikud arutlused ja sõnavara leiavad tee läbi vandenõuteooriate ja kõlakodade meie inimeste peadesse. Kui Putini režiim ei suuda oma sõnumit läbi suruda, üritatakse eksitamiseks ja suunamiseks tekitada informatiivset udu, kus keegi ei saa enam aru olukorrast ega usu fakte. Usaldamatuse udus on lihtne saada „kasulikaks idioodiks“ ja Kremli tööriistaks.

Putin ei talu üksmeelt, solidaarsust ja koostööd. Kremli eesmärk on leida üles praod ja suurendada need ületamatuteks lõhedeks. Kolmeks peamiseks sihtmärgiks on sõnavabadus, demokraatlik riigikorraldus ja õiguskord.

Sõnavabadust lõhub Venemaa klassikalise ajakirjanduse usaldusväärsuse lõhkumise kaudu. Ajakirjandust sildistatakse viisil, et ajakirjandus on ära ostetud või et on valitsuse niinimetatud öukonnameedia. Samal ajal luuakse ajakirjanduselaadseid tooteid, mis näevad välja nagu meedia, aga mis ei järgi vaba ajakirjanduse põhimõtteid, vaid on pigem relvasüsteemid eesmärgiga levitada valeinformatsiooni ja mõjutada.

Demokraatiat õõnestab Putini režiim valimistesse sekkudes ja valimiste usaldusväärsust kahtluse alla pannes. Venemaa on sekkunud või üritanud sekkuda Ameerika Ühendriikide, Prantsusmaa ja Saksamaa

valimistesse, Kataloonia ja Brexiti referendumitesse.

Ainuüksi teadmine, et Venemaa on sekkunud Ameerika Ühendriikide presidendivalimistesse mõjub juba hirmutavalt võtmes, et kui te meid ei austa, siis me sokutame teile presidendiks mõne veidriku.

Õiguskorda ja seaduskuulekust murendab Venemaa peamiselt läbi äri. Nordstream ei too Euroopasse mitte ainult sõltuvust odavana tunduvast vene gaasist, vaid peamiselt ikka korruptsiooni.

Venemaa ründab liitlasi ja ühiskonda siduvaid, tavaliselt rahvusvahelistes lepetes või põhiseadustes sõnastatud väärtusi.

Strateegilisel tasandil on Putini Venemaa eesmärk lõheda tekitamine rahvusvaheliste organisatsioonide ja liitlasriikide vahele nagu näiteks ÜRO, Euroopa Liit ja NATO. Soovitud tulem on koosmeele ja koosteguvusvõime lõhkumine ning otsustusprotsessi aeglustamine või isegi selle võimatuks tegemine.

Operatiivtasandil on eesmärgiks lõheda tekitamine konkreetsetes sõjateatris või regioonis asuvate riikide vahel või elanikkonna lõhestamine sihikule võetud riigis või piirkonnas. Elanikkonna lõhestamise, või siis „inimmaastiku kujundamise“, eesmärk on külvata usaldamatust riigi juhtkonna, riigiaparaadi ning tavaelanike vahel. Ei ole oluline, keda ja kuidas vastandada, kas noored-vanad, mehed-naised, luterlased-õigeusklikud, tatarlased-venelased, konservatiivid-liberaalid, peaasi et õnnestuks vastandada ja konflikti õhutada.

Eestis on õnnestunud inimesed tänavale tuua näiteks II maailmasõja ajaloo võltsimisega ning aruteluga kooseluseaduse üle. GRU ehk sõjaväeluure peavalitsuse 12. direktoraadi sõjaväeosa 54 777 tuntud ka kui 72. eriteenistuse keskuse ohvitserid on olnud väga edukad, külvates üleilmselt COVID-19 kohta käivat ja vaksineerimisevastast desinformatsiooni.

Taktikalisel tasandil toetatakse lahingutegevust mõnes konkreetsetes riigis, nagu näiteks Ukrainas praegu.

Tundus, et Vene kindrastaap oli õppinud kogemustest ja arendas hoogsalt edasi sõjapidamist info- või siis tunnetuslikus lahinguruumis, sest see oli olnud siiaamaani väga edukas.

„Infodomeen, millel pole selgelt määratletud rahvusvahelist piiri, annab võimaluse kaugeleulatuvateks varjatud tegevuseks mitte ainult kriitiliselt olulise info infrastruktuuri, vaid ka riigi elanikkonna suhtes, mõjutades otseselt riigi julgeolekuolukorda. Just seepärast on sõjateaduse kõige olulisem ülesanne töötada infosõja tegevuste ettevalmistamise ja läbiviimise küsimustega,“ rõhutas kindral Valeri Gerassimov 2019. aastal oma kõnes sõjateadlastele (Gerassimov 2019).

Venemaa oli omandanud tunnetuslikus lahinguruumis tegutsemise vilumuse ja enesekindluse. Putini Venemaa kasutas valetamist, desinformatsiooni, naeruvääristamist, demagoogiat ja hirmutamist üsnagi tõhusalt.

UKRAINA STRATEEGILINE KOMMUNIKATSIOON

Pärast massiivset valearvestust ja sellele järgnenud sissetungi Ukrainasse 24. veebruaril 2022 tabas Kremli informatsiooniline šokk. Mitte miski ei läinud nii, nagu Kreml oli ette kujutanud. Venemaa infosõdalased osutusid haledateks amatöörideks, eriti võrreldes innovaatiliste ukrainlastega. Tõenäoliselt oli suur osa Kremli mõjutustegevuseks planeeritud rahast lihtlabaselt ära varastatud ja juhtidele tavapärase vene käitumismustri järgi valetatud, et kõik on kõige paremas korras.

Ukrainlased olid kaheksa aastaga alates Krimmi annekteerimisest ja sõjast Donbassis analüüsinud, õppinud ja teinud ettevalmistusi. Ukraina oli välja lülitanud Kremli relvasüsteemid, mis maskeerisid end ajakirjanduseks. Ukraina oli end lahti ühendanud vene mobiilivõrkudest.

Ukraina haaras sõja esimestest tundi-dest inforuumis initsiatiivi. Ukraina tegi põhimõtteliselt sedasama, mida

tegid tšetšeenid Esimeses Tšetšeeni sõjas. Ukraina jutustas vanatestamentlikku lugu Taavetist ja Koljatist.

Ukraina strateegiline kommunikatsioon on riigi ja riigikaitse juhtimise lahutamatu komponent, eeskujulikult planeeritud, tõhusalt koordineeritud ning sujuvalt kohanev vastavalt olukorra dünaamikale. Ukraina sõnum oli lihtne: me võitleme igal juhul, me ei anna alla, me võidame niikuinii. Venelased on okupandid ja orkid (teate küll seda Tolkieni muinasjuttu Sõrmuste vennaskonnast), keda on palju, kes on tugevad ja rumalad, aga keda on lihtne hävitada.

Ukraina näitas oma sõdurite kangelaslikkust, ukraina rahva toetust ja kindlameelsust, dokumenteeris venelaste sõjakuritegusid, ning näitas Vene vägede halba juhtimist, viletsat varustamist ja naeruväärists vene relvasüsteeme, millele maailmas vene infosõdalaste väitel analooge ei ole.

Ukraina tagab oma vägede operatsioonide julgeolekut väga tähelepanelikult. Kujutisi purustatud Ukraina lahingutehnikast, langenutest ja äratuntavalt Ukraina positsioonidest ega välikindlustustest internetist põhimõtteliselt ei leia. Üks tööõnnetus ühel tiktokkeril juhtus, kui ta esines *live*'is Ukraina mitmelasuliste raketihaitjate ees, mis said üsna kohe vene raketilöögi, tiktokker arreteeriti süüdistusega riigireetmises.

Avalike allikate põhjal on võimatu aru saada Ukraina operatiivkavadest ja sõjaplaanidest laiemalt ning see näitab ilmekalt kommunikatsioonidistsipliini. Ukraina kasutab sotsiaalmeediat oskuslikult oma rahva vastupanu juhtimiseks. Ukraina kaotuste üldarve me ei tea, ainus mida president Zelenskõi on öelnud, et mai viimasel dekaadil võib Ukraina kaotuste suurus Donbassi raevukates kaitselahingutes küündida 50–100 võitlejani päevas.

Seevastu Vene agressori kaotused loetakse kokku regulaarselt, iga päev. Ukraina esitatud numbraid ja kommunikatsiooni

võib laias plaanis usaldada, sest Ukraina ei saa riskida valetamisega. Ukraina peab vastanduma valelikule Venemaale.

Erinevalt Esimesest Tšetšeeni sõjast ei ole ukrainlastel õnnestunud õhutada vene sõduriemasid avaldama Putini valitsusele survet sõdureid koju tagasi tooma, ehkki Ukraina on teinud mitu kampaaniat. Ühes kampaanias kutsuti vene emasid üles oma vangistatud poegadele Ukrainasse järele tulema ja teises soovitati internetiplatvormi kaudu otsida omasid Ukrainast. Elavaid või surnuid. Venemaa on oma informatsiooni sisuliselt muust maailmast ära lõiganud ja tõrjub järjekindlalt võimalusi suhelda oma elanikega otse.

Ukraina töötab kolme peamise suunaga, millel on alasihtgrupid. Esiteks, oma elanikele antakse juhiseid, hoitakse üleval moraali ja näidatakse, et üleskiidetud Vene vägesid on võimalik hävitada. Teiseks, Putini Venemaad ja okupantide liitlasi heidutatakse stiilis, et ärge tulge Ukrainasse sõdima, me hävitame teid niikuinii ära või viime sõjakuritegude eest Haagi kohtusse. Kolmandaks, vabale läänemaailmale näidatakse purustusi ja dokumenteeritud venelaste sõjakuritegusid eesmärgiga saada demokraatlikele väärtusele ja inimõigustele rõhudes Lääne poliitilist, majanduslikku ja sõjalist abi.

PRESIDENT ZELENSKÕI JA PROPAGANDA TEISTES RIIKIDES

Hiina diplomaadid, valitsusasutused ja Hiina riikliku kontrolli all olevad meediad on kasutanud sõda võimalusena levitada Ameerika-vastast propagandat ning on võimendanud Venemaa loodud vandenõuteooriaid, näiteks valeväiteid, et Ukraina tervishoiuasutused on „USA salajased biolaborid“. Selliseid vandenõuteooriaid on propageerinud ka Kuuba riigimeedia. (Wilner *et al.* 2022)

Venemaa sõjaväesid on korranud ka teiste riikide, näiteks Serbia ja Iraani riikliku kontrolli all olevad väljaanded. Iraanis kritiseeris riigimeedia Suurbritannia saatkonda Teheranis pärast seda, kui see

heiskas Ukraina toetuseks Ukraina lipu. Iraani režiimimeelne meedia on Sputniku teateid aktiivselt uuesti avaldanud. Ladina-Ameerikas on RT Actualidad populaarne kanal, mis on levitanud desinformatsiooni sõja kohta. Vietnami võimud on andnud ajakirjanikele korralduse mitte kasutada sõna „invasioon“ ja minimeerida sõja kajastamist. Lõuna-Aafrika Vabariigis avaldas valitsev Aafrika Rahvuskongress oma iganädalases uudiskirjas ANC Today artikli, milles kinnitas arvamust, et Venemaa on tunginud Ukrainasse, et seda denatsifitseerida.

Püstitjalakoomiku minevikuga president Volodõmõr Zelenskõiga on ukrainlastel metsikult vedanud. Zelenskõist sai loetud päevade, kui mitte tundidega sõjaaja juht, kelle ümber koondus kogu Ukraina rahvas.

Kunagise meelelahutajana tajub Zelenskõi väga hästi, millised on auditooriumi ootused, mis on õhus, tunneb auditooriumit ja sihtgruppe ning leiab võimalused pöörata ootamatud olukorrad võiduks. Ta valdab meisterlikult sotsiaalmeedia ja nutitelefoni võimalusi ning suudab edastada sõnumid lihtsalt ja arusaadavalt.

Zelenskõi kõned ja tsitaadid levivad üle maailma ja hoiavad üleval ukrainlaste võitlusmoraali. Kaks Zelenskõi kõnede kogumikku on juba raamatutena kirjastatud. Lugu kurjusega võitlevast kangelasest nagu näiteks Gilgameš või Luke Skywalker on iidne ja üldinimlik. Zelenskõi on seda lugu meisterlikult jutustanud, kandes fliisi ja rohelist sõjaväe T-särki viitega „Star Warsile“. Ta on palunud kirglikult oma rahvale abi, pidades tuliseid virtuaalseid kõnesid Kanada, Ühendkuningriigi, Iisraeli ja Euroopa Liidu parlamentidele, samuti USA Kongressi ühisistungile. Iga kord on ta leidnud töötava emotsiooni ja õige sõnatuse, mis just seda esinduskogu kõige paremini kõnetab. Seadustandev võim on tervitanud teda alati pärast esinemist seistes, aplausiga.

Zelenskõi on rääkinud vene rahvaga otse oma emakeeles, vene keeles. Ka vene keeles positsioneeris ta end 3. märtsil „naabriks“ ja „tavaliseks selliks“, tõgades Putinit selle eest, et too võttis oma külastajaid vastu erakordselt pika laua taga: „Tule istu minu juurde! Ainult mitte 30 meetri kaugusele nagu Macroni ja Scholziga. /.../ ma olen su naaber. /.../ Mida sa kardad?“ ütles Zelenskõi.

Putini varasemad palja ülakehaga fotod püüdsid näidata teda tugeva ja meheliku juhina. Pildid nooremast Zelenskõist, kes kannab kuulivesti ja joob teed koos Ukraina sõduritega, olid teravas kontrastis rokokoo stiilis Putinist toodetud uudistega. (Bump 2022)

Ukraina meedia on olnud eriti nutikas oma presidendi Volodõmõr Zelenskõi sõnumite võimendamisel. Tema lause „Pakkuge mulle laskemoona, mitte võimalust põgeneda“ võib konkureerida vabalt Winston Churchilli või Theodore Roosevelti tsitaatidega. Zelenskõi igapäevased videopöördumised ja telefoniklipid täidavad kindlat eesmärki anda lakooniline sõnum tervele maailmale ja hoida oma rahva moraali, otsekui öeldes: ma olen siin, me oleme koos, ükskord me võidame niikuinii.

Zelenskõi nõuniku Oleksi Arestovõtši igaõhtused mahlakad selgitused Mark Feigini Youtube'i kanalil kümnetele tuhande televaatajatele kannavad selget eesmärki saata sõnum, mida Ukraina juhtkonnal ametlikult justkui ei sobi öelda, lobedamas vormis ja spekulleerida eesmärgiga protsesse mõjutada. Arestovõtši taust sõjaväeluure analüütiku ja kunagise näitlejana on andud talle suurepäraseid oskused ning enesekindluse suure auditooriumi hoidmiseks.

UKRAINA NARRATIIV

Ukraina on strateegiliselt läbi mõelnud rohujuure tasandi kommunikatsiooni ja mobiliseerinud sotsiaalmeediasse tuhandeid vabatahtlikke ning pannud ukrainlased terves laias maailmas ühise

Üks suuremaid Ukraina ja president Zelenskõi toetajaid on Poola.

Foto: Gleb Albovsky / Unsplash

võrgustikuna toimima, selleks et saavutada inforuumis ülekaal ja strateegiline efekt.

Ukraina ametlikud sotsiaalmeediakontod mobiliseerivad elanikkonda, jagades infot, aga ka juhised vägivalatuks ja ka relvastatud vastupanuks. Aktivistid jagavad reaajas teavet sissetungi ja vene vägede tegevuse kohta ning võitlevad rae-vukalt Vene infosõjaga üleilmses ruumis.

Ukraina on andnud somes juhiseid, kuidas varjuda, evakueeruda, Molotovi kokteile kokku segada, kuidas vene relvastust ja tehnikat ära tunda. Samas

jagas Ukraina kindralstaap juhised, kuidas ja milliseid vene väe võimed rünnata. Alguses olid selleks varustuse ja kütuseveo-
kid, mõned nädalad hiljem elektroonilise sõja masinad ja radarid.

Meediaanalüütikud on rõhutanud Ukraina metoodilist lähemist ja järjekindlust.

Varem oponentide pilkamises osav olnud Venemaa on meemide sõja Ukrainas selgelt kaotanud.

Ukrainlased ütlevad, et meemid on aidanud neil ebakindla tulevikuga toime

tulla, pannes nad naerma. Kodanike panustamine võib teenida ka eesmärgi võidelda desinformatsiooniga, sest raske on valetada, kui võrgus on 150 videot, mis näitavad, et okupandid ei ole Kiievis ja nad ei võida.

25. veebruaril toodetud videos eakast naisest Vene sõdurit hurjutamas näib, et jäädvustati päris sündmus Henitšeski. Naine andis okupandile päevalilleseemneid ja käskis need sõduril taskusse panna, et Ukraina sümbol päevalilled kasvaksid, kui sõdur tapetakse ja maha maetakse.

Metsikult populaarseks sai sotsiaalmeedialegend Kiievi Kummitus. „Kuus Vene lennukit alla tulistanud Ukraina hävitaja piloodi isikut ei saa kinnitada,“ ütles Deutsche Welle (2022) 1. märtsil. Lugu säutsus edasi Ukraina ametlik konto ja selle autentsuse kinnitas endine Ukraina president Petro Porošenko. Lendurist postitatud foto on kolm aastat vana. Loo faktipärasuse on kahtluse alla seadnud nii Venemaa kui ka Lääne meedia. Ukraina sõjavägi ei ole seda kinnitanud ega ümber lükanud. 25. veebruaril pakkus Ukraina kaitseministeerium, et Kiievi Kummitus võib olla ohtlik ja ettearvamatu piloot reservist. Müüt oli sündinud ja täitis kolme eesmärgi: mobiliseeris ukrainlasi, heidutas Vene piloote ja jutustas kangelaslugu Ukraina liitlastele.

Zmijinõid (Maosaart) kaitsnud Ukraina

piirivalvuri trotslik vastus Venemaa Musta mere laevastiku lipulaevale raketiristleja Moskva ettepanekule alistuda algatas Ukraina raamistuse sõjast, mis on põhimõtteliselt vanatestamentlik Taaveti ja Koljati lugu. Seda narratiivi on võimendanud videod Ukraina farmeritest mahajäetud Vene soomusmasinaid pukseerimas. Nendest piltidest on saanud Ukraina sõja kuvand.

Venemaa massiivsel desinformatsioonikampanial ja pingutusel tunnetuslikus lahinguruumis ei ole selgelt olnud Lääne foruuumis edu. Ukraina ja liitlased on kasutanud Venemaa vastu kõnesid, televisiooniesinemisi, sotsiaalmeediat, kübersõda ja meeme.

Ukraina on kinnistanud narratiivi Ukraina vaprustest ja alistamatusest. „Kui Ukrainal ei oleks sõnumeid oma eesmärgi õiglusest, selle populaarsusest, kangelaste vaprustest ega elanikkonna kannatustest, siis ta kaotaks,“ ütles Washingtoni mõttekoja analüütik Peter W. Singer, „Mitte ainult infosõja, vaid kogu sõja.“

Ukraina ei ole veel sõda võitnud. Vaba maailma foruuumis domineerib Ukraina narratiiv ja Ukraina sõnumid. Venemaa jätkab meeleheitlikult pingutamist ülekaalu saavutamiseks Aasias, Aafrikas ja Ladina-Ameerikas ning muidugi kannamaas hoidmiseks Valgevenes ja Serbias.

KASUTATUD ALLIKAD

BUMP, P. (2022). The bizarre, literal isolation of Vladimir Putin. – Washington Post, February 28.

DEUTSCHE WELLE. (2022). Fact check: Ukraine's 'Ghost of Kyiv' fighter pilot. – Deutsche Welle, 01.03.

GERASSIMOV, V. (2013). Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий. – Еженедельник Военно-промышленный курьер, 26 февраля. – https://vpk-news.ru/sites/default/files/pdf/VPK_08_476.pdf

GERASSIMOV, V. (2019). Vektory Razvitiya Voennoi Strategii. – Krasnaya Zvezda, 4 March. – <http://redstar.ru/vektory-razvitiya-voennoj-strategii/>

THOMPSON, S. A., ALBA, D. (2022). Fact and Mythmaking Blend in Ukraine's Information War Experts say stories like the Ghost of Kyiv and Snake Island, both of questionable veracity, are propaganda or morale boosters, or perhaps both. – New York Times, March 3, updated March 8.

VOENNAYA DOKTRINA (2014). Rossiiskoi Federatsii 2014. 24 Dec. – <http://Kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf>

WILNER, M., MARIA DELGADO, A., GÁMEZ TORRES, N. (2022). Explainer: How Russia's war in Ukraine is shuffling U.S. alliances in Latin America. – Miami Herald, 14 March.

Väikeriikide energiapoliitika ja -haavatavusest Baltimaade näitel

ANDRES MÄE
energiapoliitika analüütik

Energiapoliitikat on keeruline muuta ilma energiatootmise konkurentsivõimet kahjustamata, sest alternatiivkulud on kõrged ja valitsused ei saa luua turutingimusi.

Vastastikku sõltuvad energiasuhted on viimaste aastate jooksul proovile pandud mitmel korral, näiteks jaanuaris 2005 ja 2009, kui Venemaa Gazprom peatas maagaasi ekspordi Ukrainasse, või aprillis 2022, kui Gazprom peatas maagaasi ekspordi Poola ja Bulgaariasse. Kui viimasel juhul mõjutab Gazpromi otsus vaid nimetatuid, siis kahel varasemal küündis tarnekatkestuse mõju mitme Kagu- ja Kesk-Euroopa riigini.

Toodud näidetest järeldub vastastikku sõltuvate energiasuhete jõuetus olukorras, kus üks suhte osaline tunneb end karistamatuna. See kehtib iseäranis neil juhtudel, kui tundlikud küsimused – näiteks hindade või tarbimise muutus – on jäetud peamiselt turu reguleerida,

kuid lõpuks tuleb probleem lahendada ikkagi riigil.

Valitsused reageerivad probleemidele vastastikku sõltuvates majandussuhtes erinevalt ja väikeste riikide valikud on siin oluliselt piiratumad võrreldes suurtega.

Järgnev, väikeriikide valikuid hindav kirjatöö on jagatud kolmeks: esimese osas on sõnastatud teoreetiline alus ja mudel, teine osa analüüsib Eesti, Läti ja Leedu energiamajandusi, kolmandas osas testitakse nende andmete põhjal mudelit.

DEFINITSIOONID JA MUDEL

Energia on vajalik nii majanduse kui ka laiemalt kogu ühiskonna toimimiseks: energiasektorit puudutavatel ohtudel ja riskidel on otsene mõju inimeste igapäevaelule. Neid ohte ja riske on püütud koondada terminiga energiapoliitika.

Mis on energiapoliitika?

Lähtudes energiapoliitika levinumast, rahvusvahelise energiaagentuuri pakutud definitsioonist – regulaarne energiapoliitika – mõistliku hinnaga (IEA 2022) – põrkumise mitmete takistustele, kui üritame nende abil sõnastada poliitika.

Probleem on selles, et energiapoliitika mõiste mitmetähenduslikkuse tõttu tuleb arvesse võtta väga paljusid riske (Ciută 2010). Seda isegi siis, kui piirdume

ainult kütuste ja nende tootmiseks vajalike energiakandjatega.

Enamikku neist riskidest – turutõrget, hindade kõikumist või taristu talitluse häiret – käsitletakse juhitavate, mitte eksistentsiaalsetena. Juhitavus tähendab, et sellised riskid on energiamajanduse igapäevases toimimises eelnevalt juba arvesse võetud ning maandatud reeglite (nt ohutuseeskirjad) ja kindlustusega (nt nafta- ja LNG-tankerite ja nende lasti kindlustamine).

Energiajulgeoleku definitsioonist lähtudes tuleks ohuks lugeda energiavarustuse ebaregulaarsust või ebamõistlikku kallidust, mis on iseenesest absurdne, sest läheb vastuollu reaalsusega: me talume ajutisi katkestusi ja kohaneme hinnatõusuga.

Energiajulgeoleku mõõtmisest

Mõõtmine on vajalik diskussiooni tulemuslikkuseks. Vastasel korral piirdub arutelu pelgalt poliitilise retoorikaga või paremal juhul tähelepanu juhtimisega probleemile, kuid ei paku kummalgi puhul lahendusi.

Energiajulgeolekut on üritatud mõõta mitmel moel, neist levinumad on majanduse energiantensiivsus, impordisõltuvus ja turu kontsentreeritus. Paraku pole ükski loetletutest selleks otstarbeks kõlbulik.

Majanduse energiantensiivsus ehk energiakulu SKT ühiku tootmiseks on eksitav, sest ei arvesta soojemas kliimas asuvate maade eelist. Samuti asjaolu, et vaesemates riikides on majanduse energiantensiivsus suurem võrreldes jõukamate riikidega: nt Bulgaaria ja Šveits, kus ühe sisemajanduse kogutoodangu (SKT) ühiku tootmiseks kulub Maailmapanga andmetel (The World Bank 2022) 2019. aastal vastavalt 5 MJ ja 2 MJ energiat.

Sõltuvus energiaimpordist ehk imporditava energia suur osakaal energiatarbimises ei tähenda ilmtingimata julgeolekuprobleemi. Riik võib olla sõltuv kartmata energiajulgeoleku pärast, kui hinnakõikumised ei ületa taluvuspiiri ja tarned on tagatud. Ja impordisõltuvuse

vähendamine või impordi mitmekesistamine ei pruugi alati olla majanduslikult põhjendatud.

Turu kontsentreeritusega mõõdetakse kauba/teenuse jaotumist turuosaliste vahel. Kuid isegi juhul, kui energiatarned on koondunud ühe ettevõtte kätte, piirab viimase mõjukust turul energiakandjate asendatavus, mida kontsentratsiooni mõõtmine ei ilmuta: nt saab energiatootmisel maagaasi asendada vedelkütustega.

Energiaspektori ohtude ja riskide hindamine peab andma vahetut teavet poliitika kujundajatele. Selleks asendame energiajulgeoleku energiahaavatavusega ja kasutame viimase hindamisel finantsmajanduslikke vahendeid.

Julgeoleku asemel haavatavus

Energiahaavatavus näitab, mil määral mõjutab kahjulik väline sündmus energiasüsteemi kaudu riigi elanike tervist ja põhiõiguste teostamist (Christie 2009). Teisisõnu piirdume haavatavuse mõõtmisel vaid eksistentsiaalsete ohtudega.

Definitsioon väldib energiajulgeoleku subjektiivsust, sest energiatarnete katkemine on objektiivne sündmus ja sellest tingitud kahju on rahas mõõdetav. Definitsioon ei hõlma riigi suveräänsuse mõjutamist energiasüsteemi kaudu. Nimelt on väga keeruline tõendada ja mõõta, kuidas majanduslik mõjuvõim suhte osaliste üle muundub poliitiliseks mõjuvõimuks (Dahl 1991). Näiteks kui riiki A energiakatkestuse või järskude hinnatõusudega mõjutada suutev riik B seda avalikult ei kuuluta, siis on võimatu kindlalt teada, kuidas on muutused riikide A ja B poliitilistes suhetes seotud nende maade energiasuhetega: mõõdetav on küll riigist B imporditava energiatarne katkemise või hinnatõusu mõju riigi A majandusele, kuid seost nt energiaimpordi ja parlamendivalimiste tulemuste vahel riigis A pole võimalik mõõta. Tõendadagi saab seda vaid juhul, kui riigi B valitsus niisugust põhjuslikku seost avalikult kinnitab. Ajaloost teame juhtumeid, kui

valitsusi on energiatarnetega survestatud, nt 1973. aastal OPECi naftaembargo eesmärgiga sundida Läänt muutma oma poliitikat Lähis-Idas.

Eeldatav majanduslik kahju haavatavuse mõõtmisel

Üks võimalus energiahavatavuse mõõtmiseks on leida energia katkemisega kaasnev eeldatav majanduslik kahju (Christie 2010).

Viimane võimaldab hinnata halvimaid tagajärgi, kui energiatarned mingil põhjusel peatuvad. Kui eeldatav majanduslik kahju on teada, saab vastata küsimusele, mida teha halvima stsenaariumi vältimiseks. See on aga vajalik, sest halvima aset leidmine näitab senise energiapoliitika nurjumist.

Energiatarnete katkemise eeldatav majanduslik kahju võimaldab võrrelda ka selle vähendamiseks või vältimiseks pakutavaid lahendusi. Teisisõnu võrreldakse senise poliitika jätkumist alternatiividega.

Tegemaks järgmist sammu energiahavatavuse mõõtmisel võtame appi tundlikkuse ja haavatavuse dimensioonid vastastikuse sõltuvuse teooriast (Keohane, Nye 2001). Neist tundlikkus ehk taluvuspiir näitab valmisolekut kohaneda muutustega olemasolevas majandussuhtes, nt hinnatõusuga. Haavatavus ehk murdumispiir näitab valmisolekut asendada talumatuks muutunud majandussuhe teisega.

Haavatavus on riikidevahelise suhte niisugune muutus, mis sunnib üht osalist suhte katkestama või (vähemalt osaliselt) samaväärse suhtega asendama. Siit järeldub, et haavatavus on vastastikku sõltuva suhte hindamisel olulisem kui tundlikkus. Kui viimane osutab suhtes ilmnevatele probleemidele, siis juhised poliitikaks annab haavatavuse analüüs, mis võimaldab hinnata alternatiivide kulukust.

Alternatiivkulu haavatavuse mõõtmisel Vastastikuse sõltuvuse teooria kasutab haavatavuse ehk majandussuhte asendamise võimekuse hindamisel kaht parameetrit – kättesaadavust ja taskukohasust. Kui

kättesaadavus näitab ressursside kasutatavust, siis taskukohasus näitab suutlikkust neid ressursse osta muud majandustegevust ülemäära kahjustamata.

Kättesaadavus sisaldab taskukohasuse komponenti, sest osa saadaolevaid ressursse ei pruugi olla kasutatavad nende suhtelise kalliduse tõttu võrreldes teistega (Lappalainen 2007). Seega saab alternatiivide kasutuselevõtu taandada taskukohasusele.

Haavatavus on riikidevahelise suhte muutus, mis sunnib üht osalist suhte katkestama või samaväärsega asendama.

Näitlikustamiseks oletame, et riik A impordib kogu tarbitava maagaasi riigist B ja on kogenud tarnehäireid ja/või talumatuid hinnatõuse. Riigil A on valik: kas leppida ebastabiilsusega või otsida alternatiive. Esimene võimalus tähendab, et riik A talub olemasolevat suhet, sest alternatiive pole või need pole taskukohased. Teise variandi puhul asendab riik A maagaasi kasvõi osaliselt mõne muu kütusega või otsib täiendava maagaasi tarnija või kasutab mõlemat võimalust samaaegselt.

Mudeli lihtsustamiseks piirdume importiva riigi vaatega, kuigi vastastikuses suhtes on vähemalt kaks partnerit ning energiat eksportiv riik on samuti haavatav, kui see eksport annab suure osa tema fiskaaltuludest ja kui neid ähvardab vähenemine või koguni katkemine. Majandussuhe on vastastikku sõltuv, kui huvi selle suhte säilitamiseks on vastastikune. Sellest tuleneb, et riigi B käitumine

sõltub ärihuvi ulatusest maagaasi ekspordil riiki A. Seetõttu ei tohiks A otsus – asendada, kasvõi osaliselt, maagaasi import riigist B – mõjutada riigi B käitumist, kui A tähtsus maagaasi sihtriigina on B jaoks väike.

Mudel ehk kuidas hinnata riigi energiahavatavust?

Riigi energiahavatavuse mõõtmine tähendab välistest ebasoodsatest sündmustest esile kutsutud tarnekatkestuste põhjustatud majandusliku kahju kokkulöömist ja võrdlemist alternatiivkuludega iga energialiigi (elektri- ja soojusenergia) ja energiakandja (tahke-, vedel- ja gaaskütused) puhul eraldi, vastavalt eeltoodud haavatavuse definitsioonile.

Sel moel saame loobuda vajadusest hinnata kahjulike sündmuste tõenäosust, sest eesmärgiks on välja selgitada vastastikuste energiasuhete kõige haavatavam osa.

Ka kahjuliku sündmuse ajend ei oma tähtsust. Kui energiatarnete peatamine ohustab elanike tervist või riigi elutähtsat infrastruktuuri, siis pole vahet, kas katkestuse tingis tehniline rike, ressursside nappus või poliitiline otsus.

Kui on selgunud vastastikku sõltuvate energiasuhete haavatavus, siis on võimalik kaaluda selle minimeerimiseks vajalikke alternatiive. Teisisõnu, kas on saadaval taskukohased asendatavad kütused ja/või nende import.

Olles tuvastanud energiasüsteemi haavatavaima osa, saame sõnastada valikud poliitilise otsuse langetamiseks alternatiivi(de) kasutuselevõtul, et olemasolevate energiatarnete katkedes oleks haavatavus võimalikult väike. Andes ühtlasi märku senisele tarnijale, et meid ei saa enam mõjutada ebastabiilsusega vastastikku sõltuvas majandussuhtes.

BALTI RIIKIDE ENERGIAVARUSTUSEST

Balti riigid on osaliselt sõltuvad elektrienergia ning täielikult sõltuvad nafta ja selle toodete ning maagaasi impordist,

mida kasutatakse transpordikütuste ning elektri- ja soojusenergia tootmiseks.

Toornafta ja naftatooted

Üheksakümnendate alguse tarneprobleemide kiire lahendamine näitas, et tänu rahvusvahelisele naftaturule on võimalik naftat ja selle tooteid importida mujaltki kui Venemaalt. Toonaseid tarnekatkestusi on püütud tõlgendada poliitiliste surveavaldustena, kuid tõenäoliselt ei olnud see nii, isegi kui mõni kõrge ametnik või poliitik Venemaalt ähvardas iseseisvuse taastanud Balti riike. Pigem mõjutasid naftatoodete, nagu ka muude kaupade kättesaadavust NSV Liidu lagunemisel valitsenud segadus ja kasumiahnus.

Viimased kolmkümmend aastat on Balti riigid olnud toornafta ja naftatoodete kättesaadavuse ja taskukohasuse osas samas olukorras teiste piirkonna riikide – Poola, Rootsi ja Soomega.

Leedu on ainus Balti riik, kus naftat toodetakse. Tänapäevaks on tootmine kahanenud marginaalse 520 barrelini päevas (Knoema 2022) ehk ligikaudu 26 000 tonnini aastas.

Ainsana Balti riikidest on naftatoodete tootmise võimekus samuti Leedus. Mažeikiai rafineerimistehase näol. Tehase võimsus on ca 15 miljonit tonni aastas. Tehast saab varustada naftaga raudteisi Venemaalt ja meritsi Leedu Butinge terminali kaudu.

Kõigil kolmel Balti riigil on Euroopa Liidu direktiividega 98/30/EÜ ja 68/414/EMÜ nõutud strateegilised naftasaaduste varud vähemalt 90 päevaks, mis aitavad vähendada impordi katkemise mõju.

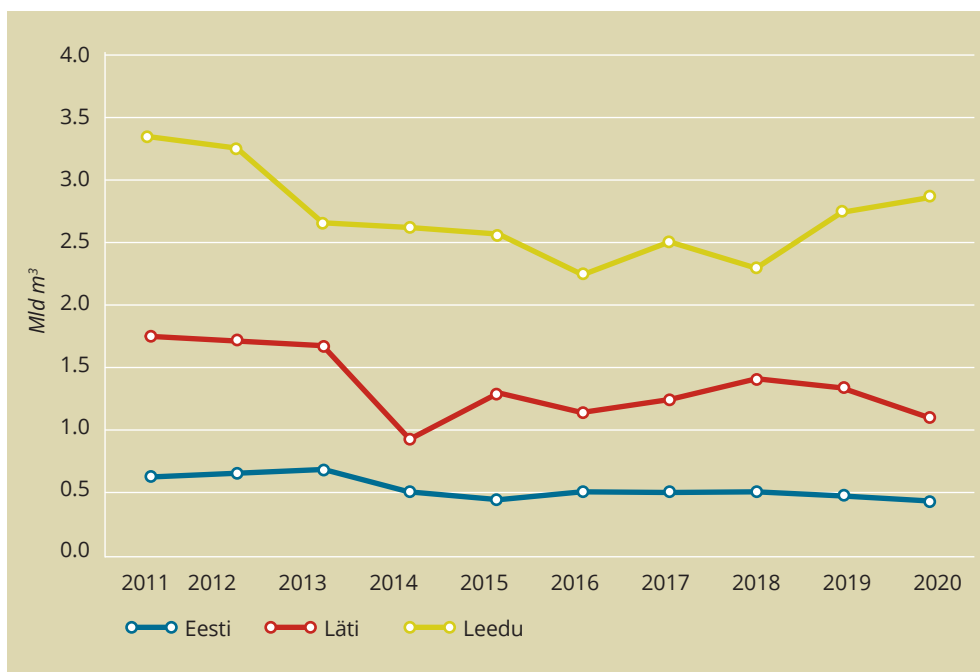
Naftatoodete tarbimist Eestis, Lätis ja Leedus aastatel 2011–2020 aitab näitlikustada tabel 1, kus on toodud naftatoodete tarbimine tonnides elaniku kohta aastas.

Tabelist ilmneb, et võrreldes meie lõunanaabritega on Eestis naftatoodete, peamiselt mootorikütuste tarbimine olnud püsivalt kõrge, sõltumata hinnakoikumistest. Leedus on nende tarbimine

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Eesti %	0,82	0,85	0,83	0,84	0,86	0,86	0,88	0,88	0,85	0,80
Läti %	0,66	0,66	0,68	0,70	0,73	0,74	0,78	0,81	0,79	0,73
Leedu %	0,59	0,63	0,61	0,65	0,69	0,75	0,80	0,88	0,90	0,86

TABEL 1. Naftatoodete tarbimine, tonni elaniku kohta aastas.

Allikas: Eurostat 2022

JOONIS 1. Maagaasi tarbimise muutus Eestis, Lätis, Leedus, mld m³.

Allikas: Eurostat 2022

suurenenud koos viimaste aastate majanduskasvuga.

Eespoolöeldut arvestades võib väita, et nafta ja selle toodete osas on Baltimaade energiahaavatavus väga väike.

Maagaas

Eestis, Lätis ja Leedus on avatud maagaasitur. Samuti on jõustatud Euroopa Liidu gaasiturust reeglid: (European Commission 2009) ülekandetaristu on eraldatud maagaasi tarnijatest ja müüjatest.

Kõigil kolmel riigil on maagaasi toruühendus Venemaaga. Alates novembrist 2014 on olemas ka teine maagaasi

tarnekanal Klaipeda LNG-terminali näol. Ujuva taasgaasistamise terminali võimsus on ligikaudu 4 miljardit m³ maagaasi aastas.

Alates jaanuarist 2020 on käigus Eestit ja Soomet ühendav torujuhe Balticconnector ning alates maist 2021 on Leedul toruühendus Poolaga.

Eesti, Läti ja Leedu jagavad Läti Inčukalnsi maa-alust gaasihoidlat. Hoidla mahutab 2,32 miljardit kuupmeetrit aktiivset maagaasi aastas (Conexus 2022). Torujuhtme Balticconnector kaudu on hoidlaga ühendatud ka Soome.

Ainsana kolmest Balti riigist on

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Eesti %	100	100	100	100	100	100	98	100	99	46
Läti %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Leedu %	100	100	100	95	83	38	54	57	43	42

TABEL 2. Venemaalt imporditava maagasi osakaal tarbimises, % kogu gaasitarbimisest.

Allikas: Eurostat 2022

tarnekatkestusi kogenud Leedu, kui seoses Venemaa ja Valgevene vahelise vaidlusega maagaasi hinna ja transiiditasude üle 2004. aasta veebruaris katkestas Gazprom tarned Minskisse. Leedu korvas lühiajalise tarnehäire varudega Läti Inčukalnsi maa-alusest gaasihoidlast.

Maagaasi tarbimine kolmes Balti riigis aastatel 2011–2020 on esitatud joonisel 1.

Joonisel näidatud muutustest on olulisel tarbimise vähenemine aastatel 2013–2014, mille tingis tahkete biokütuste laiem kasutuselevõtt, ja tarbimise kasv Leedus 2019–2020, kui seoses elektrienergia impordi piiramisega Valgevenest suurenes maagaasi kasutamine elektrienergia tootmisel.

Vaatamata Klaipeda LNG-terminalile on import Venemaalt vähenenud väga visalt. Tabelis 2 on toodud Venemaalt imporditava maagaasi osakaal protsentides kogu gaasitarbimisest. Üheks põhjuseks on olnud LNG kallidus võrreldes nn torugaasiga.

Tabelist nähtub, et Leedu on Baltimaadest ainus, mis 2014. aastast alates on järjepidevalt ja oluliselt vähendanud impordisõltuvust Venemaa Gazpromist.

Klaipeda terminal on mõjutanud tugevalt maagaasi hinda kõigis kolmes Balti riigis. Kui 2014. aasta neljandas kvartalis oli maagaasi hind Eestis, Lätis ja Leedus Euroopa Liidu kõrgeim (CIRCABC 2022a), siis järgmisel aastal samal ajal oli maagaas kolmes Balti riigis keskmiselt 35 protsenti odavam (CIRCABC 2022b) ja hinna osas võrreldav Skandinaavia maadega.

Maagaasi saab asendada kütteõliga, kuid viimane võib olla oluliselt kallim ja

asendava kütuse varude hoidmine tarnekatkestusteks on lisakulu tarbijale.

Suurimad maagaasi tarbijad Baltimaades on soojuse- ja elektrienergia tootjad. Just seda asjaolu ja eelöeldut arvestades võib järeldada, et imporditava-test kütustest on maagaas see, mille puhul on Eesti, Läti ja Leedu energihaavatavad.

Elektrienergia

Eesti, Läti ja Leedu elektrienergiasüsteemid on jätkuvalt ühendatud ja töötavad sünkroonis Venemaa ja Valgevene ühtse elektrisüsteemiga. Alalisvooluühendused on Soome, Rootsi ja Poolaga. Nende rajamist aitas rahastada Euroopa Liit Balti energiaturu integratsioonikavaga (Baltic Energy Markets Integration Plan – BEMIP).

Balti riikidel on kavas sagedusala vahetus ehk lahkumine Venemaa ja Valgevene süsteemist ning liitumine Kesk-Euroopa energiasüsteemiga. Selleks ehitatakse vahelduvvooluühendust Poolaga.

Balti riikide varustuskindlus elektrienergia on usaldatud avatud turule. Jõustatud on Euroopa Liidu elektrituru reeglid (European Commission 2009) ja ülekandevõrk on eraldatud tootjatest.

Kuni 2010. aastani oli ainsaks elektrienergia importijaks Balti riikide seas Läti. Pärast Ignalina tuumajaama sulgemist 31. detsembril 2009 hakkas elektrienergiat importima Leedu. Viimasel aastatel on elektrienergiat importinud ka Eesti, kui selle tootmist põlevkivist on piiranud saastekvootide kallinemine.

Lätis ja Leedus on olnud elektrienergia tootmisel suhteliselt suur osakaal maagaasil, mida on asendatud taastuvenergia. Need muutused on esitatud tabelleis 3 ja 4.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Eesti %	1,9	1,1	0,7	0,6	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,4
Läti %	49,5	33,3	43,0	45,5	49,8	45,8	27,5	47,9	50,4	36,2
Leedu %	58,4	59,8	49,0	42,1	42,4	24,7	15,2	10,1	14,0	32,0

TABEL 3. Maagaasi osakaal elektrienergia tootmisel, % elektrienergia kogutootmisest.

Allikas: Eurostat 2022

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Eesti %	9,1	12,3	9,2	11,2	15,4	13,0	14,1	16,1	28,1	47,8
Läti %	50,5	66,6	56,9	54,5	50,2	54,2	72,5	52,0	49,6	63,7
Leedu %	37,0	35,2	45,8	53,0	50,4	67,2	79,2	83,3	81,9	63,2

TABEL 4. Taastuvenergia osakaal elektrienergia tootmisel, % elektrienergia kogutootmisest.

Allikas: Eurostat 2022

Tabelitest ilmneb, et vaatamata taastuvenergia osakaalu suurenemisele ei ole Eestis maagaasi tarbimine elektrienergia tootmisel oluliselt kasvanud, kuigi eeldati, et taastuvate energiaallikate osakaalu suurendes see juhtub, silumaks nt tuuleenergia kõikumist.

Tabelist nähtub ka, et Leedu on püüdnud vähendada elektrienergia tootmist maagaasist, tõenäoliselt LNG suhtelise kalliduse tõttu, samuti selleks, et vältida täiendavat importi Venemaalt. Seda on korvatud elektrienergia impordiga.

Eespoolöeldut arvestades võib järeldada, et elektrienergia osas on Baltimaade energiahaavatavus suhteliselt väike.

Soojusenergia tootmine

Suurimad soojusenergia tarbijad Balti riikides on kaugküttesüsteemid. Lätis ja Leedus on kaugküttega ühendatud ligikaudu 70 protsenti majapidamistest.

Maagaasil on olnud suur osakaal soojusenergia tootmisel kõigis kolmes Balti riigis. See on jätkuvalt kõrge Lätis, kuid oluliselt vähenenud Leedus ja Eestis.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Eesti %	39,8	41,4	32,5	32,4	26,6	20,1	22,0	18,6	18,6	14,2
Läti %	80,9	78,4	71,2	66,2	62,9	59,7	55,4	52,6	45,8	44,6
Leedu %	74,4	61,9	59,5	48,1	36,1	33,7	28,4	30,3	23,5	19,3

TABEL 5. Maagaasi osakaal soojusenergia tootmisel, % soojusenergia kogutootmisest.

Allikas: Eurostat 2022.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Eesti %	30,9	30,6	35,1	34,9	43,1	53,3	51,1	53,2	54,6	65,0
Läti %	15,2	17,1	24,6	30,1	33,0	36,3	40,8	43,6	50,8	51,9
Leedu %	22,1	27,5	32,8	45,8	58,5	60,7	65,3	64,3	70,9	72,1

TABEL 6. Tahkete biokütuste osakaal soojusenergia tootmisel, % soojusenergia kogutootmisest.

Allikas: Eurostat 2022

Negishi vedelgaasiterminal Jaapanis Yokohamas

Foto: Σ64, CC BY 3.0, via Wikimedia Commons

Peamiseks asendajaks on tahked biokütused ehk metsanduse ja puidusektori jäätmed, peamiselt hakkpuit jms. Neid muutusi peegeldavad tabelid 5 ja 6.

Tabeleist ilmneb, et Eestis ja Leedus muutusid tahked biokütused soojusenergia tootmisel maagaasist olulisemaks 2014–2015, kuid Lätis toimus sama asendus alles 2019. aastal. Tabeleist nähtub ka, et kohalikud kütused ei ole üheski Balti riigis suutnud maagaasi täielikult soojusenergia turult välja tõrjuda.

Lähtudes maagaasi tähtsusest ja Venemaalt imporditava maagaasi jätkuvalt suurest osakaalust soojusenergia tootmisel kõigis kolmes Balti riigis saab järeldada, et talvine maagaasitarnete katkemine Venemaalt torujuhtmete rikke, lekke vm põhjusel ohustaks suure osa elanikkonna tervist. Tarnekatkestus puudutab ennekõike kaugküttesüsteeme ja suurte kortermajade elanikke, kel puudub tehniline varustus alternatiivsete kütuste kasutamiseks, nt on kohalikus katlamajas

ainult maagaasile sobivad, kuid puuduvad tahkekütuse katlad.

HAAVATAVUSE VÄHENDAMISEST

Balti riikide haavatavuse vähendamiseks soojusenergia tootmisel saab maagaasi asemel kasutada reservkütuseid, teisi tarnekanaleid ja asendavaid kütuseid. Neid alternatiive sisaldavate energiapoliitikate peamine piirang on taskukohasus.

Seda tõdemust ei muuda ka Ukraina ründamisest tingitud sanktsioonid Venemaa vastu, mis on ajendanud Euroopa riike otsima võimalusi Venemaalt imporditavate fossiilsete kütuste asendamiseks.

Reservkütused

Kõigi kolme Balti riigi strateegilised varud sisaldavad valdavalt transpordikütuseid.

Kehtivas ELi maagaasi direktiivis soovitatakse maagaasiga kauplevail ettevõttele varuda vähemalt 30-päeva tarbimise jagu maagaasi hoidlatesse. Balti riikidest on ainult Leedu firmadel seadusest tulenev

kohustus hoida Inčukalnsis teatud kogus maagaasi varu. Eesti ja Läti firmad on teatanud maagaasi hoiustamisest Inčukalnsis, kuid varu olemasolu ei kontrollita.

Ukraina sõjast ajendatud Euroopa Komisjoni eelnõuga tahetakse muuta maagaasi varu kohustuslikuks ja suurendada hoiustatavat kogust.

Teised maagaasi tarnekanalid

Baltimaade seni ainsaks alternatiiviks maagaasi impordil on Klaipeda sadamas asuv LNG taasgaasistamise ujuvterminal. Ukraina sõja tõttu kavandavad oma terminali ka Eesti ja Läti.

Leedu ja Poola vaheline toruühendus on praegu kasutuses ühesuunalisena. Kuid isegi selle võimsuse suurendamisest ei pruugi Baltimaade maagaasi tarbimise katmisel abi olla, arvestades Poola suhteliselt suurt maagaasi vajadust.

Asendavad kütused

Eesti kaugkütteseaduse järgi peab soojusenergia tootjatel olema võimalik asendada maagaas vähemalt kolmeks päevaks vedelkütusega. Nõue kehtib teatud võimsusega koostootmisjaamadele. Suurema varu hoidmine oleks tarbijale lisakulu.

Eesti ja Leedu saavad asendada osa maagaasist kodumaiste vedelkütustega: Eesti põlevkiviõli ja Leedu kodumaise naftaga.

Kõigil kolmel Balti riigil on tänu met-sadele ja tugevale puidutööstuse klastrile

võimalus suurendada tahke biokütuse ehk hakkpuidu kasutamist soojusenergia tootmisel maagaasi asemel.

Seni veel taastuvaks kütuseks liigituva hakkpuidu kasutamist soojusenergia tootmisel subsideeritakse. Sellela oleks hakkpuidu kasutamine oluliselt kulukam võrreldes nt maagaasiga. Hakkpuit tuleb enne tarbimist koguda, kuivatada, ladustada ja transportida. See võib aidata kaasa tööhõivele, kuid tähendab lisakulu, mille korvab maksumaksja.

JÄRELDUSED

Ülal esitatud haavatavuse definitsioon ja selle põhjal peatükis „Mudel ehk kuidas hinnata riigi energiahavatavust?“ esitatud mudel aitasid tuvastada Eesti, Läti ja Leedu energiasüsteemide kõige haavatavama osana soojusenergia tootmise imporditava maagaasi suhteliselt kõrge osatähtsuse tõttu.

Mudel kinnitas ka alternatiivkulude kasutatavust energiahavatavuse vähen-damisele suunatud poliitikate valikul. Kulud reservkütustele, asenduskütuste kasutuselevõtule ja tarnekanalite mitme-kesistamisele on arvatavad. Kolme Balti riigi jaoks on kõik kolm võimalust olemas ja kasutuses. Balti riikide näide kinnitab, et energiapoliitika muutmist piiravad kõrged alternatiivkulud ja valitsuste piiratud võimalused luua turutingimusi ilma energiatootmise konkurentsivõimet kahjustamata.

KASUTATUD ALLIKAD

CHRISTIE, E. (2009). Energy Vulnerability and EU-Russia Energy Relations. – Journal of Contemporary European Research, 2(5), 274–292.

CIRCABC (2022b). Quarterly Report on European Gas Markets Q4 2015–Q1 2016. – <https://circabc.europa.eu/ui/group/3ef9355f-1ffe-4c82-ba19-f60a3ed2f652/library/38d2860e-3695-417c-8b85-85865b5f5515/details>

CIRCABC. (2022a). Energy Market Analysis. – <https://circabc.europa.eu/ui/group/3ef9355f-1ffe-4c82-ba19-f60a3ed2f652/library/fbf064b1-46b6-4664-a71b-bbd902243ef0/details>

CIUTĂ, F. (2010). Conceptual Notes on Energy Security. – Security Dialogue, 41(2), April, 123–145.

CONEXUS. (2022). Information about the Storage. Inčukalns Underground Gas Storage Characteristics And History. Conexus Baltic Grid. – <https://www.conexus.lv/information-about-storage>

DAHL, R. A. (1991). Modern Political Analysis. USA: Prentice Hall, 34.

EUROPEAN COMMISSION. (2009). Third Energy Package. – https://energy.ec.europa.eu/topics/markets-and-consumers/market-legislation/third-energy-package_en

IEA. (2022). Energy Security. Reliable, Affordable Access to All Fuels and Energy Sources. The International Energy Assotiation. – <https://www.iea.org/topics/energy-security>

KEOHANE, R. O., NYE, J. S. (2001). Power and Interdependence. New York: Longman.

KNOEMA. (2022). Lithuania – Production of Crude Oil Including Lease Condensate. World Data Atlas. – <https://knoema.com/atlas/Lithuania/topics/Energy/Oil/Production-of-crude-oil>

LAPPALAINEN, V. A. (2009), The New Security of Energy Supply Directives. – ERA Forum, 8, 427–434.

THE WORLD BANK. (2022). Energy Intensity Level of Primary Energy (megajoules per constant 2017 PPP GDP). – <https://data.worldbank.org/indicator/EG.EGY.PRIM.PP.KD>

USA ja Hiina võitlus maailmamajanduse juhtrolli pärast

URMAS VARBLANE

Tartu Ülikooli rahvusvahelise ettevõtluse professor, akadeemik

MATHIAS JUUST

Tartu Ülikooli majandusteaduskonna doktorant

Lähikümnenditel on määrava tähtsusega, kuidas hakkab USA ja Hiina vastasseis võitluses maailmamajanduse hegemooni rolli eest mõjutama maailmamajanduse toimimist.

Viimaste kuude jooksul on korduvalt rõhutatud, et pärast 2022. aasta 24. veebruari pole maailm enam endine. Venemaa uus agressioon mõjutab rahvusvahelist majandust, kuid pigem kiirendab liikumist väljakujunenud trajektoiril. Samal ajal, kui Putin ründab Ukrainat, käib juba aastaid USA ja Hiina vahel majanduslik võitlus juhtrolli pärast maailma riikide seas. Selle mootoriks on olnud maailmamajanduse üleilmastumine, mis tugines

kaubanduspoliitika laialdasele liberaliseerimisele ja ühise majandusliku kasu loogikale. Üleilmastumine on aidanud kaasa Hiina majanduslikule arengule, sobitades suurepäraselt kokku Hiina algatatud ekspordile toetuva majanduskasvu mudeli. Hiina otsustas teenida tulu ekspordile suunatud majandussektori ennakarengust ja ülemaailmsed väärtusahelad pakkusid selle võimaluse. USA ja Hiina vahel kehtis omamoodi strateegiline kokkulepe, et vastastikku läbi põimunud ülemaailmsete väärtusahelate võrgustiku arendamine on kasulik mõlemale poolele. Hiina majandus sai kolmekümne aasta jooksul ekspordi kasvu abil arendada mitmesuguseid võimekusi, sealhulgas ka sõjalisi. Nii võib öelda, et üleilmastumine on olnud Hiina jaoks suurim liitlane võitluses USA ülemaailmse juhtrolli vastu.

See on Hiinas ja teistes tärkavates majandustes toonud kaasa majandusliku heaolu tõusu ja vaesuse kiire vähenemise. Kuid samal ajal on kaasnenum sellega Põhja-Ameerikas ja Euroopas tööstuses töötajate reaalsete sissetulekute kasvu peatumine või isegi langus, mis on olnud populistlike parteide tekkimise majanduslik alus. Populismi kasv omakorda on nõrgestanud demokraatlikke majandussüsteeme nii Põhja-Ameerikas kui ka Euroopas ja võimaldanud Hiinal

rääkida oma majandussüsteemi suurtest eelistest.

Hiina ja USA vahel pole lihtsalt vastasseis kahe võimsa majandusega riigi vahel, vaid see peegeldab ka laiemalt ülemaailmastumisega seonduvaid probleeme. Ülemaailmsete väärtusahelate kiire areng on tekitanud olukorra, kus riigid on vastastikku majanduslikult sõltuvad olulistest strateegilistest valdkondades. See erineb väga palju olukorrast viimase globaalse võimuvõitluse ehk külma sõja ajal, kui Lääne ja Idabloki majandused olid praeguse olukorraga võrreldes üksteisest suures osas sõltumatud. Viimastel aastatel on teravalt kerkinud üles küsimus, kas kriisiolukorras saab riiklikult elutähtsate toodete ja teenuste osas tugineda riikidele, kes omavad teistsuguseid väärtushinnanguid või halvimal juhul osutuvad lausa agressoriteks. Euroopa jaoks ilmestavad seda probleemi koroonapandeemia alguses ilmnenud meditsiiniliste kaitsevahendite puudus või sõltuvus Vene energiakandjatest. Lääne majanduspoliitilist lähenemist Hiina ja Venemaa suhtes on pikalt ilmestanud saksakeelne väljend *Wandel durch Handel* (muutus läbi kaubanduse), mille kohaselt võiksid tihedamad kaubandussuhted autoritaarseid kordi demokratiseerida ja läänelikke väärtusi tunnistama panna. Selline mõtteviis on viinud olukorrani, kus Lääs on teatud riikidega üheaegselt nii majanduslikus sõltuvuses kui ka väärtuskonfliktis. Hiina ja USA vastasseis ongi mitte ainult võitlus maailmamajanduse juhi rolli pärast, vaid see on ka väärtuskonflikti väljendus.

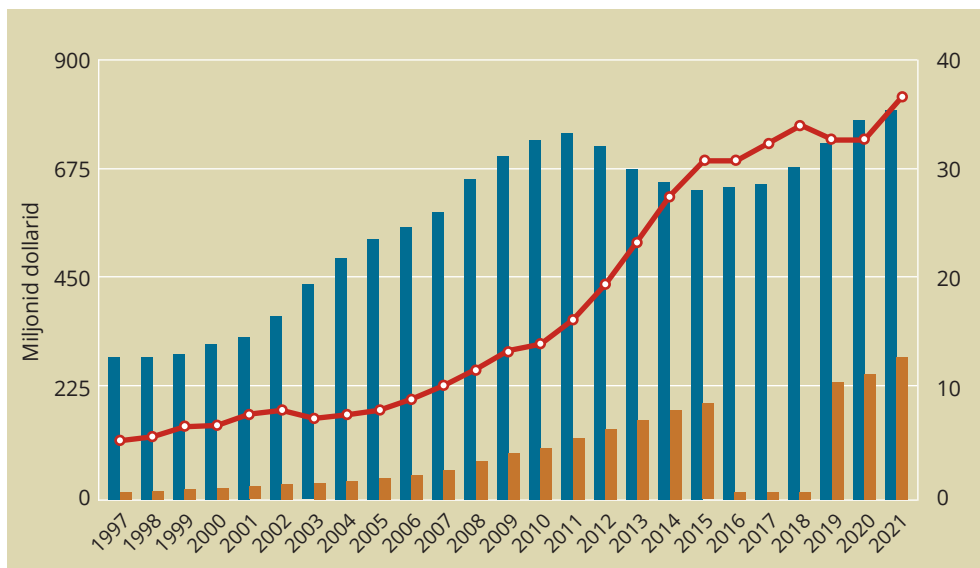
HIINA JA USA VASTASSEISU KÜJUNEMINE

Kõige üldisemas plaanis on põhjust eeldada, et Hiina valmistub vormima 21. sajandit samal viisil, kui USA kujundas 20. sajandit. USA Rahvusliku Julgeolekunõukogu Hiina osakonna direktor Rush Doshi oma 2021. aastal ilmunud raamatus „The Long Game: China’s Grand Strategy to Displace American Order“ toob

välja kolm etappi Hiina strateegilise mõtte ja selle elluviimise arengus.

Esimese etapi käigus aastatel 1989–2008 oli Hiina strateegiliseks sihiks USA kui maailmamajanduse hegemooni poolt teiste kontrolliks kasutatavate meetmete nõrgendamine. Selle etapi algul toimus Nõukogude Liidu ja kogu kommunistliku Idabloki kokku kukkumine, mis ehmatas Hiinat tugevasti. Vastukäiguna alustati siis Hiina relvajõudude terviklikku moderniseerimist, mis on olnud väga tulemuslik. Joonisel 1 on esitatud võrdluseks USA ja Hiina sõjalised kulutused ajavahemikus 1997–2021 rahaliselt miljardites USA dollarites ja Hiina kaitsekulutuste suhe USA kaitsekulutustesse protsentides. Jooniselt 1 ilmneb, et kui 2005. aastal moodustasid Hiina kaitsekulutused vaid 8 protsenti USA tasemest, siis 2021. aastaks oli see suhe juba kasvanud 37 protsendini ehk Hiina sõjalise võimekuse kasv on peaaegu viis korda kiirem kui USA-l. Majandusliku võimekuse kasvu saavutamisel pani Hiina väga suurt rõhku Maailma Kaubandusorganisatsiooni liikmeks saamisele, mis õnnestuski 2001. aastal. Sellega sooviti arendada väliskaubandust ja teenida selle kaudu raha majanduse kaasajastamiseks, vaesuse vähendamiseks ja ka relvajõudude tänapäevastamise rahastamiseks.

Teisel strateegilise arengu etapil 2008–2016 pandi põhirõhk Hiina võimete arendamisele, et muutuda regionaalseks hegemooniks Aasias ja Aafrikas. Teiste riikide austuse saavutamiseks kasutati näiteks laiaulatuslikke investeeringuid Aafrika riikide taristu rajamisse ja hankiva tööstuse arendamisse, mille tulemusena on osa Aafrika riikidest muutunud Hiinale lojaalseks toorainebaasiks. Reaalpoliitilises plaanis asus Hiina järjest aktiivsemalt esitama oma naabrite suhtes territoriaalnõudmisi Lõuna-Hiina merel, mis on oluline piirkond nii rahvusvaheliste kaubandusmarsruutide, loodusressursside kui ka strateegilise julgeoleku vaatepunktist.

JOONIS 1. USA ja Hiina kaitsekulutused 1997–2021. a, miljardites USD, vasakpoolne telg, ja Hiina kaitsekulutuste osatähtsus USA kaitsekulutustest, %, parempoolne telg.

Allikas: Autorite koostatud kasutades SIPRI andmebaasi <https://www.sipri.org/databases/milex>

Hiina kolmanda strateegilise arengu-etapi põhisisuks on alates 2017. aastast globaalse laienemise strateegia, mis tähendab USA väljavahetamist maailma juhtriigi kohalt. Sellesse strateegilise arengu etappi suundumist kiirendas populistlike liikumiste mõjuvõimu järsk kasv Lääne-Euroopas ja Põhja-Ameerikas alates 2016. aastast, kui algatati Brexit ja Donald Trump valiti USA presidendiks. Seda tõlgendati Hiinas kui Lääne süsteemi olulist nõrgenemist ja võimalust liikuda oma mõjuvõimu kasvatamisel edasi. Just sellesse ajajärku langeb ka Hiina presidendid Xi Jinpingi algatatud uue siiditee projekti (Belt and Road Initiative) väljakutsumine. Selle hiiglasliku projekti raames on kavas investeerida ligikaudu viis triljonit dollarit erinevatesse taristuprojektidesse Aasias, Aafrikas ja Euroopas. Vahe Euroopa riikide (Eestist Balkani riikideni) jaoks lõi Hiina juba 2012. aastal nn 16+1 projekti, mille raames Hiina pakkus ennast välja tegemaks eri laadi investeringuid taristu loomisele. Kogu selle 16+1

projekti pikem vaade oli samuti Hiina rolli tugevdamine neis riikides ja Euroopa Liidu riikide ühtsuse lõhkumine. Eesti võttis kohe selles projektis väga kõhkleva hoiaku ja on osalenud vaid madalamal tasemel konsultatsioonides. Kuid mitmed Balkani riigid on väga ulatuslikult kasutanud Hiina abi investeringute rahastamisel.

Hiina tuleviku strateegilise arengu eesmärgid võttis Xi Jinping selgelt kokku 2021. aasta juulis toimunud Hiina Kommunistliku Partei 100. aastapäevale pühendatud kongressil väitega, et Hiina eesmärk on rajada uut tüüpi rahvusvahelised suhted ja uut tüüpi inimkond, millel on ühine tulevik. Selle eesmärgi täitmisel pannakse suurt rõhku Hiina muutmisele maailma tugevaima majandusega tööstusriigiks. Juba 2015. aastal käivitati strateegia „Made in China 2025“, (Wübbeke *et al.* 2016) mille eesmärk on luua Hiinale konkurentsieeliseid strateegilistes tööstusharudes, kasutades selleks ka teadmussii-ret USA ja teiste lääneriikide ettevõtetelt. „Made in China 2025“ eesmärk on muuta

Hiina 2049. aastaks maailma superjõuks, mis asendaks selles rollis USAd. Üheks olulisemaks hoovaks selle saavutamisel on Hiina jaoks juhtrolli omandamine mitmesuguste tehnoloogiate vallas, mis on vajalikud tulevaste kaubandus-, valitsus- ja sõjaliste süsteemide ja võime arendamiseks. Prioriteetseteks sektoriteks on näiteks tehisintellekt, kosmosetööstus, infotehnoloogia, uued materjalid, robotika ja pooljuhid/kiibid.

Hiina eesmärk on rajada uut tüüpi rahvusvahelised suhted ja uut tüüpi inimkond, millel on ühine tulevik.

USA JA HIINA VASTASSEIS TERAVNEB

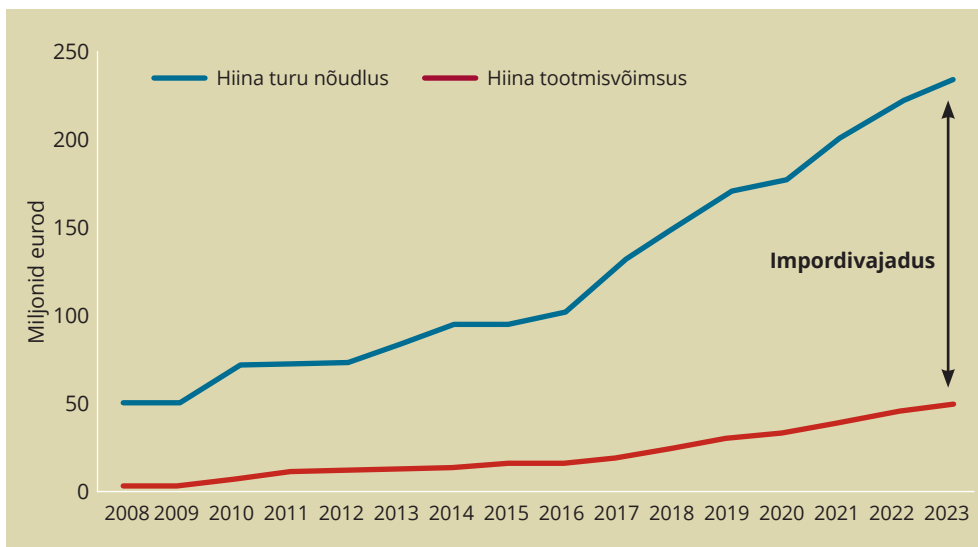
Eelkirjeldatud probleemistik on muret tekitanud mitmele USA valitsusele, kuid tõsiste sammudeni jõuti president Donald Trumpi valitsemise ajal, kui kuulutati välja USA ja Hiina lahkukasvamise strateegia (*decoupling*). Selle esimene vaatus oli kaubandussõda Hiinaga, mis algas 2018. aasta kevadel ja süvenes kuni 2020. aasta jaanuari kokkulepeteni, mis tõid kaasa Hiina kohustuse osta täiendavalt 200 miljardi USA dollari väärtuses USA kaupu aastas. Seejärel toimus kaubandussõja mõningane rahunemine. Kuid selleks ajaks oli juba ligikaudu pool USA ja Hiina vahelisest kaubavahetusest kaetud eri laadi tollimaksudega.

Kuid hoopis teravamaks on muutumas tehnoloogiline lahkukasvamine, mille

südamikuks on võitlus strateegiliselt oluliste tehnoloogiavaldkondade arengu eest. Kõige olulisemaks võitlustandriks on muutunud elektroonikavaldkond ja selle raames mikrokiipide tootmine ja kaubavahetus. Uute strateegiliselt oluliste tehnoloogiavaldkondade arendamine toetub esmajoones just uute, kiiremate ja võimsamate kiipide kasutamisele. See riik, kes kontrollib nende kiipide väljamõtlemit ja valmistamist, juhib ka innovatsiooniprotsesse väga laias reas tegevusvaldkondades.

Selle poliitika kirjeldamiseks on võetud kasutusele tehnoloogilise natsionalismi (*technological nationalism*) mõiste. See on merkantilismilaadne käsitlus, mille raames seotakse omavahel tehnoloogiline innovatsioon, ettevõtlus, riiklik julgeolek, majanduslik heaolu ja sotsiaalne stabiilsus. Tehnoloogilise natsionalismi käsitluse kohaselt on valitsuste sekkumine turgudel õigustatud kaitsena vaenulike välismaiste riiklike ja erasektori osalejate vastu. Tehnoloogilise natsionalismi rakendamise tulemusena peaks kodumaised tähtsamad tehnoloogiaettevõtted saama tugevamaks ja domineerima maailmamajanduses.

USAs on tehnoloogilise natsionalismi keskmes kaheksa otstarbega tehnoloogia (*dual use technology*) põhimõte, mis rakendub kaupadele ja tehnoloogiatele, millel on nii tsiviil- kui ka sõjalise kasutamise võimalus. Alates 2018. aastast on USA valitsus põhjalikult reforminud kahese otstarbega tehnoloogiatega seotud seadusandlust, andes välja ekspordikontrolli muutmise seaduse (*The Export Control Reform Act – ECRA*), mis taastas presidendi otsustusõiguse kahese otstarbega tehnoloogiate ekspordi üle rahvusliku julgeoleku ja välispoliitika vajadustest lähtudes. Praktiliselt viib ekspordi kontrolli ja litsenseerimist ellu Tööstuse ja Julgeoleku Büroo (BIS – The Bureau of Industry and Security), mis asub Kaubandusministeeriumi juures. Karmistatud kontroll on esmajoones suunatud takistamiseks Hiinat ellu viimast

JOONIS 2. Elektroonikakiipide vajadus ja kodumaine tootmine Hiinas 2008–2018 koos prognoosiga 2023. aastani (miljardites USD).

Allikas: De Capri 2020

strateegiat „Made in China 2025“ – Hiina juurdepääsu kõige uuematele tehnoloogiatele. Kõik „Made in China 2025“ raames strateegiliselt olulised tehnoloogia valdkonnad sisalduvad USA Kaubanduse Kontrolli piirangute nimekirjas (Commerce Control List).

Lisaks on USA peatanud oma ettevõtete investeringud Hiinasse mitmes strateegiliselt olulises valdkonnas nagu näiteks kiipide arendamine ja tootmine. Samuti on kehtestatud kontroll Hiina ettevõtete liitumis- ja ülevõtmispakkumistele USA ettevõtetele. Need sammud peavad takistama kiipide valmistamise valdkonna teadmussiiret Hiinasse. Seni ei ole Hiina veel suutnud kiipide valdkonnas läbi murda ja maailma kiibitoodangust annab USA 44, Lõuna-Korea 24, Euroopa Liit ja Jaapan 9, Taiwan 6 ja Hiina vaid 5 protsenti. Kuid Hiinal on kiipe väga vaja. Joonisel 2 on näidatud, milline on Hiina majanduses kiipide vajadus ja nende kodumaise tootmise võimekus. Näeme, et Hiinal on suurenev kiipide puudujääk, mis on vaja katta kasvava impordiga. Hiina jaoks on suurimad kiipide tarnijad

Taiwan, Lõuna-Korea ja Malaisia, kes katavad vastavalt 37, 22 ja 10 protsenti tema impordivajadusest. USA pole tänu rakendatud meetmele enam kuigi oluline kiipide impordiallikas Hiina jaoks.

President Bideni administratsioon on jätkanud senist poliitikat strateegiliste tehnoloogiate alal. Erinevus on vaid selles, et püütakse rohkem rõhku panna liitlasisuhetele. Bideni administratsioon näeb Taiwan, Lõuna-Koread ja Jaapanit oma oluliste strateegiliste partneritena. USA Kongressile valmistatud taustamaterjal 2021. aasta jaanuaris soovitati uurida võimalusi kahesuguse otstarbega tehnoloogiate ekspordikontrolli ühtlustamiseks USA peamiste kaubanduspartnerite hulgas ja uurida võimalusi, kuidas mitmepoolselt seda kontrolli läbi viia (Fergusson, Sutter 2021).

USA tehnoloogilise natsionalismi käsitus erineb varasematest rahvusvahelises kaubandusteoorias juba tuntud tollimaksude kasutamise õigustusest oma riigi tehnoloogiate ennakarendamise eesmärgil. Nüüd on Washingtoni rakendatav tehnoloogilise natsionalismi käsitus laiem

ja see haarab endasse ka strateegiliselt olulised tegijad teistest riikidest. Omamoodi veelahkmena USA ja Hiina kahepoolsetes suhetes oli Huawei paigutamine 2019. aastal USA Kaubandusministeeriumi keelustatud ettevõtete nimekirja. Bideni administratsioon jätkas 2021. aasta sügisel sama poliitikat, märkides, et Huawei saab sellest nimekirjast välja võtta vaid siis, kui see ei kujuta endast enam aktiivset ohtu USA või tema liitlaste kriitilisele infrastruktuurile (Capri 2021). Nii on Huawei vastases võitluses tõsiselt arutatud USA heldete krediitdiliinide avamist Ericssonile ja Nokiale kui Lääne kahele olulisemale Huawei konkurendile, hoolimata sellest, et tegu ei ole USA hargmaiste ettevõtetega. Teine näide on USA rahaline toetus Taiwani firmale TSMC kui kiipide tootmise valdkonnas Samsungi kõrval kõige võimsama teadmistepagasiga ettevõttele uue, ca 10–12 miljardit USA dollarit maksva tehase ehitamiseks USAsse. Kolmas näide on USA vastus Hiina siiditee algatusele tehnoloogiavaldkonnas. USA kavatseb muuta senise OPICi (Overseas Private Investment Corporation) uueks võimsaks asutuseks Overseas Private Investment Corporation (IDFC), mis suudab kaasrahastada 60 miljardi USA dollari ulatuses investeringuid samadesse tehnoloogiavaldkondadesse, nagu on plaanitud Hiina uue siiditee algatuses. See tähendab investeringuid arengumaade telekommunikatsioonifirmadesse vastukaaluks Hiina Huawei ja ZTE-le. See kõik annab märku, et USA tehnoloogiline natsionalism on laiem kui senised tollimaksude kasutamise õigustused, mis olid suunatud ühe riigi tehnoloogia arendamisele. Praegu on tegemist süsteemse lähenemisviisiga, mis püüab haarata kogu maailma väljaspool Hiinat.

Euroopa Liidus on analüütikud juba enam kui kümme aastat tagasi väitnud, et on viimane aeg vastu võtta ka ELi ennetav poliitika tundliku tehnoloogia siirde riskide juhtimiseks Hiinasse. Stumbaum (2009) rõhutas, et tuginedes

ühisele arusaamale kahe suguse kasutusega tehnoloogia majanduslikust, poliitilisest ja turvalisuse edasiandmisest tulenevatest väljakutsetest, saab Euroopa Liit optimeerida kasu, mis saadakse paljulubavatest ja tehnoloogilistest võimalustest kiiresti areneval Hiina turul. Ehk sisuliselt soovitati hoida mõistlikku tasakaalu tehnoloogiasirde ja Hiina turu atraktiivsuse vahel. Siiski on viimastel aastatel ka EL selles suunas liikuma hakanud. 2019. aastal andis EL Hiinale süsteemse rivaali (*systemic rival*) nimetuse. Euroopa Parlament ratifitseeris reeglid, mis võimaldavad kasutada rahvusliku julgeoleku argumenti investeringute tegemise alaste lubade andmisel. Eriti aktiveeruti pärast seda, kui Hiina Midea Group omandas 2016. aastal 81 protsenti Saksa robotitootja KUKA aktsiatest, mis on omas valdkonnas üks juhtettevõtteid maailmas. Ka üldisemalt on suurenenud proteksionism Hiina suhtes. Näiteks keelati Fujian Grand Chip Investment Groupil Saksa tehnoloogiaettevõtte Aixtroni ostmise. Holland keeldus andmast ekspordilitsentsi ASMLi valmistatavatele moodsaimatele ultraviolet-litograafia seadmetele müügiks Hiina kiipide tootjale SMIC. See samm takistab oluliselt Hiina ettevõttel ajakohaseimate kiipide tootmist.

Euroopas võib USA tehnoloogilise natsionalismiga paralleelse luua viimastel aastatel kõlapinda leidnud strateegilise autonoomia käsitlemisega, mis seob endas samuti kokku nii geopoliitika, tehnoloogia kui ka majanduse. ELi tasemel räägitakse tihti avatud strateegilisest autonoomiast, mis peaks majandusvaldkonnas suurendama liikmesriikide tööstuslikku ja tehnoloogilist vastupidavust (*resilience*), austades samas vaba kaubandus- ja investeerimispoliitikat. Nende kahe suuna vahel on oluline leida õige tasakaal. Olukorra keerukust ilmestab näiteks ELi konkurentsipoliitika, mis on ajalooliselt üritanud tarbijaid kaitsta, piirates suurettevõtete võimu. Kui enamikul tegevusaladel toetab selline käitumine konkurentsi ja

innovatsiooni, siis teatud investeringute-mahukates strateegilistes valdkondades piirab see Euroopa ettevõtete võimalusi saada ülemaailmseteks liidriteks. Lisaks ei pruugi juhtroll Euroopa turul tähendada, et tegu on domineeriva ettevõttega maailmaturul. Seda eriti tingimustes, kus nende konkurentideks on teiste riikide poolt subsideeritud ettevõtted.

Strateegiline autonoomia leidis äramärkimist ka Euroopa Komisjoni 2020. aasta uues tööstusstrateegias (Euroopa Komisjon 2022a), mille raames kaardistati Euroopa huvide seisukohalt strateegilised valdkonnad: kriitilise tähtsusega toorained ja ravimite toimeained, liitumpatareid ja akud, vesinikutehnoloogiad, pooljuhid ning pilv- ja servandmetöötlus. Antud valdkondades võiks seetõttu Euroopas lähitulevikus oodata nii avaliku kui ka erasektori huvi ja investeringute intensiivistumist. Euroopa Komisjoni esimene põhjalik strateegiliste sõltuvuste analüüs (European Commission 2021) tõi välja 137 tundlike tööstusharude toodet väärtusega 6 protsenti ELi koguimpordist, mille puhul sõltutakse suuresti kolmandatest riikidest, eelkõige Hiinast, Vietnami ja Brasiiliast. Neist omakorda 37 tootele – näiteks energiamahuka ja tervishoiu tööstuse sisenditele – on alternatiive eriti keeruline leida (vt ka eestikeelset 30 kriitilise tähtsusega toorainete loetelu ning tarnijariikide ja ELi tooraineressursside kaardistust: Euroopa Komisjon 2020). Selle aasta veebruaris avaldatud teine süvaanalüüs (Euroopa Komisjon 2022b) toob nt välja, et Hiinast pärineb 93 protsenti maailma haruldastest muldmetallidest magnetite ja 89 protsenti magneesiumi tootmisest, millel on oluline roll roheenergiale üleminekul.

KAHEPOOLSE RINGLUSE POLIITIKA KUI HIINA REAKTSIOON COVID-19 KRIISILE

Eelnevalt näidati, kuidas USA teeb suuri jõupingutusi proteksionismi kasvaks strateegiliselt olulistest valdkondades ja püüab globaalseid väärtusahelaid teatud

valdkondades (esmajoones elektroonika-tööstuse tehnoloogilises südamikus – kiipide valmistamises) ümber kujundada. Sellele vastukaaluks pakkus Hiina president Xi Jinping 2020. aasta mais välja idee „sisemise ringluse“ (*internal circulation*) poliitika rakendamiseks. See „sisemine ringlus“ tähendaks hiinasest tootmist, turustamist ja tarbimist ning selle arendamist kodumaise innovatsiooni toel, mis aitaks muuta majandust tänapäevasemaks. Kuid Xi märkis, et „sisemist ringlust“ peab toetama ka „väline ringlus“. Need kaks koostoides moodustaksid kahepoolse ringluse (*dual circulation*) poliitika, mis juba lisati käsitusena Hiina 14. viisaastaku plaani perioodiks 2021–2025.

Selle strateegia ajendiks on kasvav vastasseis USAGA ja tõdemus, et Hiina väga suur töötlev tööstus ei saa enam loota samasugusele USA impordinõudlusele. Senine ekspordile toetuv arengumudel peab asenduma tasakaalustatuma mudeliga, milles on suurem roll Hiina siseturul ja selle arendamisel. Wang Yiming – Hiina Riiginõukogu Arenguuuringute Keskuse (*Development Research Centre of the State Council*) endine aseesimees ütles, et Hiina peab parandama kodumaise majanduse tõhusust, et üle elada USA juhitud lääneriikide tehnoloogilised ohjeldusmeetmed. „Põhieesmärk on vähendada turumoonutusi ning eraldada tööjõudu, maad ja rahalisi ressursse kõrgema tootlikkusega piirkondadele,“ kirjutas ta artiklis, milles arutati Hiina arengukava aastateks 2021–2025. (Tang 2020) See eeldaks tööjõu vaba liikumist, mis tähendaks ka senise majapidamiste registreerimissüsteemi *hukou* muutmist, mis lubaks põllumajandustootjatel müüa oma maad elamuehituseks.

See kinnitab tegelikult Hiina pikaajalist ambitsiooni saada majanduslikult ja tehnoloogiliselt sõltumatuks. Selline ambitsioon tehti maailmale teatavaks juba 2015. aastal Hiina majanduspoliitika pikaajalise arengukava „Made in China 2025“ käivitamisel. Pärast Trumpi majandusliku

ja tehnoloogilise lahkukasvamise poliitika käivitamist on Hiina juhtkond sisuliselt juba järginud „kahepoolse ringluse“ strateegiat Hiina majanduskasvu toetamisel. Põhimõtteliselt tähendab see siseturule toetumist, kõrvaldades kõik loodusvarade või tehnoloogia kasutamisega seotud kitsaskohad ja saavutades majandusliku sõltumatuse, mida teenindab ja toetab Hiina tohtu siseturg.

Maailma jaoks oleks tagajärg see, et Hiina ei peaks enam tipptasemel sisendeid importima, millel oleks ilmselgelt negatiivsed tagajärjed suurtele tehnoloogiaeksporditajatele nagu Saksamaa, Jaapan, Lõuna-Korea ja USA. Kahesuunalise ringluse poliitikat toetab ka uue siiditee projekt, mis suurendab välisnõudlust Hiina toodetele ja teenustele paljudes kaasatud arengumaades, sest projekti kogumahuks on kavandatud ca 5 triljonit USA dollarit. Sisuliselt on *kahe-suunalise ringluse* poliitika osa Hiina üldisest plaanist muutuda ressursside ja tehnoloogia, aga ka nõudluse poolest iseseisvaks nii oma tohtu turu kui ka uue siiditee projekti kaudu kättesaadavate kolmandate turgude osas.

Siiski peavad mitmed silmapaistvad Hiina majandusteadlased ja avatud majanduspoliitikat toetavate regioonide juhid väga oluliseks ka Hiina väliskaubandussuhete samaaegset arendamist. Chongqingi endine linnapea Huang Qifan rõhutab, et Peking peaks kiirendama vabakaubanduslääbirääkimisi Jaapani ja Lõuna-Koreaga, liikuma edasi Regionaalse Kaubanduskokkuleppega (RCEP – Regional Comprehensive Economic Partnership) ning alustama kahepoolseid investeerimislepingu läbirääkimisi Euroopa ja Suurbritanniaga, alustades samal ajal ka läbirääkimisi Vaikse ookeani piirkonna Partnerlusleppesga liitumiseks (CPTPP – Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership). „Sellised kõnelused aitavad murda USA vandenõu Hiina välistamiseks ning meelitavad Hiinasse välismaist tehnoloogiat,

tööstust, kapitali ja talente,“ ütles Huang 2020. aasta augustis. (Tang 2020). Hiina esitaski 16. septembril 2021 avalduse astumaks CPTPP liikmeks, mis viitab soovile arendada rahvusvahelisi kaubandussuhteid Vaikse ookeani regiooniga laiemalt, mitte piirduda vaid Kagu-Aasiaga. Juba praegu on mitmed Aasia riigid keerulises olukorras, sest ühest küljest kujutab Hiina julgeolekuohtu, kuid teisalt ollakse Hiinast tugevas majanduslikus sõltuvuses. Eelmisel aastal keelustas nt Hiina „taimehaiguste riski“ tõttu äkitselt teatud Taiwani puuviljade impordi, mis moodustasid enamiku Taiwani vastavast toodangust. Sellised näited võivad muret tekitada ka Lõuna-Korea tööstusele, mis sõltub olulisel määral Hiina päritolu sisenditest. Kuid USA ja Euroopa majandusteadlased kahtlevad, kas Hiina suudab tõepoolest suunata oma kasvumootori riigi investeringutelt ja ekspordilt tarbimiskulutustele ilma oma kasvumudeli ja jõukuse jaotussüsteemi valusate reformideta. See uus strateegia on nende arvates tegelikult vaid vana plaan majanduse tasakaalustamiseks tarbimise suunas, kuid see plaan nõuaks tohtut jõukuse ümberpaigutamist riigilt kodumajapidamistele – protsess, mida ei ole lihtne saavutada. See on üks oluline määramatus Hiina tulevase arengu osas.

STRATEEGILISED MUUTUSED VÄÄRTUSAHELATES – MULDMETALLIDE JUHTUM

Kaks järjestikust kriisi – koroonapandemia koos sellele järgnenud rahvusvaheliste logistikavõrkude ummistumisega ja Venemaa agressioon – koos laiema geopoliitiliste mõjujoonte muutumisega seoses Hiina aktiviseerumisega võivad lähiajal ülemaailmseid väärtusahelaid oluliselt ümber kujundada. Probleemid pikkade väärtusahelate tarnekindlusega on pannud nii riike kui ka hargmaiseid ettevõtteid alternatiive otsima. Tootmisüksuste paigutamisel peavad ettevõtted leidma tasakaalu oma tegevuse sihtkohtades kulu, riski ja

vastupidavuse tasemetega. Kui tootmise arenenud maadest arenguriikidesse viimise ajendiks oli madalam kulutase, siis tarnekriiside tõttu on järjest olulisemaks muutunud vastupidavuse komponent. Ilmekaks näiteks riskist kaotada kõik on need Lääne ettevõtted, mis on pidanud viimaste kuude jooksul oma Vene varad sisuliselt maha kandma. Arenenud riikide jaoks on tarnekindluse seisukohalt kõige turvalisem, kuid samas ka kõige kulukam võimalus tootmise tagasi kodumaale toomine. Teine alternatiiv on tarneahelate liigutamine teistesse geopoliitiliselt stabiilsematesse või samameelsematesse riikidesse, kus on kodumaast vähemalt pisut madalamad kulud. Investeeringud uude asukohta loovad samas ka uusi majanduslikke sidemeid ja sõltuvusi. Uude sihtkohta liikuv kapital ja teadmussiire võivad omakorda lumepalliefektina kaasa tuua uusi investeeringuid või viia isegi klastrite tekkeni.

See toob meid strateegilise majandus- ja julgeolekupoliitika seosteni, mis on Venemaa uusima agressiooni järel eriti päevakajaliseks muutunud. Eesti-sugusele riigile loob Lääne ettevõtete stabiilsuse otsing ning lääneriikide soov vähendada sõltuvust näiteks Hiinast võimaluse kinnistada ennast uute strateegiliste väärtusahelate osaks, mis toetab nii riiklikku majandusarengut kui ka julgeolekut.

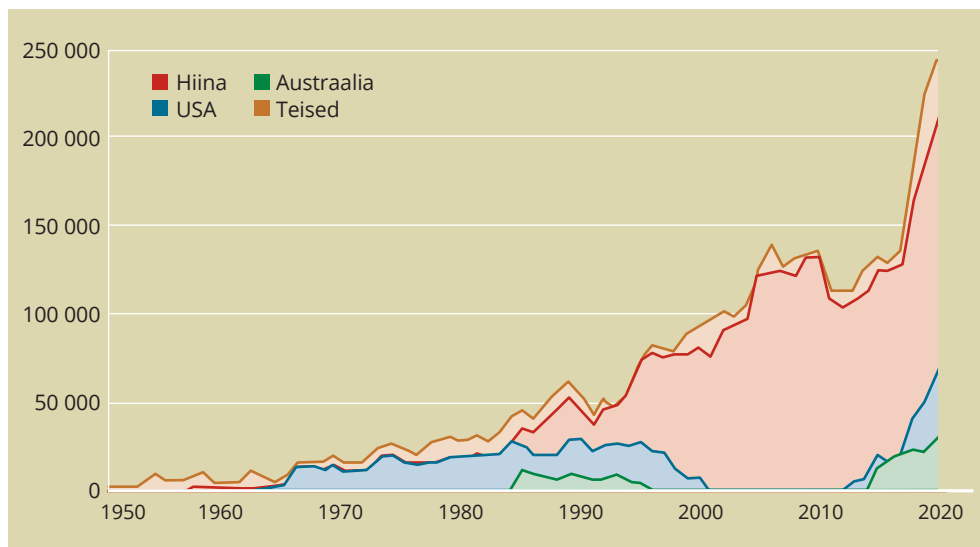
Näide strateegilistest majanduslikest sõltuvussuhetest ning ka Hiina ja USA vastaseisu keerukusest on muldmetallide juhtum. Haruldaste muldmetallide hulka kuuluvad 17 keemilist elementi, mille hulgas on näiteks lantaan, tseerium, praseodüüm, neodüüm, samaarium, euroopium jne. Haruldasi muldmetalle ja neid sisaldavaid sulameid kasutatakse paljudes seadmetes, mida inimesed päevast päeva kasutavad, nagu arvutimälu, laetavad akud, mobiiltelefonid, katalüsaatorid, magnetid, kuid ka näiteks hävitaja F35 valmistamiseks kulub 417 kg muldmetallioksiide. Viimaste kümnenjude jooksul on nõudlus paljude haruldasi muldmetalle

sisaldavate esemete järele plahvatuslikult kasvanud. Näiteks rohepöörde elluviimine eeldab üha paremaid akusid energia salvestamiseks ja selleks on vaja üha rohkem muldmetalle.

Väga paljude väärtusahelate toimimiseks on vajalik mingi muldmetalli kasutamine ja seetõttu omab väga suurt tähtsust, missugused riigid nende tootmisel strateegilist juhtpositsiooni omavad. Joonisel 3 on näidatud haruldaste muldmetallide elementide tootmise ajalugu aastatel 1950–2020, millelt on näha, kuidas Ameerika Ühendriigid muutusid

***Eestil võib tekkida
võimalus siduda end
väärtusahelaga, millel
on strateegiline tähendus
USA-le ja ELile ning
mis tugevdab meie
julgeolekut.***

1960. aastate keskel suurimaks muldmetallide tootjaks maailmas. Kuid Hiina hakkas 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses haruldasi muldmetalle väga madalate hindadega müüma, kasutades selleks riigiettevõtete ulatuslikku subsideerimist. Sellises konkurentsiolukorras oldi sunnitud sulgema USA kaevandused, sest nad ei suutnud enam kasumit teenida. Nii saavutas Hiina maailmas domineeriva positsiooni ja kasutas seda ära, karpides 2010. aasta eksporti, mille tulemusena tõusid haruldaste muldmetallide hinnad hüppeliselt. See ajendas uut tootmist käivitama Ameerika Ühendriikides, Austraalias, Venemaal ja teistes riikides.

JOONIS 3. Muldmetallide toodang maailmas 1950–2020 (oksiide tuhandetes tonnides).

Allikas: King 2013

Üllatuslikult on Eesti selles valdkonnas tugev tegija, kuigi me muldmetalle ise ei kaevanda. AS Silmetil on pikaajaline kogemus imporditud toormest muldmetallide töötlemisel. Näiteks 2018. aastal andis Hiina 80 protsenti ja Eesti 6 protsenti Ameerika Ühendriikide muldmetallide impordist. Sellega oli Eesti kõige olulisem muldmetallide impordiallikas Ameerika Ühendriikidele Hiina kõrval. Praeguses strateegilises vastasseisus Hiinaga püüavad Ameerika Ühendriigid tugevdada teisi muldmetallide hankimise kanaleid Hiina kõrval. AS Silmeti Kanadast pärit omanik-firma Neo Performance Materials on üks tähtsamaid muldmetallide tootjaid, kellel on huvi laiendada tegevust väljaspool Hiinat. See pakub võimaluse Eestil senisest paremini siduda ennast väärtusahelaga, millel on strateegiline tähendus nii USA-le kui ka Euroopa Liidule, ja tugevdada sellega ka meie julgeolekut.

USA JA HIINA VASTASSEIS NING UKRAINA SÕDA

Kuidas paigutub sellesse suurde vastasseisu Venemaa? Sõjaga Ukraina vastu on Venemaa teinud oma valiku ja ilmselt

muutub ta majanduslikus ja tehnoloogilises mõttes Hiinast veel tugevamini sõltuvaks. Sõja ja sanktsioonide tõttu nõrgestatud, kuid mitte kaootiline ja ebastabiilne Venemaa sobib Hiina pikaajaliste huvidega. Majanduslik isolatsioon lääneriikidest suurendab Venemaa majanduslikku ja strateegilist sõltuvust Hiinast. Juba 2021. aastal oli Hiina osakaal Venemaa väliskaubanduses 18 protsenti. Kuid arvestades Lääne sanktsioone ja konverteeritava valuuta nappust, peab Venemaa üha enam Hiinaga kaupu vahetama ja maksma Hiina juäänides, mis süvendab suhete ühepoolsust veelgi. Hiina jaoks sobitub Venemaa hästi samasse ritta nagu paljud teised toormeid pakkuvad riigid Aafrikas. USA ja Hiina vahelises suures vastasseisus annab sõbralik, majanduslikult sõltuv, ressursirikas Venemaa Hiinale väärtusliku ja laiaulatusliku strateegilise tagahoovi, mis on vajalik tema pikaajaliseks konkurentsiks ja võimalikuks vastasseisuks USAga. Samas ei kiirusta Hiina oma olulisi majanduslikke sidemeid Läänega Venemaa pärast halvendama. Lääneriikide üksmeel Venemaa suhtes kehtestatud sanktsioonide ja ekspordikontrolli osas oli

Hiinale üllatus ja samas ka selge hoiatus. Praegu toetub Hiina siiski suurel määral välismaisele tehnoloogiale ja juurdepääsule dollarikesksele maailmamajandusele. Seetõttu pole neile kasulik Venemaa pärast neid sidemeid lähitulevikus ohustada.

KOKKUVÕTTEKS

Pärast koroonakriisi puhkemist ilmnis eriti järsult USA ja muu läänemaailma liigne sõltuvus Hiina töötlevast tööstusest strateegiliselt olulistes valdkondades (ravimitööstus, autotööstuse komponendid, arvutite, mobiiltelefonide jm osas). Lääne hargmaistes ettevõtetes hakkab tekkima konsensus, et teatud ulatuses tagasipöördumisstrateegia või tarnete mitmekesistamine on vajalik, et Hiinast vähem sõltuda. Samal ajal Hiina kahekordistab tehnoloogilise sõltumatu saavutamise eesmärgil tehtavaid kulusi. Hiina KP lisas 1,4 triljonit USA dollarit senisele juba eraldatud 2 triljonile digitaalse infrastruktuuri arendamiseks, mis kõik lisandub juba varem heaks kiidetud programmi „Made in China 2025“ plaanidele. USA omakorda kiirendas ekspordipiirangute elluviimist ja USA tehnoloogia tarneahelaid käsitletakse nüüd

juba kui relvastust. Paratamatult kõik kokku tähendab seda, et USA ja Hiina suhted on pidevalt halvenenud ja kestab hübriidne külm sõda. Lähikümnenditel on määrava tähtsusega, kuidas Ameerika Ühendriikide ja Hiina vaheline vastasseis võitluses maailmamajanduse hegemooni rolli eest hakkab mõjutama maailmamajanduse toimimist. Senine ühe juhtriigi põhine majanduskord võib asendada kahe või mitme juhtriigi põhise majanduskorraga. Ees võib oodata üleilmastumise protsessi aeglustumine, mille tõttu tõuseb regionaalsete väärtusahelate tähtsus. USA liigub maailma poole, kus Hiina tehnoloogia tuleks ameeriklasi teenindavatest tarneahelatest välja visata ehk rakendatakse lahkukavamise strateegiat. Samal ajal Hiina teeb jõupingutusi tehnoloogilise sõltumatu saavutamiseks, arendades riiklikult toetatud rahvuslikke juhtfirmasid ehk toimub kahepoolse ringluse mudeli elluviimine. Selles ebakindlas väliskeskkonnas on Eesti jaoks väga tähtis leida strateegilisi valdkondi, kus Eesti saaks ennast kinnistada elutähtsate läänemaailma väärtusahelate osana ja edendada seeläbi rahvuslikke majandus- ja julgeolekuhuvisid.

KASUTATUD ALLIKAD

- CAPRI, A. (2020). Semiconductors at the Heart of the US-China Tech War. Hinrich Foundation. – <https://www.hinrichfoundation.com/research/wp/tech/semiconductors-at-the-heart-of-the-us-china-tech-war/>
- CAPRI, A. (2021). Strategic US-China Decoupling in the Tech Sector. Hinrich Foundation. – <https://www.hinrichfoundation.com/research/wp/tech/us-china-decoupling-tech/>
- DOSHI, R. (2021). The Long Game: China's Grand Strategy to Displace American Order. Oxford University Press. – <https://www.brookings.edu/essay/the-long-game-chinas-grand-strategy-to-displace-american-order/>
- EUROPEAN COMMISSION. (2021). Strategic Dependencies and Capacities. Commission Staff Working Document. – https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/swd-strategic-dependencies-capacities_en.pdf
- EUROOPA KOMISJON. (2022a). Euroopa tööstusstrateegia. Eli avatud strateegilise autonoomia tugevdamine. – https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/swd-strategic-dependencies-capacities_en.pdf
- EUROOPA KOMISJON. (2022b). Euroopa huvide jaoks strateegiliste valdkondade teine süvaanalüüs. – https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/swd-strategic-dependencies-capacities_en.pdf
- FERGUSON I. F., SUTTER, K. M. (2021). U.S. Export Control Reforms and China: Issues for Congress. – In Focus 11627, Congressional Research Service. – <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF11627/3>
- KING, H. M. (2013). REE – Rare Earth Elements And Their Uses. – Geoscience News and Information. – <https://geology.com/articles/rare-earth-elements/>

Studies, Occasional Paper, October. –

<https://www.iss.europa.eu/content/risky-business-eu-china-and-dual-use-technology>

TANG, F. (2020). What is China's Dual Circulation Economic Strategy And Why Is It Important? – South China Morning Post, 9. Nov. – <https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3110184/what-chinas-dual-circulation-economic-strategy-and-why-it>

WÜBBEKE, J., MEISSNER, M., ZENGLEIN, M. J., IVES, J., CONRAD, B. (2016). Made in China 2025. The Making of a High-Tech Superpower and Consequences for Industrial Countries. – MERICS Papers on China, 2. – <https://merics.org/sites/default/files/2020-04/Made%20in%20China%202025.pdf>

Päästeamet enne sõda ja sõja ajal

KUNO TAMMEARU
Päästeameti peadirektor

Lai riigikaitse tähendab inimeste, kogukondade, omavalitsuste ja riigi ühist arusaama ning panustamist nii tegevuste kui ka rahaga, et kasvatada ühiskonna vastupidavust ja olla valmis kriisideks.

Päästeamet on kogu taasiseseisvumise järgse aja hoidnud Eesti inimeste ohutust, elu ja tervist. Päästevõrgustiku liikmed on kustutanud tuld, päästnud inimesi, teinud kahjutuks lõhkekehi ja harinud elanikke. Vastavalt ühiskonna vajadustele oleme end muutnud, ümber korraldanud ja kohanenud – sealhulgas avanud uusi teemasid ja võtnud uusi ülesandeid. Sel aastal tähistame Päästeameti 30. sünnipäeva. Kolme aastakümnega on muutunud palju ja Päästeamet ei ole praegu enam isegi see, mis ta oli viis aastat tagasi. Nagu ka maailm.

Elanikkonnakaitse, varjumine, tsiviilkaitse, ohuteavitus. Vaid mõni kuu tagasi polnud keskmisel Eesti elanikul tarvidust

nendele teemadele mõelda. Oleme Päästeametis juba mitu aastat teinud süsteemselt kampaaniaid kriisiks valmistumisest. Aga mitte ainult – Päästeamet on ka organisatsioonina muutunud ja kohanenud, et olla valmis erinevateks kriisideks. Kuigi oleme käsitlenud pigem sündmusi, mis on meid seni ohustanud – tulekahjud, liiklusõnnetused, halvad ilmastikuolud, elektrikatkestused või veeuputused –, on paljudeks kriisideks valmistumine siiski universaalne. Nüüd valmistume sõjaks, mis loodetavasti siiski aset ei leia. Seni tehtu on aga andnud tugeva lähtepositsiooni ka halvemateks stsenaariumiteks.

Eesti on riigi kaitsmiseks valinud laia riigikaitse käsitluse, mis hõlmab sõjalise riigikaitse kõrval ka teiste asutuste vastutust sõjaajal samas valdkonnas, mis neil on rahuajal. Ukraina kogemus osutab, et sõjas on päästja sõduriga koos lahinguväljal, kuigi tegevused on erinevad.

Elanikkonnakaitse kontseptsioon (Riigikantsleli, Siseministeerium 2018), mis defineeris ja selgitas elanikkonnakaitse olemuse ning vajadused, valmis juba 2018. aastal. Elanikkonnakaitseks vajalikud tegevused on sätestatud nii eelmises kui ka praeguses riigikaitse arengukavas (Riigikantsleli 2017, 2021), kuid polnud seni rahastust leidnud.

Jälgides sündmusi Ukrainas, oleme

Ukraina päästjad sõjatandril.

Foto: David Peinado, Pexels

saanud kinnituse, et Eesti lai riigikaitse on liikunud õiges suunas ja selle arendamine on ainuõige tee. Näeme, kui oluline on õigeaegne ja selge elanike ohust teavitamine ning omavalitsuste valmisolek kriisi korral. Teame, kui tähtis on tagada Päästeameti toimepidevus, demineerimise ja keemiapääste võimekus ning kriisijuhtimise oskus. Seejuures on oluline silmas pidada, et elanikkonnakaitse ja pääste baasvõimekus peab olema tugev. Nõrgal vundamendil kriisiks valmis olla ei saa.

Elanikkonnakaitse arendamiseks on vaja inimressurssi ja püsivat rahastust.

Tegelikult oleme kasvatanud kriisideks valmisolekut juba pikemat aega. Nimetame seda elanikkonnakaitseks, mille alus on igas olukorras toimiv päästevõrgustik. Oluline koostisosa on inimeste hakkamasaamine kriisides ning omavalitsuste ja teiste ametkondade

võimekus kriisides oma ülesandeid täita ja inimestele abiks olla. Selle juhtimisvõimesse, kriisivõimekusse ja koostöösse omavalitsustega oleme panustanud juba aastaid ning süsteem on tugev.

Päästeameti prioriteetsed tegevussuunad on:

- ▶ elanike teadlikkuse suurendamine valmistumisest ja sõja korral käitumisest,
- ▶ ohuteavitus ja avalikud varjumiskohad,
- ▶ evakuatsioonikohtade ettevalmistamine,
- ▶ omavalitsuste kriisivalmiduse tõstmine,
- ▶ varingu- ja keemiapääste, demineerimise ja esmaabi võimekuse arendamine sõjaolukorras,
- ▶ teenistujate ballistilise kaitse suurendamine,
- ▶ toimepidevuse ja varude tagamine.

Sealjuures on võtmetähtsusega

koordinatsioon pääste ja kaitseväe vahel – nii enne sõda kui ka sõja ajal –, sest sõduritel peab olema võimalus sõida nii, et elanikud on samal ajal kaitstud.

VALMISOLEK ON UNIVERSAALNE

Lisaks eespool mainitud Ukraina õppetundidele saame eeskju võtta ka Soomelt. Juba pikka aega on Soome teinud elanikkonnakaitstes suuri samme. Alates toidu- ja ravimivarudest kuni kohustuseni teatud suuruses hoonetele ehitada varjendid. Avalikuks kasutamiseks on valmis jäähallid, ujulad ja maa-alused parklad, mida saab kerge vaevaga muuta evakuaatsioonikeskusteks. Juhised on hõlpsasti leitavad nii siseministeeriumi kui ka päästeameti veebilehelt (Pelastustoimi 2022; Ministry of the interior 2022). Soome on teinud tarku valikuid ning valmistunud sõjaks juba teise maailmasõja lõpust. Hiljuti kajastas seda ka Financial Times, tuues Soome eeskjuks elanikkonnakaitse planeerimises (Milne 2022).

Ohuteavitusse ja muudesse sõjategevusega (või ka keemiaõnnetustega) seotud tegevustesse on palju panustanud ka Leedu. Ohu korral hoiatatakse ja teavitatakse elanikke mitte ainult sireenide sisselülitamise, vaid ka mobiilisõnumitega. Valmisolekuteemalisel veebilehel (Why LT72? 2021) on välja toodud kogu vajalik info valmistumisest ja ohu korral käitumisest.

Samas uuris Leedu uuringufirma Vilnorus hiljuti BNSi tellimisel leedulaste valmisolekut sõjaks. Selle järgi tundis vaid 9,9 protsenti kõigist vastajatest, et on täielikult informeeritud ja valmis. 38,5 protsendi elanike sõnul pole kriisiks valmistumiseks piisavalt infot ega raha. Samal ajal tõdes suuremate linnade elanikest 38 protsenti, et nad on enam-vähem informeeritud ja valmistunud. Elanike informeerimine nõuab aastatepikkust süsteemset tööd, ja põhjusi, miks see ühes kohas paremini toimib kui teises, võib olla mitmeid: alustades ajaloost ja riigi

territoriaalsest suurusest ning lõpetades rahvuse temperamendiga.

Seda, kui oluline on inimeste enda valmisolek igasuguse kriisi korral, ei ole võimalik üle hinnata. Kriisideks valmisolekul on neli tasandit: inimene, kogukond, omavalitsus ja riik. Võimekuste loomisel on olulised kõik tahud. Eelkõige saab igaüks enda jaoks väga palju ära teha. Siis saavad aidata ka kogukond, omavalitsus ja riik.

Elanikel tuleb luua 7 päeva varu ning leppida lähedastega kokku tegevused kriisi korral.

Kogukondadel, näiteks korteriühistud ja elamupiirakonnad, tasub läbi mõelda, kuidas luua valmisolek – muuta kelder sobilikuks varjumiskohaks ja teadvustada viise, kuidas nõrgemaid abistada (joogi-veega, sõidukitega, kütusega).

Omavalitsused peavad teadma enda riske ja viima need teadmised elanikeni. Samuti paneb kohusetundlik omavalitsus paika hädaolukorraks valmisoleku plaanid ja kriisistruktuurid, korraldab õppusi, kaardistab varud ja teeb vajalikud koostöökokkulepped.

Riigi ülesanne on luua ministeeriumite ja teiste riigiasutuste tasemel valmisolek toimepidevuse, kriisijuhtimise, varude jne tagamisel. Päästeamet nõustab, toetab riskide mõistmise ja mõtestamisega ning panustab ühtse päästevõrgustiku valmisolekuga. Samuti viib Päästeamet kriisi korral läbi ulatusliku evakuaatsiooni.

Emori 2021. aasta uuringu järgi on enda ja oma pere hädaolukorras toimetuleku kindlustamiseks tegevusi teinud 76 protsenti Eesti elanikest (Hämmal 2021). Oma iseseisvasse toimetulekusse seitsme päeva vältel usub 57 protsenti inimestest (2019. aasta uuringu järgi 50%). On hulk inimesi, kellel on potentsiaali olla paremini valmistunud ja nende inimesteni tuleb meil jõuda. Aga on ka

JOONIS 1. Kriteeriumigruppide tase. Omavalitsuste 2020. aasta teenustasemetete tulemused.

Allikas: Rahandusministeerium 2021

neid, kes ei saa kunagi valmis. Lisaks linnaelanikele ja kortermajas elavatele inimestele on riskirühmas ka muukeelsed ning 65aastased ja vanemad Eesti elanikud. Põhjusti on erinevaid – nii sotsiaalseid kui ka majanduslikke. Riigi tugevus sõltub aga igast lülist.

Siinkohal saavad appi tulla kogukonnad ja peavad appi tulema omavalitsused. Iga panus riskikommunikatsiooni, kriisijuhtimise ning muudesse meetmetesse, mis aitavad kriisi lahendada ja sellest taastuda, on investering meie inimestesse. Tõhus planeerimine igal tasandil tagab parema toimetuleku.

Viisime koos rahandusministeeriumiga 2020. aastal läbi omavalitsuste kriisiks valmisoleku uuringu, milleks töötasime välja kriisivalmisoleku struktuuri, kriteeriumite tasemed ja põhimõtted (joonis 1). Selgus, et on terve hulk omavalitsusi, kes on kriisiks valmisolekusse panustanud. Eesti keskmine valmisolekuindeks oli 9-palliskaalal 6, mis tähendab, et pingutada tuleb veel palju. Kuigi uuringust selgus, et koguni 62 omavalitsuses koguneb kriisikomisjon vähemalt kolm korda aastas, on oluline, et kriisikomisjoni töö oleks pidev (joonis 2).

Päästeamet on valmis pakkuma toetust, et kriisivalmiduse tase tõuseks igas

Päästeamet

Päästeamet loodi 25. mail 1992. aastal Vabariigi Valitsuse määrusega „Eesti Vabariigi Riikliku Tuletõrjeameti likvideerimise ja tema funktsioonide üleandmise kohta Eesti Vabariigi Riiklikule Päästeametile“. Määrusega ühendati kodanikukaitse ning tuletõrje- ja päästetööde tegemine. Seetõttu loetakse 25. mail Päästeameti sünnipäevaks.

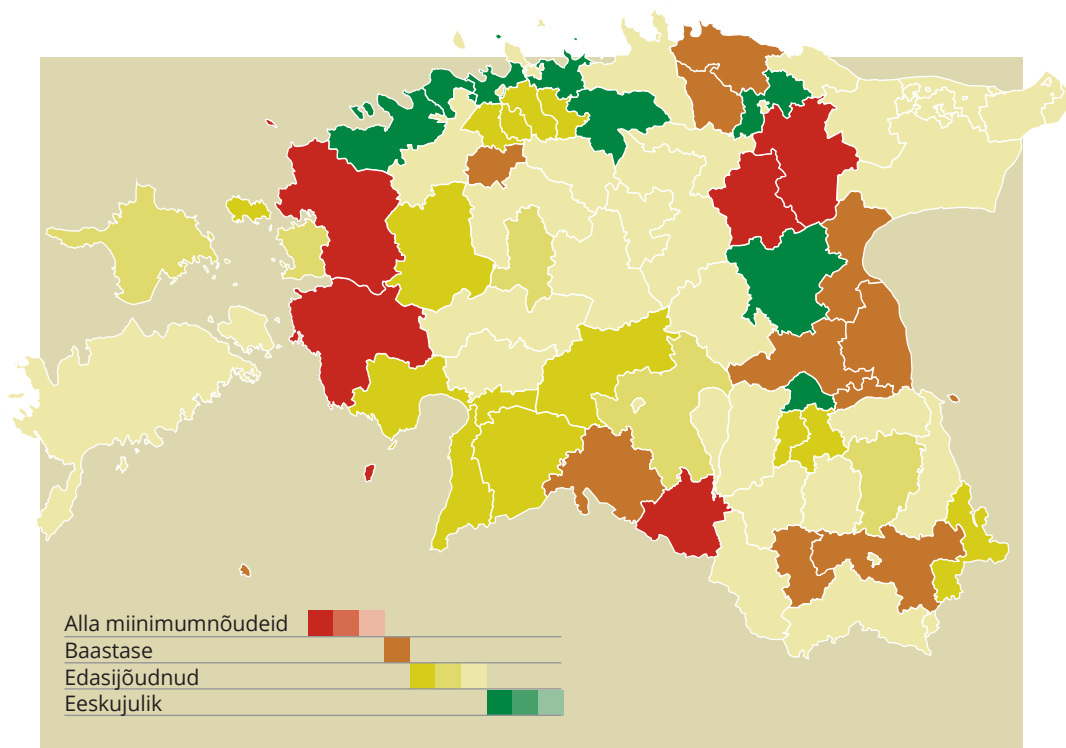
Selle aja jooksul on Päästeamet korraldanud ja arendanud

- ▶ päästetööd,
- ▶ ennetusvaldkonda,
- ▶ ohutusjärelvalvet,
- ▶ elanikkonnakaitset.

Päästeamet on elanikkonnakaitse kohaliku tasandi koordinaator.

Päästevõrgustikku kuulub ligi 4400 inimest, kellest 2000 on Päästeameti töötajad ja 2400 vabatahtlikud päästjad. Valmisolekus on 72 päästekomandot, 118 vabatahtlikku komandot ja 4 pommigruppi.

omavalitsuses eeskujulikule tasemele. See on kõigi Eesti inimeste ühine vastutus – riigi ülesanne on kontrollida ja pakkuda abi, omavalitsuste ülesanne võimekust tõsta ning kogukondade ja elanike asi

JOONIS 2. Omavalitsuste kriisivalmiduse tase. Omavalitsuste 2020. aasta teenustasemetel tulemused.

Allikas: Rahandusministeerium 2021

valmistumist nõuda. Tugev regionaalne võrgustik toetab kõiki osapooli.

Kriisi paremaks juhtimiseks kutsusime koroonapandeemia ajal regionaalsed kriisikomisjonid kokku iga kvartali asemel peaaegu iga nädal. Tihedamad kohtumised tõestasid end formaadina, mida saab vajadusel hõlpsasti taaskäivitada. Päästeameti koostöö kohalike omavalitsustega on jätkunud ja jätkub ka julgeolekukriisis, mil loome ühiselt sireenidel põhineva ohuteavituse süsteemi, valmistame ette ja tähistame avalikud varjumiskohad (joonis 3) ning täidame mitmed muud eesmärgid, mida oleme endale elanikkonnakaitse plaaniga võtnud.

JOONIS 3. Avaliku varjumiskoha tähis.

Allikas: Päästeamet

ELANIKKONNAKAITSET TULEB ARENDADA PIDEVALT

Elanikkonnakaitse rahastamine peab olema jätkusuutlik ja püsiv. Vaja on korras hoida nii igapäevane taristu päästetööde läbiviimiseks kui ka pikemate plaanide tegemine kriiside korral toimetulekuks, sest sõja ajal on need üks ja seesama. Käesoleva aasta eraldised laia riigikaitse arendamiseks on märgilised ja elanikkonnakaitse arendamiseks väga vajalikud. Sõjaks valmistumine ja vajalike süsteemide loomine aitab lahendada ka teisi ohte. Looda parimat, kuid valmistu halvimaks.

Lai riigikaitse aga ei tähenda ainult reageerijate koostööd, vaid kogu riigi (sealhulgas poliitikute) ühist arusaama ja panustamist nii tegevustesse kui ka nende rahastusse. Ja seda just nii, nagu me Päästeametis öelda armastame: „Oleme edukad siis, kui igaüks teeb ära oma osa ... ja natuke rohkem.“

Evakuatsioon või varjumine?

Tegemist on mündi kahe poolega ning vastavalt olukorrale rakendatakse üht või teist.

Ulatuslik evakuatsioon on hädaolukorra või selle ohu korral elanikkonna ajutine ümberpaigutamine ohutusse asukohta. Evakuatsioon võib toimuda enne sündmust, selle ajal või pärast, kas vabatahtlikult,

soovituslikult või vajaduse korral sunniviisiliselt.

Varjumine tähendab ohuolukorras inimeste elu ja tervise kaitsmiseks nende kiiret paiknemist ohustatud alal asuvasse siseruumi. Seda olukorras, kus inimeste evakueerimine ei ole võimalik või otstarbekas.

KASUTATUD ALLIKAD

HÄMMAL, J. (2021). Elanikkonna hädaolukorraks valmisoleku alase teadlikkuse indeksuuring 2021. Kantar Emor. – <https://www.rescue.ee/files/2021-11/hov-indeksuuring-2021-kantaremor.pdf?351190a262>

MILNE, R. (2022). War with Russia? Finland Has a Plan for That. – Financial Times, March 28. – <https://www.ft.com/content/c5e376f9-7351-40d3-b058-1873b2ef1924>

MINISTRY OF THE INTERIOR. FINLAND. [2022]. Civil Defence Shelters would be Used During Military Threat. – <https://intermin.fi/en/rescue-services/preparedness/civil-defence-shelters>

PELASTUSTOIMI. [2022]. Preparedness. – <https://pelastustoimi.fi/en/rescue-services/preparedness>

RAHANDUSMINISTEERIUM. (2021). Kriisideks valmisolek 2020. Minuomavalitsus. – <https://minuomavalitsus.fin.ee/et/kriisideks-valmisolek>

RIIGIKANTSELEI. (2017). Riigikaitse arengukava 2017–2026. – https://www.kaitseministeerium.ee/sites/default/files/sisulehed/eesmargid_tegevused/rkak_2017_2026_avalik_osa.pdf

RIIGIKANTSELEI. (2021). Riigikaitse arengukava 2022–2031. – <https://riigikantselei.ee/media/1451/download>

RIIGIKANTSELEI, SISEMINISTEERIUM. (2018). Elanikkonnakaitse kontseptsioon. – <https://www.rescue.ee/files/2022-05/elanikkonnakaitse-kontseptsioon.pdf>

SISEMINISTEERIUM. [2022]. Elanikkonnakaitse plaan 2022–2023. – <https://www.rescue.ee/files/2022-04/2022.04.06-elanikkonnakaitse-plaan.pdf>

WHY LT72? (2021). [Leedu kriisiks valmisoleku veebileht] – <https://www.lt72.lt/?lang=en>

Kuidas vastata nn hullu mehe strateegiale? Õppetunnid Ukraina sõjast aastal 2022

VILJAR VEEBEL
Balti Kaitsekolledži teadur

ILLIMAR PLOOM
Kaitseväe Akadeemia dotsent

Toimiv vahend Putini režiimi ja nn Vene maailma ideoloogia nõrgestamisele venelaste endi silmis võiks olla sanktsioonide selge sidumine Putini režiimi võimult kõrvaldamisega.

Venemaa sõjalisele agressioonile Ukrainas, koos kaasnevate poliitiliste ja majanduslike kaotustega on ratsionaalse mõtlemisega (ja ka ratsionaalse valiku teooriaga) peaaegu võimatu leida loogilist motivatsiooni. Küll aga pakub teatud seletust mänguteooriast tuntud hullu mehe mudel, mida eelkõige kasutavad need osalejad, kellele nn tasakaaluteooria ja muud ratsionaalse valiku mudelid edu või võiduvõimalust ei paku. Hullu mehe

mudeli tuntumaid varasemaid kasutajaid oli Ameerika Ühendriikide endine president Richard Nixon, kes teadlikult teeskles ettearvamatut käitumisviisi 1960. aastatel, et vastaseid survestada ja segadusse ajada.

Miks käesolev artikkel eelistab just seda mudelit analüüsida? Järjepidevus ja süsteemsus, millega Venemaa on viimase 15–20 aasta jooksul nii siseriiklikult kui ka rahvusvaheliselt oma agressiivseid narratiive kujundanud ja levitanud, räägib selle vastu, nagu oleks Ukraina ründamine põhjustatud Vladimir Putini viimaste aastate meeltesegadusest või vaimse tervise probleemidest. Vastasseisu Ukraina ja lääneriikidega on Venemaal ette valmistatud juba aastakümneid, rõhudes Vene rahva ajaloolistele ambitsioonidele ja hirmudele ning levitades arvamust, nagu oleks Venemaal riigina maailmas eriline seisund ja õigused. Vastavat ideoloogilist raamistikku nn Vene maailma (vn Русский мир, Russki Mir) näol hakati välja töötama juba enne Gruusia konflikti 2008. aastal. See annab tunnistust Venemaa kalkuleeritud tegevusest aastakümneid tagasi, viidates pigem nn hullu mehe strateegia teadlikule kasutamisele, eelise saamiseks vastuseisus lääneriikidega. Tulemusena on kõige radikaalsemad stsenaariumid, mille üle läänemaailmas varasemalt üksnes hüpoteetiliselt arutleti, 2022. aasta

veebruaries teoks saanud. Nüüd tuleb lään-
neriikide liidritel leida vastus küsimusele,
millist strateegiat Putini agressiivsete
ambitsioonide peatamiseks kasutada.
Valida on olukorrale kolme sisuliselt
erineva ja üksteist välistava hinnangu ja
sellest lähtuva strateegia vahel.

Millest lähtub hinnang olukorrale

Esimene strateegiline valik on tugineda
ratsionaalse valiku ja nn tasakaaluteoo-
riale, mille keskmes on tulude-kulude
ja riskide ning võitude võrdlemine,
lähtudes ratsionaalsest kalkulatsioonist.
Antud loogika võtab eelduseks ja aluseks
ka NATO heidutusmudel. Ratsionaalset
lähenemist on lääneriigid senistes suhetes
Venemaaga kuni 2021. aastani eeldanud
ja sellest loogikast lähtudes oli nii mõnigi
Lääne analüütik veel hiljuti veendunud,
et Venemaa ei ründa Ukrainat, kuivõrd
kulud ja riskid ületavad võimalikke tulusid
ja edulootust. Antud strateegia loogikale
tuginedes eeldatakse, et Venemaa mõju-
tamiseks tuleb ühelt poolt panustada
usaldusväärsesse heidutusse peamiselt
NATO väekontingendi võimekuse suuren-
damise kaudu Venemaa naabruses, teiselt
poolt aga suurendada survet sanktsioonide
näol, et sundida Venemaa poliitilist eliiti
loobuma oma plaanidest. Lääneriikide
senine strateegia lähtubki sellest loogikast
(Veebel 2021).

Teise valikuna on vähemalt teoreetilises
plaanis vajalik ka strateegia, mis eeldab,
et Vladimir Putinil ongi probleeme
vaimse tervisega, mis ei võimalda tal
tegelikkust objektiivselt hinnata. Antud
juhul pole põhjust eeldada Venemaalt
ratsionaalseid otsuseid (ehk teisisõnu
heidutus ja sanktsioonid ei toimi), vaid
võimalikuks lähenemiseks oleks hoopis
kasutada Putiniga suhtluses sarnaseid
meetodeid, mida kasutavad psühholoogid
ja psühhiaatrid asjakohaste diagnoosidega
patsientide puhul. 2022 märtsis ja aprillis
filmitud videolõigud Vladimir Putini
esinemistest annavad teatud alust ka
sellele strateegiale.

Kolmanda strateegilise valiku eelduseks
on, et Vladimir Putin, olles mõistuse
juures ja ratsionaalne, käitub avalikkuse
ees teadlikult hulluna, tahtes sellega lää-
neriikide olemasolevad heidutusmudelid
kõrvale tõrjuda ja hirmu tekitada, näiteks
väites, et viimaste sekkudes sõtta Ukrainas
võib Venemaa vallandada tuumasõja.
Sellisel juhul tasub lahenduste otsingul
lähtuda mänguteooria nn hullu mehe
mudeli sisemisest loogikast.

Käesoleva kirjutise eesmärk on uurida,
milliseid eeliseid ja puudusi sisaldab
Venemaa jaoks eelnimetatud kolmas valik
ehk hullu mehe strateegia ja kuidas peak-
sid lääneriigid sellele edukalt vastama.
Artiklis otsitakse vastust sellistele küsi-
mustele nagu: millest ajendatuna otsustas
Vladimir Putin alustada sõda Ukrainas; mis
läks Venemaa jaoks hullu mehe strateegiat
kasutades valesti; milliseid samme võiks
mänguteooriast lähtudes oodata Vladimir
Putinilt tulevikus ning kuidas peaksid
lääneriigid Venemaa käitumisele vastama.
Samas aitab artikkel vaadata Ukraina sõda
ka veidi laiemas plaanis ning pakub välja
lahendusi, kuidas tõlgendada konflikte
ja reageerida sarnastele olukordadele
tulevikus, kui mõni riik peaks rahvusva-
helistes konfliktides kasutama hullu mehe
strateegiat.

UKRAINA OLULISUS VLADIMIR PUTINI JA VENEMAA STRATEEGILISTES AMBITSIOONIDES

Ukraina omab Venemaa uusimperiaalses
propagandas, mis keskendub Russki Miri
idee levitamisele, olulist rolli. Ideoloogiat
erilisest Vene maailmast hakati Venemaalt
välja kujundama juba 1990ndate aastate
lõpus, kuid poliitilises (eriti Vladimir
Putini) retoorikas tuleb mõiste Vene
maailm laialdaselt kasutusele alates 2000.
aastatest. Algselt räägiti Vene kultuuri ja
keele omalaadsest müütilisest ideaalist
(Sazonov 2016) ja vastandati tugevat
Vene maailma ning nõrku lääneriikide
demokraatlikke ühiskondi, mida kujutati
kui vaenulikke ja teistele riikidele oma

ühiskonda lammutavaid väärtusi peale sundivatena (Hybrid Warfare Analytical Group 2022). Hiljem muutus see aga järk-järgult ideeks, et Venemaa peab toetama ja kaitsma igauht, kes määratleb ennast venelasena ja näeb Venemaad oma kultuuri keskmene. Kontseptsiooni keskmene on idee vene keelest kui ühendavast tegurist (*ibid.*) ja sellest tulenevalt ongi nn Vene maailma kultuurilis-propagandistlik eesmärk mobiliseerida vene keelt rääkivaid inimesi ja veenda neid, et Venemaal on maailmas ideoloogiline ülemvõim (Iovu 2021). Kiiev on koos Moskva ja Novgorodiga üks kolmest iidsest vene identiteedi ja keeleruumi algallikast. Ideoloogilist lähenemist Venemaast kui ülemvõimust toetab ka riigi enesemääratlus, mille kohaselt Venemaa ajalooline pärand on seotud Bütsantsi impeeriumiga ja Moskva näol on tegemist nn Kolmanda Roomaga (Hvostov 2022, Herkel 2006).

Antud idee ideoloogia geopolitiilised sihtrühmad olid algselt eeskätt endise Nõukogude Liidu alad ning piirkonnad, kus vene keelt rääkiva rahvastiku osakaal oli suur, pidades silmas riike, mida Venemaa käsitleb oma mõjusfääris olevatena või lähivälismaana, kuid ka Venemaa kaasmaalaste poliitika sihtriigid laiemalt (Sazonov 2016). Kreml tugines Vene maailma ideoloogiale ka nii Krimmi annekteerimisel 2014, põhjendades sellega nt referendumite korraldamist, kui ka nn Novorossija ehk Uus-Venemaa idee puhul laiemalt (Hybrid Warfare Analytical Group 2022). Samas ongi aja jooksul Vene maailma sihtgrupp laienenud, hõlmates ka Kesk- ja Ida-Euroopa maid ja Vene diasporaad kaugemal asuvates riikides üle maailma. Vene maailma ulatusest Putini silmis annab tunnistust ka viimase „naljane“ mõeldud väljaütlemine, et Venemaa ei lõpe kusagil (BBC 2016).

End venelastena määratlevate inimeste kaitsmine on kesksel kohal nii Venemaa strateegilistes narratiivides kui ka poliitilises retoorikas. Näiteks Dmitri Medvedev on öelnud, et välismaal elavate Venemaa

kodanike õiguste ja huvide kaitse on kõige olulisem ülesanne (ERR 2016). Samale argumendile tugines Venemaa ka nii 2008. aasta Gruusia sõjas, väites, et Venemaa kaitseb oma huve, eriti kui need langevad kokku Venemaa kodanike julgeolekuhuvidetega (Kendall 2008), kui ka 2014. aastal Krimmi annekteerimisel, mil öeldi, et miljonid venelased ja vene keelt kõnelevad inimesed elavad Ukrainas ning Venemaa jääb alati kaitsma nende huve (Prague Post 2014). Seejuures on eriti küüniline Vladimir Putini põhjendus, et Krimmi annekteerimisega kaitsti sealset venelasi, kes nagu ka teised rahvad Ukrainas kannatavat pidevate poliitiliste ja omariiklusega seotud kriiside tõttu, mis on raputanud Ukrainat viimase 20 aasta jooksul (*ibid.*).

Eelneva valguses on iga riik, kus venekeelse rahvastiku osakaal on suur, Venemaa jaoks potentsiaalne imperiaalne sihtmärk, kasutades õigustust, et neid, kes „mõtlevad nagu venelased“, tuleb kaitsta ja kaasata. Venelased moodustavad suuruselt teise etnilise grupi Ukrainas 17protsendise osakaaluga rahvastikus, lisaks on vene keel riigis teine peamine keel ukraina keele järel ehk ca 24 protsendi jaoks kogurahvastikust on vene keel esimene valik (World Population Review 2022). Seega oli Vladimir Putinil Vene maailma ideoloogiast lähtudes üksjagu põhjust eeldada, et tal õnnestub mobiliseerida enda toetuseks märkimisväärne osa Ukrainas elavatest venekeelsetest inimestest, et Ukraina ühiskond lõheneb ja tekib siseriiklik kaos, samas kui Vene impeerium saab enda valdusse lisaressursse.

Teine põhjus, miks Vladimir Putin valis oma suurrünnaku sihtmärgiks Ukraina, võib peituda selles, kuidas Venemaa määratleb oma julgeolekuohte ja -strateegiat. Üldises plaanis näeb Venemaa ennast oma strateegilistes narratiivides lääneriikide kollektiivse hübriidtegevuse pikaajalise sihtmärgina (Gerasimov 2016). Kui varasemalt olid „vaenulikud tegevused“ suunatud Venemaa liitlaste vastu, siis

viimastel aastatel on sihikul Venemaa ise. Niisugune vaade peegeldabki Venemaa silmis tema suhet lääneriikidega: Venemaa enda vaates on ta pigem ohver, eriti kui asi puudutab nn lähivälismaa riike, ning seetõttu on igasugune tegevus nendes riikides Venemaa tõlgenduses märk läänemaailma agressiivsetest ambitsioonidest. Kremli strateegiline narratiiv lihtsalt ei luba jääda passiivseks olukordades, kus riigil ongi ainult kaks valikut – kas sekkuda või kaotada „oma nägu“. Venemaa jaoks on omaenda turvalisuse

***Ainus võimalus,
kuidas Venemaa
naabruses asuvad riigid
saavad end kaitsta,
on ühineda Venemaa
vastu ja leida toekaid
liitlasi rahvusvahelisel
areenil.***

huvides oluline säilitada kontroll ning mõjusfäär oma piiriregioonide üle. Sellest tulenebki Venemaa (ehk sealse poliitilise eliidi) tõlgenduses põhjus, miks Venemaal on nn privilegeeritud huvid ja staatus, või ainulaadsed või ajalooliselt eripärased suhted naaberriikidega või slaavlaste poolt asustatud regiooniga (Berls 2021). See kehtib nii Ukraina, Valgevene, Gruusia, Moldova ja Kasahstani, kuid ka Soome, Rootsi ja Balti riikide kohta.

Kui tugineda Vladimir Putini kõnele 24. veebruarist 2022, kus ta ütles, et „kõik diplomaatilised vahendid on ära kasutatud“, siis eelneva valguses ei paista Venemaa otsus rünnata Ukrainat mitte hullunud mehe käitumisena, vaid ratsionaalse valikuna, et vältida olukorda, kus kaotatakse

initsiatiiv ja kontroll oma naaberterritooriumi üle ning Venemaa silmis „vaenlane“ (ehk globaalne, Venemaa-vastane maailm eeskätt NATO näol) saab omakorda kontrolli Venemaa naaberriigi üle. Juba oma 2014. aasta kõnes Krimmi kohta ajas Putin teadlikult vahetusse hirmud ja tegelikud riskid, rääkides „perfektselt tegelikust ohust“. Samas jättis ta aga mainimata tegeliku riski, et kui Ukraina või teised Venemaa naaberriigid kalduvad lääne-riikide poole ning saavad seeläbi tugeva tõuke oma arengule, võib see anda ajendi ka Venemaa elanikke otsima alternatiive Putini autoritaarsele režiimile.

On mõtlemapanev, et Venemaa poliitiline eliit rõhutas vajadust julgeolekugarantiide järele nii enne sõda Gruusias 2008. aastal kui ka enne sõja puhkemist Ukrainas 2022. aastal. Peaaegu et meeleheitlikult nõuti lääneriikidelt koheseid julgeolekugarantiisid nii siis kui ka praegu, kui lugeda näiteks Vladimir Putini kõnet 2007. aasta Müncheni julgeolekukonverentsil (vt A speech... 2007) või Vladimir Putini ja Sergei Lavrovi seisukohti 2021. aasta lõpus ja 2022. aasta alguses (vt näiteks Radio Free Europe 2021; The Barents Observer 2022). Omaette küsimuseks on muidugi see, milliseid tegelikke garantiisid Venemaa lääneriikidelt üldse ootas või mida nad oleks saanud lubada, et Putini hirme vaigistada.

Lõpetuseks, Venemaa poliitilise eliidi väljaütlemine, nagu poleks Ukraina iseseisev riik, on ilmselgelt samuti osa Venemaa strateegiast. Eeskätt viimastel aastatel on Venemaa võtnud rahvusvahelisel areenil kindla hoiaku laskuda dialoogi ainult „teiste suurvõimudega“ või „tegelike suveräänsete riikidega“, kuid mitte oma väikeste ja Venemaa suhtes tihti kriitiliste ja kahtlustavate naaberriikidega, keda Venemaa ei pea täielikult suveräänseteks riikideks. Selles valguses võibki Venemaa tegelikult uskuda, et Ukraina ja teised riigid on NATO ja Ameerika Ühendriikide „küpiknukud“ ning et neid riike saab kasutada vastasseisu arendamiseks teiste

suurvõimudega, ilma et astutaks nendega otsesesse konflikti Venemaa pinnal. Ainus võimalus, kuidas Venemaa naabruses asuvad väiksemad ja suuremad riigid saavad ennast selles olukorras kaitsta, on ühineda Venemaa vastu ja leida endale toekaid liitlasi rahvusvahelisel areenil.

MIKS OLI OLULINE VÕTTA INTSIATIIV NING RÜNNATA ESIMESENA?

Mänguteooria mudeleid on kasutatud rahvusvahelistes suhetes konfliktide dünaamika uurimiseks aastakümneid. Tõenäoliselt tuntuimad näited pärinevad külma sõja perioodist, kui mänguteooriat rakendati Idabloki ning läänemaa maailma vastasseisu analüüsimisel ja võidurelvastumise dünaamika hindamisel. Eriti 1980. aastatel oli julgeolekualaste arutelude peateemaks tuumasõja puhkemise oht. Diskuteeriti selle üle, kas Ameerika Ühendriigid ja endine Nõukogude Liit võiksid kasutada tuumarelvade teineteise hävitamiseks ning kas oleks otstarbekas rünnata tuumarelvaga esimesena, et vastane halvata. Sõjaliste konfliktide läbimängimiseks on kasutatud vangide dilemma, dollarioksjoni mudelit, tunnetuslikku dilemma ja hullu mehe strateegiat. Näiteks mõttekoda RAND Corporation kasutas oma analüüsid vangide dilemma mänguloogikat juba 1950. aastatel (Morgan 2001). Kuna praegune vastasseis Venemaa Föderatsiooniga ja eeskätt NATO vahel sarnaneb mitmetes aspektides külma sõja ajajärgule, siis on otstarbekas kasutada mänguteooria mudeleid ka praeguse konflikti hindamisel nii Ukraina sõjas kui ka laiema vastuseisu mõtestamisel Venemaa ja lääneriikide vahel.

Esimene vaatlusalune mudel on nn vangide dilemma (*prisoner's dilemma*), mis on mänguteoreetilistes arutlustes laialdaselt kasutusel kui näide kasude jaotumisest kokkuleppimise või teise „sisserääkimise“ korral. Kui rakendada mängu loogikat rahvusvaheliste konfliktide keskkonnas, on osalejatel seega valida kas koostöö, mis

hoiab ära sõja, või esimesena ründamise vahel, mille puhul on risk, et vastased hävitavad teineteise. Mängu loogikast nähtub, et üldjoontes on strateegiaeelis sellel, kes panustab sõjalisel jõule ja relvastumisele; et relvastumine on parim vastus ükskõik millisele vastasmängija strateegiale; et mõlema osapoole kasu eraldi on suurem relvastumise korral, sõltumata sellest, milline on vastase strateegia; ning ideaalvariandina eelistab kumbki pool enda relvastumist ning vastase mitterelvastumist. Sel moel on sellel mängijal, kes relvastub, selge eelis mitterelvastuja ees, ning kui vastane valib samuti relvastumise, oleks seis võrdne ja kummalgi poolel ei oleks vähemasti sõjalist ülekaalu. Vangi dilemma loogikast lähtudes on õigustatud isegi esimesena ründamist tuumarelvadega (Morgan 2001). Samas on mõtlemapanev, et juhul kui mõlemad mängijad otsustavad relvastuda, on nende mõlema summaarne kasu ikkagi väiksem, kui see oleks olnud koostöö korral ehk mõlema poole mitterelvastumisel (Plous 1993).

Teine asjakohane mänguteooria mudel on nn tajumuslik dilemma (*perceptual dilemma*), kus jõutakse järeldusele, et kuigi mõlema mõjuka vastase summaarset kasu maksimeeriks mitterelvastumine (ja nad seda ka teavad), tahab siiski kumbki mängija vältida olukorda, kus tema küll ei relvastu, kuid vastasmängija relvastub ja saavutab seeläbi ülekaalu. Seetõttu eeldab kumbki osapool, et teine valib relvastumise. Seega isegi kui mõlemad mängijad tegelikult eelistavad mitterelvastumist, usuvad nad ka seda, et vastusena nende mitterelvastumisele vastane relvastub. Lõppkokkuvõttes viib mäng seega ikkagi võidurelvastumiseni, mida omakorda tõlgendatakse kui vastase kavatsust relvastuda jne. Mängu põhjal on mitterelvastumine võimalik ainult siis, kui mõlemal vastasel õnnestub teist veenda, et tema tõeline eelistus on mitterelvastuda (Plous 1993) – nii nagu juhtus näiteks külma sõja lõppfaasis NSVLi ja USA suhetes.

Nende mänguteoreetiliste mudelite valguses paistab Venemaa käitumine rahvusvahelisel areenil viimasel aastakümnel isegi teatud mõttes ratsionaalne, pidades silmas Krimmi annekteerimist 2014. aastal, riigi aktiivset sekkumist Süüria sõtta alates 2015. aastast, oma „superrelvade“ demonstreerimist, äärmiselt agressiivset retoorikat NATO ning lääneriikide suunal ja pidevat süüdistamist, et viimased kujutavad endast otsest julgeolekuohtu Venemaale. Kõik eelnev sobib hästi nii vangi dilemma kui ka tajumusliku dilemma mängumustritesse, mille kohaselt relvastumine on domineeriv strateegia ning esimesena ründamine on ainus kasu maksimeeriv valik olukorras, kus mängijale ei lähe korda see, kas ta põhjustab endale ja teistele kahju või mitte. Sama loogikat saab kasutada ka siis, kui jutuks tuleb eeskätt poliitikaringkondades aeg-ajalt üles kerkiv küsimus, kas NATO poleks äkki pidanud tooma alliansi idatiivale mitte nii palju täiendavaid relvajõude, et vältida konflikti eskaleerumist Venemaaga. Nii vangi dilemma kui ka tajumusliku dilemma põhjal oleks olnud niisugune käitumine kasulik üksnes Venemaale.

Kolmas seletav mudel on nn dollarioksjoni mäng (*Dollar-auction game*), mis keskendub seletamisele, kuidas ja miks ratsionaalsed osalejad muutuvad konflikti või võistluse käigus strateegiliselt ebaloogiliseks, kuigi teevad enda nägemuses taktikaliselt õigeid üksikotsuseid (Veebel, Markus 2018). Mudel toob välja, et konflikti või vastasseisu astudes seatakse endale küll strateegilised piirid ja eesmärgid, kuid sündmuste eskaleerudes ja emotsioonide (eelkõige hirmude) võimendudes tundub mõistlik neist enam mitte kinni pidada. Täiendavate panuste õigustamiseks asutakse tagantjärele tegevuse peamisi eesmäärke suuremaks ja tähtsamaks ümber sõnastama. Peamiseks põhjuseks eaproportsionaalsete kulude ja ohvrite kandmisel saab kartus kõrge väljumiskulu ja mainekaotuse ees. Lootuses, et teine pool

ehk ikka taandub esimesena, jätkatakse ka lootusetute konfliktide edasist varustamist ressurssidega, mille tihti lõpetab alles ressursside ammendumine. Nõukogude Liidu sõda Afganistanis on selle mudeli suurepäraseks näiteks. Venemaa ja Vladimir Putini käitumine sõjas Ukraina vastu vastab samuti päev-päevalt aina rohkem selle mudeli loogikatele.

Mänguteoreetilistest mudelitest tasub eriti praeguses kontekstis kindlasti lähemalt uurida ka nn hullu mehe strateegiat. Ajaloost võetud näide hullu mehe strateegiast pärineb USA presidendi Richard Nixon esimesest ametiajast 1960. aastatest, kui ta proovis emotsionaalse ning ettearvamatult käitumise ning tuumasõjaohuga ähvardades veenda Nõukogude Liitu survestama Vietnami kapituleeruma. Põhimõtteliselt annab ettearvamatult või ebastabiilselt käitumine mänguteooria mõttes strateegiliselt olulise eelise ebakindluse mõttes, sest kui eeldada, et üks mängija käitub ettearvamatult, võib teine mängija arvata, et sõda võiks põhjustada veelgi suuremaid kahjusid. Sellest lähtudes oleks teoorias teise mängija jaoks tasakaalupunktiks tagasi tõmbumine, et vältida äärmiselt suurt kahju. Samas võimaldaks see ka esimesel, nn hullunud mängijal tagasi tõmbuda, ning uus tasakaal kujuneks olukorras, kus mõlemad mängijad tõmbuvad tagasi (Cornell University 2017). Kokkuvõtteks võibki väita, et mänguteooriale tuginedes tahtis Vladimir Putin ilmselt ära kasutada oma strateegilist eelist ettearvamatult „mängijana“ ning algatada midagi niivõrd jõhkrat, mis ehmataks ära lääneriigid ning sunniks neid tagasi tõmbuma. Pärast argessiivset retoorikat ning siseriiklikult antud lubadusi Venemaa endise hiilguse taastamisest ei jäänud Putinil muud üle, kui võtta initsiatiiv ja ise rünnata. Pealegi ei olnud tal põhjust oodata NATO-poolset algatust sõja puhkemiseks, kuna allianss kinnitas pidevalt, et ta ei kujuta endast Venemaale ohtu ega plaani riiki rünnata.

LÄÄNE REAKTSIOON MÄNGUTEORIA MUDELITE JA PUTINI OOTUSTE VALGUSES

Ehkki Venemaal ja Vladimir Putinil õnnestus oma käitumisega läänemaailma šokeerida, tegi ta ilmselt ka mitu mitte nii edukat arvestust. Esiteks eksis Venemaa läänemaailma reaktsiooni suhtes (samal eksis ka Lääs suuresti oodatavate Vene ühiskonna reaktsioonide osas). Ühest küljest puudutab see lääneriikide sanktsioone Venemaa vastu. Arvestades näiteks Krimmi annekteerimisele järgnenud suhteliselt mõõdukaid sanktsioone oli Vladimir Putinil igati põhjust uskuda, et Lääs ei reageeri ka Ukraina ründamisele karmilt. Veelgi enam, ta väljendas seda ootust sõja alguses ka oma kõnedes. Näiteks kohtudes vahetult pärast Ukraina sõja vallapästmist vene ettevõtjatega, väitis Putin, et sanktsioonid Venemaa vastu küll tulevad, ja seda poliitilistel kaalutlustel, kuid Venemaa jääb tema nägemuses endiselt maailmamajanduse osaks ning Venemaa ei plaani lõhkuda seda süsteemi, mille osaks nad ennast peavad (President of Russia 2022). Selle põhjal võib eeldada, et Putin ei näinud ette võimalust, et Venemaa isoleeritakse ulatuslikult maailmamajandusest, vaid ootas lääneriikidelt pigem nõrku sanktsioone, millega viimased saaksid „säilitada oma näo“, kuid mitte enam. **Karmid sanktsioonid, riikide pretsedenditu abi Ukrainale, põgenikekriisi inimlik ning operatiivne haldamine lääneriikide ühiskondades ja NATO võimalik laienemine tulevikus ei vastanud kindlasti Putini ootustele.** Paraku on ka tõsi, et vähemalt sõja esimesel kahel kuul on Venemaa teeninud nafta ja gaasi müügist rohkem raha kui enne sõja puhkemist, sest hinnatõus on kompenseerinud vähenenud koguseid. Teisest küljest ei tohi kindlasti alahinnata ettevõtete massilise lahkumise mõju Vene turult ning sealsete majandussuhete katkestamist. See tähendab Venemaale nii moraalsest lööki kui ka tõsist majanduslikku kahju, pidades silmas tööpuuduse

kasvu, maksutulude vähenemist, teatud kaupade nappust, kõrget inflatsiooni jne. Seega on mänguteooria mõttes „relvastumisest“ või eskaleerimisest tuleneva eelise ja initsiatiivi saanud hoopis lääneriigid ja Ukraina, mitte aga Venemaa.

Mitmed Venemaa vaeleestused võivad olla osaliselt seotud riigi väärastunud enesepeegelduse ja -määratlusega, tulles tagasi oma tegude õigustamiseks kasutatava Vene maailma ideoloogia juurde. Näiteks on Putin ja teised Venemaa eliidi liikmed väljendanud seisukohti, nagu oleks Venemaa peamine regionaalse julgeoleku pakkuja; Krimmi annekteerimine on seotud Venemaa ja Ukraina ühise ajaloolise pärandiga; Krimmi vallutamisel ei rikutud rahvusvahelist õigust; teised suurriigid peavad Venemaa sellist käitumist mõistma; jms (Veebel, Vihmand 2019). Lisaks on Stoicescu (2015) välja toonud, et Venemaa on pidevalt süüdistanud läänemaailma Venemaa poliitilises ning majanduslikus provotseerimises ja Venemaa siseasjadesse sekkumises. Stoicescu järeldab, et sellise narratiivi peamine eesmärk on kasutada ära lääneriikide sõjahirmu ja suurendada nende valmisolekut minna Venemaaga kompromissile (*ibid.*). On üsna tõenäoline, et pärast aastatepikkust propagandat ning agressiivset ähvardamist arvas Putin, et inimesed usuvad Venemaa väärtõlgendustel põhinevaid strateegilisi narratiive ja keegi ei julge Venemaa käitumist ning seisukohti vaidlustada. Paradoksaalsel moel on Venemaa Ukraina sõja tõttu hoopis märkimisväärselt kaotanud oma tõsiseltvõetavust mõjuka sõjalise jõu ja kavala strateegina rahvusvahelisel areenil.

Vladimir Putini üks peamisi vääraru-saamu oli ilmselt seotud Ukraina sõjaväe võimekuse ja rahva motivatsiooniga. Samasugune sõjalisele sekkumisele rajatud strateegia, mida Venemaa kasutas 2008. aastal Gruusias ja 2014. aastal Krimmis, ei andnud Ukrainas 2022 seekord soovitud tulemust. Ehkki taaskord presenteeriti ennast kui võitmatut sõjamasinat ning

ähvardati agressiivselt oma vastaseid, jäi Venemaal selgelt puudu nii strateegilisest poliitilisest planeerimisest ja juhtimisest kui ka logistilisest üleolekust Ukrainas. Esimesest annab tunnistust asjaolu, et Venemaal ei õnnestunud mobiliseerida Ukraina venekeelset kogukonda ning kasutada seda ära enda huvides, kuna need ukrainlased, kes niikuinii toetasid Venemaad, olid pärast Krimmi annekteerimist juba lahkunud Ukrainast Venemaale, ning need, kes olid varasemalt mõneti

**Venemaa on
Ukraina sõja
tõttu kaotanud
märkimisväärselt
oma tõsiseltvõetavust
mõjuka sõjalise jõu
ja kavala strateegina
rahvusvahelisel
areenil.**

kriitilised Ukraina suhtes ja suhteliselt neutraalsed Venemaa osas, on pärast Venemaa sissetungi Ukrainasse saanud aru, et Venemaal ei ole neile pakkuda mitte midagi muud kui neidsamu hirme, mida nad Ukrainas niigi tunnevad – olgu selleks siis korruptsioon, majanduslik mahajäämus vms. Lisaks oli Venemaa möödalask see, et Ukraina ründamisel polnud neil strateegilises plaanis välja pakkuda mitte ühtki arvamusiidrit, kelle toetuseks kohalik venekeelne elanikkond oleks võinud mobiliseeruda. Selle puudujäägi tunnetamisest räägib ka Venemaa katse tuua sõja algaasis areenile Ukraina ekspresident Viktor Janukovitš, mille lootusetusest saadi Kremli siiski üsna pea aru.

Teisest, logistilisest ja juhtimisalasest suutmatusest annavad aga tunnistust Venemaa läbikukkunud sõjalis-taktikalised operatsioonid ja meedias avaldatud fotod ning videod Kiievi lähedal vedeleivatest hüljatud või hävitatud tankikolonnidest ja sõjavarustusest, ristleja Moskva uppumisest. Samas ei sega see Venemaal esitlemast ennast kodumaal kangelasliku vabastajana, nagu ta seda valedete tuginedes läbi lähiajaloo korduvalt on teinud. Viimasest võib kujuneda aga Venemaa praeguse poliitilise eliidi jaoks suurim vaelevarustus, kui vene rahvas peaks ühel hetkel lõpuks mõistma oma poliitilise eliidi võimetust ning vene vägede poolt korda saadetud õuduste ulatust.

**KUIDAS VÕIKS VENEMAAD SENISTE
VIGADE TULEMUSEL PEATADA?**

Juba mõned nädalad pärast sõja puhkemist Ukrainas oli lääneriikide poliitikutele ja sõjandusekspertidele selge, et Venemaa algne plaan võtta välksõjaga ära Kiiev ja sellega ehk saada kontroll kogu Ukraina üle on ebaõnnestunud. Venemaal oli vaja uut strateegiat ja see võimaldas Ukrainal taastuda ja lääneriikidel võtta poliitiline initsiatiiv. Nüüdseks on Venemaa juba kohandanud oma sõjalist strateegiat, nagu näitab intensiivistunud lahingutegevus Donetskis ja Luhanskis piirkonnas ning Lõuna-Ukrainas. Olles silmitsi pikaajalise konfliktiga, kus Ukraina relvastuse ja finantside ressursid on ammendumas, vajaksid nüüd ka Lääneriigid uut selget pikaajalist strateegiat, mis viiks Venemaa n-ö verest tühjaks jooksmiseni võimalikult lühikese aja jooksul. Millele peaks selline strateegia keskendumas? Artiklis vaadeldud mänguteooria mudelite kohaselt on relvastumine ja eskaleerimine domineeriv strateegia ja see mängija, kes taandub, kaotab kõige rohkem. Seega on ilmselge, et Venemaale järeleandmiste tegemine ei Ukrainas ega diplomaatilistel aruteludel ei annaks lääneriikidele mitte mingisugust ülekaalu pikaajalises vaates. Vastupidi, lääneriigid peaksid hoidma initsiatiivi

ning jätkama surve avaldamist Venemaale. Siin on kaks põhimõttelist võimalust: kas põhjustada kaudsete vahenditega Venemaale nii palju kahju, et Venemaa majanduslik ja poliitiline masinavärk ennast ise hävitab, või panustada aktiivselt režiimivahetusse Kremlis. Seni on lääneriigid valinud esimese tee, mida võib pidada ratsionaalseks otsuseks, arvestades et nende valikute põhimõtteline erinevus seisneb tuumarelvadega seotud eskalatsiooni kasutamise võimaluses. Teisel juhul on oht tuumalöövide andmiseks Venemaa poolt oluliselt tõenäolisem, eriti kui Putin ja tema lähiring tunnetavad, et risk võimult kõrvaldamiseks on suur ning neil pole enam midagi kaotada. Samas peab tõdema, et tuumalöövide kasutamise stsenaariumiga kaasneb äärmine ebamäärus ka Venemaa enda jaoks, mis peaks omakorda vähendama Kremli motivatsiooni seda võimalust praktikas kasutada. Lääneriikide senine reaktsioon Ukraina sõjale annab Venemaale põhjust eeldada, et Lääne vastus Venemaa tuumarünnakule võiks olla pigem tugevam kui nõrgem. Siin on oluline, et lisaks Ameerika Ühendriikidele ka NATO teised tuumariigid (Prantsusmaa ja Ühendkuningriik) demonstreeriksid oma selget seisukohta ja valmisolekut.

Seni on lääneriigid keskendunud Venemaale surve avaldamisele seestpoolt, lootuses et sanktsioonide tõttu kukub Venemaa majandus kokku või vähemalt saab aastakümneteks tõsiselt kahjustatud, mis võiks lõpptulemusena kaasa tuua režiimivahetuse Kremlis. Sellise ootuse põhjus võib seisneda külma sõja lõpupeeriodi kogemuses, kui majanduslik kollaps tõi kaasa NSVL liidu lagunemise. Ei tohiks aga unustada, et lisaks majanduskaosele aitasid endise NSVLi lagunemisele kaasa muud tegurid, näiteks ebaadekvaatne ning nõrgenenud poliitiline süsteem lõhestunud ja stagneerunud kompartei näol ja mõningate endiste liiduvabariikide jõulised püüdlused iseseisvuse poole ühiskondlikul tasandil (näiteks Balti riikides

vedasid protsessi rohujuure tasandil kodanikuühiskonna organisatsioonid ja rahvaliidumised). Täna Venemaal need tingimused täidetud ei ole. Opositsiooni ja sõnavabaduse sisulise hävitamisega teeb Putin kõik, et Venemaal ei saaks toimuda seda, mis juhtus Mihhail Gorbatšovi *glasnosti*-perioodil. Samuti pole Venemaal hetkel piirkondi või etnilisi grupe, mis võiksid vedada režiimivahetust Kremlis või Venemaa Föderatsiooni lagunemist. Oluline erinevus võrreldes NSVLi lagunemisega tuleneb ka sellest, et sel ajal oli mõningatel liiduvabariikidel selge siht (ehk iseseisvuse taastamine), mille suunas püüdi. Täna Venemaal aga sellist pikaajalist selget eesmärki ei ole ega näi ka lähiperioodil tulevat. Üks asi on protestida sõja lõpetamise vastu Ukrainas (mis samuti on Venemaal karmilt karistatav), teine asi aga alternatiivi pakkumine praegusele poliitilisele režiimile Kremlis, määratlemaks seda, millised on Venemaa valikud pärast Putini võimult kõrvaldamist. Range tsensuuri ja repressioonide tingimustes on selline üldine arutelu Venemaal praegu mõeldamatu. Suurema eesmärgi puudumisel, mis muuhulgas hõlmaks alternatiivi pakkumist praegusele Vene maailma ideoloogia, on aga vene rahva mobiliseerumine režiimivahetuseks väga keeruline. Samas oleks sellist arutelu vene rahva jaoks väga vaja, arvestades asjaolu, et venelastel on lähiajalooost režiimivahetusega seoses negatiivseid kogemusi, viidates kõrgetele ootustele pärast NSVLi lagunemist ja riigipöörde ebaõnnestumist 1991. aastal. Tõenäoliselt lootsid vene inimesed – nagu kogu ülejäänud Idabloki maad – siis, et nende riik muutub avatud arenevaks riigiks, kuid reaalsuses on nüüdseks jõutud samaväärse või isegi hullemale riigikorraldusele kui valitses nõukogude ajal.

Kuivõrd laiemad ühiskondlikud arengud ja meelsus praegusel Venemaal pigem ei toeta režiimivahetust Kremlis, jääb lääneriikide peamiseks lootuseks sanktsioonidest tulenev majanduslik, poliitiline, moraalne ja psühholoogiline

surve. Selles valguses peaks läänერიიკide sanktsioonide regulaarne täiendamine ja surve pidev tugevdamine olema midagi, mis aitab hoida läänერიიკide eelist Venemaa ees Ukraina sõjas. Nagu eelnevalt välja toodud, teenis Venemaa vähemasti sõja esimestel kuudel hoolimata sanktsioonidest isegi rohkem nafta- ja gaasidollareid, mis näitab, et rahaliste vahendite otsalõppemine vähemasti sellel finantsaastal Vladimir Putinit ei hirmuta.

Samas ei tohiks alahinnata ka muid meetmeid. Siinkohal ei ole lahenduseks

***Läänერიიკide
sanktsioonid ei ole
seni seotud mingite
nõudmistega, mida
Venemaa peaks täitma,
et sanktsioonid
tühistataks, seega
on tegemist pigem
karistusega.***

mitte läänერიიკide poliitikute lõputud telefonikõned Vladimir Putinile, mis ei anna mänguteooria seisukohast mingisugust eelist, vaid reaalsed meetmed, mis on suunatud Putini režiimi ja Vene maailma ideoloogia nõrgestamisele venelaste endi silmis. Autorite nägemuses on üheks niisuguseks vahendiks sanktsioonide selge sidumine Vladimir Putini režiimi võimult kõrvaldamisega. Selline soovitus lähtub loogikast, et Putin saab olla võimul vaid seni, kuni ta on oma liitlastele FSBst ja teistest sõjalis-repressiivsetest organitest rohkem väärt elusa kui surnuna. Seni on läänერიიკid mõistnud avalikult hukka Putini käitumise Ukrainas, Gruusias ja

mujal, kuid ei ole otseselt nõudnud tema võimult kõrvaldamist. Seevastu Putin ise on varasemalt nõudnud teiste riikide demokraatlikult valitud juhtide (näiteks Mihheil Saakašvili ning Volodõmõr Zelenskõi) võimult kõrvaldamist. Arvestades Venemaal praegu valitsevat olukorda – riigi sõjalisi läbikukkumisi, majanduse pikaajalise arenguperspektiivi puudumist, järjest halvenevat poliitilist renomeed, suure entusiasmi puudumist Hiina ja teiste loodetud liitlaste seas – on üsna reaalne, et Putini lähikondsed võivad juba 2022. aasta teises pooles asuda otsima väljapääsu sanktsioonidest vabanemiseks ja olukorra normaliseerumiseks, et saada tagasi oma senised hüved ja jätta vastutus kõrvaldatud Putini kaela. Eelkõige tähendaks see Putini asendamist Kremli kellegi teisega, kuna vastupidisel juhul ei õnnestuks läänერიიკidel ilmselt oma „nägu“ säilitada. Samas on siin mitu mõttekohta. Ühest küljest ei saa Putini järglane olla keegi, kes on praegu lisatud sanktsioneeritavate nimekirja, kuna seda oleks läänერიიკidel samavõrd keeruline avalikkusele selgitada kui Putini võimule jäämist. Teisest küljest ei saa Putini järglane, vähemalt nende silmis, kelle võimuseks oleks režiimivahetus Kremli, olla keegi väljastpoolt siseringi, kuna sel juhul oleks neil keeruline uut juhti usaldada.

Niisuguses olukorras tulevad kõne alla paar meedet, mida läänერიიკid võiksid kaaluda, et muuta Putini liitlaste jaoks kaalukause. Sanktsioonide otsene sidumine Putini režiimi võimult kõrvaldamisega ja asendamine kellegagi, kes on adekvaatne võtmaks vastutust Venemaa tegude eest Ukrainas, on üks võimalik lahendus. Läänერიიკide sanktsioonid ei ole seni seotud mingite nõudmistega, mida Venemaa peaks täitma, et sanktsioonid tühistataks (seega pole tegemist tingimuslikkuse, vaid pigem karistusega). See töötab aga otseselt Venemaa praeguse riigijuhi kasuks, kuna nii on Vladimir Putinil võimalik näidata, et kõigis Venemaal tabanud hädades on süüdi agressiivsed ja

Lääneriigid peaksid aktiivsemalt sekkuma

Kui Venemaa suunas järjepidevalt ja avalikult kommunikeerida, et pärast režiimivahetust Kremli sanktsioonid leevenevad ja lääneriikide toetust ei pakuta mitte ainult Ukrainale (mis on niikuinii ainus töötav lahendus Ukraina sõjajärgseks ülesehitamiseks), vaid rahvusvaheliste organisatsioonide koostgevuse tulemusena ka Venemaale demokraatial põhinevate pikaajaliste protsesside edendamiseks, siis võib see muuta olukorda kardinaalselt Putini praeguste liitlaste (ja ehk ka Venemaa inimeste) silmis ning motiveerida neid mobiliseeruma Putini vastu. Sel moel pakuksid lääneriigid nii Putini praegustele liitlastele kui ka vene inimestele tervikuna alternatiivi Venemaa arenguks, mida nad ise hetkel siseriiklikult genereerida ei suuda.

mitte koostöövalmid lääneriigid ja et tema kaitseb oma kaasmaalasi ning kogu vene rahvast lääneriikide agressiivse käitumise eest.

Täiendavaks soovitusena oleks selge toetava hoiaku võtmine mitte ainult sõnades, vaid ka tegudes nende Venemaa naaberriikide ja mõjusfääri kuuluvate

riikide suhtes, kes on sisuliselt huvitatud läänega integreerumisest, pidades silmas ühist väärtusruumi ning valmisolekut demokraatlike põhimõtete sisuliseks ülevõtmiseks. Ühest küljest puudutab see konkreetselt Ukrainat, kuna Ukraina liitumisprotsessi aktiivne jätkumine oleks tagasipöördumatuks märgiks vene rahvale, et Venemaa naaberriigid ei ole huvitatud ühinemisest Vene maailmaga, vaid eelistavad muid alternatiive, ning et Venemaa narratiivid Ukrainast kui korrumpeerunud vägivaldsest natsiriigist ei saa vastata tõele. Teisest küljest on sellel ka laiem mõõde. Arvestades praeguste ELi kandidaatriikidega peetavate liitumise läbirääkimiste venimist ja juba pikaajalist täielikku leigust näiteks Ukraina ja Gruusia liitumissoovidele vastamisel, võiks väita, et Euroopa Liit ei ole selles osas teinud seni piisavalt, käteldes vähemalt viimase aastakümne jooksul pigem n-ö eliitklubina, kuhu uued liikmed pigem ei ole oodatud. Praegune olukord pakub mitte ainult head võimalust, vaid lausa kohustab Euroopa Liidu juhtorganeid ja liikmesriike ühiselt üle vaatama liidu

laienemispoliitika põhialused ja võtma selge seisukoha, milliste riikide liitumissoove toetatakse ja milliste omi mitte.

KASUTATUD ALLIKAD

A SPEECH DELIVERED AT THE MSC 2007 BY THE PRESIDENT VLADIMIR PUTIN. (2007). – https://is.muni.cz/th/xlghl/DP_Fillinger_Speeches.pdf

BERLS, R. E. (2021). Strengthening Russia's Influence in International Affairs. Part II: Russia and Its Neighbours: A Sphere of Influence or a Declining Relationship? – <https://www.nti.org/analysis/articles/strengthening-russias-influence-in-international-affairs-part-ii-russia-and-its-neighbors-a-sphere-of-influence-or-a-declining-relationship/>

BBC. (2016). Vladimir Putin: Russia's Border "doesn't end anywhere". – BBC News, 24. November. – <https://www.bbc.com/news/av/world-europe-38099842>

CORNELL UNIVERSITY. (2017). Madman Strategy and its Application to Game Theory. Networks. – <https://blogs.cornell.edu/info2040/2017/09/10/30860/>

ERR. (2016). Medvedev: Russia will "protect its citizens" always and everywhere. – Uudised, 30. august. – <https://news.err.ee/118920/medvedev-russia-will-protect-its-citizens-always-and-everywhere>

GERASIMOV, V. (2016). The Value of Science Is in the Foresight: New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations. – Military Review, January-February (artikli originaal avaldati ajakirjas Military-Industrial Kurier 27, February 2013). – https://www.armyupress.army.mil/portals/7/military-review/archives/english/militaryreview_20160228_art008.pdf

HERKEL, A. (2006). Vene idee. – Diplomaatia, 38. – <https://diplomaatia.ee/vene-idee/>

HVOSTOV, A. (2022). Vene fašismi sünnilugu: Kolmandast Roomast kolmandasse *reich'i*. – Eesti Ekspress, 13. aprill. –

- <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/96366731/vene-fasismi-sunnilugu-kolmandast-roomast-kolmandasse-reich-i>
- HYBRID WARFARE ANALYTICAL GROUP. (2022). "Russkiy Mir" as the Kremlin's Quasi-ideology. – Ukraine Crisis Media Center (UCMC): May 28. – <https://uacrisis.org/en/russkiy-mir-as-the-kremlin-s-quasi-ideology>
- IOVU, A. (2021). Russkiy Mir in the Black Sea Region: Middle East Institute: Frontier Europe Initiative, July. – <https://www.mei.edu/sites/default/files/2021-07/0712%20Russkiy%20Mir%20in%20the%20Black%20Sea%20Region%20-%20Andrei%20Iovu.pdf>
- KENDALL, B. (2008). Meeting Russia's new "Number One". – BBC News, 27. August. – <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7583450.stm>
- MORGAN, M. (2001). The Curious Case of the Prisoner's Dilemma: Model Situation? Exemplary narrative? – https://www.researchgate.net/publication/30526286_The_curious_case_of_the_prisoner's_dilemma_model_situation_Exemplary_narrative
- PLOUS, S. (1993). The Nuclear Arms Race: Prisoner's Dilemma or Perceptual Dilemma? – Journal of Peace Research, 30(2). – <https://www.socialpsychology.org/pdf/jpr1993.pdf>
- PRAGUE POST. (2014). Full Text of Putin's Speech on Crimea. 19. March. – <https://www.praguepost.com/eu-news/37854-full-text-of-putin-s-speech-on-crimea>
- PRESIDENT OF RUSSIA. (2022). Events: Meeting with Representatives of Russian Business Circles. February 24. – <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67846>
- RADIO FREE EUROPE. (2021). Putin Demands That West Provide Russia With Security Guarantees "Immediately". – Russia News, December 23. – <https://www.rferl.org/a/russia-news-conference-security-guarantees/31622197.html>
- SAZONOV, V. (2016). The Ideology of Putin's Russia and its Historical Roots. The Concept of the Russian World. – Russian Information Campaign Against the Ukrainian State and Defence Forces. – https://www.ksk.edu.ee/wp-content/uploads/2017/02/Report_infoops_08.02.2017.pdf
- STOICESCU, K. (2015). Vene oht Läänemere piirkonna julgeolekule. Taustapaber. Rahvusvaheline Kaitseuringute Keskus. – https://icds.ee/wp-content/uploads/2015/Kalev_Stoicescu_-_Vene_oht_Laanemere_piirkonna_julgeolekule.pdf
- THE BARENTS OBSERVER. (2022). Lavrov Demands „clear answer“ from Nordic Neighbours on Security Guarantees, February 1. – <https://thebarentsobserver.com/en/security/2022/02/lavrov-asks-nordic-neighbors-about-security-guarantees>
- VEEBEL, V. (2021). Russia and Western Concepts of Deterrence, Normative Power, and Sanctions. – Comparative Strategy, 40(3), 268–284. DOI: 10.1080/01495933.2021.1912509.
- VEEBEL, V., MARKUS, R. (2018). Forcing Russia to Respect Minsk Protocols with dollar auction-game model. – Journal of International Studies, 11(3), 9–20. DOI: 10.14254/2071-8330.2018/11-3/1.
- VEEBEL, V., VIHMAND, L. (2019). Living in Confronting or Parallel Strategic Narratives? The Reasons Behind the Missing Security Dialogue Between Russia and the Baltic States. – Journal on Baltic Security, 5(2). – <https://www.baltdefcol.org/files/files/publications/LivingInConfronting.pdf>
- WORLD POPULATION REVIEW. (2022). Ukraine Population 2022 Live. – <https://worldpopulationreview.com/countries/ukraine-population>

Tsiviilelanikkonna ohustatus sõjatehnika arengu tõttu ja varjevõimalused¹

PIRET AVARMAA
Päästeameti Põhja
päästeskuse valmisoleku
büroo spetsialist

Sõjalistes konfliktides kannatavad kõige sagedamini tsiviilelanikud, kuid neile eraldi varjumiskohtade ehitamise asemel on otstarbekam kohandada tavalised hooned ohu korral varjumiskohtadena kasutatavaks.

Maailma ebastabiilsemaks muutudes kuuleme järjest sagedamini relvastatud konfliktide puhkemisest ning üha rohkem konflikte leiab aset Euroopas või lähiriikides. Näideteks saab tuua Venemaa sissetungi Gruusiasse 2008. aasta augustis, 2011. aastal alanud Süüria kodusõja, 2014. aasta alguses alanud relvakonflikti Ukraina ja Venemaa vahel, 2020. aasta septembris Armeenia ja Aserbaidžani vahel puhkenud sõjategevuse ning loomulikult käesoleva aasta 24. veebruaril puhkenud Venemaa agressiooni Ukraina vastu.

Venemaa tegevust on seostatud sooviga võidelda demokraatliku maailmavaatega

ja nii-öelda vaba maailma põhimõtetega (Götz, Merlen 2019, 133). Mineviku sõjad on näidanud, et Venemaal on huvi rünnata pigem naaberriike või endisi Nõukogude Liidu riike. Ekspertide (Ukraina suure sõja eelsete) hinnangute kohaselt on järgmist tõenäolist Venemaa rünnakut oodata Balti regioonis (Shlapak, Johnson 2016, 3), millele võib viidata ka asjaolu, et Venemaa oli enne Ukraina sõda suurendanud oma sõjalist kohalolekut Balti riikide piiridel. Kuigi sõjalise rünnaku oht Eestile on hetkel väike, tuleb sellest hoolimata arvestada võimalusega, et Venemaa võib otsustada rünnata Balti regiooni hoidmaks ära konflikti eskaleerumist USAga mõnes teises regioonis (Välisluureamet 2020, 6–7). Eelnevale tuginedes saab väita, et sõjalised ohud varitsevad Eestit ka 21. sajandil, mis tähendab, et nendeks ohtudeks tuleb endiselt valmis olla.

JÄRJEST TÄPSEMAD RELVAD

Sõjalise rünnaku juures tuleb arvestada relvatehnika märkimisväärselt arengust tingitud suurenenud ohte elanikkonnale. Esimesest maailmasõjast alates arendatud mitut tüüpi relvad on loonud uued võimalused sõjapidamises, mille hulka kuulub näiteks ka vastaspoolega manipuleerimise eesmärgil elanikkonna sihilik ründamine (Downes 2006, 162). Teises maailmasõjas

¹ Artikkel põhineb autori magistritööl (Avarmaa 2021).

hukkus rünnakute tulemusel ligi 40 miljonit tsiviilelanikku, mis sai võimalikuks just uuendatud relvade tõttu, aga ka seetõttu, et linnu oli sihtmärgina lihtne tabada. Nüüdisaja relvad on muutunud täpsemaks ning elanikkonda säästvamaks, mis ei tähenda aga, et nendega ei kaasne kõrvalkahjusid või elanikkond ei ole enam sihtmärgiks või et täppisrelvad ühel hetkel otsa ei saaks. Näiteks Süüria sõjas hukkus vähemalt 1600 tsiviilelanikku, mille üheks põhjuseks olid linnadele korraldatud õhurünnakud ning mille arvatavaks eesmärgiks oli elanikkonna hirmutamine. 2014. aastal Ukraina vastu suunatud rünnakute tulemusel jäid paljud elanikud aastateks ilma elutähtsate teenusteta ning käesoleval aastal alanud Ukraina sõjas on Venemaa relvajõud põhjustanud tsiviilristle ulatuslikke kahjustusi ning lugematu arvu tsiviilohvreid. Sõjalistes konfliktides kannatavad endiselt tihtipeale kõige rohkem tsiviilelanikud, langedes otseselt või kaudselt rünnaku ohvriks või olles mõjutatud infrastruktuuri purustuste tagajärgedest.

Elanikkonna ohvristamine

Nagu näeme, on sõjatehnika arengul elanikkonnale oluline mõju, sest on loodud võimalused kasutada elanikke sihtmärgina. Tegemist on elanikkonna ohvristamisega, mis ei tähenda ainult otsest ründamist, vaid hõlmab kõike, mis võib inimesi negatiivselt mõjutada. Tsiviilelanikkonna ohvristamine on sundimise vorm, mida kasutatakse vastase mõjutamiseks. Seda on võrdustatud ka karistamisega, mille tulemusel taganeb vastane elanike säästmiseks või elanikkond survestab valitsust vastupanu osutamise lõpetama. Sellise strateegia kasutamise põhieesmärk on survestada vaenlast alla andma. Teise meetodina kasutatakse keelamise või piiramise strateegiat, mille eesmärk on takistada vastase sõjalist tegevust. Sellisel juhul on sihtmärgiks sõjatööstus, et kõrvaldada tööjõud ning aeglustada ja takistada seeläbi tootmist, või vastase väed ja logistiline toetus. (Downes 2006, 162).

Vaatleme järgnevalt lühidalt neid sõjatehnika muutusi, mis on toonud kaasa suuremaid tagajärgi tsiviilelanikkonnale. Esimesed suuremad muutused sõjatehnikas toimusid Esimese maailmasõjaga, mis oli suurel määral tingitud tööstusrevolutsioonist ja hõlmas kogu ühiskonna. Esmakordselt olid sõjapidamisse kaasatud relvad, mis lubasid rünnata suurelt distantilt ning ühtlasi löid ründamiseks uusi võimalusi. Massiivse jalaväe kasutamine oli asendunud kaudtulega, millega seoses otsiti aktiivselt lahendusi tulejõu arendamisele (Hammes 2006, 101), samuti kasutati lennurünnakuid ning peale Teist maailmasõda muutus aktuaalseks tuumasõja oht. Kaudtule kasutamine Esimeses maailmasõjas oli niivõrd massiline, et see põhjustas hinnanguliselt 70 protsenti kogu sõja ohvritest (Strachan 1983, 137).

Sõjalise revolutsiooni tinginud kaudtuli (millest on palju räägitud ka käimasoleva Ukraina sõja kontekstis) tähendab nägemisulatuselt väljas asuva sihtmärgi ründamist, kasutades põhiliselt suurtükisüsteeme. Kaudtule üldine funktsioon lahingutegevuses on jalaväe toetamine, aga ka pehmete sihtmärkide hävitamine. Pehmeks sihtmärgiks loetakse objekte, mis on avalikud ja kergesti ligipääsetavad ning mis ei ole hästi kaitstud, näiteks inimesed ja mittemilitaarsed objektid. Kaudtule ülesandeks võib olla vastase tehnika neutraliseerimine, varustuse hävitamine, vastase personali surmamine või moraali õhnestamine.

Kaudtulerelvad

Kaudtulerelvadeks klassifitseeruvad miinipildujad, suurtükid, raketiheitjad, ballistilised raketid ja tiibraketid. Neist esimene ning teistega võrreldes tagasihoidlikum kaudtule süsteem on **miinipilduja**. Selle eesmärk on neutraliseerida sihtmärke vastavalt maastiku eripäradele ehk peamiselt kasutatakse neid takistuste rohkel maastikul, kuna välja tulistatav miin lendab sihtmärgini kõrge kaarega trajektooriga. Tänapäevastest miinipildujatest suurima kasutusel oleva süsteemi

miin on võimeline muuhulgas läbistama ka betooni.

Teiseks oluliseks kaudtulereelvaks liigituv **suurtükk** on suurema laskeulatusega kui miinipilduja ning kasutab moonana mürske. Suurtükitle kahjustusi on näidanud 2014. aastast alates Ukraina sõda, kus Venemaa on rünnanud oma territooriumilt Ukraina piiräärseid asulaid. Tule alla jäänud piirkonnad on varemetes, oli tsiviilkannatanuid ja paljud olid sunnitud oma kodudest põgenema. Rünaku eesmärk oli tabada vastase vägesid, kes väidetavalt olid liikunud rünnatud piirkondadesse (Mykhnenko 2020, 541–543). Samas rünnati ka eraldi seisvat tööstuslinna (Makhortykh, Sydorova 2017, 362), mis viitab, et eesmärk võis olla ka Ukraina majanduse mõjutamine. Alates nn Venemaa erioperatsiooni algusest 24. veebruaril läheb ajalukku näiteks Mariupoli, Harkivi ja teiste Ukraina linnade lauspommitamine suurtükkidest, mis on toonud kaasa massiivseid purustusi ja tsiviilohvraid.

Kolmas levinud kaudtule süsteem **raketiheitja** on relv, mille moonaks on reaktiivmootori abil liikuv rakett, mis võib lennata kaugele ja kiiresti. Sellest arenenum versioon, reaktiivsuurtükk on mobiilne kaudtule raketisüsteem, mis on võimeline lühikese aja jooksul välja tulistama suures koguses rakette ehk tootma massiivset tulejõudu, hõlmates seejuures laia maa-ala. Kui miinipildujaid ja suurtükke tuleb pärast igat lasku ümber laadida, siis raketiheitja raketid laetakse süsteemi peale ühekorraga ning tulistatakse ühe episoodi vältel kiirelt välja. Sellega kaotab relv aga oma täpsuses ja ümberlaadimise ajas.

Teatud raketiheitjate eripäraks on kasutada **termobaarilisi lõhkepäid**, mis plahvatavad mitmes etapis. Esmalt pihustab lõhkepea rünnakupiirkonnas õhku kütust või muud põlevainet ning teise etapina süütab selle põlema. Plahvatuse tulemusel tekib kauakestev ülerõhk ning hapnikupuudus, kuna

efekti saavutamiseks on vaja kasutada õhust lisahapnikku. Tänu sellele on relva mõjuala oluliselt laiem, samuti täidab lööklaine kiiresti siseruumid, kus selle võimsus kasvab, mistõttu on selline relv väga efektiivne hoonete hävitamiseks ja seal viibivate inimeste surmamiseks. Sellist tüüpi relvade arendamisega tegeleb põhiliselt Venemaa, kes on neid varasemalt kasutanud nii Tšetšeenia kui ka Afganistani sõdades, et rünnata maasse kaevunud ning koobastesse varjunud vastase võitlejaid (Wildegger-Gaissmaier 2003, 3). See viitab, et termobaarilised relvad on võimelised tungima läbi kindlustatud punktide ning ulatuma ka sügavale varjunud inimesteni. On asitõendeid, et Venemaa on käimasolevas Ukraina sõjas kasutanud termobaarilisi relvi.

Tulenevalt kaudtule olemusest, milleks on nägemisulatusest väljas asuvate objektide ründamine, on sihtmärgiga eksimise tõenäosus kõrgem. Ohtu kujutavad ka süsteemid, millega tulistatakse korraga välja hulk rakette, mis hajuvad maa-alale laiali. See tähendab, et ka sihtmärgi ümbruses asuvad hooned võivad tabamuse saada. Tabamise tõenäosust püütakse suurendada, kasutades sihtmärgi asukoha tuvastamiseks mehitamata õhusõidukeid (Grubofski 2018, 13).

Kaudtulereelvad on Venemaa kõige eelistatum valik, millele viitab ka suurtükisüsteemide „sõjajumalaks“ tituleerimine (*ibid.*, 2). Venemaa on kaudtule süsteeme kasutanud pigem reegli kui erandina, olles teinud seda sõdades alates 19. sajandist (Bellamy 1990, 508–509) kuni tänapäevani ning kasutades seda ka tsiviilobjektide ja elanike ründamiseks. Üks näide tänapäevast on 2008. aastal alanud Gruusia sõda, kus Venemaa suurtükimürsud olid sihilikult suunatud küladele, mis teadaolevalt ei olnud lahingutegevusega seotud (Mullins 2011, 926).

Viimase kaudtulereelva klassina käsitleme ballistilisi ja tiibrakette. **Ballistilised raketid** on loodud kandma tuumalõhkepäid kaugete vahemaade taha, kuid need on

võimelised kandma ka tavalisi lõhkepäid, mis vahemaa lühenedes kaotavad ühtlasi oma efektiivsuses, kuna tavalised lõhkepead on põhiliselt mõeldud taktikaliste sihtmärkide hävitamiseks. See tähendab, et lühimaa ballistilisi rakette ei ole tavaliste lõhkepeade kandmiseks kuigi eesmärgipärane kasutada. Kuigi sellised raketid tabavad sihtmärki täpselt, ei ole neile määratud sihtmärki keset lendu võimalik enam muuta, seega sobivad need kõige rohkem strateegiliste sihtmärkide ründamiseks, mille asukoht ei ole muutuv. Sellest tulenevalt kasutatakse neid rakette põhiliselt linnade ründamiseks, et tekitada elanikes paanikat, või tööstushoonete ja transpordisõlmede ründamiseks, et häirida majandust, hävitada sõjatööstust või takistada vastutegevust.

2008. aasta Gruusia sõjas kasutas Venemaa mitmeid kordi lühimaa ehk taktikalisi ballistilisi rakette mitmesuguste Gruusia sõjategevusega seotud objektide ründamiseks. Ühel juhul oli sihtmärgiks sadamas asuv mereväebaas, kus raketid tabasid nii baasi territooriumi kui ka sellega külgnevat tsiviilkasutuses olevat konteinerite terminali. Rünaku tagajärjel hukkus viis ja sai vigastada üle kolmekümne mereväelase ning kannatanute arvud olid sarnased ka tsiviilterminalis. Sadama infrastruktuuri kahjud olid minimaalsed, kuid sellest hoolimata põhjustas raketirünnak ulatusliku katkestuse sadama töös. Teisel juhul tabas raketit õhubaasi, mille asemel oli raketi arvatav tegelik sihtmärk lähedalasuv naftatorustik. Kolmandal juhul langes raket Gori linna keskväljakule, mida Gruusia väed olid eelmisel päeval kasutanud kogunemispunktina. Kuna rünaku hetkeks olid väed väljakult lahkunud, kuulusid hukkunute hulka ainult tsiviilisikud (Lavrov 2010, 64, 73).

Tiibrakett on kui tark pomm, mehitamata ja juhitud lõhkepead kande võimega, mis liikuvuse poolest meenutab lennukit. Kui ballistiline raket on juhitud ainult lennu alguses ning langeb vabalt ja segamatult mööda ballistilist trajektoori sihtmärgini, siis tiibrakett on

juhitud terve lennu vältel. See tähendab, et tiibrakett on võimeline oma trajektoori vastavalt sihtmärgile muutma, mistõttu saab neid kasutada ka liikuvate sihtmärkide hävitamiseks. Nii tiibraketid kui ka ballistilised raketid kasutavad sihtmärkide ründamiseks kahte erinevat tüüpi lõhkepäid. Esimese näol on tegemist üksiku pommiga, mille kogu jõud on suunatud ühele konkreetsele objektile maapinnal. Teine lõhkepea koosneb mitmest väiksest pommist, mis langevad hajutatult suurele maa-alale. Sellist tüüpi lõhkepead võivad olla ka vastava kujuga betooni läbistamiseks, et pomm lõhkeks sihtmärgi maksimaalseks purustamiseks maa all. Sellise pommi maa-aluse lõhkemise korral on ümbruses olevate maapealsete objektide kahjud minimaalsed. Juhitavate raketide kasutamist nähti viimases Süüria sõjas, kus 2015. aastal sõjategevusega liitunud Venemaa näitas oma raketivõimekust. Lennukitelt teele saadetud juhitud raketid tabasid küll tiheasustusaladel asunud sihtmärke (Revaitis 2020, 40), kuid Venemaa eesmärk selliste raketide kasutamisel oli pigem demonstreerida oma võimekust ning ühtlasi hoiatada võimalikke vastaseid tulevikus, et Venemaa on selliste relvadega valmis ründama ka ebaolulisi objekte. Sellele viitab asjaolu, et Süüria sõjas kasutas Venemaa pealtnäha vähem väärtuslike sihtmärkide hävitamiseks ka tiibrakette, mis on oma kulukuse ja nende vähesuse poolest pigem mõeldud väärtuslike objektide ründamiseks (Kofman 2020, 62–63). Juhitavaid rakette on Venemaa kasutanud ka käimasolevas Ukraina sõjas, kuid eeskätt sõja alguses. Ilmselt on nüüdseks Venemaa saadaolevate raketide arv vähenenud ja ta üritab neid tõenäoliselt säästa puhkudeks, kus ülejäänud kaudtule vahendid ei anna soovitud efekti.

Juhitavate raketide kategooriasse kuuluvad ka mehitamata õhusõidukid ehk **droonid**, millel on lisaks targa pommi omadustele võimekus sihtmärki tunde jälitada ning teha kindlaks, et valitud sihtmärk on vaenulik. Samuti on võimalik

droone seadistada selliselt, et rünnak toimub alles siis, kui jälitav sihtmärk on tsiviilelanikest piisavalt ohutus kauguses. Droonid jagunevad kahte kategooriasse: luuredroonid ja ründedroonid, mis on võimalised kandma nii rakette kui ka pomme. Kuigi ka tiibrakett klassifitseerub drooniks, siis nende erinevus seisneb selles, et droon kannab lõhkekeha ehk relva ning tiibrakett on ise relv (Rae 2014, 8, 11).

Hoolimata kõrgelt arenenud tehnoloogiast olemasolust ja võimekusest eelistab Venemaa siiani kasutada kaudtulerehvi, mis on odavamad ning hävitavad sihtmärke sama edukalt kui juhitud relvad. Samuti ei hooli Venemaa eriti kõrvalkahjude tekitamisest ning kasutab kaudtuld ka psühholoogilise mõjutamise vahendina. 2014. aastal alanud Ukraina konfliktis toetuti suures osas suurtükisüsteemidele, mille tabamuse tõenäosuse tõstmiseks kasutati droone ehk sihtmärgid kinnitati droonide abil, millele järgnes loetud minutite jooksul suurtükituli (Grubofski 2018, 33). Kuna suurtükid ei ole täppisrelvad, siis Ukraina konflikti alguses kaheksa aastat tagasi oli piiräärsete tiheasustusalade mürskudega pommitamise tulemuseks paljude kodude, haiglate ja mitmesuguste infrastruktuuri osade hävinemine ning vähemalt 3300 tsiviilelaniku hukkumine ja tuhandete vigastamine. (Mykhnenko 2020, 541–543). Täpselt sama mudel on kordunud käimasolevas Venemaa agressioonis Ukraina vastu.

KUIDAS KAITSTA TSIVIILELANIKE

Uute relvade kasutamisega kaasnevate kahjude ja lahingutegevuse üha rohkem tiheasustusaladele või linnadesse liikumise tõttu suureneb vajadus olla valmis kaitseks. Sõjalise rünnaku korral on põhilised kaitsemeetmed evakatsioon ja varjumine, millest viimane on asjakohane eelkõige õhurünnakute korral. Varjumine on kaitsemeede olukorras, kus elanike evakueerimine on erinevatel asjaoludel komplitseeritud või ohutum on jääda kohale. Elanike ohtlikust piirkonnast täies

mahus evakueerimine ei ole alati võimalik. Näiteks on Aarla-Kask oma magistritöös (2018, 12) väitnud, et sõjalise ohu korral ei oleks võimalik tervet Ida-Viru maakonda evakueerida ning 57 protsendil elanikest tuleb jääda kohapeale. Seejuures jääksid Narva, Narva-Jõesuu ja Sillamäe linna elanikud täielikult evakueerimata, mis tähendab, et nende ainus võimalus oleks varjuda.

Varjumiskohad

Varjumise eelduseks on turvaline varjumiskoht, milleks on suletud ruum vastava konstruktsiooniga. Kuna lisaks kaudtulele mõjutavad elanikke sõjalises konfliktis ka lennurünnakud, peaks varjumiskoht vastama sellistelegi ohtudele. Eestis puuduvad spetsiaalsed varjendid (Aarla-Kask 2018, 6) ning varjumiskohad. Ühtlasi on puudu varjumisvõimekuse loomiseks vajalikud õiguslikud alused (Lambing 2020). Seega on elanikkonnakaitses tegemist olulise võimelüngaga. Eriti oluline on tagada sõjaliste ohtude eest varjumise võimalused just linnaelanikele, keda muutunud lahingutegevus enim mõjutab. Samas ei tähenda ettevalmistatud varjumiskohtade olematus varjumisvõimaluste puudumist.

Spetsiaalsete varjendite puudumisel saab kasutada olemasolevat taristut, mida on varasemates sõdades ka tehtud. Maailmasõdades varjuti näiteks metroo- ja raudteetunnelitesse või poodide ja korterimajade keldritesse. Eestile lähimatest riikidest on Soomes loodud varjumisvõimalused ligi 3,6 miljonile elanikule (Bērziņa 2019, 78), kus varjumiskohtadena sobivad ka igapäevakasutuses olevad objektid, näiteks maa-alused metroojaamad ja parklad.

Esimese maailmasõja järel, kui sõjapidamine oli muutunud elanikele ohtlikuks, hakati korraldama tsiviilkaitset, mis oli muutunud aktuaalseks eelkõige õhurünnakute tulemusel (Wade 2011, 32). Külma sõja ajal jätkati tsiviilkaitse tegevustega peamiselt tuumasõja ohu tõttu (Alexander 2002, 209). Kaitsemeetmeteks on kas aktiivne või passiivne kaitse: aktiivne kaitse seisneb õhu kaudu ründavate relvade hävitamises ning

passiivne kaitse on valik meetmeid, mis vähendavad sihtmärgini jõudnud relvade põhjustatud kahjusid. Sihtmärkide valikust tulenevalt on sellisteks kaitsemeetmeteks evakuatsioon, varjumine ning nii tööstustevõtete kui ka elanike hajutamine. Lisaks kõik ettevalmistused nende meetmete tagamiseks, näiteks hoiatussüsteemid või vajalike varude olemasolu rünnakujärgseks perioodiks.

Evakuatsioon

Elanikke evakueeriti juba Teises maailmasõjas, kuid tõsisemalt tõusis meede päevakorda külma sõja ajal seoses võimaliku tuumarünnaku ohuga (Wade 2011, 57–58). Mitmed faktorid võivad evakueerimise keeruliseks muuta või seda takistada, näiteks eeldab evakuatsiooni edukas läbiviimine piisavat eelhoiatusega ja evakuatsioonikohtades vajalike varude olemasolu. Samas võivad kogu protsessi häirida halvad ilmaolud, transpordi puudumine ja inimeste vähene valmisolek lahkuda või inimeste vastuhakk (Kincade 1978, 102). Samuti võib evakueerimine asetada elanikud suuremasse ohtu, kuna selle toimumisest teada saamine võib ajendada osapooli rünnakuga varakult alustama (Wigner 1970, 18), mis omakorda takistab ka evakuatsiooni ohutut jätkamist seoses evakuatsiooniteede võimalike purustustega (Bae *et al.* 2014, 1244). Kuigi ohustatud piirkonnast evakueerumine võib olla elanikekaitseks pealtnäha parim lahendus, siis alati ei ole see võimalik, mis loob vajaduse teiste meetmete järele.

Eelnevad sõjad on näidanud, et linnad on lahingutegevuses populaarsed sihtmärgid ning on kannatanud ulatuslikke kahjusid ja purustusi, mistõttu passiivsed kaitsemeetmed tuleb tagada eelkõige linnadele ja linnaelanikele (Shakibamanesh 2015, 1). Ka evakuatsioon on sõja kontekstis meede linnaelanike kaitsmiseks, kuid selle efektiivsus langeb vastavalt elanike arvu suurenemisele (Kincade 1978, 102), mille tulemusel on evakuatsioon tiheasustusaladel elanike

paljususe tõttu raskendatud. Kui linnaelanike evakueerimine on eri põhjustel komplitseeritud, pakub agressiooni eest kaitset varjumine ning varjumiskohtade olemasolu. Varjumisvõimekuse olemasolu on eelkõige tähtis geograafiliselt tundliku või strateegiliselt olulise asukohaga riikidele. (Shakibamanesh 2015, 2) Eesti kui Venemaa naaberriik omab sellest tulenevalt geograafiliselt tundlikku asukohta, mis kinnitab ka vajadust tagada elanikele piisava kaitsetasemega varjumiskohad.

Kuidas varjuda

Kuigi linnaruumis on üldjuhul väga palju objekte, kuhu saaks vajadusel varjuda, siis iga koht ei ole varjumiseks turvaline.

Varjendeid (*shelter*) eristatakse vastavalt sellele, millise ohu eest need kaitset peaksid pakkuma. Madalama kaitsetasemega varjendid kaitsevad ainult konventsionaalsete relvade põhjustatud plahvatuste ja lööklainete eest ning asuvad üldjuhul erinevate hoonete esimestel korrustel või keldrites ja teistes maa-alustes ruumides, mida saab võrdsustada Esimesest maailmasõjast päritõhurünnakute varjendiga (*air raid shelter*) ning mille eesmärk oli eelkõige kaitsta lennukipommide eest (Bennesved 2020, 19). Sellest lähtuvalt võib varjumiskoha minimaalseks ootuseks lugeda võimet kaitsta vähemalt lennukipommide eest, mis ühtlasi kaitseb ka vähemvõimsate relvade eest. Shakibamaneshi (2015, 4–5) selgituse põhjal langevad sellisesse kategooriasse pere- või koduvarjendid ja avalikud varjumiskohad.

Olemasolevatest objektidest on parim lahendus varjumiseks kasutada keldreid ning eriti raudbetoonist esimese korrusega ehitiste keldreid, mis kaitsevad lööklaine ja ka radiatsiooni eest ilma, et oleks vaja hoones täiendusi teha. Keldri kasuks räägib ka asjaolu, et seda ümbritsev pinnas loob varjumiskohale lisakaitse. Seega selliste ehitiste keldreid saab ka tuumarünnaku korral kasutada, mis ei ole küll ideaalne, kuid tagab esmase kaitse. Kaitsetaset on võimalik märkimisväärselt tõsta, kui paigaldada

lisatoestus ning välisseinte ümber lisada pinnast. See tähendab, et näiteks kortermajade elanikud saavad varjuda ka oma maja keldrikorrusel eeldusel, et hoone alumiste korruste konstruktsioon on ehitatud raudbetoonist. Sellist varjumisvõimalust võib pidada eelnevalt mainitud koduvarjendiks ehk eelisjärjekorras on mõeldud kasutamiseks konkreetse maja elanikele.

Teiste maade kogemusi

Suurbritannias seoti Teiseks maailmasõjaks valmistumisel koduvarjendid elanike hajutamise meetmega, kui valitses seisukoht, et parim lahendus elanike kaitseks on nende hajutatus, kuna paljude inimeste avalikesse varjenditesse kogunemine muudab nad rünnakule haavatavamaks, suurendades rünnaku sihtmärgiks langemise riski (Meisel 1994, 310). Elanike hajutamine nägi ette, et võimalikult paljudesse kodudesse on ehitatud varjend või kogu naabruskonnal on üks varjend, et vältida rahva kogunemist suurtesse ühisvarjenditesse. Sellest tulenevalt jõuti mitme eelnevalt konstrueeritud lahenduseni, mida elanikele jagati, et oma kodudesse paigaldada (Trout 2017, 84).

Andersoni varjendid olid kuuele inimesele mõeldud kumera katusega ning lainelisest terasest seintega ehitised, mis kaevati maa sisse ning kaeti pealt mullakihi. Sellised varjendid pidasid vastu kuni 230 kg lennukipommi plahvatusele ning neid jagati vähekindlustatud elanikele tasuta. Teiseks koju paigaldatavaks varjendiks oli Morrisoni varjend, mis oli mõeldud pigem väiksemates kodudes ning siseruumides kasutamiseks. Välimuselt meenutas see lauda või puuri, mille pealmine osa oli terasest ning küljed kaetud võrega. Ka neid jagati kehvemal elujärgel olevatele peredele tasuta (Wade 2011, 34, 46). Morrisoni-tüüpi varjend oli mõeldud ainult esmaseks varjumiseks, kuna pakkus kaitset ainult varingu tagajärjel tekkinud rusude eest, kannatades maksimaalselt keskmise kahekorralise elumaja raskust eeldusel, et varjend ei asetse majas keldri kohal (Rathbone 1942, 141).

Kuna sihtmärkideks valiti tihtipeale tööstushooned, tagati tehasetöötajatele eraldi varjumisvõimalused. Tehaste varjendeid ehitati kahte tüüpi – tervenisti maa all asuvad terasvarjendid ja poolenisti maa peal asuvad betoonvarjendid. Terasvarjendi seinad olid terasest, mille välimine pool ning põrand kaetud betooniga, varjend oli varustatud mitme väljapääsu ning gaasikindlate ustega. Kuna betoonvarjendid asusid poolenisti maa peal, oli nende maapealne osa kaetud mullaga. Kumbki varjend oli ventilatsioonisüsteemi puudumise tõttu ette nähtud kuni kahetunniseks varjumiseks. (Logan 1939, 866–867).

Kuigi hajutatud varjendid olid eelistatud, tehti vahetult enne Teise maailmasõja algust ettevalmistusi ka varjumiseks avalikes ruumides ja rajatistes. Avalike varjumiskohtadena kasutati Londonis maa-aluseid metroojaamu, raudteetunnelid ning suurte tehaste ja ladude keldreid. Äärelinna aladel varjuti väikeste poodide keldritesse või kirikute krüptidesse. Enamik varjumiskohti olid eelnevalt varustatud magamiskohtade, tualettide ja ventilaatoritega, mõned isegi pesumajaga. Lisaks oli igas avalikus varjumiskohas tagatud arstiabi kättesaadavus (Anon. 1941, 414).

Rootsi mõtteviis tsiviilkaitse korraldamisel Esimese maailmasõja järel hõlmas plaani, et tervetel linnadel on vastupanuvõime õhurünnakutele, mis eeldas, et iga uus linnahoone tuli ehitada sisuliselt õhurünnakukindlana: raudbetoonist konstruktsioonide ja vundamendiga ning iga hoone alla tuli ehitada terasuksega kelder varuväljapääsude ja ventilatsiooniga ning tagada vajalikud varud. Sellise ehituskava omaksvõtmise tulemuseks olid keldriruumid, mida oli võimalik kiiresti varjendiks kohandada. Need olid olemas kortermajades, avalikes hoonetes, raudteejaamades ja tööstushoonetes. Rahuajal olid ruumid kasutusel muudel otstarvetel (Bennesved 2020, 20–23).

Nii nagu Rootsi korraldas ka Soome Teise maailmasõja järel varjendite ehitamise selliselt, et iga uue linnaruumi kerkiva

hoone juurde oli ehitajal kohustuslik lisada varjend. Varjendeid ehitati nii avalikesse kohtadesse kui ka elamurajoonidesse.

Soomes on ette nähtud, et hoonetesse tuleb ehitada pommivarjend, mis võib asuda iga hoone keldris või ühe piirkonna kohta teatud hoonete keldrites. Tulenevalt Soome kivisest pinnasest on enamik varjendeid ehitatud kivisse ning need on tavaliselt kasutuses muudel otstarvetel. Näiteks tarvitatakse varjumiskohti ujulate, jäähallide, parklate, kinodena jne (Vähäaho 2014, 390).

Saksamaal kuulusid varjumisvõimaluste hulka mitmekorruselised maapealsed raudbetoonist avalikud gaasikindlate ustega varjendid, mis seisid teistest hoonetest eemal. Sellistesse varjenditesse varjunud inimesed pääsesid üldjuhul eluga. Enamik varjusid varjendiks kohandatud kortermajade keldritesse või spetsiaalselt ehitatud maa-alustesse varjenditesse äride keldrites. Kuigi maa-alused varjendid olid suurte pommide eest turvalisemad kui maapealsed, kaasnes nendega oht varjendisse sisse põleda või lämbuda, kui varjendi ümbrus oli pommitamise tagajärjel põlema süttinud ning varjendis viibivad inimesed seda ei tajunud. Samas ei pruukinud eluga pääseda ka need, kes sellises olukorras varjendist põgenesid (Levine 1992, 61).

Rahuajal muudetakse tavalised ruumid vajadusel varjenditeks

Tuleb arvestada, et kõik inimesed ei pruugi olla suutelised sobivat varjumiskohta leidma, mistõttu on vaja tagada varjumiskohad, mis on kõigile vaba ligipääsuga. Eraldi varjumiskohtade ehitamise asemel on otstarbekam kasutada hooneid ja rajatisi mitmel eesmärgil ehk rahuajal tavalised ruumid muudetakse ohu korral varjumiskohtadeks. Selline toimimisviis vähendab kulusid, hoiab linnapildis ruumi kokku ning tagab selle, et varjumiskohti hoitakse kasutusvalmiduses, mis tähendab, et ruumides on alati tagatud näiteks elekter, valgustus ja ventilatsioon. Sellest tulenevalt on nii-öelda jagatud süsteemidega kohtade erakorraline kasutuselevõtt

funktsionaalsem ja kiirem, kuna neid kohti on rahuajal pidevalt kasutatud ja korras hoitud (Kar, Hodgson 2008, 227).

Ristkasutuses olevate pindade juures on oluline, et inimesed on harjunud käima nendes hoonetes, kus asub varjumiskoht ning tee sinna on tuttav. Sellest tulenevalt sobivad avalikuks kasutamiseks mõeldud hooned, näiteks koolid, rahvamajad, haiglad ja kohaliku omavalitsuse hooned (*ibid.*, 232). Variandiks on ka parkimismajad, kuid nendes tekib suurem oht rusude alla mattuda, kuna tihtipeale asuvad need linna keskuses paljude hoonete läheduses (Chester, Zimmerman 1987, 411).

Teatud kriteeriumide täitmisel võib varjuda ka maapealsetes ruumides. Hoone maapealses osas varjumiseks peab hoone olema ehitatud selle mõttega, et see suudab plahvatusele vastu pidada. Oluline on, et on kasutatud materjale, mis neelavad plahvatusenergiat ja ühtlasi tugevdavad konstruktsiooni, et vältida hoone varisemist (Pichandi *et al.* 2013, 1478). Hoone maapealse osa kaitsetaseme tõstmine ja seal varjumine on aktuaalne pigem terrorirünnaku korral, mis üldjuhul toimub hoiatuseta, jätmata aega valida sobivam varjumiskoht. Sellises olukorras on tähtis, et vahetus läheduses olevad hooned oleksid piisavalt varisemiskindlad (Abdollahzadeh, Nemati 2014, 4).

Hoone vastupidavus sõltub väga paljudest faktoritest, näiteks hoone suuruselt, elementide ühendustest, plahvatuse punktist jne. Näiteks telliskividest, armatuurita betoonist või tühimikuga betoonplokkidest seinad on minimaalse vastupidavusega ja varisevad esimese plahvatuse järel kokku. Seevastu tavaline viiekordne raudbetoonist ehitist on piisavalt stabiilne, et isegi mitme plahvatuse tagajärjel mitte kokku variseda. Seda aga juhul, kui korduvad plahvatused toimuvad ehitist eemal (Yankelevsky *et al.* 2013).

Raudbetoon

Paljude riikide praktikas on peamiseks ehitusmaterjaliks raudbetoon. See peab plahvatusele paremini vastu, kuna selle

sees olev armatuur hoiab betooni koos ning ei lase plahvatuse tagajärjel sel laiali laguneda, kuigi võib esineda betooni möranemist. Tavalise lööklaine eest kaitseva varjendi seinad on keskmiselt 15 cm paksud ja raudbetoonist (Olmatai *et al.*, 2013, 1695). Varjumiskohas on tähtis akende puudumine ning ventilatsioonisüsteemi olemasolu. Kui varjumiskohas viibib palju inimesi rohkem kui mõni tund, ei ole ilma vajalike süsteemideta võimalik sinna kauemaks jääda.

Kui 15cm läbimõõduga raudbetoon suudab lööklainele ja plahvatustele vastu pidada, siis otsetabamuse eest ainult üks paneel ei kaitse. Näiteks 100–250 kg lennukipomm suudab inertsit tõttu tungida enne plahvatamist läbi mitme korruse. Kui lae läbimõõtu suurendada 40 cm-ni, siis 250 kg pomm tungib sellest küll läbi, kuid edasi ei lähe. Samas olenevad lennukipommide tekitatavad purustused väga palju sellest, kui kõrgelt need kukuvad, ja seda ei ole võimalik ette näha (Ishikawa, Beppu 2007, 1536–1538). Sellest lähtuvalt tuleb maksimaalse kaitsetaseme saavutamiseks eelistada hooneid, millel on võimalikult palju korruseid. Üksteise peale laotud betonelemendid koos õhuvahedega pakuvad suuremat kaitset, kus betooni ülesanne on takistada või pidurdada lõhkepea sisenemist ning õhuvahet betooni all hajutab ja vähendab plahvatuse efekte, kaitstes alumisi betoonikihte (Yu *et al.* 2018, 433). Korrusmajade maa-aluste korruste kasutamine varjumiseks vähendab oluliselt riski, et lõhkekeha jõuab keldrini välja.

Kuhu varjuda tuuma- ja keemiarelvade eest

Kui madalama taseme varjendid kaitsevad ainult konventsionaalsete relvade lööklainete ja plahvatuste eest, siis kõrgema kaitsetasemega varjendid taluvad erinevaid rünnakuid. Need peavad vastu pidama nii tuuma- kui ka keemiarynnakutele, mistõttu on sellised varjumiskohad maa-alused, eeldavad tugevat konstruktsiooni ning on valmis inimesi majutama pikema perioodi vältel (Shakibamanesh 2015, 4).

Selliseid varjumiskohti võib nimetada ka kõikide ohtude eest kaitsvaks varjumiskohaks (*all-effects shelter*), mis muuhulgas kaitseb keemia-, bio- ja radioloogilise relva eest (Kincade 1978, 115). Sellised varjendid on ühtlasi tuumavarjendid, mis laias laastus jagunevad lööklainevaryenditeks (*blast shelter*) ja radioaktiivse saaste varjenditeks (*fallout shelter*). Radioaktiivne saaste tekib tuumapommi lõhkemisel maapinna lähedal, mis paiskab õhku väikesed saastunud rusutükid. Esmase kaitse saamiseks

Eestis puuduvad praegu spetsiaalsed varjendid ja varjumiskohad.

piisab varjumisest ka tavaliste eluhoonete keldrites, kuid nende efektiivsus sõltub tuumapommi plahvatamise kohast ja radioaktiivse tolmu langemise intensiivsusest (Ozorak 2012, 494).

Tuumapommi olulisem efekt on tugev lööklaine koos kuumalainega, mille eest pakub parimat kaitset lööklainevaryend, mis seejuures kaitseb ka radioaktiivsuse eest. Lööklaine eest kaitset pakuv varjumiskoht peab omama tugevaid konstruktsioone ning üldiselt asuma sügaval maa all, kuigi ka see ei pruugi ellujäämist tagada. Sellised varjumiskohad eeldavad kaitstud ventilatsioonisüsteemi ja varuväljapääsude olemasolu. Samuti peab olema võimalik paljude inimeste viivitamatult varjumiskohta liigutamine ning varjumiskohas inimeste ülalpidamine määramata ajaks (Ozorak 2012, 491, 494).

Samas ei tähenda tuumarünnaku varjendi puudumine, et ellujäämisvõimalust ei ole. Kriitilises olukorras on kohane varjuda ka olemasolevatesse hoonetesse, mis viitab, et saastunud osakeste eest

varjumiseks ei ole vajalik spetsiaalsete varjendite olemasolu, vaid piisab tavalisest linnahoonesse varjumisest. Samas tuleb märkida, et sellise rünnaku korral on adekvaatne varjuda lähimasse keldrisse või tugevast materjalist hoonesse. Seejuures päästab tuumarünnaku korral enim elusid kohapeal varjumine (*sheltering in place*), eriti kui varjutakse keldriruumides või suure kortermaja või kontorihoone keskosas. Juba toimunud rünnaku järel radiatsiooni ja kuumalaine eest evakueerumine tekitab ummikuid, mis paneb inimesed suuremasse ohtu kui siseruumides või maa all varjumine. Seega kui eesmärk on päästa elusid, tuleb eelistada varjumist evakuatsioonile (Wein *et al.* 2010, 1316).

Tuumavarjendite reaalse kasutamise ainsaks näiteks on Jaapan, kus hoiatustele reageerinud ja varjunud inimesed pääsesid üldjuhul eluga. Hiroshima varjendid olid ehitatud raudbetoonist või olid taladega toestatud ning puidu ja mullaga kaetud kaevikud. Sellised varjendid pidasid näiteks vastu 275 meetri kaugusel toimunud plahvatusel. Nagasaki varjendid olid kaetud kaevikud või tunnelid, mis kaevati savi- ja lubjasegust mägedesse ning toestati puiduga. Osad tunnelid ehitati raudbetoonist, mille läbimõõt oli pool meetrit. Tunnelivarjendid olid varustatud elektri, ventilatsiooni, istumiskohtade,

sanitaartingimuste ja mitme varuväljapääsuga. Kodudesse ehitatud varjendid olid maja alla kaevatud toestamata augud või hoovi ehitatud rajatised, mis olid pooleldi maa peal ja maa all ning toestatud puidu ja mullaga. Samuti ehitati kaeviku tüüpi varjendeid, millest paremad olid puiduga toestatud ning kehvemad pealt puidu ja mullaga kaetud (Lynch 1963, 665).

Teised näited tuumavarjenditest on USA *do-it-yourself*-varjend (Lichtman, 2006, 39), mille soovituslikuks suuruseks oli umbkaudu 2,2 × 2,5 m mõõduga betoonplokkidest laotud seintega kamber, mis oli mõeldud elanikele keldrisse või maa alla installeerimiseks (Gordon 1987, 26). Nõukogude Venemaal ehitati uutesse kortermajadesse tuumavarjendeid, mis olid varustatud magamiskohtade, tualettide, toidu, ventilatsiooni, meditsiinitarvete, varuväljapääsude jm vajaliku (Ozorak 2012, 494–495). Šveitsi varjendid on ehitatud raudbetoonhoonete keldritesse ning neile on tagatud mitu väljapääsu või tunnelid, mis viivad hoonest eemale (Chester, Zimmerman 1987, 415). Tuumavarjendite eesmärk ei ole vastu pidada otsetabamusele, vaid kaitsta elanikke lööklaine ja radioaktiivse saaste eest (Stein 1990, 19). Varjumiskoha peamine eesmärk on vähendada või elimineerida konventsionaalsete või tuumarelvade mõju elanikkonnale.

KOKKUVÕTTEKS

Varjumiseks pole ilmtingimata vajalik kasutada selleks ettevalmistatud kohti, vaid piisava kaitse võivad tagada ka olemasoleva hoonestuse maa-alused ruumid (Tomonaga 2019, 496). Samas ei saa sellistesse kohtadesse jääda pikemaks ajaks, kui seal puuduvad nii ventilatsioonisüsteemid kui ka varuväljapääsud, mis iseloomustavad pigem varjumiseks ettevalmistatud kohti (Ozorak 2012, 491, 494). Seejuures tuleb eelistada raudbetoonist konstruktsiooniga hoonete ilma akendeta keldreid, mis peavad plahvatusete edukamalt vastu ning võimalikult paljude korrustega hooneid, mis vähendavad pommi keldrisse jõudmise

Kategooria 1. Esmane (lühiajaline) varjumiskoht

Maa-alune asukoht

Raudbetoonist ehitis

Aknad puuduvad

Kategooria 2. Pikemaajaline varjumiskoht

Maa-alune asukoht

Raudbetoonist ehitis

Aknad puuduvad

Ventilatsioonisüsteem

Varuväljapääsud

Toiduvard

TABEL 1. Varjumiskoha kriteeriumid.

Allikas: Autori koostatud

riski. Sellest lähtuvalt võime jagada varjumiskohad vastavalt nende kriteeriumitele kahte kategooriasse (tabel 1).

Eestis puuduvad pikemaajaliseks varjumiseks ettenähtud ja ettevalmistatud kohad. Sellises olukorras on asjakohane varjuda kortermajade keldrites, mida võib

pidada koduvarjendiks ning mis seega ei saa vastu võtta kõiki. Sellest tulenevalt on avalike varjumiskohtadena fookuses avalikud hooned. Nende puhul tuleb eelistada selliseid, mis asuvad kohtades, kus liigub üldiselt palju inimesi ning mis osutavad rahualal mingit muud avalikku teenust.

KASUTATUD ALLIKAD

- AARLA-KASK, M. (2018). Tsiviilisikute liikumine kriisi ja sõjaolukorras ning selle mõju riigikaitseliste üksuste tegevusvabadusele. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikool.
- ABDOLLAHZADEH, G., NEMATLI, M. (2014). Risk Assessment of Structures Subjected to Blast. – International Journal of Damage Mechanics, 23(1), 3–24.
- ALEXANDER, D. (2002). From Civil Defence to Civil Protection – and Back Again. – Disaster Prevention and Management, 11(3), 209–213.
- ANON. (1941). London Air-Raid Shelters Revisited. – The British Medical Journal, 2(4211), 414–415.
- AVARMAA, P. (2021). Elanikkonna varjumise võimalused lahingutegevusega kaasnevate ohtude eest Ida-Virumaa näitel. Magistritöö. Sisekaitseakadeemia Sisejulgeoleku Instituut. Tallinn.
- BAE, J. W., LEE, S., HONG, J. H., MOON, I. C. (2014). Simulation-based Analyses of an Evacuation from Metropolis During a Bombardment. – Simulation: Transactions of the Society for Modeling and Simulation International, 90(11), 1244–1267.
- BELLAMY, C. (1990). The Russian Artillery and the Origins of Indirect Fire. – The Journal of Soviet Military Studies, 3(3), 491–512.
- BENNESVED, P. (2020). Sheltered Society: Civilian Air Raid Shelters in Sweden – From Idea to Materiality, 1918–1940 and Beyond. Doctoral thesis. Malmö: Umeå University.
- BĒRZIŅA, I. (2019). Total Defence as a Comprehensive Approach to National Security. – N. Vanaga, T. Rostoks (eds.). Detering Russia from Europe: Defence Strategies for Neighbouring States. New York: Routledge, 71–89.
- CHESTER, C. V., ZIMMERMAN, G. P. (1987). Civil Defense Shelters: A State-of-the-Art Assessment. – Tunnelling and Underground Space Technology, 2(4), 401–428.
- DOWNES, A. B. (2006). Desperate Times, Desperate Measures: The Causes of Civilian Victimization in War. – International Security, 30(4), 152–195.
- GORDON, A. (1987). Bomb Shelters of the Cold War Period. – The Threepenny Review, 29, 26–27.
- GRUBOFSKI, S. R. (2018). Combat with the God of War: A Comparison of Russian Cannon Artillery from 2000 to 2016 Using a DOTMLPF Framework. Master thesis. Colorado: University of Colorado.
- GÖTZ, E., MERLEN, C-R. (2019). Russia and the Question of World Order. – European Politics and Society, 20(2), 133–153.
- HAMMES, T. X. (2006). The Sling and the Stone: On War in the 21st Century. Wisconsin: Motorbooks International.
- ISHIKAWA, N., BEPPU, M. (2007). Lessons from Past Explosive Tests on Protective Structures in Japan. – International Journal of Impact Engineering, 34, 1535–1545.
- KAR, B., HODGSON, M. E. (2008). A GIS-Based Model to Determine Site Suitability of Emergency Evacuation Shelters. – Transactions in GIS, 12(2), 227–248.
- KINCADE, W. H. (1978). Repeating History: The Civil Defense Debate Renewed. – International Security, 2(3), 99–20.
- KOFMAN, M. (2020). Syria and the Russian Armed Forces: An Evaluation of Moscow's Military Strategy and Operational Performance. – R. E. Hamilton, C. Miller, A. Stein (eds.). Russia's War in Syria: Assessing Russian Military Capabilities and Lessons Learned. Philadelphia: Foreign Policy Research Institute, 35–66.
- LAMBING, M. (2020). Päästeameti pädevus ja ülesanded ohuolukorras varjumise korraldamisel elanike kaitseks. Magistritöö. Tallinn: Tartu Ülikool.
- LAVROV, A. (2010). Timeline of Russian-Georgian Hostilities in August 2008. – R. Pukhov (ed.). The Tanks of August. Moscow: Centre for Analysis of Strategies and Technologies, 37–75.
- LEVINE, A. J. (1992). The Strategic Bombing of Germany, 1940–1945. Westport, Connecticut, London: Praeger.
- LICHTMAN, S. A. (2006). Do-It-Yourself Security: Safety, Gender, and the Home Fallout Shelter in Cold War America. – Journal of Design History, 19(1), 39–55.
- LOGAN, D. D. (1939). Occupancy Tests of Air-raid Shelters. – British Medical Journal, 2(4112), 866–867.
- LYNCH, F. X. (1963). Adequate Shelters and Quick Reaction to Warning: A Key to Civil Defense. – Science, 142(3593), 665–667.

- MAKHORTYKH, M., SYDOROVA, M. (2017). Social Media and Visual Framing of the Conflict in Eastern Ukraine. – *Media, War, and Conflict*, 10(3), 359–381.
- MASCO, J. (2009). Life Underground: Building the Bunker Society. – *Anthropology Now*, 1(2), 3–29.
- MEISEL, J. S. (1994). Air Raid Shelter Policy and its Critics in Britain Before the Second World War. – *Twentieth Century British History*, 5(3), 300–319.
- MULLINS, C. W. (2011). War Crimes in the 2008 Georgia-Russia Conflict. – *The British Journal of Criminology*, 51(6), 918–936.
- MYKHENKO, V. (2020). Causes and Consequences of the War in Eastern Ukraine: An Economic Geography Perspective. – *Europe-Asia Studies*, 72(3), 528–560.
- OLMATI, P., PETRINI, F., GKOUKAS, K. (2013). Blast Resistance Assessment of a Reinforced Precast Concrete Wall under Uncertainty. – G. Deodatis, B. Ellingwood, D. Frangopol (eds.). – *Safety, Reliability, Risk and Life-Cycle Performance of Structures and Infrastructures*. London: CRC Press, Taylor and Francis Group, 1695–1702.
- OZORAK, P. (2012). *Underground Structures of the Cold War: The World Below*. Barnsley: Pen & Sword Military.
- PICHANDI, S., RANA, S., OLIVEIRA, D., FANGUEIRO, R. (2013). Fibrous and Composite Materials for Blast Protection of Structural Elements – A state-of-the-art review. – *Journal of Reinforced Plastics and Composites*, 32(19), 1477–1500.
- RAE, J. D. (2014). *Analyzing the Drone Debates: Targeted Killing, Remote Warfare, and Military Technology*. New York: Palgrave Macmillan.
- RATHBONE, A. D. (1942). Air-Raid Shelters. – *Scientific American*, 167(3), 1–2.
- REED, D. J. (2008). Beyond the War on Terror: Into the Fifth Generation of War and Conflict. – *Studies in Conflict and Terrorism*, 31(8), 684–722.
- REVAITIS, A. (2020). Russian Perception of Its Network-centric Warfare Capabilities in Syria. – *Journal on Baltic Security*, 6(1), 33–50.
- SHAKIBAMANESH, A. (2015). Public Shelters: Towards Secure Urban Planning and Designing in Terms of Passive Defense. – *Geografia-Malaysian Journal of Society and Space*, 11(3), 1–9.
- SHLAPAK, D. A., JOHNSON, M. W. (2016). Reinforcing Deterrence on NATO's Eastern Flank: Wargaming the Defense of the Baltics. Report. – https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1253.html
- STEIN, G. J. (1990). Total Defense: A Comparative Overview of the Security Policies of Switzerland and Austria. – *Defense Analysis*, 6(1), 17–33.
- STRACHAN, H. (1983). *European Armies and the Conduct of War*. New York: Routledge.
- TOMONAGA, M. (2019). The Atomic Bombings of Hiroshima and Nagasaki: A Summary of the Human Consequences, 1945–2018, and Lessons for Homo Sapiens to End the Nuclear Weapon Age. – *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, 2(2), 491–517.
- TROUT, E. A. R. (2017). Concrete Air Raid Shelters, 1935–1941. *Construction History*, 32(2), 83–108.
- VÄHÄÄHO, I. (2014). Underground Space Planning in Helsinki. – *Journal of Rock Mechanics and Geotechnical Engineering*, 6(5), 387–398.
- VÄLISLUUREAMET. (2020). Eesti rahvusvahelises julgeolekukeskkonnas 2020. – <https://www.valisluureamet.ee/pdf/raport-2020-et.pdf>
- WADE, B. M. (2019). A Multi-Objective Optimization of Ballistic and Cruise Missile Fire Plans Based on Damage Calculations from Missile Impacts on an Airfield Defended by an Air Defense Artillery Network. – *Journal of Defense Modeling and Simulation: Applications, Methodology, Technology*, 16(2), 103–117.
- WEIN, L. M., CHOI, Y., DENUIT, S. (2010). Analyzing Evacuation versus Shelter-In-Place Strategies After a Terrorist Nuclear Detonation. – *Risk Analysis*, 30(9), 1315–1327.
- WIGNER, E. P. (1970). Why Civil Defence – 1970: Responsibilities, Costs and Rewards of Civil Defence. – *EMO National Digest*, 11(4), 16–19.
- WILDEGGER-GAISSMAIER, A. E. (2003). Aspects of Thermobaric Weaponry. – *ADF Health*, 4, 3–6.
- YANKELEVSKY, D. Z., SCHWARZ, S., BROSH, B. (2013). Full Scale Field Blast Tests on Reinforced Concrete Residential Buildings – From Theory to Practice. – *International Journal of Protective Structures*, 4(4), 565–590.
- YU, X., CHEN, L., FANG, Q., HOU, X., FAN, Y. (2018). Blast Mitigation Effect of the Layered Concrete Structure with an Air Gap: A Numerical Approach. – *International Journal of Protective Structures*, 9(4), 432–460.

Raamatud ja artiklid paremaks toimetulekuks infosõja rindel

LAURA ANNAST
Eesti Rahvusraamatukogu
sotsiaalia ja
parlamendiraamatukogu
kommunikatsioonispetsialist

KRISTIINA KAJU
Eesti Rahvusraamatukogu
sotsiaalia ja
parlamendiraamatukogu
juhtiv spetsialist

Raamatukogu kui usaldusväärsse teabe keskus on väärinfo tõkestamisel oluline ja vajalik, aidates jõuda tõenduspõhise infoni.

2021. aastal alustasime Eesti Rahvusraamatukogus desinfo- ja info-manipulatsioonide teemalise kirjanduse kogumist: koondame ülevaateid Eestis tehtud või Eesti teadurite ja analüütikute koostatud teadustöödest ning analüüsidest, jagame viiteid olulistele ja huvitavatele uuringutele, raportitele ja infovararumetele. Rahvusraamatukokku on tellitud raamatud, mis käsitlevad väärtusvõim, infosõda, propagandat, desinformatsiooni poliitikas ja julgeolekus, psühholoogilist ja infosõda. Teemakohast kirjandust komplekteerides konsulteerime ka

KATERYNA BOTNAR
Eesti Rahvusraamatukogu
sotsiaalia ja parlamendiraamatukogu meediapädevuse spetsialist

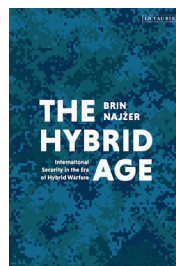
spetsialistidega – tegutseme selle nimel, et meil oleks lai partnerite võrgustik, kellelt saame regulaarselt materjalisoovitusi ja kes räägivad meiega väärinfo teemadel kaasa.

Praegusel heitlikul ajal on suurimad ja olulisimad teemad julgeolek ja käimasolev infosõda. Alljärgnevalt tutvustame kasulikke allikaid: asjakohaseid raamatuid ja veebilehekülgi.

UKRAINA JULGEOLEK

Brin Najžer „The Hybrid Age. International Security in the Era of Hybrid Warfare“, 2022

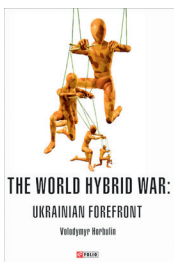
Hübriidsõja kui nähtuse põhjalikumaks tundmaõppimiseks annab see raamat hea aluse. Saame teada, mis on hübriidsõja eripära, kuidas seda peetakse ja mis on selle mõju. Muude konfliktide seas käsitletakse ka 2014. aasta sündmusi Ukrainas, neile eelnevat olukorda ning alust, mis andis

võimaluse infooperatsioonide läbiviimiseks Ukrainas.

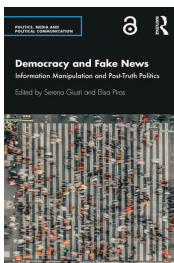
Volodymyr Horbulin „The World Hybrid War: Ukrainian Forefront“, 2017

See raamat pakub mitmekülgse ülevaate hübriidsõjast, mida Venemaa viib Ukrainas läbi nii sõjalisel, poliitilisel, sotsiaalsel kui ka info valdkonnas. Selgitatakse hübriidsõja ja sellele vastupanu nii strateegilisi põhjusi ja tingimusi kui ka eesmärke, mida tahetakse saavutada. Eraldi kirjeldatakse eesmärke, mida Ukraina on jõudnud kolme aastaga olemasolevatel tingimustel saavutada (raamat on kirjutatud 2017. aastal). Peatükkides on välja toodud hübriidsõja eri dimensioonid ning võimalikud eeldatavad tagajärjed. Raamatu põhiväärtus on kõigepealt selles, et see on valminud ja ilmunud Ukrainas, nii et iga argument või selgitus toetub kohalikule kontekstile.

Serena Giusti, Elisa Piras „Democracy and Fake News: Information Manipulation and Post-Truth Politics“, 2020

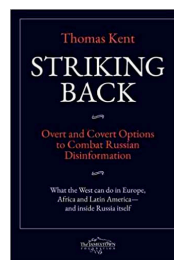
Artiklikogumik kirjeldab lugejale tõe, valetamise ja demokraatia koostamist. Siit leiab näiteid ja olukordi, kuidas tõejärgne poliitika, valeuudised ja infoga manipuleerimine mõjutavad kodanike otsuseid ja hoiakuid. Venemaa aspektist on kirjeldatud, kuidas toimib valitseva režiimi loodud võltsitud reaalsus (*faked reality*). Manipulatsioonide ja tõe ideoloogilise tõlgendamise vastu võitlemine on peamine vahend kaitsmaks demokraatiat Venemaa rünnakute eest ja lammutamiseks Vene režiimi. Eraldi analüüsitakse infosõda

välispoliitika tööriistana ning tuuakse näiteid Venemaa sekkumisest teiste riikide poliitikasse, kasutades selleks mitmesuguseid digitaalseid tööriistu.

Thomas Kent „Striking Back: Overt and Covert Options to Combat Russian Disinformation“, 2020

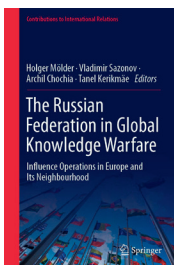
Thomas Kenti uurimisvaldkonnad on desinformatsioon, propaganda ja Venemaa. Raamat põhineb uurimistööl ning 160 intervjuul diplomaatide, sõjaväe- ja luureametnikega ning teadlastega USAs, Euroopast, Lõuna-Ameerikast ja Aafrikast. Raamatu autor keskendub Vene infooperatsioonidele endistes nõukogude riikides, aga ka Lõuna-Ameerikas ja Aafrikas. Julgelt toob ta välja kitsaskohad, probleemid ja juhtumid mitmetes riikides ning samas leiab ka lahendusi ja võimalusi. Kent märgib, et ajal, mil Venemaa kasutas infosõja kõiki võimalusi, Lääs puhkas. Venemaa avastas, et demokraatlike ühiskondade loodud infotehnoloogia pakkus ideaalse platvormi vandenõuteooriate ja propaganda levitamiseks. Seejuures pakub autor võimalusi, kuidas kaotatud aega tasa teha. Läänel ei ole kindlat liidrit juhtimaks vastuhakku Vene infooperatsioonidele. Raamat käsitleb põhjalikult vene elanikkonnaga suhtlemist: kes ja kuidas peaks neile sõnumeid edastama ja mis neid mõjutab. Autor annab konkreetseid ja põhjendatud soovitusi infooperatsioonidega võitlemiseks, näiteks mida ette võtta valitsuste tasandil ja milline roll peaks olema valitsusvälistel organisatsioonidel.

Holger Mölder, Vladimir Sazonov, Archil Chochia, Tanel Kerikmäe (eds.) „The Russian Federation in Global Knowledge Warfare: Influence Operations in Europe and Its Neighbourhood“, 2021

Raamat keskendub peamiselt

inforünnakutele, mõjuoperatsioonidele ja propagandale eri meediaväljaannetes ja riikides, teemad ulatuvad infosõjast ja hübriidrünnakutest ajaloo- ja mälupoliitikani nn sotsiaalmeedia ajastul. Eraldi on toodud näiteid, kuidas ajalugu ja ajaloosündmusi kasutatakse poliitilise instrumendina oma eesmärkide saavutamiseks. Näiteks see, kuidas ajalugu käsitletakse ja kajastatakse ning tõlgendused ja arvamused asendavad tihti peale ajaloolisi fakte, nii et mälujulgeolek võib kujuneda oluliseks julgeoleku aspektiks. Et tegemist on kogumikuga, on pigem eelis, sest tekst ei lähtu ühest seisukohast, vaid kajastab iga valdkonna ekspertanalüüsi. Kogumiku sisu võib jagada järgmiselt: alus, mis soodustab infosõda ja hübriidrünnakuid ehk mis platvormil lahing käib; millised on sobivad vahendid, tehnikad, mõjukampaaniad, narratiivid ja strateegiad; mida ajalugu on meile õpetanud ja kuidas me saaksime ajalugu ja ennast taoliste rünnakute eest kaitsta.

INFOSÕDA

Jessika Aro „Putini trollid. Tõsilood Vene infosõja rindelt“, 2020

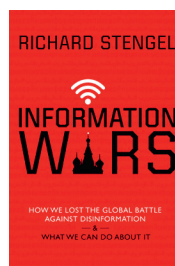
Soome ajakirjanik ja Bonnier'i preemia laureaat Jessika Aro on kirjutanud kogemusloo, kuidas ta pärast Kremli trollivabriku tegevuse paljastamist ise Vene mõjutustegevuse ohvriks sattus. Ta sai palju kannatada nii eraelus kui ka ametialaselt ning pidi vahepeal lausa Soomest lahkuma. Võtted, mida tema vastu kasutati, on tüüpilised, seetõttu on see tähtis ka meile. Eesti lugejale on see raamat hästi arusaadav, sest autor on pärit samast kultuuriruumist, palju näiteid on meist ja

meie ümber. Ka Eesti on olnud sarnaste rünnakute objekt. Neile, kes usuvad, et kui pole näinud, siis ei usu, võib raamat mõjuda külma dušina. Fakti- ja detailirohkus veenab, et asi on palju hullem kui tundub.

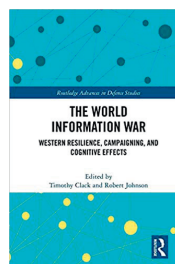
Richard Stengel „Information Wars: How We Lost the Global Battle Against Disinformation and What We Can Do About It“, 2019

Lihtsamas stiilis kirjutatud raamat räägib keerulistest mõistetest ja teemadest selges keeles. Raamat algab mõttega, et desinfo on olemas olnud sama kaua kui info. Ja probleem ei ole selles, kui lai on desinformatsiooni levik, vaid kui kättesaadav see on. Võttes arvesse igapäevase infotootmise mastaapi, jõutakse arusaamani, kui palju desinfo ikkagi levib ja kui palju seda iga päev tarbitakse. Teine probleem seisneb selles, et desinformatsioon loob nn kuulujutuvooge, mis omakorda kiirendavad selle levikut ehk levib info, et keegi on kellelegi midagi rääkinud või et midagi on toimunud. Samas soodustab desinfo meie-nemad-jaotust ühiskonnas. Desinfo on esil ja nõutud, sest mõjutab tarbijaid emotsionaalsel tasandil, kasutades mitte niivõrd argumente, kuivõrd isiklike arvamusi. Ja oht pole otseselt selles, et desinformatsioon asendab informatsiooni, vaid selles, et me ei ole enam suutelised ühte teisest eraldama.

Timothy Clack, Robert Johnson (eds.) „The World Information War: Western Resilience, Campaigning and Cognitive Effects“, 2021

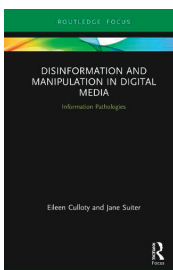
Saatesõnas on kirjas: „Informatsioon on praeguses maailmas konflikti võti. See, kes omab õiget infot ja oskab seda

kasutada, võidab“. Raamat keskendub infosõjale, millesse Lääs kaasati oma tahte vastaselt ja millele peab nüüd reageerima. Peatükkides käsitletakse infosõja eri külgi: valeinfo levikut, info muutumist, üldistusi ja liialdusi jms. Info on päästik ja tõukejõud, mille ebaõnnestunud või ebakohane n-ö tarne võib füüsiliste tagajärgedeni viia. Võltsitud infole vastupanuks on vajalik taristu, süsteem ja infotarbijate aktiivne osalemine protsessis, kuid suuremas mastaabis on tähtis hoopis demokraatliku süsteemi paindlikkus – vaid siis on vastupanu võimalik.

Eileen Culloty, Jane Suiter
„Disinformation and Manipulation in Digital Media“, 2021

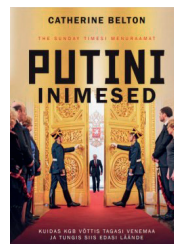
Kaks aastat tagasi puhkes maailmas pandeemia, mille üks külgi on nn infodeemia, mis sisuliselt tähendab seda, et infoväljas levib niivõrd palju arvamusi, arutelusid ja uudiseid, et enam pole võimalik kiiresti ja lihtsalt tuvastada, mis vastab tõele ja mis mitte. Väidetavalt on olemas desinfo levikust põhjustatud probleem ja midagi on vaja ette võtta, kuid mida täpselt, seda keegi veel ei tea. Just seda probleemi püüavad raamatu autorid oma mudeli välja töötamisega lahendada. Probleemi tekitavad halvad näitlejad, kes loovad ja levitavad väärinfot, platvormid, mis seda soodustavad ja publik, kes reageerib emotsionaalsele ja kognitiivsele häirimisele. Mudel väärrib tähelepanu, kuna autorite arvates on võimalik sekkuda igal astmel – kas konteksti loomisel, levitamisel või tagasiside küsimisel. Raamatus on eraldi analüüsitud publikut, tema vajadusi ja eripära, filtrimulle ja kajakambreid, mis oluliselt määravad, kui palju ja missugust infot meediakasutaja tarbib.

PROPAGANDA

Catherine Belton „Putini inimesed. Kuidas KGB võttis tagasi Venemaa ja tungis siis edasi Läände“, 2022

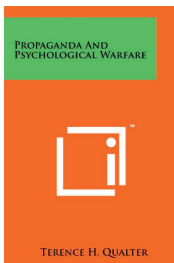
Raamatu ilmumine sattus juhuslikult ajale, kui Putini Venemaa alustas sõda Ukraina vastu, samas tekib lugedes paratamatult veendumus, et selles sõjas pole midagi juhuslikku. Sõda Läänega on Putin koos oma vanade KGB-kaaslastega ette valmistanud juba aastaid. Putin ja tema lähikondsed ehk *siloviki* on järjekindlalt rakendanud kogu Venemaa majanduse mustade kassade ja rahapesu skeemidesse. Tulemuseks on tohutud ressursid, mille kasutamise peamine eesmärk on lisaks isiklikule heaolule Venemaa sõjaliste ja mõjutusoperatsioonide rahastamine. KGBlased Venemaa eesotsas arvestavad, et Lääs ei julge nende vastu nagunii midagi otsustavat ette võtta. Samas annab ka selle raamatu läbilugemine päris palju ideid, millised sanktsioonid võiksid Putinit päriselt mõjutada. Ainuüksi raamatu lõpus olev nimeregister võiks olla väga heaks aluseks nende inimeste tuvastamiseks, keda võiks ja tuleks sanktsioneerida. Kes on need inimesed, kellega koos Putin on suure osa Venemaa varadest enda kontrolli alla haaranud ja kuidas seda on aastakümneid teostatud – neile küsimustele annabki Catherine Beltoni raamat erakordselt detailse ja faktirohke vastuse. Raamatu kvaliteeti tõestab ka, et sellele on aasta raamatu tiitli omistanud Times ja Sunday Times, Daily Telegraph, The Economist, Financial Times ja New Statesman.

Terence H. Qualter „Propaganda and Psychological Warfare“, 2021

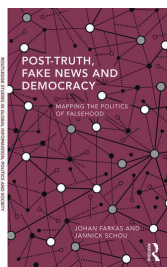
Raamatu esmailumusest möödub käesoleval aastal 60 aastat, kuid käsitus on jätkuvalt aktuaalne ja ajakohane. Autor on seadnud eesmärgiks määratleda

propaganda kontseptsioon ja olulisimad tähendused, kirjeldada propagandatehnikaid ja -taktikaid loogika seisukohast ning aidata inimestel eraldada propagandat teistest uudistest. Ülevaatega ajaloost ja ühiskonna arengust antakse ka ülevaade propaganda kui vahendi tekkimisest aktiivse kasutamiseni. Autor rõhutab, et propagandal on lai kasutusala ja uusi tegevusi lisandub igal ühiskonna arenguetapil. Raamat on kindlasti aktuaalne kõigepealt sellepärast, et selgitab propagandatehnikaid, mis on jätkuvalt kasutuses ning toob propaganda neli põhiprintsiipi: propaganda peab olema nähtud, mõistetud, õpitud ja reflekteeritud. Ja kui esimese ja teise maailmasõja ajal kasutati propagandat aktiivselt vaenlaste heidutamiseks ja nende motiveerituse vähendamiseks enne lahingut, siis nüüd on selle eesmärk lahingut asendada ja võimalusel vältida, sest see, kes omab infot ja toetust, võidab juba enne lahingu algust.

Johan Farkas, Jannick Schou „Post-Truth, Fake News and Democracy: Mapping the Politics of Falsehood“, 2019

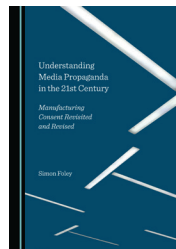
2020. aastal ilmunud raamat keskendub demokraatiale kui valitussvormile, rõhutades, et praegu on demokraatia hädaolukorras, mille on põhjustanud sotsiaalmeedia, ajakirjanduse muutumine ja informeerimata ühiskond. Tänapäeval püüdleb demokraatia nn teavitatud valitsemise poole. Olukorras, kus alternatiive fakti(de)le on rohkem kui fakte endid, on raske hoida tasakaalu pidevalt muutuvast infoväljas. Raamatu autorid küsivad, kuidas me oleme siia jõudnud ja

mis päästaks ühiskonna. Neile küsimustele vastamiseks tuleb kindlaks teha, kellele kuulub tõde: kas ajakirjanikele või pigem sotsiaalmeediaportaalidele, näiteks Facebookile? Ja kes neist on siis volitatud tõeseid uudiseid levitama? Pakutakse ka paar lahendust, kuidas tõejärgses maailmas hakkama saada. Päästerõngaks nimetatakse näiteks uusi tehnoloogiavahendeid, mille abil saaks võltsitud uudiste arvu piirata.

Simon Foley „Understanding Media Propaganda in the 21st Century: Manufacturing Consent Revisited and Revised“, 2021

Raamat käsitleb 21. sajandi olulisimaid teemasid nagu näiteks gaasirünnak Süürias või koroonaviiruse levik ja sellega seonduvad manipulatsioonid ning meedia rolli nende edendamisel. Autor väidab, et meedial on omaette roll kõikides protsessides ja toob näiteid erinevatest meedias kajastatud teemadest, joonides alla manipuleeriva konteksti. Eraldi arutletakse n-ö väärtuslike ja mitteväärtuslike lokulööjate üle ehk kuidas olulised teemad on meedias kajastatud. Jõutakse küsimiseni, kuidas sa tead seda, mida sa väidad, et tead. Ja tõesti: kuidas inimene võib olla kindel, et tema iga päev loetav meediaplatform ei ole tema jaoks kujundatud, vaid on jätkuvalt usaldusväärne?

MEEDIAPÄDEVUS

Lesley S. J. Farmer „Fake News in Context“, 2020

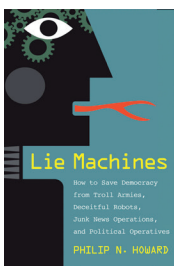
Raamat aitab lugejatel tuvastada süvavõltsinguid, paigutades neid nii ajaloo kui ka rahvusvahelisse konteksti. Autor arutleb järgmiste

mõistete üle: väärinfo ja kuidas see on loodud infovälja kahjustama; valeinfo; uudiste satiir ja kuidas see moonutab pidevalt ilmuvaid uudiseid; uudiste paroodia, mis näitab, kuivõrd absurdsed uudised mõnikord on, ja loomulikult propaganda. Viimane loodi eesmärgiga mõjutada rahvahulka subjektiivse info vahendamisega. Ainus vastupanuvõimalus sellele on hoida meeli avatud, kuna sülvavõltsingud peituvad mitte ainult uudise tekstis, vaid ka pealkirjas. Autor väidab, et oleme jõudnud hetke, mil enam ei piisa võltsitud uudiste kustutamisest, vaid uudiste tarbijad peavad olema meediapädevad. Raamat selgitab, kuidas manipuleeritud uudiseid ära tunda, mis on nende elemendid ja kuidas igaüks meist saab ennast koolitada olema meediapädev.

Philip. N. Howard „Lie Machines: How to Save Democracy from Troll Armies, Deceitful Robots, Junk News Operations, and Political Operatives“, 2020

Raamat käsitleb valdavalt nn valemasinaid ja nende mõju meie elule. Trollide armeed levitavad väärinfot sotsiaalmeedias, loovad soodsat pinnast mitmesugustele konfliktidele, segadustele ja isegi kõikehõlmavale paanikale, kuid missugused on üldisemad tagajärjed? Inforikas ja rikastav demokraatia on see, milleni tahetakse lõpuks jõuda, aga kuidas? Raamatu autor uuris, kuidas autoritaarsed valitsused mõjutavad rahvast nii info kui ka tehnoloogia vahendusel, ent nüüd on ta jõudnud järeldusele, et umbes samu strateegiaid kasutavad ka demokraatlikud valitsused. Väite kinnituseks toob ta paar näidet Trumpi poliitstrateegiast. Lõpuks rõhutab ta, et inimesed loovad ja tarbivad valesid, kuid algoritmid ja infotaristu otsustavad, kuidas need valed meid mõjutavad.

VEEBILEHTI

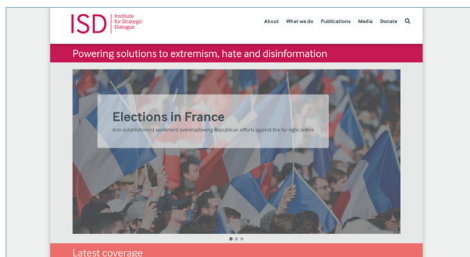
EU Disinfo Lab –
<https://www.disinfo.eu/>

Euroopa Liidu, selle liikmesriikide ja institutsioonide vastu suunatud desinformatsiooniga võitlev organisatsioon. Siin leidub häid soovitusi ja korrektseid viiteid ka teiste asutuste läbi viidud uuringutele ja analüüsidele. Üldistatud vormis on käsitletud sõda Ukrainas ning sellega seonduvaid ülemaailmseid narratiive, levinud väärarvamusi ja meediakajastusi.

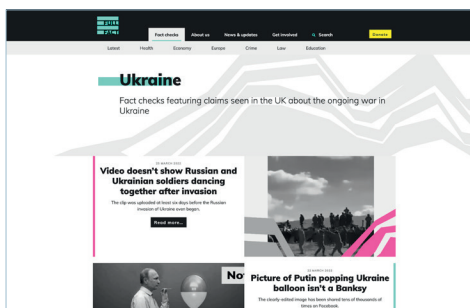
European Digital Media Observatory –
<https://edmo.eu/>

EDMO on rahvusvaheline sotsiaalmeediat uuriv platvorm, mille töös osaleb mitu Euroopas tegutsevat asutust. Põhieesmärk on suunata internetikasutajate tähelepanu väärinfo olemasolule, anda põhjalik akadeemiline ülevaade laialt levinud desinfost ja selle liikidest, korraldada konverentse ja ühisüritusi avalikkusele jne. EDMO eristab teistest taolistest organisatsioonidest esiteks ühisel alusel loodud võrgustik, kus iga asutus teeb oma valdkonnas tööd, mille tulemusi kasutatakse EDMO koostatud aruannetes. Teiseks ilmuvad EDMO desinfoteemalised lühikokkuvõtted iga kuu, mis annab võimaluse hoida kätt pulsil ja ennast kursis ning jälgida värskeimad trende ja tendentse meediamaailmas.

Institute for Strategic Dialogue – <https://www.isdglobal.org>

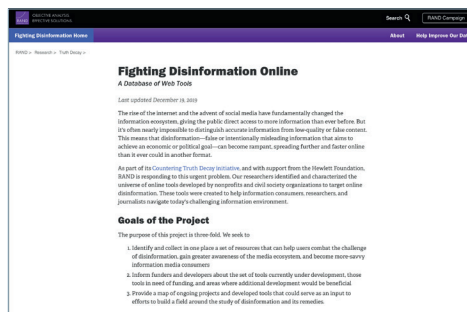
Strateegilise Dialogi Instituudi (The Institute for Strategic Dialogue, ISD) eksperdid analüüsivad Vene-Ukraina konflikti eri aspekte, kasutades infoallikana sotsiaalmeediaplatforme nagu Twitter, Tik-Tok, Telegram, Facebook jt. Lisaks uuritakse teemaviidete (*hashtag*) kasutust, mille abil jälgitakse vastavate postituste arvu. Täiendava ülevaate tagavad ka meedia-monitoringud eri keeltes, mis kajastavad siis ka selle ühiskonna meelsust. ISD võimaldab ligipääsu värskeimatele uuringutele ja aruannetele, mis sisaldavad ka tulevikuprognose praegu kujuneva infovälja kohta.

Full Fact – <https://fullfact.org/news/ukraine/>

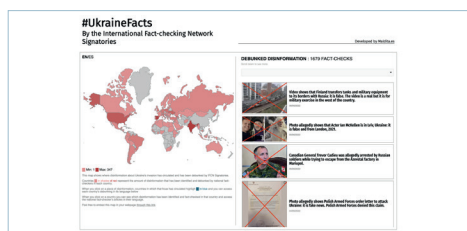
Full Fact on sõltumatu faktikontrolliorganisatsioon, kelle moto on, et igaüks meist on väärt usaldusväärset infot. Full Facti meeskond toetub tavainimeste annetustele ja koostööle eri korporatsioonidega, näiteks Facebook, Luminate, Google AI for Good Impact Challenge ja mitu fondi. Seoses Ukrainas puhkenud sõjaga kavatseb

Full Fact hoida silmad lahti süvavõltsingute, pildi- ja videomanipulatsioonide suhtes Inglismaa meediaruumis.

RAND Corporation – <https://www.rand.org/research/projects/truth-decay/fighting-disinformation.html>

Tegu on suure andmebaasiga, mis pakub kättesaadavaid ja lihtsaid vahendeid kui mitte väärinfo vältimiseks, siis selle tarbimise vähendamiseks veebis. Siit leiab nii reklaamiblokeerijaid kui ka haridusprogramme, aga ka vahendeid tuvastamiseks, kas tegemist on originaalse või võltsitud pildiga. Põhiline on rõhutada, et praegusel ajal on võimalik määrata, millist teavet me tarbime ja enda kohta jagame. Lisaks kajastavad ja arutlevad Lääne politoloogid Vene-Ukraina sõja üle.

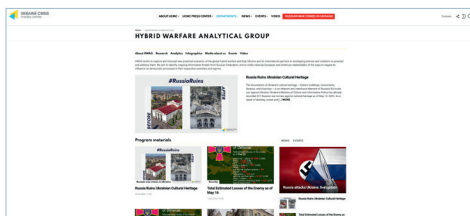

#UkraineFacts – <https://ukrainefacts.org>

Tegemist on rahvusvahelise organisatsiooniga, mis kontrollib üle maailma levinud võltsinguid ja süvavõltsinguid, vaidlustab neid ja lükkab ümber. Peamiselt käsitletakse meedias ilmunud manipuleeritud pilte, redigeeritud postitusi ja isegi videoid, mille kaudu levitatakse desinformatsiooni. Esilehel asuv kaart näitlikustab

võltsingute arvu iga riigi kohta ning pakub edasiseks lugemiseks valitud riigist pärinevat desinfort.

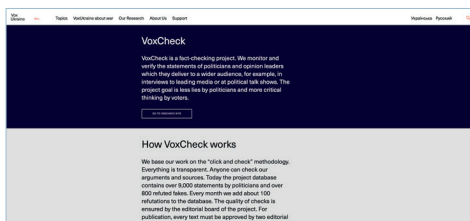
UKRAINAST PÄRINEVAD ALLIKAD:

Ukraine Crisis Media Center –

<https://uacrisis.org/en/hwag>

Ukraina Kriisi Meediakeskus on MTÜna tegutsev meediaplatvorm, mis kajastab Ukraina usaldusväärseid ja päevakorralisi uudiseid. Innustatuna 2014. aasta Maidani sündmustest on organisatsiooni eesmärgiks toetada ja arendada iseseisvat Ukraina riiki ja ühiskonda. Siit leiab nii uudiseid kui ka aruandeid, üritusi ja pressiteateid, eriosa on Vene sõjakuriteod Ukrainas. Kuigi ingliskeelne, on meediaressurs loodud Ukrainas, ukraina ajakirjanike poolt, mis tugedab selle väärtust. Lisaks uudistele leiab siit ka infosõjateemalisi arvustusi.

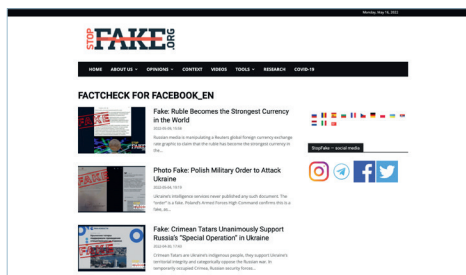

Vox Ukraine –

<https://voxukraine.org/en/voxcheck/>

Ukraina meediauuringute platvorm, kes nopib meediaruumist Ukraina-teemalisi päevakajalisi võltsinguid ja süvavõltsinguid ning lükkab neid ümber. Kogu info on saadaval ukraina, vene ja inglise keeles. Platvormi sisu eest vastutab professionaalne meeskond, mis koosneb nii ajakirjanikest kui ka toimetajatest.

Neid võib usaldada, kuna enne avaldamist peab iga teksti aktsepteerima vähemalt kaks toimkonna liiget. Lisaks sellele on Vox Ukraine Facebooki ja platvormi Forbes Ukraine faktikontrolli liige. Väga tähtis on ka, et organisatsioon on allkirjastanud Poynteri Instituudi eetikakoodeksi ja saanud sellega osaks maailma suurimast faktikontrollijate kogukonnast.

StopFake – <https://www.stopfake.org/en/category/factcheck-facebook-en/>

StopFake on Ukrainas loodud infoplatvorm, mille peamine tegevus on Kremli propaganda tuvastamine meedias ja selle ümberlükkamine. Projekt sai alguse 2014. aasta Maidani sündmustest, mil sündis idee tõsta esile desinfo teemasid ja suunata avalikkust infot kriitiliselt tarbima. Suuremat tähelepanu on saanud Facebookis levivad võltsingud ja süvavõltsingud, eriti venekeelses meediaruumis. Ukraina keele oskajate puudumise tõttu võtab teiste riikide meedia tihti peale oma uudiste aluseks venekeelsed uudised ja postitused, mille tõeksosutumine on küsimärgi all, seetõttu ongi StopFake'i faktikontroll äärmiselt oluline.

Vaata ka: – <https://www.nlib.ee/et/sisu/infomanipulatsioonid>

Rahvusraamatukogu kogub desinfo ja infomanipulatsioonide teemalist kirjandust ning vahendab Eesti teadlaste ja ekspertide uuringuid ja analüüse. Selle lehe teemad: desinformatatsioon, valeinfo, väärinfo, infomanipulatsioonid, inforünnakud, infooperatsioonid, infosõjad, propaganda, valeuudised, psühholoogiline sõda.

Suhted Venemaaga ja kommunismipärandi ületamise katsed¹

TUNNE KELAM
Euroopa Parlamendi liige
2004–2019

Mõtlemapanev kontrast – ühelt poolt natsismi ja selle tunnuste taunimine ning teiselt poolt kommunismiga seotu käsitlemine minevikuna, iga riigi eraasjana.

Euroopa Liidu 2004. aasta suurlaienemine tõi kaasa mitte ainult arvulise, vaid ka sisulise muutuse – kümnest uuest liikmesriigist pärines kaheksa kommunistliku totalitarismi all kannatanud maadest. Neile lisandusid aastast 2007 Bulgaaria ja Rumeenia (lisaks 2013 Horvaatia). 21. sajandi esimese kümnendi lõpuks olid 27 liikmesriigist kümme kommunistliku diktatuuri pikaajase kogemusega. Vana Euroopa kõhklused uustulnukate ja nende erineva tausta suhtes olid selgelt tuntavad juba liitumiseelsetel perioodidel. Kuid esialgu aitas kahtlusi ületada optimistlik lootus, et globaliseeruv maailm on demokraatia,

avatud turgude, seaduskorra ja inimõiguste kaitse raames nii või teisiti määratud ühinemisele ja koostööle. Silma torkas siiski peaaegu täielik huvi puudumine Ida-Euroopa uute liikmete mineviku vastu. Selline hoiak jätkus aastaid, ehkki idaeurooplased korraldasid oma lähimineviku tutvustamiseks arvukaid üritusi. Mäletan A. Wajda uue filmi „Katyn“ demonstratsiooni Euroopa Parlamendi (EP) ühes suurimas saalis Brüsselis. Väline mulje oli meeliülendav – mitusada inimest mahutavas ruumis ei jätkunud istmeid, paljud seisid püsti. Aga kui presiidiumis istudes hakkasin nende sadade hulgas otsima oma vanast Euroopast pärit kolleege, sain tulemuseks kuraditosina. Kuid just nende informeerimiseks oli kogu üritus mõeldud.

BERLIINI MÜÜR PÜSIB MENTAALSES VORMIS

Taolises distantseerumises tundus olevat midagi sügavamat kui aja või huvi puudus. Ikka ja jälle tekkis tunne, et hoolimata Berliini müüri mahakiskumisest 1989. aastal püsis taasühinenud Euroopas ka 15 aastat hiljem mentaalses vormis edasi too, euroopa rahvaste eraldamiseks mõeldud

¹ See on 4. ja viimane osa RiTo artiklite sarjast, milles autor meenutab esimest viitteist aastat Eesti eurosaadikuna Euroopa Parlamendis. Vt ka Kelam 2020, 2021a, 2021b.

rajatis. Meie siin ja nemad „sealt“. Selle nemad „sealt“ konkreetsemaks määratlemiseks – mentaalse barjääri ületamiseks – ei paistnud olevat erilist soovi. Kas alateadlik kartus Lääne kaasvastutuse ees Ida-Euroopa rahvaste saatuses? Kommunismi rolli teadvustamine ning selle olemuse analüüsimine tundus enamikule Lääne kolleegidest justnagu ebakindel, osaliselt mineeritud territoorium, millele astumine võinuks häirida senist mugavat enesekindlust Euroopa asjade ajamisel. Nii vastati katsetele Eesti minevikku selgitada pea-aegu rutiinselt: jah, muidugi, teil oli raske, aga nüüd on kõik see möödas! Oleme koos ja keskendame oma pingutused ühiselt parema tuleviku ehitamisele. Sellistes üleskutsetes tajusin võltsi nooti – parem ära vaata taha! Meenus vana tarkus: kes minevikku ei mäleta, see elab tulevikuta. Ja mõtlema pani üha selgemini tajutav kontrast – ühelt poolt Lääne kohustuslik natsismi ja selle tunnuste taunimine ning teiselt poolt kommunismiga seonduva käsitlemine minevikuna, iga riigi eraasjana. Lennart Meri oma eessõnas Stéphane Courtois’ „Kommunismi Must Raamat: kuriteod, terror, repressioonid“ eestikeelsele väljaandele tõdes, et kommunismi kuritegusid eitatakse või õigustatakse eri ettekäändel. Ei Idas ega Läänes ole toimunud enesepuhastust. Ükski riik pole end vabastanud oma kommunistlikust minevikust, nagu Saksamaa puhastati natsidest. Ja lisas, et minevikuga leppimine on vajalik, kuid see ei tohi toimuda ajaloolise tõe arvel. Kommunism ja natsism kandsid küll erinevaid mundeid, kuid nad olid kaksikud.

Just sellest kaksikvendade ideest lähtusime, argumenteerides ikka ja jälle kommunismipärandi suhtes selgele seisukohale jõudmise vajalikkust. Siiski ei jäänud Euroopa perekonna uued liikmed päris üksi. ELi suurima katuserakonna – Euroopa Rahvapartei – 2004. aasta kongress mõistis oma resolutsiooniga hukka totalitaarse kommunismi ning soovitas uuel Euroopa Parlamendil samalaadse

otsuse vastuvõtmist. Selleks kulus viis järgnevat aastat. Üheks põhiliseks argumendiks oli moodsa demokraatia võrdõiguslikkuse põhimõtte eiramine valdkonnas, mis puudutas kommunismi kuritegusid. Natsismi kuritegude ohvreile oli juba aastast 1946 antud rahvusvaheline garantii: „Ei iial enam!“. Kuivõrd totalitaarse kommunismi tegude suhtes puudub samalaadne rahvusvahelise autoriteediga, kõiki selgelt kohustav järeldus, langevad miljonid kommunistliku süsteemi ohvrid ebamäärasesse teise kategooriasse. Jah, juhtus ka teiega koledaid asju, aga nüüd on uued olud ja ehitame ühist tulevikku. „Ei iial enam!“ nende jaoks ei kehti. Lühinägelikkus, mis on osutunud mitte üksnes ebamoraalseks, vaid olemuslikult ohtlikuks terve Euroopa jaoks, nagu seda on lõplikult tõendanud aasta 2022.

Teiselt poolt toitis kommunismipärandi marginaliseerimist, selgest seisukohavõtust hoidumist ELi ning Venemaa üha tihenev partnerlus. Uuenevas Venemaal nähti üliolulist majandus- ning poliitilist koostööpartnerit. Suhted tuginesid 1994. aastal sõlmitud partnerlus- ja koostööleppetele, mida iga aasta uuendati. Lepe kinnitas majandusliku koostöö kõrval mõlema partneri lugupidamist demokraatlike printsiipide ja inimõiguste suhtes; Vene eksport Euroopa Liitu sai ulatuslikud soodustused. 2005. aastal ELi-Venemaa Moskva tippkohtumisel lepidi kokku ühtses teekaardis, millega asuti looma nelja koostööruumi: ühine majandusruum, ühine vabaduse, julgeoleku ning õigusruum, ühine välisjulgeoleku ruum ning teadusuuringute, haridus- ja kultuurialase koostöö ruum. Aastaks 2010 jõuti ELi ja Vene Föderatsiooni moderniseerimisalase partnerluse kavani. ELi liidritest enamik oli jõuliselt häälestatud üha süvenevale pikaajalisele koostööle Venemaaga, seda vaatamata president Putini võimuloleku esimesele viiele aastale, mida iseloomustas verine Tšetšeenia sõda, sõltumatu

meedia ahistamine ning süsteemne rünnak vabale ettevõtlusele (Hodorkovski arreteerimine 2003). Itaalia peaminister Silvio Berlusconi pakkus juba aastal 2002 Moskvaga tiheneva integratsiooni kaugema sammuna Venemaa astumist Euroopa Liitu. Ühel päeval pidavat see juhtuma, väitis Berlusconi. Ettepaneku lükkas aga tagasi Putin ise, kelle sõnul polevat Venemaa EL-liikmelisus kummagi poole huvides. Küll aga toetas Vene president võimalikult tihedat integratsiooni kavandatava nelja ruumi raames. Kreml kasutas kõikidel aladel oma huvides ära Brüsseli heausklikkust, nõudes kiiret viisavabaduse möönmist, toetust Maailma Kaubandusorganisatsiooni liikmeks saamisel ning püüdes saavutada vanade ELi liikmete mõistvat suhtumist uute liikmete siseasjadesse sekkumisel (vene vähemuste kaitse sildi all). Ida-Euroopa esindajad sattusid aastast 2004 selle kasvava koostööõhina lainesse, kuid enamik säilitas kaine suhtumise. Meiesuguste ülesanne oli juhtida tähelepanu Putini režiimi kulissidetagusele olemusele, järjepidevusele läänevaenuliku totalitaarse Nõukogude Liiduga ja sellest tulenevatele ohtudele. Peaprobleem, mida järjekindlalt tõstatasime, oli Venemaa küsitav usaldusväärsus.

VENEMAA PÜRIB EUROOPA NÕUKOGU LIIKMEKS

Vytautas Landsbergisel ja siinkirjutajal olid hoiatavad kogemused Venemaa lubaduste usaldusväärsusest juba meie Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee (ENPA) aegadest. Aastast 1992 pürgis Venemaa Euroopa Nõukogu liikmeks, kuid seda kompromiteeris esmajoones Moskva agressioon Tšetšeenias. Vene juhtkond oli eriti närviline, kuna enne neid võeti novembris 1995 ENPAsse Ukraina. Tehti meeleheitlikke pingutusi, et Euroopa Nõukogu lõppude lõpuks langetaks positiivse otsuse ka Venemaa suhtes. ENPA plenaaristungi eel, jaanuaris 1996 tõusid kired haripunkti. Kasutasime

Landsbergise jt teiste Ida-Euroopa kolleegidega olukorda, püüdes Venemaa vastuvõtmise tingimustesse suruda võimalikult mitmeid konkreetseid nõudeid. Täiesti erandlikult Venemaa käitumismallist nõustus Vene delegatsioon praktiliselt kõigi parandusettepanekutega. Toon mõned näited: lahendada rahvusvahelised ja sisetülid rahumeelsete vahenditega, välistades resoluutselt mis tahes kujul jõu

**Meil tuli juhtida
tähelepanu Putini
režiimi olemusele,
järjepidevusele
läänevaenuliku
totalitaarse Nõukogude
Liiduga ja sellest
tulenevatele ohtudele.**

kasutamise naabrite vastu; mõista hukka välisriikide jagamine kaheks kategooriaks, mille alusel mõningaid riike käsitatakse lähivälismaaks nimetatud Vene erihuvide tsoonina; lahendada olemasolevad rahvusvahelised piirivaidlused vastavalt rahvusvahelise õiguse põhimõtetele, tuginedes kehtivatele rahvusvahelistele lepingutele (vihje Tartu rahu kehtivusele); tuua inimõiguste rikkumise eest vastutavad isikud kohtu ette, eriti seoses Tšetšeenias toimuvate sündmustega.

Meie ettepanekute krooniks oli sissejuhatuse paragrahv 12: „Vene Föderatsioon abistab minevikus okupeeritud Balti riikidest deporteeritud

isikuid ja nende järeltulijaid kodumaale naasmisel spetsiaalsete repatrieerumis- ja kompensatsiooniprogrammide alusel, mida tuleb välja töötada“. Venemaa oli isegi – hetkeks – valmis tunnustama Balti riikide okupeerimist ja küüditamisi ning võtma vastutust ohvrite eest! Tõsi, meil polnud illusioone – teadsime, et hädaga sööb vanakurat kärbseid. Kuid oli tähtis niisugused momendid dokumenteerida. Ja üks konkreetne kohustus veel: paragrahv 9 kohaselt lubab Venemaa „ratifitseerida kuue kuu jooksul liikmekssaamisest 1994. aasta Vene ja Moldova valitsuste kokkuleppe ning jätkata 14. armee ja selle relvastuse väljaviimist Moldova territooriumilt vastavalt antud kokkuleppe 3aastasele graafikule.“ Ja muidugi lubas Venemaa heas tahtes ja täies mahus täita kõik ENPaga seotud kohustused ning nõuded.

Peaaegu midagi sellest lubatust ei täidetud. Moldovast aastaks 1997 Vene vägede väljaviimise kohustust tõstatati kümneid kordi, kuid probleem ise muundus külmunud konfliktiks ning demoraliseeris pigem Euroopa partnereid. Nende apellatsioonid Moskva poolt lubatu täitmisele kõlasid kurtidele kõrvadele. Vene väed on Moldova territooriumil ka praegu – 26 aastat hiljem. Venemaa on tekitanud kõik mõeldavad põhjused, et teda mitte usaldada.

PARTNERLUST VENEMAAGA EI SAA RAJADA ÜHISTELE VÄÄRTUSTELE

Ei saa väita, et kõik Lääne poliitikud oleksid olnud Venemaa lubaduste suhtes nii heausklikud. Chris Patten, ELi välispoliitika juht 1999–2004, edastab oma sädelevas raamatus „Not Quite the Diplomat“ (2005) esimese mulje kohtumisest Vene presidendi kohusetäitja Putiniga. Tegemist oli Helsingis detsembris 1999 toimunud rutiinse ELi-Vene tippkohtumisega. Kokkusaamise esimesel päeval saabusid pahaendelised uudised plahvatus-test ja rohketest hukkunutest Tšetšeenia pealinnas Groznõis. Patten küsis Putinilt

selgitust. Too väitis, et ta polevat informeeritud (!!!), kuid lubas asja uurida. Putin naasis sõnumiga, et tegemist olevat tšetšeeni terroristide „omaväravaga“. Viimased olevat kogemata õhku lasknud omaenda salajase relvalao. Järgmisel hommikul, kui ELi pool esitas uusi küsimusi, vaatas Putin partnereile otse silma ning kordas oma narratiivi, mida selleks hetkeks enam keegi ei uskunud. Putini võimuletõusmist sillutav uus Tšetšeenia sõda oli alanud. Patten kirjutab, et talle pole kunagi varem nii jultunult valetatud ning tavaliselt esitatakse valesid paremas maskeeringus. Nad kõik teadsid, et Putin valetab ja too teadis, et teised teavad seda. Aga ta ei hoolinud sellest. Patten kirjutab, et nad lasid ta oma valedega õngekonksu otsast lahti – seekord ja edaspidigi. Chris Patten, keda vastse EP liikmena kohtasin tema ametiaja viimastel nädalatel, on jätkuvalt meeles kui ELi välispoliitika otsustuskindlaim ja selgeima visiooniga juht, kellega ükski tema neljast järglasest pole suutnud võistelda. Patten deklareeris hiljem avalikult, et Euroopal tuleb ilmselt töötada kõikehõlmava partnerluse suunas Venemaaga, kuid hetkel on nonsenss eeldada, et seda võiks rajada ühistele väärtustele. Ta tabas aega viitmata ära Putini kui professionaalse valeliku tõelise sisu.

Ma olin oma esimese mandaadi vältel EP delegatsiooni liige suhtlemisel Vene Duumaga. Ka seal oli minu ja Landsbergise ülesandeks tasakaalustada valitsevat entusiasmi, juhtides tähelepanu Vene poole inimõiguste rikkumistele ning pareerides samas rünnakuid Eesti vene vähemuse kohtlemise teemal. Oli tähtis, et suutsime säilitada oma rolli Vene partneri usaldusväärsuse eest hoiatajaina. Inimõiguste probleemid kuulusid samuti ELi-Vene kohtumiste päevakorda, kuid rõhuasetus eri koostöövaldkondadele oli suuresti erinev. Üks kõrgem ametnik kirjeldas selliste kokkusaamiste õhkkonda nii: kui tuleb inimõiguste punkt, siis kaob venelaste nägudelt huvi. ELi pool esitab

loetelu oma muredest. See kuulatakse vaikides ära. Kas on küsimusi? Ei ole. Kõigile saabub kergendus. Punkt on ammendatud, protseduur täidetud, nüüd minnakse optimistlikult „asja“ juurde. Seda olukorras, kus Freedom House hindas aastal 2005 Venemaa arenguid suisa vastupidiselt, degradeerides ta senisest poolvaba-staatusest mittevabaks.

Epi hoiakute muutuse algust tähistas aasta 2005. Märtsis võeti EPs vastu Rootsi liberaali Cecilia Malmströmi raport, mis andis parlamendi hinnangu ELi-Vene suhete hetkeseisule. Hinnang oli kainestav: raport kahetses sügavalt, et Venemaa pühendumine demokraatialle, inimõiguste kaitsele, vabale meediale ning kohtute sõltumatussele on nõrgenenud ning tegi järelduse: senikaua kuni säärased muretekitavad arengud pole tagasi pööratud, takistavad nad ELi-Vene partnerlussuhete edenemist. Olime aktiivselt tegevad raporti ettevalmistamisel ning üheks tulemuseks oli EP üleskutse Venemaale loobuda alatiseks seisukohast, mille järgi Ida-Euroopa naabrid kuuluvad Venemaa mõjupiirkonda.

Malmströmi raporti puhul saavutasime veel ühe, meie põhiprobleemile osutava suunise. Selleks oli soovitus jõuda ühisele arusaamale Teise maailmasõja totalitaarsete ideoloogiate ja režiimide tekitatud hirmutegude suhtes, kuivõrd see on eluliselt tähtis, mõistmaks 21. sajandi poliitilisi ja moraalseid väljakutseid ning selleks, et alustada Venemaa ning ELi suhete kontekstis uut peatükki Ida-Euroopa riikide jaoks. Esitasin järgnevalt Malmströmi raportile viidates kirjaliku küsimuse ELi välispoliitika juhile Javier Solanale. Minu sõnul näitas antud raport, et on aeg ümber defineerida ELi vahekord Venemaaga. See tähendab praktilise tingimusliku lüli loomist Vene inimõiguste olukorra reaalse paranemise ning ELi-Vene partnerlussuhete edasise arengu vahel. Vajadus moodustada selline tingimuslik lülili ka ELi suhetes Hiina ja teiste autoritaarsete

riikidega jäi suure osa EP liikmete läbivaks nõudeks ka järgnevatel aastail.

MOSKVA PROPAGANDAST PIMESTATUD

9. mail 2005 korraldas president Putin Moskvast nn Isamaasõja võidu 60. juubeli puhul rahvusvahelise hiigeletenduse,

***Võit Hitleri üle
saavutati teise
totalitaarse riigi abiga,
kelle kehtestatud
ülevõim suures osas
Euroopas polnud
Hitlerist parem.***

kuhu olid kutsutud pea kõik maailma liidrid. Osalemast selles nõukoguliku ajaloonarratiivi apoteosis keeldusid kaks presidenti – Arnold Rüütel Eestist ning Leedu president Valdas Adamkus. Vahetult Moskva paraadile järgnes 15. ELi-Vene tippkohtumine. Putini propagandaüritus andis aga EP Ida-Euroopa saadikuile tõuke omapoolseks algatuseks kujundada esimest korda realistlik arusaam, mis juhtus Stalini „vabastatud“ Euroopa ida- ja lõunaosaga. Saavutasime 11. maiks omaalgatusliku debati Teise maailmasõja tagajärgede teemal, milles osalesid ka Moskvast naasnud ELi juhid. Euroopa Komisjoni tookordne president ning Luksemburgi peaminister Jean-Claude Juncker tunnistas Moskva-visiidi vaimus, et isiklikult võlgneb ta alati tänu

Punaarmeele, kes aitas tema kodumaal Hitleri okupatsioonist vabaneda. Õeldu oli nähtavasti emotsionaalne üldistus. Polnud võimalust kohe tema kõnele reageerida, kuid sain Junckerilt hiljem küsida, kas ta ei peaks olema tänulik pigem selle eest, et punaarmeelaste vabastavad saapad Luksemburgi territooriumile füüsiliselt siiski ei jõudnud?

Oluline oli tõsine debatt, mis EP saalis avarus senisest natsismi hukkamõistmisest ja liitlasvägede tunnustamisest sõnumini, et võit Hitleri üle saavutati teise totalitaarse riigi abiga, kelle kehtestatud ülevõim suures osas Euroopas polnud Hitlerist parem. Esitasin oma kõnes Briti ajaloolase Gregor Dallase („Poisoned Peace“, 2005) väite, mille järgi esimese viie sõjajärgse aasta vältel toimusid ainuüksi „vabastatud“ Ida-Euroopa riikides (Balti riigid välja arvatud) massilised represioonid. Viimaste tulemusena ei suutnud äsjased natsistlikud koonduslaagrid uusi vange mahutada, vaid kinnipidamispaiku tuli kiirkorras juurde ehitada või siis ungarlasi, poolakaid, tšehhe jt Siberisse saata. Ainuüksi viie sõjajärgse aastaga mõrvati või hukkus selles „vabastatud“ Euroopa piirkonnas miljon inimest – seda rahuajal! Mõistagi ei saanud EP poolt 12. mail 2005 vastu võetud resolutsioon olla terviklik. Muide, sotsialistide grupi ametlik seisukoht soovitas erapooletust, ehkki paljud grupi liikmed hääletasid poolt. Kuid võtmetähtsusega oli uute vaatenurkade sisseviimine senisesse üheülbalisse ajalookäsitusse. EP väitis selgelt, et mõningate rahvaste jaoks tähendas maailmasõja lõpp stalinliku Nõukogude Liidu peale surutud uuendatud türanniat, et Euroopa peab saama teadlikuks raudsest eesriidest, ida poolele jäänud ikestatud rahvaste kannatuste suurusjärgust ning tervitab tõsiasja, et Kesk- ja Ida-Euroopa rahvad võivad nüüd nautida vabadust ja õigust oma saatust ise otsustada pärast aastakümneid kestnud Nõukogude ülevõimu või okupeerimist. Olime mitme balti kolleegiga rahul, et meil õnnestus resolutsiooni esimesse

paragrahvi sisestada moraalne tingimuslikkus: ei saa olla lepitust ilma tõe tunnistamiseta ja mineviku mäletamiseta, millele edasises tekstis järgnes üleskutse kogu Euroopale: jagada ja integreerida eri rahvaste mälestusi kujundamaks tõeliselt ühtset Euroopa ajaloolist mälu. Ühtse Euroopa mälu- ja ajaloonarratiivi kujundamine sai üheks edaspidiste püüdluste võtmesõnaks.

TEADVUSTATI KOMMUNISTLIKU REŽIIMI KURITEGUSID

Balti saadikud EPs olid jätkuvalt aktiivsed juhtimaks tähelepanu kommunistliku režiimi olemusele ja kuritegudele. Euroopa Rahvapartei (ERP) balti delegatsioonide juhid (Vytautas Landsbergis, Valdis Dombrovskis ja siinkirjutaja) algatasid juunis 2006 EP-le mälestustahvli kinkimise, meenutamaks 1941. aasta massiküüditamiste 65. aastapäeva. Vasest suur prantsuse ja inglise keeles tahvel valmis Eestis ning andsime selle Strasbourgis avalikul tseremoonial üle EP presidendile. President Josep Borrell ise kohale ei ilmunud, kuid osales mitu asepresidenti, kes kõnealuse meene vastu võtsid. Ametnikud olid seejuures ülskeptilised. Kui baltlased saavutavad oma ajaloo avaliku mäletamise EP ruumides, siis mida teha, kui kõik teised soovivad sama? Mälestustahvel jäi esialgu teadmata paika. Jaanuaris 2007 valiti aga uueks presidendiks Ida-Euroopa ajaloost hästi teadlik Hans-Gert Pöttering, minu poliitilise grupi kauaaegne juht. Asjad hakkasid liikuma, käisime Landsbergisega sobivaid asukohti uurimas. Ja äkki, nagu kõrgemalt poolt juhitud, otsustati mälestustahvel paigutada parimasse mõeldavasse asukohta – Strasbourgi parlamendihoone külastajate suure vastuvõtuaula seinale. Selle kõrval ripuvad ELi rahvuslipud, mille ees külalisgrupid end pildistavad. Mul oli au vedada aastani 2018 iga aasta 14. juuni paiku Balti küüditamiste mälestusüritust, kuhu kutsusime osalema teistest riikidest kolleege. See muutus kindlaks traditsiooniks. Süütasime

küünlad, toime lilli ning pidasime kõnesid. Need kokkusaamised ühise mineviku pinnal tekitasid fraktsioonide vahel erakordse ühtsustunde. Minu naaber suures saalis ja kauaaegne asepresident, Itaaliat esindav Antonio Tajani osutas tõsist huvi 14. juuni mälestamise vastu. Olles valitud 2017 EP presidendiks, oli ta ikka valmis leidma aega, et minu kutse peale kohale tulla. Aastal 2018 sain presidendi kantseleist teate, et Tajani sooviks tulla, kuid ilmselt see ei õnnestu, kuna täisistungil esineb Hollandi peaminister ja EP president peab teda kohe selle järel võõrustama lõunasöögiga. Meie miiting algas istungi järel nagu tavaliselt kell 13. Milline oli üllatus, kui Tajani siiski kohale ilmus, kaasas küllaline – peaminister Mark Rutte. Lahendus oli loominguline – tuua küllaline enne lõunasööki täiesti uudsesse miljöösse. Tajani pidas asjakohase kõne, siis palusin ka Ruttel sõna võtta. Olles kuulanud paari eelnevat ettekannet, tuli ta sellega toredasti toime. Siiski, juba algusest otsustasime olla realistid ning kindlustada meie mälestustahvli tulevikku. Eriti muretses Landsbergis. Mis saab siis, kui EP juhtkond vahetub – kas seda siis ei teiseldata? Landsbergis nõudis tahvli kinnitamist seinale kruvidega, et teda oleks raskem maha võtta. Kuid seegi polnud tõsine garantii. Siiski leidsime lahenduse. Kui president Ilves tegi ametliku visiidi Euroopa Parlamenti ning pidas täiskogule kõne, siis organiseerisime koostöös Ilvese meeskonnaga, et visiidi päevakorda lülitati presidendi poolt lilled asetamine mälestustahvli jalamile. See oli ametlik ja toimus EP presidendi saatel. Järgmine kord tegime sedasama Läti presidendi Valdis Zatlersi külaskäigu puhul jaanuaris 2009. Nii viisi omandas mälestustahvel ametnike teadvuses järk-järgult ametliku staatuse.

Eesti ajaloo tutvustamisel vanale Euroopale oli võimalik öige palju teha. Saatsin alati laiali pressiteateid 23. augusti tähtpäevadel, samuti Eesti okupeerimise aastapäeval. Organiseerisin 2010 kõigi EP Balti liikmete (paar erandit välja arvatud)

tänukirja USA riigisekretärile Hillary Clintonile seoses USA-poolse Balti riikide okupeerimise mittetunnustamise poliitika 70. juubeliga; andsime selle oma delegatsiooniga üle USA Brüsseli suursaadikule. Algatasin EP 1983. aasta jaanuari esimese Balti riikide vabadust toetava resolutsiooni 25. aastapäeva tähistamise – see oli ainus ühe rahvusvahelise organisatsiooni ametlik vastus 45 balti vabadusvõitleja 1979. aasta üleskutsele maailma üldsusele likvideerida Molotov-Ribbentropi pakti tagajärjed. Leidsin neli EP liiget, kes olid 25 aastat tagasi hääletanud tolle resolutsiooni poolt ning dokumendi teksti ette valmistanud inglise ametniku. (Vt lähemalt väljaandes „Eesti iseseisvumisele teed rajanud dokumendid“ 2013). Korraldasime koos poolakate, tšehhide ja ungarlastega mitmesuguseid ajalookonverentse, kommunismi vastu seisnud vabadusvõitlejate tutvustamist.

Üks EP 2005. aasta Teise maailmasõja tagajärgede resolutsiooni ning arvukate samateemaliste algatuste tulemusi oli aprillis 2008 Euroopa Komisjoni justiitsvoliniku Jacques Barrot' juhtimisel korraldatud kahepäevane kuulamine totalitaarsete kuritegude teemal. Kutsutud olid esindajad kõigist endistest kommunismi all kannatanud riikidest ja ka Venemaalt. Kõnelejad rõhutasid teadmatuse probleemi – paljud vana Euroopa kolleegid olid meie liitumisel imestunud, et Ida-Euroopas ei toimunudki pärast 1945. aastat vabanemist. Tõsteti esile vajadust läheneda üheselt kõigile totalitarismi kuritegudele; see pidanuks saama Euroopa ühise indentiteedi aluseks. Kritiseeriti ka Lääne topeltstandardeid. Vytautas Landsbergise sõnul õigluse puudumine tapjate suhtes tapab õigluse ning topeltstandardid tapavad standardid. Osalejad soovitasid Komisjonile koordineerida andmete kogumist ning asutada kommunismi kuritegude uurimiseks rahvusvaheline instituut. Kuulamisele järgnes samateemaline debatt EP täisistungil. Volinik Barrot' sissejuhatust tekitas paraja pettumuse. Kõigi kenade

väljendite lõpuks tegi ta järelduse, et kommunistliku totalitarismi hindamine on esmajoones iga liikmesriigi probleem. Väitsin oma kõnes, et natsismi ega fašismi ei käsitata riikide siseasjana, vaid nendes nähakse jätkuvat ohtu Euroopa ühistele väärtustele. Ütlesin, et ühinenud Euroopa vajab terviklikku ajalookäsitust ning ühtseid hinnanguid kõigi kuritegelike režiimide suhtes. Kõiki inimsusevastaseid kuritegusid tuleb kohelda võrdsel alusel. Kommunistlike režiimide kümned miljonid ohvrid tunnevad endid jätkuvalt teisejärgulistena, kuna nende suhtes ei kehti „Ei iial enam!“ põhimõte. Lõpetasin hoiatusega: see ei ole ainult mineviku probleem. Poliitilise ja moraalse hinnangu puudumine kommunistliku totalitarismi kohta mõjutab negatiivselt meie tänast päeva ning moonutab Euroopa ühist tulevikku. Jacques Barrot' lõppsõna erines avakõnest. Ta täpsustas, et ka EL tervikuna kannab liikmeriikide kõrval vastutust selgitamaks tõde kommunismi kuritegude kohta ning nõustus, et idapoolse Euroopa inimesed vajavad garantiid totalitaarsete diktatuuride tagasipöördumise eest. Need olid õiged sõnad, kuid tegudeni jäi veel palju maad. Siiski oli kommunismile hinnangu andmine tõusnud omavaheliste arutelude seisundist üle-euroopalisele pinnale. Endiste kommunistlike riikide esindajad jätkasid üha energilisemalt selle teema tõstatamist omaalgatuslikel foorumitel, konverentsidel ja ohvrite meenutamise üritustel. Solidaarsus eri riikide saadikute vahel tugevnes.

ERINEVAD HINNANGUD KOMMUNISTLIKULE MINEVIKULE LÕHESTAVAD EUROOPAT

Sellel taustal tekkis mõte, kuidas ühendada erinevate kommunismi all kannatanud rahvaste kogemused ning vastupanuliikumine üheks tervikuks. Viibides EP delegatsiooniga 2007. aastal Washingtonis, hakkasime slovaki kolleegi Miroslav Mikolášikuga vabal hetkel rääkima slovakkide ja eestlaste lähiajaloo. Kohe selgus,

kui vähe meiegi idaeurooplastena teise samasuguse minevikuga rahva ajaloost teame. Mida siis „vanadelt“ eurooplastelt nõuda? Sain aru, et vajaksime kõik ühist raamatut, mis võiks olla tõsiseltvõetavaks aluseks Euroopa kommunismipärandi edasisele arutelule. Tutvustasin ideed Euroopa Rahvapartei (ERP) grupi ülejäänud üheksa kommunismikogemustega delegatsiooni juhtidele ning siis ERP grupi esimehele Joseph Daulile. Alsace'ist pärit elupõlise loomakasvataja parimad omadused olid terve talupojamõistus ning kindel sõna, millele sai alati loota. Asja otsustas vastastikune usaldus. Kavandatav väljaanne oli kallis, kuid ometi sain sellele järgnevalt ERP grupi täie toetuse. Teaduslikuks koordinaatoriks palusin Bonni ülikooli rahvusvahelise autoriteetiga poliitikateaduste professori Ludger Kühnhardti, tegelikku koordinaatsiooni juhtis minu nõunik Kadri Vanem. Iga rahvusdelegatsioon sai ülesandeks esitada kuni 50-leheküljeline ülevaade oma riigi kogemustest kommunistliku diktatuuri all – repressioonid, vastupanuliikumine ning demokraatia taastamine. Aastaks 2009 olid artiklid koos ning ingliskeelne, arvukate fotodega, rohkem kui 400-leheküljeline raamat „The Reunification of Europe: Anti-totalitarian Courage and Political Renewal“ ilmus trükist. Seda tutvustati pidulikult Strasbourgis ERP juhtkonna ning ELi Komisjoni presidendi Barroso juuresolekul. Tegemist on esimese koguteosega, mis ühes köites tutvustab kümne kommunistliku totalitarismi all kannatanud rahva lähiajalugu. Järgnevalt avaldati kõnealune koguteos prantsuse, saksa, poola, rumeenia ja lõpuks isegi hispaania keeles. Pisut hiljem andsime Eestis kahes trükis välja Mart Laari koostatud Eesti algse peatüki pisut muudetud versiooni pealkirjaga „Estonia: Almost Extinguished, Successfully Reborn“.

2008. aasta osutus kommunistliku totalitarismi teema küpsemisel mitmes mõttes edukaks. 8. aprillil organiseerisid Sloveenia eesistumine ja Euroopa Komisjon Euroopa

avaliku kuulamise totalitaarsete režiimide sooritatud kuritegude teemal. 2008. aasta juunis korraldas Tšehhi senat rahvusvahelise konverentsi „Euroopa südametunnistus ja kommunism“. Sajakonna osaleja hulgas olid niihästi endised vastupanuliikumise esindajad kui ka tegevpoliitikud. 3. juunil võtsid kokkutulnud vastu „Praha Deklaratsiooni Euroopa südametunnistusest ja kommunismist“, mis tõdes, et Euroopat ei saa lugeda ühendatuks enne, kuni me pole suutelised tunnustama kommunismi ja natsismi võrdse ja

***Leppimist on võimalik
saavutada tingimusel,
et võetakse vastutus,
palutakse andestust
ja edendatakse omal
maal moraalset
uuestisündi.***

kuritegeliku minevikupärandina. Erinevad hinnangud kommunistliku mineviku suhtes lõhestavad jätkuvalt Euroopat lääneks ja idaks. Kommunismi sooritatud kuritegude eest tuleb võtta üle-euroopaline vastutus. Deklaratsioon soovitas tähistada 23. augustit kui natsismi ja kommunismi ohvrite ühist mälestuspäeva ning rajada rahvusvaheline instituut antud valdkonna uuringute koordineerimiseks. Juhtivad osavõtjad olid Václav Havel, Joachim Gauck ning USA kommunismiohvrite

sihtasutuse Victims of Communism Memorial Foundation juht Lee Edwards. Olin koos mitme Balti kolleegiga üks 22 allakirjutanust.

Praha deklaratsioon ning järgnevad sellelaadsed üritused formuleerisid ideelise raamistiku, mis sai aluseks EP seisukoha kujundamisel. Saabus 2009. aasta kevad. EPi mandaat oli lõppemas, kõik mõtlesid eelseisvatele valimistele. EP liikmete algatusrühm (Jana Hybášková Tšehhist, väsimatu Vytautas Landsbergis, Briti konservatiiv Christopher Beazley, poolakas Jacek Sariusz-Wolski, siinkirjutaja jt) otsustas siiski üritada debatti Euroopa totalitaarse mineviku teemal – keegi meist ei osanud ennustada, milline tuleb järgmine EP koosseis. Tutvustasime oma delegatsiooni seda ideed EP presidendile, poliitiliste rühmade juhtidele (v.a kommunistid), Komisjoni president Barrosole, justiitsvoolinikule jt. Mäletan kohtumist roheliste juhi Daniel Cohn-Benditiga. Punane Dany oli 1968. aastal Pariisi üliõpilasrahutuste legendaarne liider, kuid kuulutas seejärel kommunismi iganenuks ja propageeris selle asendamist vasakradikaalse liikumisega. Dany sai meie soovist aru, kuid pööras siis pilgu minule: te soovite minult toetust, aga miks teie Euroopa Rahvapartei juhid ise seda asja ei aja? Ma ütlen teile, miks. Sest nad on argpüksid.

EUROOPA MÄLU JA SÜDAMETUNNISTUSE PLATVORM

Siiski kandsid jõupingutused vilja. EP debatt toimus meie jaoks sümboolselt 25. märtsil 2009 – Balti küüditamiste 60. aastapäeval. Mulle usaldati Euroopa Rahvapartei seisukohtade ettevalmistamine resolutsiooniks „Euroopa südametunnistus ja totalitarism“. See võeti 2. aprillil vastu 553 häälega (vastu 44, erapooletuid 33). Ometi polnud sellise tulemuseni jõudmine lihtne. Sotside fraktsioon üritas lahjendada just dokumendi sisulist poolt. Algatajate jaoks olid olulisimad kaks konkreetset ettepanekut: rajada Euroopa mälu ja südametunnistuse

platvorm koordineerimaks totalitarismipärandi uurimist ning kuulutada 23. august kõigi totalitarismiohvrite üle-euroopaliseks mälestuspäevaks. Need kaks õnnestus sisse hääletada. Ühtlasi tunnistas EP natsistlikud ja kommunistlikud režiimid Euroopa ühiseks pärandiks ning kutsus üles jätkama põhjalikke arutelusid 20. sajandi kuritegude teemal. Juhtivaks märksõnaks oli jõudmine ajaloolise leppimiseni. Kõige ägedam vaidlus keskendus tolle leppimise tingimustele. Paragrahv 3 sedastas, et ilma tõe ja mäletamiseta pole leppimine võimalik ning et leppimine eeldab ühtset seisukohta kõigi totalitaarsete režiimide suhtes. Suurim võit oli minu algse versiooni säilitamine paragrahvis 16, mis kõige selgemalt sõnastas leppimise eeldused: „/.../ kommunistlike totalitaarsete režiimide toimepandud kuritegude avalikustamise ja nendele hinnangu andmise lõppeesmärk on leppimine, mida on võimalik saavutada vastutust tunnistades, andestust paludes ja moraalselt uuestisündi edendades“ (Euroopa Parlament 2009).

EP suure laienemise järgse koosseisu uute liikmete põhieesmärk oli EP tasemel üle ootuste saavutatud. Kommenteerisin 2009. aasta resolutsiooni kui Euroopa südametunnistuse avardumise algust. EP rahvasaadikuil on ikka olnud juhtroll selliste teemade tõstatamisel ja vedamisel. Kuid see on alles esimene etapp. Tõeliselt saavad suhtumisi muuta valitsused, liikmesriikide avalik arvamus ja Euroopa Komisjon. Euroopa südametunnistuse ja mälu platvormi asutamine võttis reaalses elus aega. 2010. aastal korraldas platvormi asutamise töörühm rahvusvahelise konverentsi Prahas, kus võeti vastu uus deklaratsioon kommunismi kuritegude kohta. Edasine sõltus liikmesriikide initsiatiivist. Poola eesistumine 2011. aasta teisel poolel otsustas platvormi asutamise, selle büroo asus Prahas ja laienes seejärel ka Brüsselisse. Olles aastast 2012 platvormi järelevalvenõukogu üks viiest liikmest, võisin jälgida tegevdirektori Neela Winkelmanni pühendunud jõupingutusi

(näiteks Tšehhi konkreetsete kommunistlike kurjategijate väljaselgitamist ja nende tegude hindamist), teiselt poolt aga tõdeda Euroopa Komisjoni masendavat ükskõiksust. Platvormil nappis raha, töötingimused kujunesid askeetlikeks. Komisjon küll soovitas platvormile esitada oma tegevuse toetamiseks projekte, kuid ükski neist ei pälvinud rahalist toetust. Platvormi hoidis mitu aastat käimas üksnes Ungari valitsuse abi. 5. juunil 2012 toimus EP presidendi Jerzy Buzeki sponsorluse all platvormi ja EP Euroopa ajalugude lepitusrühma ühiskonverents, teemaks kommunistlike kuritegude õiguslik lahendus. Esitati rahvusvahelise eritribunali moodustamise idee, mis hakkaks analüüsima kommunistlike diktatuuride kõige tõsisemaid kuritegusid. Järgnevalt käivitas platvorm rahvusvahelise õigusala ekspertide töörühma selle teemaga tegelemiseks. 2013 anti välja keskkoolidele mõeldud käsiraamat „Lest We Forget. Memory of Totalitarianism in Europe“ (Et me ei unustaks: Euroopa totalitarismi mälestus). Üsna tugevat vastukaja on leidnud idee püstitada ELi südamesse – Brüsselisse – totalitarismiohvrite üle-euroopaline memoriaal.

Mis puutub 23. augusti tähistamisesse, siis oli siin eestvedajaks Eesti. Riigikogu võttis juba 2009. aasta kevadel vastu sellekohase otsuse ning justiitsminister Urmas Reinsalu korraldas väärrika tseremoonia Vabaduse väljakul kõigi institutsioonide, vabadusvõitluse veteranide ja välisdiplomaatide osalusel. Sellelaadsed tähistamised muutusid Eestis traditsiooniks. Meie justiitsminister hakkas järgnevalt kutsuma sel puhul Tallinnasse mitmeteistkümmne ELi riigi justiitsministeeriumide esindajaid, kes koos arutasid kuidas koordineeritult kommunismipärandile läheneda.

MIS OLEKS VÕINUD OLLA TEISITI?

Mul kipitas mitmeid aastaid keelel idee, kuidas tänapäevaselt ja konkreetselt määratleda Vene kasvavat agressiivsust ning kommunismipärandi selget hindamist

ühendav lüli. See kehastus nüüd Vladimir Putini isikus. Häiriv oli olukord, milles kommunismi kuritegusid kiputi nägema möödaniku dimensioonis, lahus totalitaarse kommunismi õigusliku järeltulija, Vene Föderatsiooni konkreetsest käitumisest. Aprillis 2018, neli aastat pärast Venemaa agressiooni algust Ukraina vastu defineeris Euroopa Komisjoni president Jean-Claude Juncker Vladimir Putinit kui enda sõpra. Ta lisas: „Sest me oleme aastaid olnud sõbrad, isegi kui tänapäeval ei tohtivat Putinit enam oma sõbraks nimetada“. Ja kordas vana narratiivi, nagu poleks midagi juhtunud: „Me peame taastama kontakti Venemaaga. Venemaa on suur tegija, mitte regionaalne jõud. /.../ Me peame õppima venelastega kõnelema võrdset tasandil, teineteisele otse silma vaadates.“ Ikka pragmaatiku kinnisidee – Euroopa peab end kohandama Venemaaga, mitte Venemaa euroopaliku õiguskorraga, millega ühinemise lubadusi on ta jõhkralt ja süsteemselt rikkunud.

Pidasin oma lahkumiskõne parlamendi viimasel täisistungil 17. aprillil 2019, ELi tulevikudebati raames. Kuidas arutada tõsiselt tulevikku, kui me pole samavõrra tõsise vastutustundega selgitanud oma minevikku? Minu väitel ei ole kommunistliku režiimi suhtes autoriteetse rahvusvahelise hinnangu langetamine või sellise hinnangu puudumine minevikuküsimus. Mis on vahe? Natsistliku Saksamaa kuritegude otsustav hukkamõistmine tagas ühe olulise erinevuse: kadus igasugune võimalus, et üks äsjane Gestapo ohvitser oleks tõusnud uue Saksamaa kantsleriks. Nürnbergi tribunal muutis selle mõeldamatuks nii siseriiklikult kui ka rahvusvaheliselt. Sellise otsuse puudumine Nõukogude Liidu kuritegude suhtes ei ole üksnes ajaloolaste ja moraalteadlaste asi. See on põletav tänapäevane probleem, mille ignoreerimise hinda oleme kõik maksnud enam kui kaks aastakümnet. Juba kakskümmend aastat on kümned valitsused üle maailma sunnitud päev-päevalt tundide viisi arutlema ühel ja samal

murelikul teemal: mida on teinud ja mida kavatseb teha endine Nõukogude Gestapo ohvitser Putin, kuidas temaga käituda? Asjatult raisatud hiiglaslik ressurss, poliitiline ja moraalne mädasoo, mida oleks võidud vältida, asetades nõukoguliku totalitarismi koos oma kriminaalse julgeolekuaparaadiga õigel

Autoriteetse rahvusvahelise hinnangu langetamine kommunistlikule režiimile mõjutab konkreetselt tänast rahvusvahelist julgeolekut.

hetkel samale alusele Hitleri režiimiga? Ja tulemus? 2022. aasta Putini sõda, mille käigus sai lõpuks selgeks, et Venemaa on muutunud natsistliku Saksamaa koopiaks. Nagu tõdes Lennart Meri: „Kommunism ja natsism kandsid küll erinevaid mündreid, kuid nad olid kaksikud.“ Kakskümmend aastat tagasi järeldas „glasnosti ristiisa“ ja endine NLKP poliitbüroo liige Aleksander Jakovlev: „Me sumpame ikka haletsusväärselt mudas. Me ei ole ikka veel adunud oma probleemide peamist allikat – ilma Venemaa debolševiseerimiseta pole mingit võimalust rahvuse taassünniks ega tema koha taastamiseks maailma tsivilisatsiooni ridades. Ainult siis, kui oleme endid bolševismist lahti raputanud, tekib lootus Venemaa tervendamiseks.“ Demokraatliku Lääne kaasvastutus on tõsine ja konkreetne.

KASUTATUD ALLIKAD

EUROOPA PARLAMENT. (2009). Euroopa südametunnistus ja totalitarism. Euroopa Parlamendi 2. aprilli 2009. aasta resolutsioon Euroopa südametunnistuse ja totalitarismi kohta. – https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2009-0213_ET.html

KELAM, T. (2020). Eesti teel muutuvasse Euroopasse. – Riigikogu Toimetised, 42, 151–158.

KELAM, T. (2021a). Eesti eurosaadiku esimesed viisteist aastat Euroopa Parlamendis. – Riigikogu Toimetised, 43, lk 143–152.

KELAM, T. (2021b). Läänemere strateegia algatus – ideed ja tegelikkus. – Riigikogu Toimetised, 44, lk 115–118.

MERI, L. (2000). Varjud maailma kohal. Eessõna – Stéphane Courtois (toim). Kommunismi must raamat: kuriteod, terror, repressioonid. [Tallinn]: Varrak.

Kuidas ära tunda manipulatsiooni? Kaitseväelaste ja ajateenijate digimeediapädevusest

ANDREAS VENTSEL
Tartu Ülikooli semiootika
kaasprofessor

Loodi õpiplatvorm, mille kasutajaskond võiks olla laiem kui üksnes kaitsevälased ja ajateenijad, sest vaenulikud riigid peavad infosõda tsiviilisikute ja kõrvalseisjate abiga.

Meediauurijad ja poliitikakujundajad tunnevad üha enam muret nn infokorratuse pärast, mis seisneb mitmesuguse väärinfo enneolematult laiaulatuslikus ja kiires levikus, seda eriti just keeruliste sotsiaalpoliitiliste, kultuuriliste ja tehnoloogiliste muutuste olukordades (Wardle, Derakshan 2017; Freelon, Wells 2020). Euroopa välis teenistuse (European External Action Service) järgi kujutab desinformatsioon, eriti Venemaalt, ELile suurimat ohtu (EU Commission 2019). Ukrainas lahvatanud sõda on siin hoiatavaks eeskujuks. Venemaa Ukraina-vastane agressioon 2022. aasta veebruaris algas meediaruumis palju

varem, kui Kremli toodetud pseudorealsus oli Ukraina-vastase rünnaku ettevalmistamise üks võtmekomponentidest.

Seetõttu võib julgelt väita, et info ja psühholoogiliste operatsioonide roll on tänapäeva hübriidsõja kontekstis muutunud üha olulisemaks (Nissen 2015). Soome kaitseväge infosõja uurija Saara Jantuneni järgi ei pruugi hübriidsõjapidamise põhimõtte järgi organiseeritud infomõjutustegevus olla tingimata otseste konventsionaalsete sõjaliste operatsioonide osa, vaid mõjutamine toimub massiteabevahendites, sotsiaalmeedias, tavakodanike vestlustes ja muudes mittesõjalistes keskkondades. Infosõda, mida peetakse tsiviilisikute ja kõrvalseisjate abiga, ei paista riikliku tegevusena (Jantunen 2018, 37), mistõttu muutub inforünde päritolu tuvastamine üha keerulisemaks. Ebastabiilse poliitilise olukorra ja vaenuliku mõjutustegevuse tõttu on konfliktid ettearvamatamad ja avatud erinevatele tõlgendusvõimalustele. See suurendab üksikisikute ebakindlust ja vastuvõtlikkust valeinfole ning suunatud mõjutustegevusele, mida võimendab veelgi infokanalite paljususe. Selles kontekstis on oluline roll riiklikult koordineeritud strateegilisel kommunikatsioonil ning

teavitusel, mis aitab suurendada ühiskonna ühtekuuluvust ja ühist väärtusruumi ning elanike allikakriitilisust ja ohuteadlikkust. Käesolev artikkel tõukubki Tartu Ülikooli uurimisprojekti „Vaenulike infopettetegevusstrateegiate ja -taktikate uuring infojulgeoleku teadlikkuse tõstmiseks“ tulemustest. Uuringu tellis Kaitseministeerium programmi „Valdkondliku teadus- ja arendustegevuse tugevdamine“ (RITA) raames. Projekti läbiviijad olid Tartu Ülikooli semiootika osakonna ja ühiskonnateaduste instituudi töötajad.

INFOMÕJUTUSTEHNİKATE ÕPIPLATVORMI PROTOTÜÜP „ÕPI ÄRA TUNDMA MANIPULATSIOONI“

Projekti eesmärk oli tuvastada vaenulikust infomõjutustegevusest tulenevad probleemid ja töötada välja interaktiivse veebipõhise õppeplatvormi prototüüp „Õpi ära tundma manipulatsiooni“ (<https://mojutustehnikad.ee>) infomõjutusvõtete tuvastamise parendamiseks. Probleem on seda akuutsem, et viimastest Eesti elanikkonna seas läbi viidud uuringutest on selgunud, et üheks suurimaks julgeolekuohuks on kujunenud valeuudiste levik ja vaenulik infomõjutustegevus (Eesti Kaitseväge uuring 2018, 2019, 2020).

Erinevaid väärinfoga võitlemise platvorme on viimastel aastatel tekkinud mitmeid, näiteks „Bad News“ (<https://www.getbadnews.com/#intro>); GO VIRAL! A 5-minute game that helps protect you against COVID-19 misinformation (<https://www.goviralgame.com/en>); Cranky Uncle game: building resilience against misinformation (<https://crankyuncle.com/game/>); Veebimäng 'Bot or Not?', <https://botor.no/>. Eestis arendati sarnastel eesmärkidel interaktiivne veebileht Tõesõna (<https://tõesõna.ee>), mis, tõsi, konkreetseid õpiülesandeid ei paku.

Projekti raames koostöös veebidisaini firmaga Redwall arendatud õppeplatvormi eripära seisneb sihtgrupi spetsiifikas. Nimelt on õpiplatvorm mõeldud ennekõike kasutamiseks ajateenijatele ja tegevvälastele, kes on hübriidsõja

Viimastest Eestis tehtud uuringutest selgub, et suurimaid julgeolekuohte on valeuudiste levik ja vaenulik infomõjutustegevus.

korral vaenuliku infomõjutustegevuse esmaseks sihtmärgiks, kuna eduka inforünnakuga on võimalik õonestada sõjaväe isikkoosseisu kaitsetahet ja tekitada usaldamatust riiklike struktuuride vastu (Sõjateadlane 2018; Ventsel *et al.* 2021). See on omakorda otseselt seotud riigi kaitsevõime tagamisega. Auditooriumi veenmine on reeglina edukas juhul, kui apelleeritakse identiteedi ja kultuurimälu seisukohast olulistele sündmustele, juttudele ja märksõnadele, mis emotsionaalset vastukaja tekitavad. See tingis vajaduse (sotsiaal)meedia tekstide kvalitatiivse analüüsi järele, mille tulemuste põhjal selgitasime välja levinumate pettistrateegiate ja tehnikate kirjelduse, mille alusel veebiplatvormile õppeülesandeid disainida. Projekti teine uuenduslik aspekt seisneski interdistsiplinaarses käsitluses, hõlmates akadeemilisi teadmisi semiootikast, diskursuseanalüüsist, ajaloost jm.

UURIMUSE METODOLOOGIA

Saamaks ülevaadet vaenuliku mõjutustegevuse alasest teadlikkusest ja võimalikest probleemkohtadest, kasutasime kombineeritult kvantitatiivset ja kvalitatiivset uurimismeetodit. Kvantitatiivse küsitlusuuringu raames kaardistasime tegevvälaste ja ajateenijate (sotsiaal)meedia tarbimise harjumusi, meediakriitilisust ning kogemusi ja ohukohti seoses vaenuliku mõjutustegevusega, kuna mitmed tänapäevase

infosõja uurijad on välja toonud, et viimasel kümnendil toimub demokraatlike riikide ja nende kodanike vastu suunatud mõjutustegevus eelkõige sotsiaalmeedia vahendusel (Nissen 2015; Singer, Brooking 2018).

Mõjutusalase teadlikkuse selgitamiseks viisime läbi elektroonilise ankeetküsitluse paralleelselt kahes sihtrühmas: esimene oli tegevväelaste uuring elektroonilises küsitluskeskkonnas ning teiseks lõime igaaastasele ajateenijate kompleksuuringule lisamooduli ajateenijate meediakasutuse ja infomõjutustegevuse kvantitatiivseks kaardistamiseks. Ankeetküsitlus võimaldas uurida järgmisi teemasid: meediatarbimine – milliseid kanaleid kasutatakse, milline on usaldus meediakanalite vastu; pettesõnumite märkamine, neile reageerimine – millise vale- või petteinfoga on uuringus osalejad kokku puutunud, milline on nende sõnumite kultuurispetsiifiline esitamine ning milliseid meetodeid on märgatud pettesõnumite esitamisel; ajateenijate pädevused ja koolitusvajadus – milliseks hindavad ajateenijad enda ning tegevväelased ajateenijate valeinfo tuvastamise pädevust ja kuidas suhtuvad koolitusvajadusse; ning Eesti turvalisust mõjutavate ohtude tajumine, sh väärinfo ja valeuudiste levik. Ankeetküsitluse lõpus oli moodul, kus küsitlutele esitasime mitmesuguseid desinformatsiooniga seotud diskursiivseid võtteid (meemid, uudislõigud jne) ning palusime neil kirjeldada, mis võimalikke eesmärgid on nende levitamise soovitav saad. Selle etapi peamised tulemused olid järgmised: väärinformatsiooni levikut peavad nii ajateenijad (60%) kui ka tegevväelased (65%) üheks kõige ohtlikumaks teguriks Eesti julgeolekule; info usaldusvärsus on kõige suurem, kui see edastatakse usaldusväärse kanali kaudu (72% ajateenijatest ja 95% tegevväelastest); seejuures ebausaldusväärseteks infokanaliteks peetakse ennekõike Venemaa telekanaleid (49% ajateenijatest ja 77% tegevväelastest) ja sotsiaalmeediat (vastavalt 57% ja 75%). Samas kasutatakse uudiste leidmiseks kõige sagedamini just

sotsiaalmeediat. Samuti töid vastajad välja, et uudiste kuulmine sõpradelt või tuttavatelt (38% ajateenijatest ja 29% tegevväelastest) ja selle illustreerimine fotodega (30% ajateenijatest ja 23% tegevväelastest), jooniste või graafikutega (42% ajateenijatest ja 33% tegevväelastest) ei mõjuta uudiste usaldusvärsust. Mõneti paradoksaalsena aga näitasid praktilise harjutuse tulemused ajateenijate seas, et uudisele lisatud foto tekitas neile esitatavate uudiste suhtes tegelikult rohkem kindlustunnet. Hinnangutes oma meediapädevusele ilmnes, et 58 protsenti ajateenijatest ja 77 protsenti tegevväelastest olid kindlad, et nad ei satu valeuudiste lõksu ja tunnevad desinformatsiooni iseseisvalt ära. Samas ei erinenud praktiliste ülesannete küsitluses ajateenijatele puhul end valeinformatsiooni äratundmisel pädevaks pidanud vastajate tulemused oma võimete kahtlejate omadest. Küll aga nõustus enamus (üle 60% ajateenijatest), et ajateenijatele tuleks õpetada oskusi, kuidas paremini ära tunda sõnumitega manipuleerimise võtteid.

Kvalitatiivne analüüs hõlmas (sotsiaal-)meedia tekstide analüüsi, kus tuvastasime desinformeerivate tekstide põhisisu ning nende konstrueerimise viise. Uurimismaterjalina kasutasime eesti-, vene- ja ingliskeelseid (sotsiaal-)meedia kanaleid ajavahemikus 2019–2020, nt Kremli rahastatud teabekanaleid RT, Sputnik ja ITAR-TASS, NTV ja Pervõi Kanal. Ühelt poolt võimaldas meie kvalitatiivne meetodika kaardistada strateegilise pettetegevusega seotud sõnumite põhisisu. Teisalt võimaldas see aga uurida nende sõnumite strateegilist konstrueerimist. Lähtuvalt sihtgrupi eripärast keskendime ennekõike sisule, mis aitasid vastust leida alljärgnevatele küsimustele:

- Kuidas lisatakse sõnumile usutavust ja kuidas oma vaenulikke eesmärgid varjatakse (nt millised „eksperdid“ või „institutsioonid“ sõnumisisu kinnitavad; millist osa auditooriumist soovitakse kõnetada jne)?

- Kuidas lisatakse sõnumile uudisväärtust, et see võidaks (sotsiaal-) meedia informatsiooni ülekülluses auditooriumi tähelepanu (nt milliste ühiskondlikult oluliste teemadega soovitakse konflikti võimendada)?
- Milliste narratiividega arendataks NATO ja Euroopa Liidu (sh Eesti) suhtes vaenulikke poliitikat ja milliste semiootiliste ja retooriliste võtete (nimetamine, antitees, metafoorid, metonüümid, agentsuse omistamine jne) abil on need narratiivid üles ehitatud jne?

Nende kahe uurimismeetodi kombineerimine võimaldas töötada välja levinumate pettestrateegiatega ja -tehnikate kirjelduse. Ankeetküsitlus andis ülevaate, milliseid infomõjutusega seotud tegevusi kaitsevaelased ohtlikuna tajuvad ja millised on peamised kriitilise meediapädevuse probleemkohad. Kombineeritud tulemus andis sisendi ajakohaste ning efektiivsete ülesannete väljatöötamiseks veebipõhisele õppeplatvormile. Järgnevalt tutvustame peamisi õpetamismetoodika printsiipe, millest lähtusime oma platvormi ülesehitamisel.

VEEBIPLATVORMI ÕPIKESKKONNA DISAINIMINE

Projekti praktiline väljund oli veebipõhise infomõjutusstrateegiatega ja -võtete tuvastamisele suunatud õpikeskkonna prototüübi loomine. Mõjutustehnikate õpikeskkonna disainimisel lähtusime kolmest kesksest õppeprotsessi kujundamise põhimõttest:

Meediapädevuse arendamine. Kuna vaenulik mõjutaja võib levitada eksitavaid ja kahjulikke sõnumeid nii ajakirjanduse kui ka sotsiaalmeedia kaudu, siis peab infomõjutustegevuse vastase kaitse kujundamine olema seotud üldisema meediapädevuse taseme tõstmisega. Infomõjutustegevuse võtted on muutumas üha keerulisemaks, mis tähendab, et nende äratundmiseks ei piisa vaid võimest tuvastada otsest valeinformatsiooni, vaid on tarvis kujundada üldist kriitilist

suhtumist igapäevasel meediatarbimisel (Buckingham 2019). Seepärast seadsime õppeprotsessi üheks keskseks eesmärgiks meediapädevuste arendamise. Meediapädevuse mõtestamisel lähtusime levinud käsitlusest, mille puhul eristatakse nelja omavahel seotud oskust, mille arendamist loodud õppematerjalid toetavad. Need on oskus leida ja pääseda ligi informatsioonile erinevates meediumites, oskus analüüsida erinevates meediumites edastatud sõnumeid, oskus hinnata edastatud sõnumite usaldusväärsust ja oskus luua ise eri meediumites uusi sõnumeid (Livingstone 2004; Koltay 2011).

Õppeprotsessi mängulisus. Nii meediapädevuste arendamisele kui ka kitsamalt infomõjutustegevuste tuvastamisele suunatud õppetöös on häid tulemusi näidanud sellised pedagoogilised praktikad, mis põhinevad mängulisusel (Literat *et al.* 2020; Roozenbeek, van der Linden 2018). Mängulisuse all peame silmas sellist mõtteviisi, mis suunab õppijaid iseseisvalt oma ümbruse või omandatava materjaliga eksperimenteerima, leiutama uusi viise probleemide lahendamiseks ning mis arendab nende valmisolekut erisuguste rollide kehastamise kaudu erinevaid vaatepunkte kogeda (Jenkins 2009). Üks niisuguseid võimalusi on mängijate asetamine olukorda, kus nad on sunnitud ise strateegiliselt läbi mõtlema, kuidas teisi inimesi paremini manipuleerida. See annab neile tulevikus võime ära tunda olukordi, kus keegi sama strateegiat nende peal kasutab (Roozenbeek, van der Linden 2018). Sellest ideest lähtuvalt löime oma õpikeskkonna prototüübis mitmeid ülesandeid, mis annavad õpilastele võimaluse ise katsetada infomõjutusvõtete kasutamist sõnumite loomisel, et selle kogemuse kaudu süvendada nende võimet vaenulikke infomõjutustegevust tulevikus ära tunda.

Tagasiside andmine veebikeskkonnas.

Olenemata õppimise formaadist on tagasiside saamine oluline osa õppeprotsessist. Uuringud on näidanud, et sisuline ja põhjalik tagasiside veebipõhistel õpiplatvormidel

aitab õpilastel palju tõhusamalt oma õppetööd digitaalses keskkonnas juhtida (Wang, Wu 2008) ja lubab vältida õppeprotsessis liigse segadustunde või ärevuse tekkimist, mis võiks hakata õppimist pärssima (Arguel *et al.* 2019). Projektis arendatud mõjutustehnikate õpikeskkonna „Õpi ära tundma manipulatsiooni“ juures oleme nii valikvastustega testide kui ka juhtumianalüüside puhul, mis nõuavad õpilastelt pikemaid kirjalikke vastuseid, pakkunud õpilastele tagasisideks pikemaid selgitusi ja arutluskäike, millega oma vastuseid võrrelda. Taoline tagasiside loob dialoogi õppija ja õpikeskkonna vahel ning stimuleerib õpilasi ka iseseisvalt neil teemadel edasi mõtisklema. Sellise käsitluse olulisus on tingitud ka uurimisobjekti enda eripäradest. Vaenulike infomõjutusstrateegiatega analüüsi puhul ei ole sageli võimalik anda ühest hinnangut, kas õpilase vastus on õige või vale, sest taolised mõjutusvõtted on raskesti piiritletavad, need kasutavad ära ebamäärasust, mitmetähenduslikkust ning inforuumis eksisteerivaid vastuolusid. Seetõttu on nende tõlgendamiseks enamasti mitmeid võimalusi ning õpikeskkonnas antav tagasiside on suunatud ennekõike arutlusoskuse ning kriitilise mõtlemise arendamisele. Kuna loomungulisemate ülesannete puhul ei ole automatiseeritud tagasiside andmine võimalik, siis selliste ülesannete puhul lisasime õpilastele võimaluse saata oma töö tulemus otse platvormilt õpetaja e-posti aadressile.

VEEBIPLATVORMI TEEMA JA ÜLESANNETE KIRJELDUSED

Vastavalt ankeetküsitluse ja kvalitatiivse tekstianalüüsi tulemustele valisime neli teemat, millele veebiplatvormi õpiülesannete puhul keskenduda.

Desinformatsioon. Selles osas õpitakse tundma enim levinud desinformatsiooni liike, kriitiliselt analüüsima eri tüüpi meediasisu ja käituma asjakohaselt, kui puututakse kokku võimaliku desinformatsiooniga.

Polariseerumine. Siin õpitakse tundma peamisi verbaalseid ja pildilisi võtteid, mida kasutatakse eri ühiskonnagruppide vahel pingete tekitamiseks ja lõhestumise jõustamiseks.

Vastaste halvustamine ja diskrediteerimine. Selles osas õpitakse tuvastama retoorilisi strateegiaid, mida välismaised mõjutajad võivad ajakirjanduses või sotsiaalmeedias kasutada Eesti põhiseaduse, Eesti kaitseväge või NATO diskrediteerimiseks.

Valeidentiteedid, kus ülesannete loomisel keskendusime peamiselt nn bottidele. Seda teemat käsitlevates õpiülesannetes õpitakse mõistma, kuidas kasutatakse botte infomõjutustegevustes, tundma ära sotsiaalmeedias kasutatavaid botte ja võltsidentiteete ning kuidas käituda õigesti, kui kohatakse võltsidentiteedi tunnustega sotsiaalmeedia kontot.

Lähtuvalt õpieesmärkidest ja õpetamisprotsessi üldprintsiipidest disainisime veebiplatvormi struktuuri järgmiselt: iga teemaplokk algas sissejuhatusega, millele järgnesid õpiülesanded kolmel eri tasandil. Sissejuhatuses ja I–III tasandil kasutasime näitematerjalina kvalitatiivsest analüüsist saadud tulemusi, mida oleme ühtlasi avaldanud erialaajakirjades (vt Ventsel *et al.* 2021; Hansson *et al.* 2022; Madisson, Ventsel 2020; vt ka Sõjateadlane 2021, XVII erinumbr, mis sisaldab mitmeid artikleid nendest analüüsides). Nelja teema sissejuhatavad sisukirjeldused sisaldavad ka konkreetseid soovitusi manipulatsiooniga kokkupuutumisel. Ülesanded lähtusid eelloetletud õpiväljunditest ning ülesannete sooritamise interaktiivsus erines tasandite kaupa, sisaldades nii individuaalset tööd, paaristööd ja tööd juhendajaga kui ka rühmatööd.

LÕPETUSEKS

Käesoleva õpiplatvormi kasutajaskond ei pea piirduma üksnes kaitseväelaste ja ajateenijatega, sest nagu ütleb Jantunen (2018), ei puuduta infosõda üksnes

vaenulike riikide tegevust, vaid seda peetakse tsiviilisikute ja kõrvalseisjate abiga. Soovides õpiplatvormi sihtauditooriumi laiendada, saaksime lisada teemasid, mis kõnetaksid laiemat kasutajaskonda. Tõsi, oleme seda meelt, et õpiplatvormi edukus sõltub suuresti sellest, kuivõrd on läbi mõeldud sihtrühma spetsiifika ja võimaliku õpigrupi suurus. Viimasest sõltub ka juhendajate väljakoolitamise vajadus. Kui õpiplatvorm on mõeldud liialt suurele

auditooriumile, siis tuleb ümber mõelda ja leida lahendused juhendaja kaasamisele. Seetõttu oleks soovitatav käesoleva platvormi arendustööd jätkata suunas, mis keskenduks julgeolekuteemadele, näiteks lisada järgmised teemaplokid: heidutus, strateegiline hirmutamise, ajaloo kasutamine inforelvana jne. Meenutagem, et nende teemadega oleme korduvalt kokku puutunud ka Venemaa ja Ukraina sõja olukorras.

KASUTATUD ALLIKAD

- ARGUEL, A., LOCKYER, L., KENNEDY, G., LODGE, J. M., PACHMAN, M. (2019). Seeking Optimal Confusion: A Review on Epistemic Emotion Management in Interactive Digital Learning Environments. – *Interactive Learning Environments* 27(2), 200–210.
- BUCKINGHAM, D. (2019). Teaching Media in A 'Post-truth' Age: Fake News, Media Bias and the Challenge for Media/Digital Literacy Education. – *Culture and Education* 31 (2), 213–231.
- EESTI KAITSEVÄE UURING. (2018, 2010, 2020). Kaitseministeerium. – <https://www.kaitseministeerium.ee/et/eesmargid-tegevused/avalik-arvamus-riigikaitsest>
- EU COMMISSION. (2019). Code of Practice Against Disinformation. – https://ec.europa.eu/commission/news/code-practice-against-disinformation-2019-jan-29_en (9 October 2019).
- FRELON, D., WELLS, C. (2020). Disinformation as Political Communication. – *Political Communication*, 37(2), 145–156.
- HANSSON, S., MADISSON, M-L., VENTSEL, A. (2022). Discourses of Blame in Strategic Narratives: The Case of Russia's 5G Stories. – *European Security*. Taylor & Francis Online. DOI: 10.1080/09662839.2022.2057188.
- JANTUNEN, S. (2018). Infosõda. Tallinn: SA Kultuurileht.
- JENKINS, H. (2009). *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*. Cambridge (Mass.), London: The MIT Press.
- KOLTAY, T. (2011). The Media and the Literacies: Media Literacy, Information Literacy, Digital Literacy. – *Media, Culture and Society* 33(2), 211–221.
- LITERAT, I., CHANG, Y-K., HSU, S-Y. (2020). Gamifying Fake News: Engaging Youth in the Participatory Design of News Literacy Games. – *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies* 26(3), 503–516.
- LIVINGSTONE, S. (2004). Media Literacy and the Challenge of New Information and Communication Technologies. – *The Communication Review* 7(1), 3–14.
- MADISSON, M-L., VENTSEL, A. (2020). *Strategic Conspiracy Narratives: A Semiotic Approach*. London: Routledge.
- NISSSEN, T. E. (2015). *Sotsiaalmeedia kasutamine relvasüsteemina. Tänapäeva konfliktide omadused*. Tallinn: Postimehe Kirjastus OÜ.
- ROOZENBEEK, J., VAN DER LINDEN, S. (2018). The Fake News Game: Actively Inoculating Against the Risk of Misinformation. – *Journal of Risk Research* 22 (5), 570–580.
- SINGER, P., BROOKING, E. T. (2018). *LikeWar: The Weaponization of Social Media*. Boston, New York: Eamon Dolan/Houghton Mifflin Harcourt.
- SÕJATEADLANE (Estonian Journal of Military Studies). (2018). VIII erinumber „Zapad 2017 infosõja vaatepunktist“, 1–263.
- SÕJATEADLANE (Estonian Journal of Military Studies). (2021). XVII erinumber „Strateegiline loojutustamine infomõjutustegevuses“, 1–320.
- VENTSEL, A., HANSSON, S., MADISSON, M-L., SAZONOV, V. (2021). Discourse of Fear in Strategic Narratives: The Case of Russia's Zapad war games. – *Media War & Conflict*, 14/1, 21–39.
- WANG, S-L., WU, P-Y. (2008). The Role of Feedback and Self-efficacy on Web-based Learning: The Social Cognitive Perspective. – *Computers & Education* 51(4), 1589–1598.
- WARDLE, C., DEREKSHAN, H. (2017). *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making*. – Council of Europe report DGI 09, 31 October. Brussels: Council of Europe.

Looduslik elurikkus põllumajandusmaastikes: kestliku toidutootmise tähtis komponent

AVELIINA HELM
Tartu Ülikooli ökoloogia
ja maateaduste instituudi
taastamisökoloogia professor

Loodetavasti pöördub Eesti põllumajandus aina rohkem taastava tootmise suunas, et parandada muldade seisundit ja hoida elurikkust.

Toidutootmine ja elurikkus on omavahel tihedalt seotud. Elurikkus ja looduslik mitmekesisus on mulla tervise alus, need aitavad mitmesuguste looduse hüvede abil (tolmeldamine, looduslik kahjuritõrje, erosioonikontroll jt) hoida toidutootmise kestlikkust, samal ajal aga toetavad loodussäästlikud praktikad ja mitmekesised põllumajandusmaastikud paljude liikide head käekäiku. Käsi peseb kätt.

Liiga intensiivne maakasutus, sealhulgas just intensiivne põllumajandus, on samal ajal aga üle maailma ja ka Euroopas olulisemaid elurikkuse kao põhjustajaid. Peamised põllumajandusmaastikes elurikkust mõjutavad tegurid on maastike lihtsustumine – liiga suured põllud,

üksluised ja liigendamata maastikud – ning põllumajanduskemikaalide selline kasutus, mis võimaldab pestitsiididel ja väetistel ning nende jääkidel lekkida ümbritsevasse veekogudesse, põhjavette ning jääda pikaajaliselt mulda mõjutama.

Eestimaast on põllumajanduslikus kasutuses ligi miljon hektarit ning toidutootmine peab neis maastikes leidma ühise sammu ja edasimineku koos elurikkuse säilimisega. Maaeluministeeriumi tellitud RITA meetme projekti „Looduslik elurikkus põllumajandusmaastikes“ raames andsid Tartu Ülikooli teadlased ülevaate peamistest elurikkust mõjutavatest teguritest ning koostasid soovitude paketi elurikkust, erinevaid ökosüsteemiteenusid ja mulla head seisundit taastavate põllumajanduspraktikate tarbeks (Helm *et al.* 2020). Nii uurimus ise kui ka elurikkust ja mulla süsinikusisalduse suurendamist toetavate praktikate ja tegevuste ülevaated on kättesaadavad veebiportaalis <http://heapold.ee>.

MIKS ON PÕLLUMAJANDUS- MAASTIKUD ELURIKKUSELE OLULISED?

Traditsiooniliste põllumajandusmaastikega ja loodussäästliku põllumajandusega on

seotud oluline osa Eesti elurikkusest. Karjamaad, pärandniidud, õiterohked põlluveered ja mitmekesised traditsioonilised talumaastikud on paljude putuka-, soontaim- ja linnuliikide sobivaim elupaik. Selle põhjused on evolutsioonilised: suur osa Euroopa looduslikest liikidest on miljoneid aastaid elanud koos suurte rohusööjate ning nende loodud poolavatud maastikes. Kui suured rohusööjad liigse küttimise tõttu välja surid, leidsid nendega seotud teised liigid varasematele tingimustele sarnase niši inimese kujundatud karjamaadel, veise- ja lambakarjade lähistel ning mitmekesistes talumaastikes.

Põllumajandusliku maakasutuse intensiivsuse ning sellega seotud elurikkuse gradient on ulatuslik, varieerudes väga intensiivselt majandatavatest liigivaestest ja vaesuva mullaga põldudest kuni elurikkuse poolest erakordsest silmapaistvate kõrge loodusväärtusega põllumajandusmaastike (*High Nature Value Farmlands*) ning poollooduslike ökosüsteemide ehk pärandniitudeni. Pärandniidud, mis on osaks kunagistest talumaastikest, on püsinud sageli sadu ja tuhandeid aastaid mõõduka karjatamise ning niitmise tingimustes. Nad on meie maastikes mitmekülgset väärtuslikud.

Suur osa Eesti punasesse nimestikku kuuluvatest liikidest on seotud just nende unikaalsete ökosüsteemidega, sh 20 protsenti seentest, 49 protsenti samblikest, 86 protsenti soontaimedest, 42 protsenti selgrootutest loomadest ja 55 protsenti selgrootutest loomadest. Kuigi pärandkoosluste tekkel ja püsijäämisel on pikk ajalugu, rikastab ja mitmekesistab toidutootmine pärandkooslustel ka tänapäevaseid tootmispraktikaid. Pärandniitude pindala meie põllumajandusmaastikes on maakasutuse muutustega seoses viimasel aastasajal drastiliselt vähenenud, langedes kunagiselt miljonilt hektarilt eelmise sajandi alguses praeguse ca 60 000 hektarini. Selleks, et pärandniitudega seotud elustik – see, mida ka põllumees vajab – meie maastikes säiliks,

tuleb pärandniitude hooldamisele ja taastamisele jätkuvalt rõhku panna.

Pärandniite võib õigusega pidada põllumajandusmaastikele iseloomuliku elurikkuse „päris koduks“, kuid kuna neid on säilinud siin-seal vaid killukestena, vajavad põllumajandusmaastikud lisaks mitmekesistavaid elemente kõikjal põldude ümber ja sees. Piisavalt laiad ja liigirohked teeservad, metsaservad, põldudevahelised rohuribad, puudetukad, põllusaared, alleed, hekid – need kõik aitavad toetada elurikkuse säilimist ja puhverdada ka intensiivsema toidutootmise keskkonnamõjusid (vt joonis 1). Näiteks aitavad piisavalt laiad põlluservad ning põldude sisse loodavad mitmekesised rohumäärivad tagada nii tolmeldajate olemasolu kui ka põllukahjurite looduslike vaenlaste olemasolu põldude ümbruses, samuti vähendades oluliselt erosiooni ning pestitsiidide ja väetiste väljaleostumist ümbritsevasse maastikku (joonis 2).

MIKS ELURIKKUS ON TOIDUTOOTMISEL OLULINE?

Põllumajandusmaastike elurikkust hoidvad ja toetavad meetmed ja tegevused aitavad lisaks oluliste elustikurühmade säilimisele tublisti kaasa ka paljude tähtsate loodushüvede olemasolule: pidurdavad toitainete väljaleostumist, vähendavad kasvuhoonegaaside emissioone, seovad põllu- ja rohumaa süsinikku, pidurdavad erosiooni, aitavad püsima jääda kultuurilistel hüvedel ja maastike esteetilisusel. Mitmekesised põllumajandusmaastikud suurendavad põllumaa vastupidavust kliimamuutustest tulenevatele ootamatustele, toetavad ökosüsteemiteenuste jätkusuutlikku pakkumist, tagades saagikust, ennetades ja leevendades kahjurirünakuid. Samuti säilitavad nad tolmeldamishüve ja mulla elustiku mitmekesisust ning seeläbi hoiavad ka mullatervist. Ülimalt suure tähtsusega on suurendada põllumuldade süsinikusisaldust. Praegu on Eesti põllumuldade orgaanilise aine sisaldus võrdlemisi väike ning seire alusel

pigem kahanev. Elurikkam muld on ka viljakam muld ning siin on peidus suur potentsiaal üheaegselt leevendada nii kliimamuutusi kui ka säilitada mulla tervist ja seeläbi jätkuvat toidutootmisvõimalust. Kokkuvõttes aitavad loodussäästlikud ja looduse hüvesid oskuslikult kasutavad põllumajanduspraktikad vähendada sõltuvust pestitsiididest ja mineraalväetistest ning tagada saagikuse ka väiksema pestitsiidide ja mineraalväetiste kasutusmahu juures.

MILLINE ON EESTI PÕLLU- MAJANDUSMAASTIKE ELURIKKUSE JA LOODUSE HÜVEDE SEISUND?

Erineva intensiivsusega majandatud põllumajandusmaastike jaotumine Eestis pole regionaalselt ühtne. Elurikkust toetavad pärandniidud on pigem koondunud kehvema produktiivsusega aladele Lääne-Eestis ja saartel. Viljakamate muldadega aladel on aga valdav intensiivne põllumajandustootmine, mida iseloomustavad suured põllumassiivid, põldude suur osakaal maastikes ning aktiivne põllumajanduskemikaalide kasutus. Märkimisväärne osa sellistest põllumajandusmaastikest paikneb ka kaitsmata põhjaveega aladel, kus on probleemiks piirnorme ületavad nitraatide ning pestitsiidide jäägid, mille trend on viimastel aastatel olnud paraku kasvav. Pestitsiidide kasutus Eesti põldudel on viimase kümnendiga tõusnud 461 toimeaine tonnilt 2011. aastal 752 toimeaine tonnini 2019. aastal. Aina suurem osa kasutatud pestitsiididest ja väetistest jõuab ka põhjavette ja jääb jääkidena mulda.

Pestitsiidide kasutamisel on pikaajalised ja süsteemsed mõjud ökosüsteemidele, sh nii põldudel kui ka põldude ümber. Pestitsiidijääke on ka Eesti põllumajandusmuldades kui ka põhja- ja pinnavees tuvastatud aina suuremas mahus (Leisk 2020; PMK 2019). Teaduskirjandusele tuginedes on teada, et pestitsiidide mõju ulatub üle troofiliste tasemete [troofiline tase – toiduahela energiaallikast tulenev tase – ökosüsteemis, kolmanda taseme organismid toituvad teise taseme organismidest

jne], mõjutades populatsioonide seisundit ja järelkasvu. Värsked uurimused näitavad, et pestitsiidijäägid kaovad muldadest ja maastikest väga visalt, mõjutades läbi toiduahelate piirkonna elustikku veel aastakümneid pärast kasutamise lõppemist (Riedo *et al.* 2021).

Tungivale vajadusele põllumajanduskeskkonna seisundi parandamisel viitab ka Eesti põllumajandusmaastike elurikkuse halvenev olukord. Sarnaselt üleeuroopalise trendiga (PECBMS 2020) iseloomustab ka Eesti põllumajandusmaastikega seotud linnuliikide arvukust oluline kahanemine. Näiteks meie kõige tavalisema ja arvuksama põllulinnu, põldlõokese arvukus kahaneb rohkem kui kaks protsenti aastas. Teise põldudega seotud linnuliigi, põldtsiitsitaja arvukus on alates 1980. aastatest kahanenud Eestis ligi 30 korda. Langustrende iseloomustab ka mitmete teiste ekstensiivsemaid põllumajanduspraktikaid eelistavate linnuliikide (sh kadakataks, kanepilind, hänilane) arvukus. Ilmselt halvendab põllumajandusmaastike linnustiku seisundit nii lihtsustuv maastikustruktuur kui ka viimase dekaadi jooksul Eestis pea kahekordistunud pestitsiidide kasutus. Insektitsiidid kahanavad putukate arvukust, vähendades putuktoiduliste lindude ning pesitsusajal ka järeltulijate toidulauda. Herbitsiidid avaldavad negatiivset mõju taimedest ning seemnetest toituvatele lindudele.

Eesti põllumajandusmaastikes läbiviidav kimalaste seire näitab, et mitmekesisemates maastikes paiknevate põldude servades leidub oluliselt rohkem kimalasi kui Kesk-Eesti üheülbalisemates maastikes asuvates põlluservades (PMK 2020). Kimalaste jaoks on lisaks oluline õistaimede osakaal põlluservas ning põlluserva pindala. Laiemates põlluservades leidub kimalasi arvukamalt. Samuti leidub rohkem kimalasi pigem metsaga külgnevates põlluservades, võrreldes mõlemalt poolt avatud põlluservadega.

Kokkuvõttes näitavad viimase dekaadi seired ja uuringud, et Eesti

põllumajandusmaastike keskkonda ning elurikkust ohustavad nii põllumajandus-kemikaalide kasutuse märgatav kasv kui ka maastike lihtsustumine. Seni Eestis rakendatud põllumajanduskeskkonna-meetmed pole olnud piisavad, et negatiivseid keskkonnamõjusid ja elurikkuse kahanemist vältida.

KUIDAS PÕLLUMAJANDUS- MAASTIKES ELURIKKUSE SEISUNDIT PARANDADA?

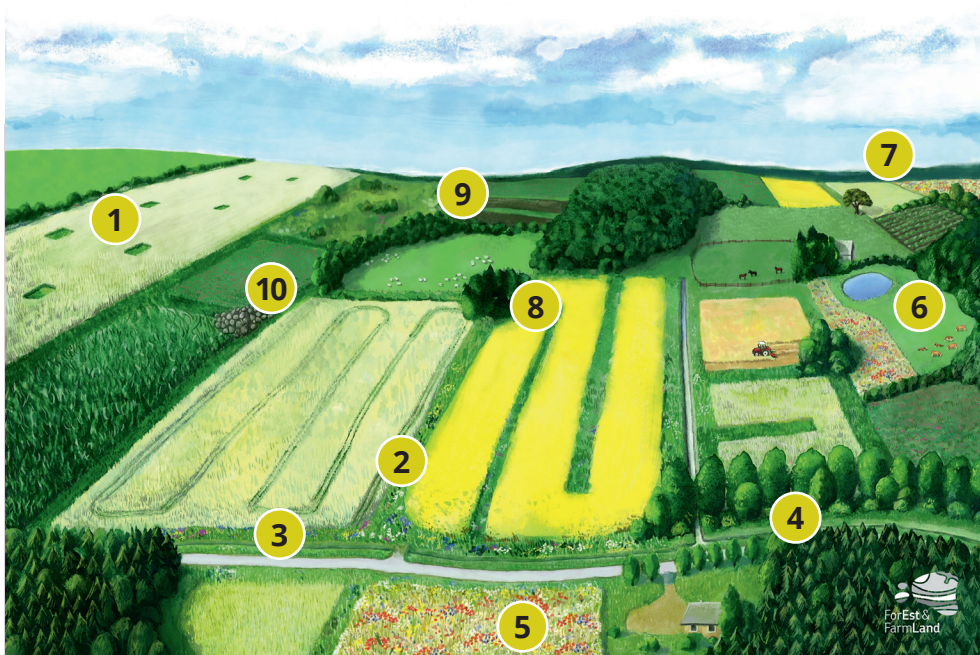
Põllumajandusmaastike elurikkus ja toidutootmine peavad käima käsikäes ning on rohkelt võimalusi, kuidas neid hästi ühendada. Agroökoloogia, öko-loogiline intensiivistamine ning taastav põllumajandus on sellised käsitlused, mille raames täna leitakse aina tulemuslikumalt võimalusi intensiivsele tootmisele iseloomulike võtete ning pikaajaliselt end tõestanud säästlike põllumajanduspraktikate integreerimiseks. Muldade vaesumine, kliimamuutusest tingitud uudsed olud ning vajadus vähendada tootmise sõltuvust fossiilkütustest ja suure keskkonnamõjuga sisenditest on ka Euroopa Liidus tekitanud tugeva konsensuse taastava põllumajanduse (*regenerative agriculture*) poole liikumiseks.

Taastav põllumajandus on praktikate pakett, mis soodustab looduse hüvede rakendamist toidutootmise hüvanguks ning paneb suure rõhu muldade viljakuse, elurikkuse ja süsiniku sidumise võime taastamisele. Oskuslikult looduse hüvesid kasutades, samal ajal rakendades ka kõiki tänapäevaseid võimalusi ja vahendeid, võib taastav põllumajandus aidata üheaegselt tagada nii maaviljeluse tootlikkuse kui ka selle kestlikkuse. Taastava põllumajanduse eesmärged võib saavutada arvukate võtetega, millest eriti soovitatavad on need, mis võimaldavad ühekorraga soodustada nii muldade tervist, elurikkust kui ka säilitada saagikust. Sellised praktikad on näiteks kasvatatavate kultuuride ja sortide mitmekesistamine, uute ja vastupidavate sortide kasutamine ja

arendamine, mitmeaastaste ja püsikultuuride kasvatamine, viljavaheldus ja oskuslik külvikord, taimkatte hoidmine põllul kogu aasta vältel ning vähendatud künd. Parimate tulemuste saamiseks on kindlasti vaja võtta arvesse kohalikke olusid (nii looduslikke kui ka sotsioökonomilisi) ning koordineerida nende kasutamist mitte ainult ühe tootja, vaid kogu maastiku lõikes.

Taastava põllumajanduse käivitamiseks on Euroopa Akadeemiate Teadusnõukogu (EASAC) koostatud põhjalikus ülevaates toodud välja alljärgnevad vajadused:

- ▶ paindlikud toetusvõimalused innovaatilise toidutootmise arendamiseks;
- ▶ osa toetusskeeme peaks olema suunatud väiketootjatele, kuna mitmekesise tootmine väiksematel põldudel soodustab kõrgemat elurikkust ning looduse hüvesid;
- ▶ vajalik on koordineerida sobivate majandamispraktikate kasutamist maastiku lõikes ning soodustada tegevusi, mis toovad kasu ka kogukonnale;
- ▶ põllumajandusmaastikes on oluline hoida olemasolevaid looduslikke alasid, suurendada maastikulist mitmekesisust ning tõsta (pool) looduslike alade hulka vähemalt 20 protsendini kogu pindalast;
- ▶ toetada tuleb ekstensiivset ja traditsioonilist karjakasvatust, mis aitab hoida elurikkust, tagada looduse hüvesid ning võimaldab toota kõrgekvaliteedilisi lihatooteid;
- ▶ elurikkuse toetamiseks ja jätkusuutliku toidutootmise tagamiseks nii Eesti kui kogu Euroopa põllumajandusmaastikes on vaja soodustada mitmekesisust – mosaiiksed maastikud (pool) looduslike aladega põldude vahel ning mitmekesised majandamisvõtted ning nende varieerimine ajas ja ruumis loovad võimalused erinevate organismide eluks põllumajandusmaastikes. Samuti suurendab mitmekesiste kultuuride ja kohalike sortide

JOONIS 1. Näide põllumajandusmaastikust, kus on rakendatud taastava põllumajanduse võimalusi.

Allikas: Loodusrikas Eesti, autor Maria Välja.

- 1.** Löökeselaigud on väikesed külvamata laigud keset põllukultuuri, mis aitavad luua põldlöökestele toidulauda ning pikendada nende pesitsusperioodi, suurendada järglaste arvu ja ellujäämist.
- 2.** Piisava laiusega rohumaaribad põllu servas, põldude vahel või põllumassiivi sees pakuvad elupaika paljudele erinevatele organismidele ning arvukalt erinevaid looduse hüvesid, sealhulgas tolmeldamist ja looduslikku kahjuritõrjet.
- 3.** Põlluserv võiks olla vähemalt kolm meetrit lai tagamaks sobivad tingimused niidukoosluste liikide jaoks.
- 4.** Metsasiilud, puudetukad ja puude read pakuvad elu-, varje-, toitumis- ja pesitsuspaika mitmetele taime-, linnu-, imetaja- ja lüljaljalgsete liikidele ning võimalust avamaastike pelglikele liikidele liikuda läbi põllumajandusmaastike ning reguleerivad kohalikku mikrokliimat.
- 5.** Püsirohumaad õitsvate niidutaimedega on väga liigirikkad kooslused ning nende suurem

osakaal maastikus suurendab kogu põllumajandusmaastiku elurikkust, sealhulgas ka just haruldasemate liikide arvu.

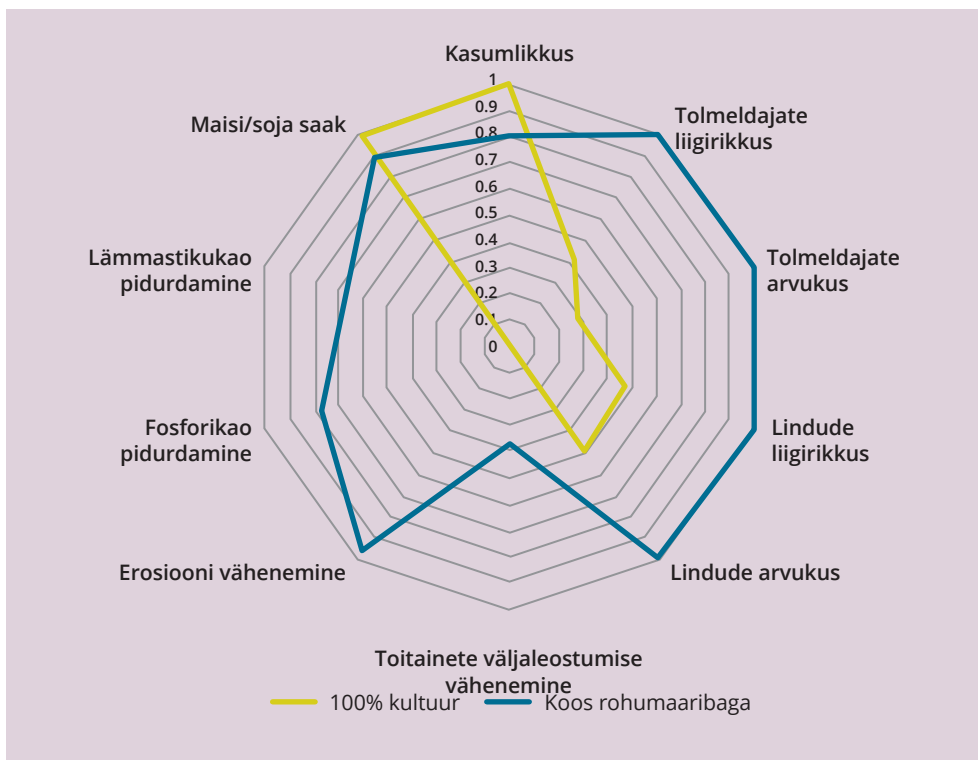
6. Vaesunud viljelusmaa muutmine karjamaaks vähendab oluliselt lämmastiku leostumist (eriti liivastel muldadel), suurendab süsiniku sidumist mulda, vähendab erosiooni ning suurendab mulla elurikkust.

7. Väiksemad vahelduvate kultuuridega põllud suurendavad piirkonna maastikulist mitmekesisust ning servade tihedust, mis soodustab mitmekesisust paljudes erinevates liigirühmades.

8. Põllusaared pakuvad elupaika paljudele liigirühmadele ja varustavad looduse hüvedega.

9. Põõsaribad pakuvad paljudele liikidele elupaika ning samuti aitavad takistada saasteainete levikut nii põllult ümbritsevasse loodusesse kui ka maanteedelt põllule.

10. Kivihunnikud ja muud väiksemad maastikuelemendid liigendavad maastikku ja pakuvad elupaika mitmetele organismirühmadele.

JOONIS 2. Piisava laiusega liigirikaste püsivate rohumäärade strateegiline paigutamine põllukultuuride vahele on osutunud üheks kuluefektiivsemaks meetmeks toitainete väljaleostumise vähendamisel, tolmeldajate ja lindude toetamisel, samal ajal saagis ja kasumlikkuses kaotamata. Näide Ameerika Ühendriikide lääneosa põllumajanduspiirkondades läbi viidud katsetest, kus kohalike preeriataimedega rajatud rohumääribad töid kaasa mitmekülgset hüvesid samal ajal põllupindalast vähe kaotades.

Allikas: Albrecht et al. 2020

kasvatamine nii ühe põllu kui ka maastike piires toidutootmise säilenõtkust kliimamuutuste korral;

► muldade tervise parandamine ja süsiniku sidumise soodustamine põllumajandusmaadel (sh rohumaaadel) võimaldab võidelda nii kliimamuutustega kui ka tagada jätkusuutliku toidutootmise.

Eesti kontekstis on hea tõdeda, et taastava põllumajanduse meetodid on meil paljuski kasutuses (olnud): maastike mitmekesisus saartel ja Lõuna-Eestis on elurikkust ja looduse hüvesid toetav. Väiketalud on vaikselt taas tekkimas, kogemused kultuuride üheaegselt (segus, üheskoos) kasvatamisest on kujunemas. Pärandniidud (loopealsed, puisniidud, rannaniidud, luhad) ning nendega

seonduvad majandamisviisid (lambakasvatuse, rohumaaveisekasvatuse, heinategu) on põllumajanduse intensiivistumise kiuste siin-seal säilinud ning meil on kujunenud tugev pärandniitude hooldajate kogukond.

Üle Euroopa nähakse agrometsandust – puittaimede ja põllukultuuride või sööda üheaegset kasvatamist – ühe võimalusena leevendada kliimamuutusi ning puhverdada ekstreemseid ilmaolusid. Agrometsanduse puhul tuleks kogu Euroopal pöörata pilk meie puisniitudelt ja pärandkooslustelt saadud kogemusele. Kuigi siin on ka Eestis veel palju teha, oleme me täna liigirikaste poollooduslike koosluste säilitamise ja ökoloogilise taastamise osas olnud Euroopas suuna näitajaks. Näiteks on Eesti loopealsete karjamaade taastamise projekt „Elu alvaritele“ pärvinud 2022. aastal Euroopa Komisjonilt tunnustuse kui kõige parem projekt, mis Euroopa kaitsealadel LIFE-programmi raames läbi viidud. Tunnustus tuli pärandniitude taastamise väga positiivse elurikkuse mõju poolest, aga ka suure sotsiaalmajandusliku efekti tõttu – pärandniitude taastamine jõustas Eesti saartel mahekarjakasvatust ning tõi paljudele maaperedele ja väikeettevõtetele uusi ja mitmekesiseid sissetulekuallikaid. (Tartu Ülikool 2022)

Taastava põllumajanduse praktikaid saab edukalt rakendada ka

intensiivsematel põllumajandusmaadel, kust tuleb ju põhiosa toidust. Tavapõllumajanduses aitavad tulevikku suunatud taastava põllumajanduse tegevused kaasa muldade seisundi parandamisele, elurikkuse hoidmisele ning pikaajaliseks saagikuseks vajalike looduse hüvede säilimisele. Need omakorda aitavad üheaegselt tagada tootlikkuse ning vastupidavuse kliimamuutustest tulevatele ootamatustele. Kuna on rohkelt võimalusi integreerida tootmispraktikatesse elurikkust hoidvaid ja mulla tervist parandavaid praktikaid, tekib lähiaastatel loodetavasti ka Eestist aina rohkem häid näiteid põllumajanduse pöördumisest taastava tootmise suunas. (Vt ka Heapõld 2022)

Töö viidi läbi programmi „Põllumajanduslikud rakendusuuringud ja arendustegevus aastatel 2015–2021“ projekti „Loodusliku elurikkuse säilitamine põllumajandusmaal“ (RITA kood 2014-2020.4.02.16-0025) raames. Uurimuse koostamisel löid kaasa Tsipe Aavik, Marianne Kaldra, Elisabeth Prangel, Krista Takkis, Jelle Devalez, Liis Keenberg, Mart Meriste, Kersti Riibak, Elisabeth Prangel, Rufus Trepp, Tanel Vahter, Susanna Vain. Aitäh! Ülevaate valmimist toetas Eesti Teadusagentuur (grant PRG874) ning Euroopa Regionaalarengu Fond (teaduse tipppeskkus EcolChange).

KASUTATUD ALLIKAD

ALBRECHT, M., KLEIJN, D., WILLIAMS, N. M., TSCHUMI, M., BLAAUW, B. R., BOMMARCO, R., CAMPBELL, A. J., DAINESE, M., DRUMMOND, F. A., ENTLING, M. H., GANSER, D. (2020). The Effectiveness of Flower Strips and Hedgerows on Pest Control, Pollination Services and Crop Yield: A Quantitative Synthesis. – Ecology letters, 23(10), 1488–1498.

HEAPÕLD. (2022). Elurikas ja kliimahoidlik toidutootmine. Tartu Ülikool. Maastike elurikkuse tööühm. – heapõld.ee

HELM, A., TAKKIS, K., RIIBAK, K., PRANGEL, E., DEVALEZ, J., KEENBERG, L., MERISTE, M., TREPP, R., VAHTER, T., VAIN, S., AAVIK, T. (2020). Loodusliku elurikkuse säilitamine põllumajandusmaal. Projekti lõpparuanne. Tartu Ülikool, Ökoloogia ja Maateaduste Instituut.

LEISK, Ü. (2020). Pestitsiidide jäägid vees, seire ja uuringute tulemused. Eesti Keskkonnauuringute Keskus, ettekanne. – http://www.maheklubi.ee/upload/Editor/Ylle%20Leisk_Nitraadid%20ja%20pestitsiidide%20jaagid%20vees_EMU_2020.pdf

PECBMS. (2020). European Wild Bird Indicators, 2020 update. – European Wild Bird Indicators, 2020 update. Paneuropean Common Bird Monitoring Scheme. – <https://pecbms.info/european-wild-bird-indicators-2020-update/>

PMK. (2019). Eesti maaelu arengukava 2014–2020 4. ja 5. prioriteedi hindamiseks 2018. aastal läbiviidud uuringute aruanne. Põllumajandusuuringute Keskus. – <https://www.agri.ee/sites/default/files/content/uuringud/uuring-2019-mak-2014-prioriteedid-4-5.pdf>

PMK. (2020). Eesti maaelu arengukava 2014–2020 4. ja 5. prioriteedi hindamine. Kimalaste mitmekesisuse ja arvukuse

uuring. Põllumajandusuuringute keskus. – https://pmk.agri.ee/sites/default/files/2020-04/kimalased_2019.pdf.

RIEDO, J., WETTSTEIN, F. E., RÖSCH, A., HERZOG, C., BANERJEE, S., BÜCHI, L. *et al.* (2021). Widespread Occurrence of Pesticides in Organically Managed Agricultural Soils – the Ghost of a Conventional Agricultural Past? *Environ. Sci. Technol.* DOI: 10.1021/acs.est.0c06405

TARTU ÜLIKOOL. (2022). Loopealsete taastamine. Maastike elurikkuse töörühm. – <https://landscape.ut.ee/loopealsete-taastamine>

Milline on Eesti biomajandus aastal 2050?

MAREK TIITS

Balti Uuringute Instituudi
juhatuse esimees, Tallinna
Tehnikaülikooli vanemteadur

ERKKI KARO

Tallinna Tehnikaülikooli
kaasprofessor tenuuris

Eestil tuleb valmistuda biotehnoloogiate laialdaseks kasutuselevõtuks, sest bioteadustel ja -tehnoloogiatel on eeldusi kujundada 2040-2050. aastatel maailma majandusarengut.

Euroopa Liidu rohelepe ja laiemalt rohepöörde on viimaste aastakümnete üks ambitsioonikamaid poliitilisi ettevõtmisi, mis toob kaasa praeguse majandusmudeli ümbermõtlemise nii sisus kui ka vormis. Rohe-eesmärkide saavutamise üks eeldus on üleminek seniselt lineaarselt majandusmudelilt ringbiomajandusele. See tähendab, et võimalikult palju fossiilset tooret tuleb asendada biotoormega ning seda biotooret tuleb kasutada ja väärindada võimalikult kestlikult. Sellise muutuse

juhtimine eeldab pikaajalise, aastakümneid haarava visiooni seadmist, hoidmist ja elluviimist.

Strateegilist planeerimist ja avaliku poliitika kujundamist kirjeldavad praegusaja maailmas kaks vastandlikku suundumust. Ühelt poolt on äristrateegiate ja avaliku poliitika kujundamine muutunud viimastel kümnenditel järjest teadmispõhisemaks, kasvanud on uute andmeallikate tähtsus jne. Teiselt poolt on maailm kogenud viimastel aastatel erakordseid sündmusi. Ajaliselt kokku langenud majandustsükli lõpp ja Covid-19 pandeemiaga kaasnev üleilmne rahvatervisekriis, millele on lisandunud varasemast suurem poliitiline määramatus, on muutnud tulevikusuundade ettenägemise erakordselt keerukaks.

Deutsche Bank on kirjeldanud tänapäeva maailma kui segaduse ajastut, mida iseloomustavad terav vastandumine ning paljude varem laialdaselt aktsepteeritud arusaamade ja kokkulepete küsimärgi alla seadmine. Sellises maailmas võib seniste arengutrendide automaatne pikendamine järgmistele aastakümnetele osutuda suureks veaks (Reid *et al.* 2020). Ka Ameerika Ühendriikide Riiklik Julgeolekunõukogu on oma analüüsides rõhutanud, et maailma iseloomustab kasvavalt nn progressiparadoks (National Intelligence Council 2017). See tähendab,

et arengusuunad, mis on olnud meie edu alus, on nüüd muutunud tuleviku säilenohtuse vaatepunktist arengu võimalikeks takistusteks, ehk praegusaja maailmas ei tasu mitte midagi pidada enesestmõistetavaks. Sarnase arusaamani on jõutud inimkonna kestlikule arengule pühendunud teadusuuringute valdkonnas (Clark, Harley 2020).

Tulevikku vaadates suudame prognoosida, et aastaks 2050 kasvab maailma rahvastik ligikaudu 10 miljardi inimeseni ja näiteks Euroopas on ees rahvastiku vananemine. Siiski ei tea me lõpuni, kuidas mõjutab rahvaarvu kasv koosmõjus tehnoloogilise arenguga, muutuvate elustiilide ja eelistustega näiteks nõudlust erinevat tüüpi toidu (liha vs. taimne toit, mullapõhine vs. mullavaba toit) ning toodete (rõivastest ravimite ja eluasemeni) järele. Samuti ei ole ennustatav, milliseks kujunevad rahvusvahelised rände- ja kaubavood. Me küll näeme, et Lääne poliitiline eliit püüab hoida üleval kõrgelennulisi Pariisi kliimaeesmärke, aga me ei tea lõpuni, kui hästi suudetakse neid rahvusvahelisi kokkuleppeid Aasia (ennekõike Hiina ja India) mõjuvõimu kasvades koos hoida ning riikide poliitikates ellu viia.

Suure määramatuse ajajärkudel, kui paljud olulised tegurid on kiires muutumises, osutuvad pikemaajalised üksikasjalikud prognoosid üldjuhul väga ebatäpseks. Nüüdisaegsed arenguseire (*foresight*) meetodid ei püüa seetõttu järgnevate aastakümnete arengut võimalikult täpselt ennustada. Sellest tähtsamaks peetakse erinevate tulevikustsenaariumite kvalitatiivset analüüsi, sest see aitab poliitikakujundajatel, ettevõtjatel jt mõelda võimalikke tulevikusündmusi aegsasti läbi ning selle alusel kaaluda ka oma pikemaajalisi strateegilisi eesmärke ja tegevusplaanide (vt nt Kitsing 2021, Georgiou *et al.* 2008).

Eesti biomajanduse pikaajaliste arenguvõimaluste stsenaariumianalüüsis vaatleme maailma biomajanduse nelja arengusuunda. Neil on väga erinev dünaamika, ent nad kõik on – olenevalt

ühiskonna, keskkonna ja kliima, majanduse ja energeetika ning poliitilisest arengust maailmas – ühtviisi võimalikud.

Lähtume arusaamast, et pikemaajalist arengut mõjutavad peamised teadus- ja tehnoloogiatrendid sünnivad pigem tehnoloogiliselt arenenud suurriikides ning üleilmsetes innovatsioonivõrgustikes (vt nt Binz, Truffer 2017). Väikeriigi majanduse väljavaated sõltuvad seejuures ennekõike võimest konkureerida eksporditurgudel ja pidada sammu tehnoloogia eesliinil olevate riikidega. Turunõudluse kujundamisel mängivad omakorda kaalukat rolli laiemad ühiskondlikud, keskkonna ja kliimaga ning muude aspektidega seotud arengusuunad.

Analüüsime, milliseid võimalusi pakub Eesti biomajanduse arendamiseks avatum ning milliseid enesekeskm, piirkondlikuks muutunud majanduskeskkond. Juba praegu nähtavate biotehnoloogiarakenduste otsene majandusmõju võib McKinsey hinnangul ulatuda lähema 10–20 aasta jooksul 2–4 triljoni euroni aastas, mis on u 5 protsenti maailma SKPst (Chui *et al.* 2020). Arutleme sellega arvestades, kuidas võtta vastu biotehnoloogia revolutsioonilise arenguga seotud täiesti uusi tehnoloogilisi ja sotsiaal-majanduslikke võimalusi ning mida teha siis, kui bioteaduste ja tehnoloogiaga seotud uudsed võimalused ühel või teisel põhjusel ei realiseeru.

EESTI BIOMAJANDUSE STRUKTUUR JA KONKURENTSIVÕIME

Kõik majandustegevused ei ole lisandväärtuse loomise potentsiaalilt ega keskkonnamõjult kaugeltki ühesugused. Eesti biomajanduse stsenaariumianalüüsi keskne küsimus on seetõttu, millistele tegevusaladele oleks Eestil otstarbekam spetsialiseeruda selleks, et suurendada 2030.–2050. aastaks biomajanduse lisandväärtust. Seda otsekohest majandusarengu strateegia küsimust saadavad aga loodushoiu ja tasakaalustatud regionaalarengu laiemad kaalutlused, mis on Euroopa Liidu roheleppe raames

praeguseks põimunud kestliku konkurentsivõime, elurikkuse ning teistes esmapilgul vastandlikke väärtusi kandvates terminites ja prioriteetides.

Euroopa biomajanduse tegevuskavas on hinnatud Euroopa Liidu biomajanduse käibeks u kaks triljonit eurot aastas ja lisandväärtuseks u 621 miljardit eurot (European Commission 2018). Hilisemad analüüsid on pakkunud tertsiaarsektorit arvesse võttes Euroopa biomajanduse lisandväärtuse mahuks koguni 1,4 triljonit eurot (Kuosmanen *et al.* 2020). Biomajanduse lisandväärtusest luuakse ligikaudu kaks kolmandikku töötlevas tööstuses. Euroopa Liidu põllumajanduse lisandväärtus ulatus 2018. aastal 182 miljardi euronile ja metsanduse lisandväärtus 27 miljardi euronile.

ADDVAL-BIOECi uuringus kasutatud biomajanduse klassifikatsiooni alusel oli Eesti biomajanduse ettevõtete müügitulu 2017. aastal u 5 miljardit eurot (10% Eesti ettevõtete müügitulust) ja eksport 2,1 miljardit eurot (17% Eesti ettevõtete ekspordist). Eesti biomajanduse lisandväärtus ulatus 2017. aastal ühe miljardi euronile, mis on 11 protsenti Eesti ettevõtetes loodud lisandväärtusest. Eesti biomajanduse ettevõtetes töötas 2017. aastal 46 000 inimest ehk 12 protsenti hõivatutest. (Varblane 2021)

Metsa ja puidu ning põllumajanduse ja toiduainete väärtusahelates tegutsevad ettevõtted panustavad Eesti biomajanduse lisandväärtusesse suhteliselt võrdselt. Neis kahes peamises väärtusahelas sünnib kokku ligikaudu 90 protsenti Eesti biomajanduse lisandväärtusest:

- metsamajanduse ning puidu- ja paberitööstuse ettevõtete müügitulu moodustab umbes 50% biomajanduse ettevõtete müügitulust ning eksport umbes 60% biomajanduse ekspordist;
- põllumajandus ning toiduainete ja jookide tootmine moodustavad umbes 40% biomajanduse ettevõtete müügitulust ning umbes 25% biomajanduse ekspordist.

Klassikaline majandusmõte on

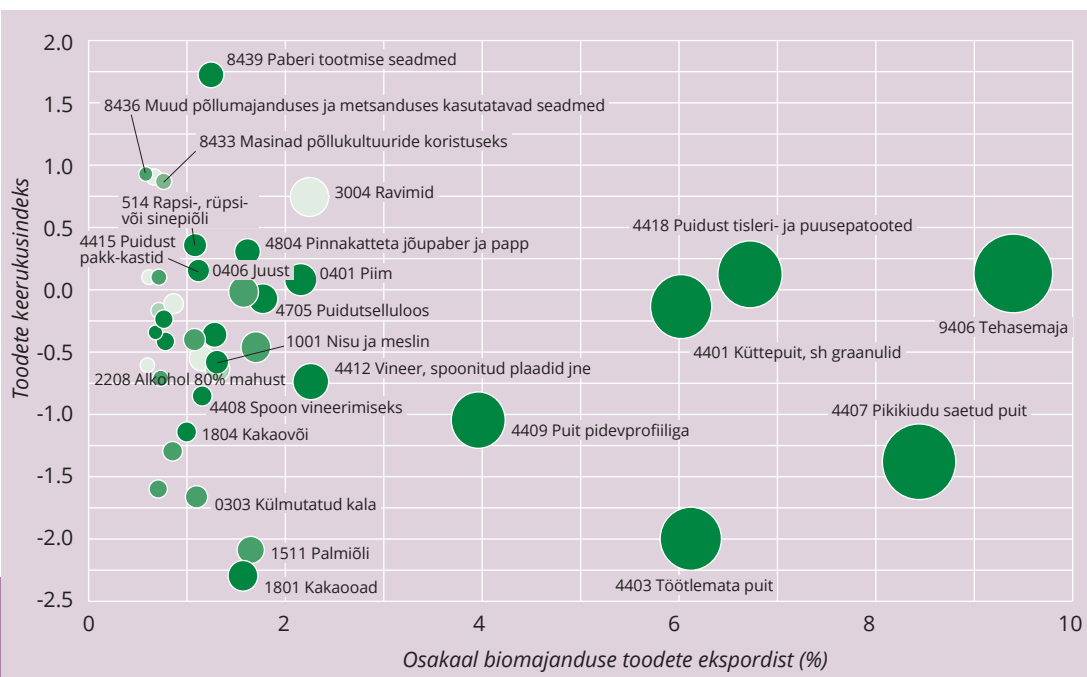
lähtunud alates Adam Smithi (1776) teosest „Rahvaste rikkus“ arusaamast, et kasvav kaubavahetus loob võimaluse järjest süvendatumalt spetsialiseeruda, mis omakorda toetab majanduse tootlikkuse kasvu. Tänapäevasest rahvusvahelise kaubavahetuse analüüsist ilmneb aga, et kõik majandustegevused ei ole oma panuselt majanduse konkurentsivõimesse ja elatustaseme kasvu ühesugused. Vaesed riigid spetsialiseeruvad lihttööjõu ja maakasutusintensiivsete kaupade pakumisele, ent rikkamad riigid kaupadele, mille pakumiseks on vaja arenenud taristut, institutsioone, kvalifitseeritud tööjõudu ja kapitali (Hidalgo *et al.* 2007).

Eesti puidu ja puittoodete toomise

Eesti biomajanduse väiksem konkurentsivõime on suuresti seletatav meie eksporttoodete vähesema keerukusega võrreldes Põhjamaadega.

ning toiduainete ja jookide tootmise tööjõu tootlikkus on küll võrreldav Läti või Leeduga, kuid jääb Soome, Rootsi, Hollandi jt arenenud tööstusriikide vastavast näitajast kaks-kolm korda maha. Eesti biomajanduse märksa väiksem konkurentsivõime on suures osas seletatav Eesti eksporttoodete vähesema keerukusega võrreldes Põhjamaadega.

Eesti biomajanduse suurima netoeksporti mahuga tooterühmad on tehase-majad (KN kaubagrupp 9406), puidust tislari- ja puusepatooted (4418), küttepuit (sh graanulid, 4401), pidevprofiiliga puit (4409), nisu ja meslin (1001), mööbel ja

JOONIS 1. Eesti biomajanduse olulisimate eksportkaupade keerukus

Märkus. Mida tugevam roheline toon, seda konkurentsivõimelisem on Eesti eksport (revealed comparative advantage, RCA) selles kaubarühmas.

Allikas: Harvard University, 2020; autorid.

mööbliosad (9403). Suurema netoekspordi mahuga toiduainetest saab veel esile tuua juustu ja kohupiima (0406) ning kontsentreerimata piima ja rõõsa koore (0401). Seejuures on tehasemajad ja puidust tislertooted, aga ka mööblikomponendid Eesti biomajanduse ekspordis olulised keskmise keerukusega tooted, mille puhul tasub otsida maailmas turuosa hoidmise ja suurendamise võimalusi (joonis 1).

Töötlemata puidu (4403), saematerjali (4407) jm vähekeerukate toodete eksport on seevastu Eesti majanduse ressursiefektiivsuse vaatest pigem raiskav. Toodete puhul, mille keerukusindeks on alla nulli, on põhiküsimus, kas neis tooterühmades on näha ette märkimisväärsed teaduslikke, tehnoloogilisi vm läbimurdeid või uudsete turunišside teket, mis võimaldaksid Eesti toodetel saavutada ainulaadse kvalitatiivse eelise. Juhul kui selliste uute

tehnoloogiate või turunišside leidmine ei ole tõenäoline, tuleks otsida võimalusi väärindada bioressurssi muudel viisidel. Samal ajal tasub otsida ühtlasi võimalusi sisenemiseks täiesti uutesse, suure tehnoloogiamahukuse ja lisandväärtusega tooterühmadesse, nagu seda on näiteks (bio)farmaatsiatooted ja puidu keemiline või biotehnoloogiline väärindamine.

Kokkuvõttes on vaja selleks, et teha Eesti biomajanduse praeguse struktuuri alusel uusi arenguhüppeid, ühelt poolt suurendada Eesti biomajanduse tehnoloogilist ja innovatsioonivõimekust ning teiselt poolt olla piisavalt säilenõtk, et kohaneda laiemate arengusuundadega rahvusvahelistes majandussuhetes. Järgnevas stsenaariumianalüüsis käsitleme Eesti võimalusi ja väljakutseid eeldatava biomajanduse üleilmse arengu raames.

KIIRESTI MUUTUV MAAILM

Rahvastik ja ühiskond

Maailma elanike arv kasvab 2050. aastaks ligikaudu 10 miljardi inimeseni, kusjuures pool maailma rahvastiku kasvust tuleb Aafrikast ja kolmandik Aasiast. Euroopa ja Ameerika rahvastik vananeb aga tööealiste arvu vähenemise tõttu kiiresti. 2050. aastaks on Eestis kõigest pool miljonit 24–64 aastast, mis teeb alla kahe tööealise iga vanemaelise kohta. (World Population Prospects 2019) Seniste rahvastikutrendide jätkumisel püsiks Harjumaa ja Tartumaa elanike arv ligikaudu praegusel tasemel; ülejäänud maakondade rahvaarv väheneks aga juba 2040. aastaks 20–25 protsendi võrra.

Maailma rahvaarvu suurenemise ja jätkuva linnastumisega kasvab toiduainete vajadus erinevatel hinnangutel 50% kuni 200% (Euroopa Parlament 2019, OECD 2020, Tyczewska 2018). Põllumajandusmaa pindala ei saa aga suureneda, kuna maailm vajab CO₂ sidumise ja kliima stabiilsuse huvides metsi. Maailma toiduainetega varustamine sõltub seega ennekõike põllumajanduse tootlikkuse kasvust ja toiduainete raiskamise vähendamisest läbivalgt kogu tarneahelas *talust taldrikule*.

Aasia kasvav linnastumine ja Euroopa rahvastiku vananemine toovad maa- piirkondades kaasa töökäte puuduse, millele lahenduseks võivad sõltuvat ühiskondlikest hoiakutest kujuneda soosivam suhtumine migratsiooni või investeeringud tehnoloogilisse arengusse, sh tehisintellekti ja robotikasse. Samas pole ka selge, kuidas mõjutab elanikkonna vananemine (nt Euroopas ja Eestis) ja sellega potentsiaalselt kaasnev kasvav ühiskonna multikultuursus inimeste eelistusi toidu, transpordi, energeetika jms osas.

Keskond ja kliima

Selleks, et piirata kliima soojenemist 1,5–2 kraadini, vajab maailm juba 2030. aastaks radikaalset kasvuhooonegaaside (neto)emissiooni vähenemist. Euroopa Liit on võtnud eesmärgiks muutuda 2050.

aastaks kliimaneutraalseks (Euroopa Komisjon 2019). Sarnaselt on ka Hiina seadnud sihiks muutuda 2060. aastaks süsinikuneutraalseks (EEAS 2020). Ka USA on uuesti Pariisi kliimaleppega liitunud. Kliimaeesmärkide saavutamiseks on aga vaja laiema ringi suure elanike arvuga riikide ja fossiilkütuste tootjate riikide koostööd, sh Indoneesia, Nigeeria, Lähis-Ida naftatootjad jne. Samavõrra olulised on ka muutused väljaspool energeetika-sektorit, nt tsemendi ja terase kasutamise vähendamine ja asendamine.

Kliimaeesmärkidest mitte vähem tähtsaks keskkonnavalaseks väljakutseks on bioloogilise mitmekesisuse ja elurikkuse säilitamine maailmas. Selgroogsete eri liikide populatsioon on maailmas viimase 40 aastaga vähenenud 68 protsenti; seda ennekõike maakasutuse muutuste (50%) ja üle ekspluateerimise (24%), võõrliikide ja haiguste (13%) tõttu. Troopiliste metsade pindala kiire vähenemine on olnud viimase sajandi jooksul maailma maaka-sutuse mustrite muutuse selgelt olulisim element. Umbes 60 protsenti varem troopi-liste metsadega kaetud maast kasutatakse loomaliha, soja ja palmiõli tootmiseks (Ritchie, Roser 2021).

Selles kontekstis nähakse põllu- ja metsamaa kõrval ühe olulise seni eriti Euroopas piisavalt kasutatust leidmata biomassi allikana ookeanide, merede, ranniku- ja siseveekogude süsteemi, mis katab umbes 75 protsenti Maa pinnast. Näiteks Euroopa Horisondi ookeanide mis-siooniga (Mission Starfish 2030) seatakse eesmärgiks madala toitelisuse astmega vesiviljelustoodete (nt vetikad, karbid, muud selgrootud) tarbimise kasvu Euroopa vetest ja meredest 70% aastaks 2030, mis omakorda tooks kaasa süsinikdioksiidi heite olulise vähendamise (European Commission 2020).

Praegu pole kaugeltki selge, kui kiirelt suudab maailma kliimamuutusi pidurdada ja milliseks kujuneb kliimamuutuste mõju erinevatele geograafilistele piirkondadele. Näiteks Eestis pikendab temperatuuri

tõus vegetatsiooniperioodi, kuid see ei pruugi tingimata mõjuda hästi biomassi kvaliteedile ja töötlemisele. Näiteks on metsa väljavedu soojemate ilmade ja pehmema pinnase korral raskendatud. Mis aga juhtub kliima soojenemisega seoses põllumuldade kvaliteedi ja toitainetega mullas? Kas looduskeskkonnas või ökosüsteemi toimimises tekib suuremaid ootamatuid muutusi, nt katastroofid, parasiitsete kahjurite või võõrliikide levik vms, mis muudavad oluliselt meie elamise ja majandamise tingimusi?

Majandus ja energiavarustus

Hiina majandus on ostujõu pariteeti arvestades juba praegu USA majandusest suurem ja mõõdub seniste majanduse kasvutempode jätkumise korral ka 2030. aastaks SKP nominaalmahult USAst. India mõõdub 2050. aastaks samuti SKP mahult USAst. Sisemiselt väga eriilmeline Aasia muutub seega sajandi keskpaigaks ülekaalukalt maailma võimsaimaks majanduspiirkonnaks, kus on nii teadmiste- ja tehnoloogiamahukaid kui ka suhteliselt tööjõu- ja ressursimahukamatele tegevustele spetsialiseeruvaid piirkondi.

USA energiainfo administratsiooni prognoosi kohaselt kasvab 2050. aastaks maailma energiatarbimine ligi 50 protsenti, McKinsey 2020 hinnangul võib see aga koguni kahekordistuda (Kahan 2019). Maailma senine CO₂ emissiooni kasv on olnud ennekõike seotud energiasektoriga, kuid energiasektoril on potentsiaal saada taastuvate energiaallikate kasutuselevõtu toel kiiresti süsinikuneutraalseks (D'Aprile 2020). Päikese- ja tuuleenergia pakkumine maailmas ületab juba 2024. aastaks söe või gaasi pakkumise. Päikeseenergia on seejuures muutumas kiire tehnoloogilise arengu tulemusena maailma ajaloo kõige odavamaks energialiigiks.

Biomass on seevastu maailma kasvava energiavajaduse katmiseks üsna ebaefektiivne allikas. Kogu maailma 2010. aasta biomassi toodanguga (puit, taimed, loomad jne) saaks 2050. aastal katta

ainult 20 protsenti globaalsest primaarenergia vajadusest. Biomassi on seetõttu otstarbekas kasutada energia tootmiseks vaid kaskaadkasutuse loogikas ja sellistel puhkudel, kus pole võimalik muid energiaallikaid kasutada või toorme madal kvaliteet ei võimalda sellest kestlikumaid tooteid valmistada.

Eesti puiduressurss väheneb raieküp-suse dünaamikatest tulenevalt praegusega võrreldes 2050. aastaks märkimisväärselt. Taimse biomassi, liha- ja piimatoodangul on samas potentsiaali kasvada. (Kers *et al.* 2020) Kuna veiseliha tootmine eeldab muude toiduainetega võrreldes oluliselt rohkem rohumaad ja toodab rohkem kasvuhoonegaase, siis poleks üllatav, kui rangemate kliima- ja keskkonnanõuete korral hoopis veiseliha tootmine ja tarbimine oluliselt väheneksid ning taimsest toormest toiduaineid tarbitaks rohkem. Vähesem loomaliha tootmine vabastaks omakorda rohumaad muudeks otstarveteks.

Praegu pole kaugeltki selge, milliseks kujuneb globaalne majandusarengu dünaamika süveneva ökoloogilise kriisi ja arenenud riikide niigi väga kõrge võla-koormuse tingimustes. Mil määral suudab Euroopa Liit oma tehnoloogia-, kliima-, majandus- ja regionaalarengu poliitikaid piisavalt harmoniseerida, vähendades seni piirkonniti väga ebaühtlast arengut? Kuidas integreerida Eesti ja Euroopa energiasüsteemid ja kuidas neid juhtida, kui tuule- ja päikeseenergiat toodetakse hajutatult ning elektrienergia osatähtsus energiatarbimises suureneb?

Teadus ja tehnoloogia

IT kiiret arengut on juba 1960. aastatest kirjeldatud Moore'i seadusega, mille kohaselt kahekordistub mikrokiihis sisalduvate transistorite arv iga kahe aastaga, samas kui arvuti hind langeb kaks korda. Inimgenoomi sekveneerimise maksumuse näitel on aga biotehnoloogia areng olnud viimasel paarikümnel aastal veelgi kiirem. Info- ja biotehnoloogiate

arengut iseloomustab seejuures vastastikune sümbioos (Callaway 2020; Tiits *et al.* 2005).

Üks biotehnoloogias viimastel aastatel sündinud olulisemaid läbimurdeid on CRISPR-Cas9 tehnoloogia, Emmanuelle Charpentier ja Jennifer Doudna pälvisid 2020. aastal Nobeli preemia keemia valdkonnas. CRISPR-Cas9 võimaldab suhteliselt lihtsasti muuta DNA järjestusi ja geenifunktsioone. Tulevasi biotehnoloogia edasiarendusi, mis avavad järgnevate kümnendite perspektiivis võimaluse elusorganismide „programmeerimiseks“, võib nende potentsiaalse majandusliku ja ühiskondliku mõju poolest paljuski võrrelda 1970. aastate alguses loodud esimeste Inteli mikroprotsessoritega, mis panid aluse tänapäevasele personaalarvutite ajastule.

Kiiresti arenevatel biotehnoloogia alastel võimekustel on märkimisväärne potentsiaal nii majandust kui ka ühiskonda laiemalt oluliselt muuta (Chui *et al.* 2020):

- ▶ tehnoloogiliselt oleks 60% maailma tootmissisenditest vaja toota biomassist, saades seejuures varasemast paremate omadustega ja keskkonnasõbralikumaid materjale;
- ▶ tehnoloogilised läbimurded muudavad seejuures erinevate biopõhiste toodete väljatöötamise senisest oluliselt kiiremaks ja täpsemaks, võimaldades muuhulgas arendada varasemast täpsemat personaalset meditsiini, kasutada taimede ja pinnase kohta kogutavat uut infot põllumajanduse tootlikkuse tõstmiseks või arendada geneetilistel testidel põhinevaid personaliseeritud toitumiskavasid vmt;
- ▶ kasvab võimekus inim- jm organismide modifitseerimiseks ja ümber programmeerimiseks – näiteks, et luua geneetiliselt modifitseeritud suurema saagikusega või ilmastikukindlamaid taimi, tõkestada vektorite kaudu levivate haiguste levikut vmt;
- ▶ samuti kasvab võimekus luua

bioloogiliste organismide ja arvutite vahele uusi liideseid – näiteks, et taastada kadunud nägemistaju vmt.

Juba nähtavate biotehnoloogia rakenduste otsene majanduslik mõju võib McKinsey hinnangul juba lähema 10–20 aasta perspektiivis ulatuda kahe kuni nelja triljoni euronii aastas (kuni 5% maailma SKPst). Teisisõnu, biotehnoloogial on potentsiaal muutuda üheks maailma majanduskasvu peamiseks mootoriks nii nagu info- ja kommunikatsioonitehnoloogiatega areng viimastel aastakümnetel.

Biorevolutsiooniga kaasnevad mitmed tehnoloogilised, majanduslikud, tervise- ja keskkonnariskid. Veel pole selge, milliste täiendavate rahvusvaheliste regulatsioonide vajaduse toovad kaasa uute biotehnoloogiarikaste toodete laialdase kasutuselevõttuga seotud riskid, kui soosivad on poliitikakujundajad biotehnoloogia laialdase arendamise ja kasutuselevõtu suhtes. Näiteks kas ja millises ajaraamis otsustab Euroopa Liit võtta geneetiliselt modifitseeritud organismide ja CRISPR-Cas9 tehnoloogia toiduainetel kasutamise suhtes soosivama seisukoha (Vt Ledford 2019).

Poliitika ja geopoliitiline tasakaal

Viimaste aastakümnete rahvusvahelist poliitikat on ennekõike iseloomustanud püüd järjest suuremale avatusele ja majandusvabadusele. Seda on saatnud Aasia majandusliku võimsuse kasv ning suurenev poliitiline rivaliteet USA ja Euroopaga. Revanšistlik Venemaa püüab majanduslike suurjõudude vahelist rivaliteeti ära kasutades suurendada oma mõjuvõimu. Globaalse majanduse haavatavust kogunud USA, Euroopa ja Hiina on püüdnud nii olulisemate majandussisendite kui ka tootmisvõimsuste tagamisel suurema strateegilise autonoomia poole.

Oleme sisenemas uude multipolaarsesse maailma, mille majanduselu ja ökoloogiliste probleemide lahendamise korda ning rahvusvahelisi suhteid iseloomustavaid reegleid on veel keeruline detailides ette

kujutada. Juhul kui USA, Hiina, Euroopa või ka globaalsetest kliimaeesmärkidest tugevasti mõjutatud fossiilseid kütuseid eksportivad riigid peaksid majandusliku ja geopoliitilise tasakaalu muutumisega seoses asuma ühepoolselt kaubavahetusele ja/või kapitali liikumisele piiranguid seadma, on küllalt tõenäoline, et kogu rahvusvaheline kaubavahetuse režiim muutub oluliselt. Suuremate regionaalsete kaubandusblokkide sees, sh Euroopas ja Aasias, võib säilida suhteliselt vaba

Biotehnoloogia- lahendused ja neid toetav taristu saavad energia- ja toidusüsteemi muutuste aluseks.

ärikeskkond, kuid kaubandusblokkide vahelistes majandussuhetes ei saa välistada piirangute ja poliitiliste riskide kasvu. Eeltoodu võib omakorda kaasa tuua vajaduse uuteks kokkulepeteks nii rahvusvahelises majandus- ja kliimakoostöös kui ka julgeolekuarhitektuuris.

Lähiaastatel on kindlasti väga oluline jälgida, milliseks kujuneb rohepöörde ja taastuvate energiaallikate kasutuselevõtu mõju riikide geopoliitilisele kaalukusele. Mil määral kandub USA ja Hiina majanduslik ja geopoliitiline vastasseis üle Euroopa Liidu ja Hiina majandussuhetesse? Milliseks kujunevad omavahelised suhted Euroopa, Hiina ja Venemaa kolmikus? Milliseks kujuneb multilateraalsete koostööorganisatsioonide kaal ja roll maailmas?

BIOMAJANDUSE ARENGU- STSENAARIUMID 2050. AASTANI Stsenaariumianalüüsi raamistik

Nii kliima, keskkonna kui ka majanduse tulevikuväljavaated sõltuvad suurel määral

riikide ja ettevõtete rühmade, aga ka põlvkondade omavahelisest koostöövalmidusest ja suutlikkusest kehtestada kõiki-dele osalistele kasulikke reegleid. Siinse stsenaariumianalüüsi üheks põhiteljeks on seetõttu valitud biomajanduse üleilmse avatuse – piirkondliku kogukonnastumise mõõde. Sellel teljel on üleilmse avatud koostöö alternatiiviks maailmajagudevaheline ja -sisene kasvav rivaliteet, mis toob kaasa kogukondlike vajaduste esiplaanile seadmise nii maailmajagude, Euroopa siseturu kui ka rahvusriikide tasemel.

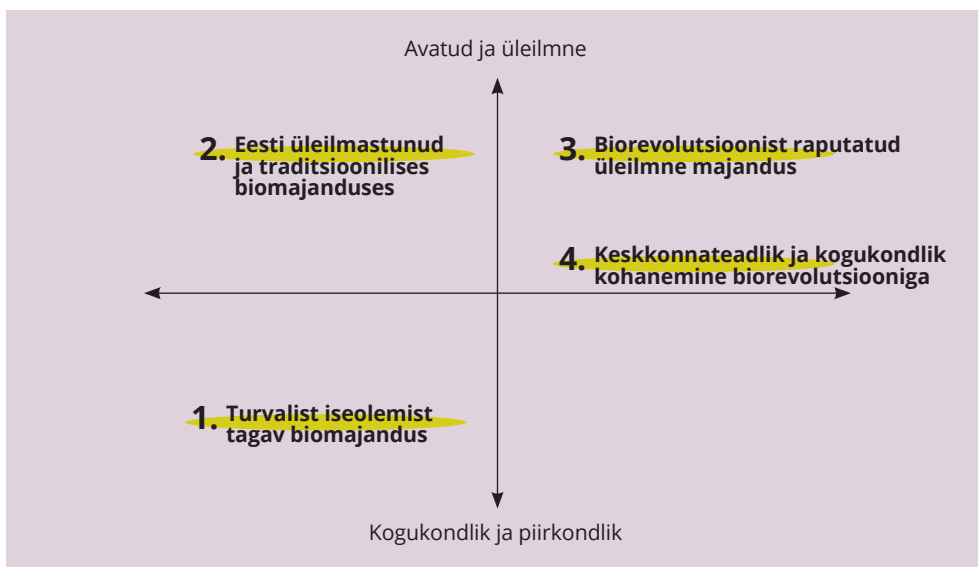
Maailmamajanduse arengut on alates 18. sajandi lõpus alguse saanud tööstus-revolutsioonist kandnud viis järjestikust tehnoloogilis-majanduslikku paradigmat. Igaihele neist on pannud aluse revolutsiooniliselt uued tehnoloogiad, sellel põhinev uus taristu, institutsioonid ja elustiilid.

Stsenaariumianalüüsi tehnoloogilise arengu teljel viitab biorevolutsioon arengusuunale, kus radikaalselt uued biotehnoloogialahendused ja neid toetav taristu saavad järgmise tehnoloogilis-majandusliku paradigma ning sotsio-tehniliste süsteemide (energiasüsteemi, toidusüsteemi jms) muutuste üheks keskseks aluseks. Biorevolutsioonile vastandub biotehnoloogia märksa rahulikum evolutsiooniline areng, kus majandus- ja elukeskkonda põhjapanevalt muutvaid biotehnoloogialahendusi tekib vähe või on nende kasutuselevõtt ühiskondlike hoiakute, õigusaktide, kokkulepetega vms tugevalt piiratud.

Neist kahest peamisest teljest moodustub stsenaariumianalüüsi maatriksi, millel vaatleme lähemalt nelja erinevat stsenaariumit (joonis 2).

1. stsenaarium. Turvalist iseolemist tagav biomajandus

Rahvusvaheline ebakindlus on toonud endaga kaasa üleilmastumise pidurdumise, maailma jagunemise piirkondlikeks blokkideks ning nendevahelise kasvava konkurentsi ja vastandumise. Vastastikuse

JOONIS 2. Eesti biomajanduse stsenaariumianalüüsi maatriks.

Allikas: autorid.

usalduse puudumine pärsib rahvusvahelist poliitilist, kliima- ja majanduskoostööd. Varasemale üleilmastumisajastule omase spetsialiseerumise ning kaupade ja teenuste rahvusvahelise vahetuse asemel on juhtimisotsustes kesksel kohal usaldamatus, ressursikonkurents, iseolemine ning ise hakkama saamine.

Sellises keskkonnas on pidurdunud ka rahvusvahelised investeeringud ning koostöö uute biotehnoloogiate ja biomajandustoodete arengu nimel. Pigem püütakse tulla toime olemasolevate võimete peenhäälestamise ja bioressursi tõhusama kasutamise abil, toetudes ringbiomajanduse põhimõtetele. Eesti biomassil põhinev biomajandus jääb pigem traditsiooniliseks Eesti siseturule või lähipiirkonna turgudele keskendunud tegevusalaks.

Soov tagada isevarustatuse võime sunnib hoidma laia tooteportfelli (sh toiduainete valdkonnas isegi laiendama), samal ajal kui majandustegevuse tõhus korraldus eeldaks spetsialiseerumist ja palju suuremat tootmismahutu. See toetab omakorda klassikalise maaelu (metsandus, põllumajandus) mitmekesisustumist ning

osaajaga töötamise kui elukorralduse kinnistumist. Kapitalimahukamatel aladel (nt puidu keemiline väärimine, piima väärimise uued suunad, (bio)farmaatsiatööstus, fossiilse toorme asendamine keemiatööstuses) tegutsema hakkamiseks napib nii kohalikku kui ka rahvusvahelist investeerimiskapitali.

Eesti biomajanduse keskne arengusuund on **kohaliku bioressursi kasutuse peenhäälestamine**. Eesti jätkab biomassi peamiselt loomse (toit ja sööt), mehhaanilise (puit) ja energeetilise (jäätmel, puit) väärimise teed. Sel alal aitavad protsesse tõhusamaks muuta (sh parem planeerimine, ressursside juhtimine) info- ja kommunikatsioonitehnoloogia (IKT) lahendused. Tööstuse ja tarneahelate digitaliseerimine ja imporditavate keskkonnasäästlike tehnoloogiate kasutuselevõtt on tootlikkuse kasvu põhiallikad.

2. stsenaarium. Eesti üleilmastunud ja traditsioonilises biomajanduses

Maailm on küll avatud koostööle ja kaubavahetusele, kuid liigub kliimaeesmärke toetava rohepöörde alal edasi eri kiirustel.

Osa riike on tugevas rajasõltuvuses kas fossiilkütuste ekspordist või muust suure keskkonnajalajäljega majandustegevustest ning ei leia sellega seotud probleemidele kiireid lahendusi. Majandus- ja keskkonnamärgide vahel habrast tasakaalu otsides kaldutakse eelistama majanduskasvu, lootes, et see toob omakorda lahendused keskkonna- ja ühiskondlikele katsumustele.

Euroopa on jõudnud tänu pika aja vältel keskkonna- ja energiatehnoloogiasse tehtud investeeringutele üheks põhiliseks rohepöörat toetavate tehnoloogiate arendajaks Aasia kõrval. 2030. aastaks on ilmne, et rohepöörde, puhas tehnoloogia (*cleantech*) ja IKT-lahendused panevad aluse järgmisele tehnoloogilis-majanduslikule paradigmale.

Eesti biomajanduse keskne arengusuund on **spetsialiseerumine keerukamatele (suurema lisandväärtusega) toodetele** ning digi- ja rohepöördega seotud investeeringute suunamine biomajanduse seniste olulisimate tegevusalade – toiduainete ja jookide ning puittoodete tootmise – konkurentsivõime hoidmise ja suurendamise. Eesti biomajanduse tegevusalade struktuuri ja liikumist suurema lisandväärtusega toodete poole mõjutavad ennekõike rahvusvahelise turunõudluse muutused ning Eesti tööstuse konkurentsivõime eksporditurgudel, sh võime kasvatada tootlikkust laialdaselt teadaolevate maaharimisviiside, bioressursi hankimise ja töötlemise tehnoloogiate raames.

Pikemaajalise strateegia keskne fookus on uute, keerukamate ja kohalikust toormest sõltumatute tegevusalade väljaarendamisel. Eestile pakuvad oma perifeerset logistilist asukohta arvestades erilist huvi biomajanduse sellised tegevusalad, kus on võimalik suhteliselt lihtsasti transportida nii importsisendeid kui ka eksporditoodangut. See tähendab Taani, Lirimaa ja teiste väikeriikide eeskujul eelkõige teadusmahuka biofarmaatsiatööstuse, suure lisandväärtusega biokeemia jmt arendamist.

Põhjamaade eeskujul pakub Eesti ettevõtjatele huvi ja on maailmas kasvamiseks oluline ka selliste ärimudelite arendamine, kus uue ettevõtmisega (nt puidust tehase-majade tootmine, toidu-biotehnoloogiasektor) seotud pädevus ja ekspordivõimekus töötatakse küll välja kohaliku toorme baasil Eestis, kuid äritegevuse edasiseks kasvatamiseks paigutatakse tehnoloogiad ja tootmisüksused peamise toorme ja/või põhiliste sihtturgude lähedusse.

3. stsenaarium. Oma koht biorevolutsioonist raputatud üleilmses majanduses

Covid-19 pandeemia suhteliselt kiire ja edukas lahendamine on võimendanud ühiskonnas usku teadusesse ja innovatsiooni ning andnud tõuke suuremahulistele investeeringutele bioteadustesse ja -tehnoloogiasse. Põhjapanevaid läbimurdeid bioteadustes ja tehnoloogias, mis avardavad inimkonna arusaama bioloogiast ning annavad võimaluse elusorganisme n-ö programmeerida, saab nende võimaliku majandusliku ja ühiskondliku mõju poolest võrrelda 1970. aastatel loodud esimeste Inteli mikroprotsessoritega, mis panid aluse tänapäevasele personaalarvutite ajastule.

Suurriikide kliimapöörde juhtfiguurid ning kliimamuutustega kohanemise riiklikud ja rahvusvahelised visioonid ja kokkulepped panevad suure rõhu tehnoloogiale ja innovatsioonile kui kliimamuutuste pidurdamise peamisele tööriistale. See kinnistab lootuse ja arusaama, et tehnoloogiline progress aitab üksteisest lahutada majanduskasvu ning kasvuhoonegaaside heidete kasvu ning inimkond suudab asuda otsustavalt rohelise majanduskasvu teele.

Uue tehnoloogiaga seotud uued ja põhiosas reguleerimata turud pakuvad ootamatuid ja vastuolulisi tehnoloogilisi lahendusi ja arenguvõimalusi, muu hulgas fossiilse toorme asendamiseks ja võitluses kliimamuutustega. Ebahütlane

tehnoloogiline ja majandusareng tekitab uusi, senisest erinevaid võitjaid ja mahajääjaid.

Eesti biomajanduse keskne arengusuund on biorevolutsioonist inspireeritud **uudsete tehnoloogiliste võimete ja toodete arendamine** ja võimalikult varajane kasutuselevõtt. Eesti ei suuda uute baastehnoloogiate arendamises võistelda suurriikidega. Biorevolutsiooni ulatuslikkuse tõttu on tehnoloogiline spetsialiseerumine keeruline. Eesti laiendab bioteadustesse tehtavate investeeringute, avatud ja väleda katsetamise abil oma biotehnoloogiaalast innovatsioonivõimekust. See loob eeldused uutes, kiiresti kasvavates tehnoloogia- ja majandusharudes tegutsemiseks, nt uudsete biotehnoloogia lahenduste arendamine (nt DNA sünteesimine, rakuvabrikud) või sisenemine uudsetesse biomaterjalide, terviseedendamise ja toidu tootmisega seotud tooterühmadesse.

4. stsenaarium. Keskkonnateadlik ja kogukondlik kohanemine biorevolutsiooniga

Üleilmne biorevolutsioon on toonud kaasa põhjapanevaid muutusi ühiskonna senises tehnoloogilises baasis. See võimaldab korraldada ümber sisuliselt kogu majanduse, sealhulgas asendada suurem osa fossiilsest toormest kestlikuma biotoor- mega selleks, et tulla toime kliimamuutustega ning säilitada bioloogiline mitmekesisus, samuti teha võimalikuks personaalne lähenemine toidule ja meditsiinile.

Samal ajal on aga seoses erakordsete loodusnähtuste sagenemisega maailmas ja põlvkondade vahetumisega ennekõike Euroopas ja ka Eestis tõusnud ühiskondlike väärtushinnangute seas avatuse ja üleilmsuse kõrval esile ka kestlikkuse, elurikkuse ja looduse väärtustamine. Selle tulemusena püütakse ohjata ka biorevolutsiooni levikut, hoides looduslikkust hinnas nii toiduainetootmisel kui ka biomassi enda kasvatamisel metsanduses, põllumajanduses ja vesiviljeluses.

Biorevolutsiooniga kaasnevate uute võimaluste kasutuselevõtu kese on eeskätt meditsiini-, materjali- ja energeetikasektoris. Toidusüsteemis ja looduskeskkonnas on ülekaalus kohalikkus, vastutus- tundlikkus, mahedus ja tervislikkus. Toidusüsteemis on biotehnoloogiliste läbimurrete kasutuselevõtu suhtes valdav pigem ühiskondlik ettevaatlikkus, ent leidub ka nišitooteid (nt laboris kultiveeritud liha, mullavaba vertikaalne põllumajandus linnades jms) ja on olemas nende üleilmne turg, sealhulgas metsanduse

Eestis tuleb arendada uudseid, biorevolutsioonist inspireeritud tehnoloogilisi võimeid ja tooteid ning võtta need kiirelt kasutusele.

ja toidusüsteemi jääkide ja kaassaaduste kasutamine muudes sektorites.

Eesti biomajanduse keskseks arengusuunaks on fookustatud **panustamine nii biotehnoloogia kui ka infotehnoloogia arengusse**, et kiirendada fossiilse toorme ja materjalide asendamist biopõhiste lahendustega ning tõhustada kohaliku biomassi kestlikku kasutamist, sh ökosüsteemide hoidmist. Infotehnoloogia kompetentside baasil töötatakse välja lahendusi kogukondlike toidu- ja energiasüsteemide tõhususe ja kestlikkuse tagamiseks.

EESTI STRATEEGILISED VÕIMALUSED

Arengustsenaariumite analüüsis on kirjeldatud nelja suunda, kuhu Eesti biomajandus võib sõltuvalt väliskeskkonnast eelolevatel kümnenditel liikuda. Samas ei tea me veel praegu, kui kiireks

	1. Turvalist iseolemist tagav biomajandus	2. Eesti üleil- mastunud ja traditsioonilises biomajanduses	3. Biorevolut- sioonist raputatud üleilmne majandus	4. Keskkonnateadlik ja kogukondlik kohanemine biorevolutsiooniga
Väliskesk- konna peamised mõjutegurid	Üleilmne eba- kindlus: vajadus tagada isevarus- tatus olulisimate toodetega	Avatud kaubava- hetus ja kapitali liikumine aitab leida üleilmses tööstuses parema koha	Muutuvad biomassi kasutamise tavad, tekivad uued bioma- janduse valdkonnad	Euroopa otsib uudse biotehnoloogia rakendamise ja traditsiooniliste öko- ja toidusüsteemide hoidmise tasakaalu
Eesti bio- majanduse spetsialiseeru- mine	Senine spet- sialiseerumine jätkub, sh toiduga ise- varustus ja puidu laialdane kasutamine ehituses kohaliku ja juhitava energiaallikana	Eesti eksport liigub toidu ja puidu väärtusahelates edasi keerukama- tele toodetele, sh puidu keemilisse töötlemisse. Uus tegevus- suund: (bio) farmaatsiatooted	Eesti otsib võimalusi tegutseda uutes, nt biomaterjalide, terviseenduse ja toiduainete tooterühmades	Biotehnoloogiliselt loodud uudsete materjalide tootmise kõrval traditsiooniline toidutootmine ja kogukondlikud ärimudelid
Eesti bio- majanduse keskne arenguloogika lisandväärtu- se suurenda- miseks	Infotehnoloogia lahendused isevarustatuse suurendamiseks bioressursi kaskaadkasutuse ja ringmajanduse toetamise kaudu	Suuremahulised investeeringud võimalikult heasse tehnoloogiasse ja vähe väärindatud toorme (teravili, piim, puit ja rohu- maad) paremasse kasutamisse	Uudsed biotehno- loogialahendused (rakuvabrikud, DNA süntees) ja neil põhinevad biotooted	Valikuline biore- volutsioon: mater- jalid, energeetika. Andmepõhised lahendused traditsioo- nilise toidutootmise ja kogukondliku elustiili toetuseks
Biomajan- duse panus sotsiaal-ma- janduslikku arengusse	Biomajanduse osakaal ettevõt- lussektoris püsib 10% tasemel. Tööjõu toot- likkus endiselt kaks-kolm korda väiksem Põhjamaade näitajast	Eesti bioma- janduse tööjõu tootlikkus jõuab tasemele 3/4 Põhjamaade omast. Biomajandus annab kuni 15% ettevõtlussektori lisandväärtusest	Biomajanduse lisandväärtus ulatub uute, biotehno- loogiamahukate majandusharude mõjul 20–25%-ni ettevõtlussektori lisandväärtusest. Eesti tööjõu tootlikkus on Põhjamaadega võrreldaval tasemel	
Biomajanduse ja maaku- tuse panus keskkonna- ja kliimaees- märkide saavutamisse	Metsastamine ja pikaajalise kasutusega puittootete (sh puittehitiste) toot- mise osakaalu kasv toetab CO ₂ sidumist	Keerukamatele toodetele ja tegevusaladele spetsialiseerumine võimaldab vabaneda suure keskkonnajalajäl- jega tegevustest	Uute toiduainete tõttu veisekasvatuse väiksem maht – vähem kasvuhoo- negaaside heiteid, rohumaad vabane- vad väärindamiseks, metsastamiseks jm	Keskkonnateadlik osalemine biore- volutsioonis täidab korraga majandus- ja keskkonnaeesmärke

TABEL 1. Eesti biomajanduse arengustsenaariumid 2030–2050.

Allikas: autorid

osutub biotehnoloogia kasutuselevõtt ning milliseks kujunevad eelolevatel kümnenditel maailmas kliimaneutraalsuse, elurikkuse säilitamise ja majanduskokkulepped. Seetõttu poleks õige püüda siinkohal otsustada, millise stsenaariumi teostumist me ennekõike eelistaksime. Stsenaariumite eesmärk on luua strateegilist planeerimist toetav tõenäolisi üleilmseid trende süstematiseeriv raamistik, mis aitab Eesti biomajandusel tulla säilenõtkelt toime väga erinevates maailmades. Selline käsitus aitab tagada, et lähiajal maakasutuses, tehnoloogilistes investeeringutes, keskkonnaregulatsioonides jms tehtavad valikud ei piira võimetekohast edenemist. Biorevolutsiooni realiseerudes võime leida mitmete praegustele parimatele biomassi kasutamise tehnoloogiatele ja biomassi kasutamise väärtusahelatele nii keskkonnanohiu kui ka majanduse vaates paremaid alternatiive.

Tabel 1 võtab stsenaariumite alusel kokku Eesti biomajanduse lisandväärtuse suurendamise põhivõimalused. Analüüsides Eesti biomajanduse oodatavat panust sotsiaal-majanduslikku arengusse, lähtume sellest, kui tõenäoline on selles stsenaariumis Eesti tegutsema asumine uutes, keerukamate toodete rühmades, sh puidu keemilise töötlemise, biofarmaatsiatoodete ning taimsel toormel põhinevate uute toiduainete ja materjalide, samuti biomajandust toetavate IKT-lahenduste valdkonnas. Peale selle tõstame stsenaariumite alusel esile keskkonna- ja kliimaeesmärkide saavutamisega seotud kesksed aspektid.

Need neli stsenaariumit erinevad üksteisest väliskeskkonna poolest, milles Eesti teeb oma biomajanduse arendamise valikuid. Igal stsenaariumil on ühtlasi täiesti oma keskne arenguloogika ning kõik need toovad kaasa maakasutuse, lisandväärtuse kasvu ja teiste näitajate osas väga erinevad tulemused.

Järgnevalt nimetame peamised strateegilised läbilöögisuunad, mis võimaldavad

Eesti biomajandusel edukalt areneda mistahes oludes.

I. Spetsialiseerumine keerukamatele majandustegevustele ja sõltuvuse vähendamine kohalikust toormest

Tõsta keerukamate toodete osakaalu ekspordis

Selleks et Eesti tööjõu tootlikkus ja elatustase läheneksid Põhjamaade või Saksamaa omale, peab tuntavalt kasvama keerukamate toodete osakaal Eesti ekspordis, sh biomajanduses. Eesti biomajanduse kontekstis on selleks eeldatavasti vajalikud miljarditesse eurodesse ulatuvad investeeringud puidu keemilise töötlemisse, biofarmaatsiatööstusse, biomajandust toetavatesse IKT-lahendustesse ja masinatesse.

Edukas tegutsema asumine ressursi- ja tööjõumahukatel tegevusaladel, näiteks tekstiili- ja rõivatööstuses, on seevastu Eesti elatustaseme oodatavat tõusu arvestades järjest vähem tõenäoline. Kliimaeesmärgid ning ressursikonkurents puidu keemilise ja biotehnoloogilise töötlemise alal eeldatavasti kahandavad samuti puidu kasutamist elektri- ja soojusenergia tootmiseks.

Puidu keemilise töötlemise või biofarmaatsiatööstuse arendamine on väga kapitalimahukas: sedalaadi investeeringute maht on suurusjärgus 1 miljard eurot projekti kohta. Soome ja Rootsi näitel ei rahasta ettevõtted selliseid projekte enamasti mitte üksinda oma vabadest vahenditest, vaid kaasavad rahvusvahelisi pankade sündikaate, riiklikke ekspordi krediteerimise fonde jt osalisi (vt nt Metsa Group 2021).

Eesti majanduse struktuurimuutuste kiirendamiseks ja uutele turgudele juurdepääsu loomiseks on samamoodi ülitähtsal kohal välismaiste otseinvesteeringute proaktiivne kaasamine nii Lääne-Euroopast, USAst kui ka kiiresti arenevast Aasiast. Koos tootmismahu ja toodete keerukuse suurenemisega peab ühtlasi vähenema sõltuvus kohalikust toormest. See võib olenevalt tegevusalast tähendada

nii imporditud toorme ja komponentide osatähtsuse kasvu kui ka tootmise paigutamist Eestist väljapoole, toorme ja/või peamiste sihtturgude lähedusse.

Arendada spetsialiseeritud tarnijaid

Biomajanduse arengut toetavate spetsialiseeritud tarnijate (sh IKT ja elektroonika, masinad, keemiatooted, biotehnoloogia vahetooted ja tehnoloogiad) arendamine on üleilmastunud majanduses isegi paremate tulevikuväljavaadetega kui biomassi vahetu väärindamine.

Toiduainetootmine, puidu töötlemine ja muud biomajanduse traditsioonilised valdkonnad ei arenda mitte ise tehnoloogiat, vaid sõltuvad suurel määral spetsialiseeritud tarnijate arendatavast tehnoloogiast ja sisseadest. Selliste toetavate ettevõtete kohalolek annab toidu- ja puittoodete tootjatele muu hulgas suure konkurentsieelise. Neil tehnoloogiamahukatel tegevusaladel on äritegevus harilikult lihtsamini laiendatav ja suurema tootlikkusega.

Biomajanduse arengu toetamisega seotud tehnoloogilisi konkurentsieeliseid tasub esmajärjekorras otsida kiiresti arenevatest pilvarvutuse, masinõppe ja tehisintellekti valdkondadest. Need on madalama sisenemisbarjääri ja suure potentsiaaliga alad, kus Eesti ettevõtetel on võimalik iseseisvalt edu saavutada.

Spetsialiseeritud toiduainetootmise ja puidutöötlemisseadmete tootmist jmt iseloomustavad teisalt järjest aeglasem tehnoloogiline areng ning kasvav mastaa-bimahukus. Sellistesse väljakujunenud valdkondadesse sisenejatel on kasulik mõelda välisinvesteeringute kaasamisele ning liitumistele ja ülevõtmistele.

II. Biorevolutsioon ja osalemine tärkava uue majanduse eesliinil
Mujal loodud tehnoloogiate kasutuselevõtt
Eesti teadus ja kõrgharidus peavad absoluutse miinimumina järgima bioteaduste ja tehnoloogiate eesliinil toimuvat ning arendama võimeid, mis

lubavad mujal loodud tehnoloogiaid kiirelt kasutusele võtta, testida ja edasi arendada. Eesti biotehnoloogia sektori võimalikule tööjõuvajadusele hinnangu andmiseks on asjakohane võrdlus praeguse IKT sektoriga. Seal töötab ligikaudu 30 000 inimest, kelle loova tegevuse tulemusena on sündinud rohkem kui üks miljardi eurose turuväärtusega ettevõtte.

Tärkava uue biotehnoloogiama huka majanduse ülesehitamiseks on tööjõu pakkumise suurendamise kõrval vaja tagada rakendusuringute rahastamine. Lisaks on tarvilik riskikapitali kättesaadavus end juba tõestavatele kodu- ja välismaistele iduettevõtetele, kes on valmis paigutama arvestatava osa oma tegevusest Eestisse. Biotehnoloogia teadus- ja kapitalimahukus on aga IKT sektorist märkimisväärselt suurem.

Strateegiline partnerlus

Mahukamate teadus- ja tehnoloogiainvesteeringute jaoks tuleb Eestil otsida strateegilist partnerlust tehnoloogia eesliinil olevate riikidega. Piiratud ressursid ei võimalda väikeriikidel konkureerida suurriikidega teadus- ja arendustegevuses, mis on vajalik biorevolutsioonile alust panevate baastehnoloogiate arendamiseks. Kuna varajase faasi investeeringud biorevolutsiooniga seotud uutesse baastehnoloogiatesse on Eesti ja ka Põhjamaade ettevõtete jaoks kaugelt liiga riskantsed, on omal kohal riskide jagamine riigiga.

Singapuri biotehnoloogiastrateegia näitel eeldab isegi välisinvesteeringupõhise biotehnoloogiastrateegia kasutamine avaliku ja erasektori üksteist täiendavaid investeeringuid, mille maht ulatub kümnekonna aasta jooksul miljarditesse eurodesse (vt nt Finegold *et al.* 2004).

III. Avatud ja usaldusväärne rahvusvaheline majanduskeskkond
Koostöö edendamine Läänemere regioonis
Eestile on toimiva koostöö hoidmine ja arendamine Põhjamaade ja Saksamaa, Poola ja Baltimaadega nii vastastikuse turgudele juurdepääsu tagamise, (bio)

majanduse varustuskindluse kui ka energiaturvalisuse ja investeringute kaitse vaates hädavajalik. See tagab Eesti ettevõtetele juurdepääsu arvestatava suurusega turule ning võimaluse importida neid biomajanduse tooteid või tehnoloogiaid, mida pole ise kodumaal toota võimalik või otstarbekas.

Seista Eesti huvide eest

Eestile on äärmiselt tähtis rääkida Euroopa Liidu ja rahvusvaheliste organisatsioonide kaudu aktiivselt kaasa kliimaeesmärke, biotehnoloogiat ja (bio)majandust puudutavate rahvusvaheliste kokkulepete, standardite ja arengusuundade kujundamises. Euroopa riigid on hoidnud biotehnoloogia kasutuselevõtul seni paljudest

suurriikidest märksa konservatiivsemat joont ning Euroopa püüab ka rohepöördega seoses positsioneerida end eestvedaja rolli. Samas kulgeb paljude valdkondade areng Euroopas ja maailmas Eestist sõltumatult. See loob keskkonna, kus Eesti peaks olema valmis võtma täiesti uudsed tehnoloogiad kiiresti kasutusele näiteks tervishoius, toiduaine- ja nüüdisaegsete biomaterjalide tootmises.

Käesolev artikkel põhineb Eesti Teadusagentuuri ja Euroopa Regionaalarengu Fondi kaasrahastatud projekti ADDVAL-BIOEC käigus valminud aruandel Tiits et al. 2021. Artikli valmimist on toetanud Horisont 2020 projekt TalTech Industrial ning Eesti Teadusfondi projektid PRG1573 ja PRG346.

KASUTATUD ALLIKAD

- BINZ, C., TRUFFER, B. (2017). Global Innovation Systems – A Conceptual Framework for Innovation Dynamics in Transnational Contexts. – Research Policy, 46, 7, 1284–1298. DOI: 10.1016/j.respol.2017.05.012.
- CALLAWAY, E. (2020). It will Change Everything: Deep Mind's AI Makes Gigantic Leap in Solving Protein Structures. – Nature. DOI: 10.1038/d41586-020-03348-4.
- CHUI, M., EVERS, M., MANYIKA, J., ZHENG, A., NISBET, T. (2020). The Bio Revolution: Innovations Transforming Economies, Societies, and Our Lives. McKinsey Global Institute. – <https://mck.co/3pZxXlw>.
- CLARK, W., HARLEY, A. (2020). Sustainability Science: Towards a Synthesis. – Annual Review of Environment and Resources, 45, 331–386. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-012420-043621>.
- D'APRILE, P., ENGEL, H., HELMCKE, S., HIERONIMUS, S., NAUCLÉR, T., PINNER, D., van GENDT, G., WALTER, D., WITTEVEEN, M. (2020). How the European Union could Achieve Net-zero Emissions at Net-zero Cost. McKinsey Global Institute. – <https://mck.co/3or4OOn>.
- BORRELL, J. (2020). China Carbon Neutrality in 2060: A Possible Game Changer for Climate. European Union External Action. – <https://bit.ly/37dE8YJ>.
- EUROOPA KOMISJON. (2019). Euroopa roheline kokkulepe. COM(2019) 640 final. Brüssel. – <https://bit.ly/3lwBHKp>.
- EUROPEAN COMMISSION. (2018). Bioeconomy: The European Way to Use Our National Resources. – <https://bit.ly/3dLKYul>.
- EUROPEAN COMMISSION. (2020). Mission Starfish 2030. Restore Our Ocean and Waters. – https://ec.europa.eu/info/publications/mission-starfish-2030-restore-our-ocean-and-waters_en.
- KIROVA, M., MONTANARI, F., FERREIRA, I., PESCE, M., ALBUQUERQUE, J. D., MONTFORT, C., NEIRYNCK, R., MORONI, J., TRAON, D., PERRIN, M., ECHARRI, J., ARCOS PUJADES, A., LOPEZ MONTESINOS, E., PELAYO, E. (2019). Megatrends in the Agri-food Sector: Global Overview and Possible Policy Response from an EU Perspective. Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels. – <https://bit.ly/38YeVEj>.
- FINEGOLD, D., WONG, P. K., CHEAH, T-C. (2004). Adapting a Foreign Direct Investment Strategy to the Knowledge Economy: The Case of Singapore's Emerging Biotechnology Cluster. – European Planning Studies, 12, 7, 921–941. DOI: 10.1080/0965431042000267830.
- GEORGHIOU, L. (ed.). (2008). The Handbook of Technology Foresight: Concepts and Practice. Massachusetts: Edward Elgar Publishing.
- HARVARD UNIVERSITY. (2020). Atlas of Economic Complexity. – <https://atlas.cid.harvard.edu/>.
- HIDALGO, C. A. KLINGER, B., BARABÁSI, A-L., HAUSMANN, R. (2007). The Product Space Conditions the Development of Nation. – Science, 317(5837), 482–487. DOI: doi.org/10.1126/science.1144581.
- KAHAN, A. (2019). EIA Projects Nearly 50% Increase in World Energy Usage by 2050, led by growth in Asia.

The U.S. Energy Information Administration. – <https://bit.ly/3y59Y8g>

KERS, J. et al. (2020). Eesti biomajanduse pikaajalised bioressursi potentsiaali prognoosid: 2030 ja 2050, ADDVAL-BIOEC uuringu tööpaketi 2.1 vaheanalüüs. Tallinn, Tartu.

KITSING, M. (2021). The Political Economy of Digital Ecosystems: Scenario Planning for Alternative Futures. Oxon: Routledge.

KUOSMANEN, T., KOUSMANEN, N., EL'MELIGI, A., RONZON, T., GURRIA, P., IOST, S., M'BAREK, R. (2020). How Big Is the Bioeconomy? Reflections from an Economic Perspective. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

LEDFORD, H. (2019). CRISPR Conundrum: Strict European Court Ruling Leaves Food-testing Labs Without a Plan. – Nature, 572(15). DOI: 10.1038/d41586-019-02162-x.

METSÄ GROUP. (2021). Metsä Group Builds a New Bioproduct Mill in Kemi, Finland. – <https://bit.ly/3oLpzb3>.

NATIONAL INTELLIGENCE COUNCIL. (2017). Global Trends: Paradox of Progress. – <https://www.dni.gov/index.php/global-trends-home>.

OECD. (2020). OECD-FAO Agricultural Outlook 2020–2029. Paris/FAO, Rome: OECD Publishing. DOI: 10.1787/1112c23b-ne.

RITCHIE, H., ROSER, M. (2021). Forests and Deforestation. – Our World in Data. – <https://bit.ly/2TjzReg>.

REID, J., BURNS, N., TEMPLEMAN, L., ALLEN, H., NAGALINGHAM, K. (2020). The Age of Disorder – Long-Term Asset Return Study. London: Deutsche Bank.

SMITH, A. (1776). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London: Methuen & Co Ltd.

TIITS, M. et al. (2021). Eesti biomajanduse arengustsenaariumid 2030–2050, Uuringu „ADDVAL-BIOEC“ tööpakettide 2.3 ja 2.4 vahearuanne. Tallinn, Tartu. – www.taltech.ee/biomajandus.

TIITS, M., KATTEL, R., KALVET, T. (2005). Made in Estonia. Balti Uuringute Instituut: Tartu.

TYCZEWSKA, A., WOŹNIAK, E., GRACZ, J., KUCZYŃSKI, J., TWARDOWSKI, T. (2018). Towards Food Security: Current State and Future Prospects of Agrobiotechnology. – Trends in Biotechnology, 36, 12, 1219–1229. DOI: 10.1016/j.tibtech.2018.07.008.

VARBLANE, U., LEES, K., VARBLANE, U. (2021). Eesti biomajanduse väärtusahelate kvantitatiivne analüüs. ADDVAL-BIOEC uuringu tööpaketi 1.2 vaheanalüüs. Tallinn, Tartu: Tallinna Tehnikaülikool, Tartu Ülikool, Eesti Maaülikool.

WORLD POPULATION PROSPECTS. (2019). Online Edition, United Nations. – <https://population.un.org/wpp/>.

Noortekeskne lähenemine ja selle rakendamise mudel N-TELG¹

ANDU RÄMMER
Tartu Ülikooli Narva kolledži
noorteuuringute kaasprofessor

MARIA ŽURAVLJOVA
Tartu Ülikooli Narva kolledži
noorsootöö nooremlektor,
noorsootöö programmijuht

ANNE KIVIMÄE
Tartu Ülikooli Narva kolledži
noorsootöö õpetaja

KAUR KÕTSI
Tartu Ülikooli Narva kolledži
noorsootöö nooremlektor

Mudeli N-TELG rakendamine toetab noorte toimevõimet ja parandab noori puudutavate otsustuste kvaliteeti, ning lisaks noorsootööle on see käsitus kasutatav ka laiemate eesmärkide saavutamiseks.

Noorte usaldus riigi vastu on üks peamisi näitajaid, mida OECD kasutab hindamaks riikide tegutsemise asjakohasust noorte toetamisel – mida kõrgem on usaldus, seda suurem on seos noore põlvkonnaga; mida

¹ Eelretsenseeritud artikkel.

tugevam on seos, seda tõhusamad, toimepidavamad ja legitiimsemad on riiklikud institutsioonid (OECD 2020, 25). Ka Eesti on määratlenud 2021. aastal heakskiidetud noortevaldkonna arengukava üldeesmärgi saavutamise mõõdikuks noorte usalduse riigi vastu (Haridus- ja Teadusministeerium 2021). Usaldus riigi ja selle institutsioonide vastu on aga seotud kogemusega, mida noor inimene mitmesuguste institutsioonide ja nende pakutavate tegevuste ja teenustega kokku puutudes saab: kas need tegevused ja teenused sobivad noorele ja kas nad on noore jaoks tulemuslikud.

Mitmeid aastaid on noortele pakutavate

võimaluste ja teenuste kirjeldamiseks kasutatud mõisteid nagu noortesõbralik (*youth friendly*), noortele suunatud (*youth-focused*), noortekeskne (*youth centered*), noorte vajadustele vastav (*youth responsive*). Sageli on selliste mõistetega püütud kirjeldada noortele vajalikke ja sobivaid tegevuse vorme ja nende kvaliteeti. Ka Eesti noortevaldkonna arengukavas aastateks 2021–2035 on esile tõstetud, et oluline on arvestada noortega ning edendada noortekeskset lähenemist läbivalt kõigis poliitikavaldkondades, noortevaldkonna teenused on noortekeskset ning noortele kujundatud, korraldatud ja noortevaldkonna väärtusi kandvad teenused, mis põhinevad koostöö saavutamisel teiste valdkondadega (Haridus- ja Teadusministeerium 2021, 8), samuti on arengukava rakendamiseks plaanis järjepidev noortekeskse poliitika kujundamise hindamine (*ibid.*, 20). Siiski ei ole mõiste „noortekeskne“ ega „noortekeskne lähenemine“ üheselt mõtestatud noortele osutatavate teenuste või pakutavate tegevuste kontekstis. Samuti ei ole tuvastatud ega ka loodud instrumente, mis aitaks ühel noorega töötaval spetsialistil – mistahes valdkonnas – teha oma tööd noortekesksemalt.

Sellisel taustal alustas Tartu Ülikooli Narva kolledži noorsootöö õppejõudude uurimisrühm 2020. aastal teadus- ja arendusprojekti, mille eesmärgiks sai noortekeskse lähenemise mõtestamine ja sellel baseeruva mudeli loomine, mis aitaks noortest lähtuvat lähenemist praktikas paremini rakendada. Projekti toetajad olid Haridus- ja Teadusministeerium, Haridus- ja Noorteamet ja Euroopa Sotsiaalfond. Käesolevas artiklis on esitatud ülevaade projekti raames valminud noortekeskse lähenemise kontseptsioonist ja selle põhjal väljatöötatud rakenduslikust mudelist N-TELG.

NOORTEKESKSUS RAHVUSVAHELISES TEADUSKIRJANDUSES

Noortekeskne lähenemine ei ole küll teaduskirjanduses üheselt defineeritud,

kuid rahvusvahelise kirjanduse põhjal on võimalik tõsta esile, et selle lähtekohaks on arusaam, et noor on juba noorena isiksus, kel on omad õigused ja kes on oma elus muutuste agent – aktiivne teda puudutavaid otsuseid mõjutav osapool.

Noorsoouuringute kujunemist Ida-Euroopas uurinud Helena Helve, Carmen Leccardi ja Siyka Kovacheva (2020/2005) märgivad, et peale 1950. aastatel sotsialismimaades alanud liberaliseerumist hakati noori kujutama juhtiva kommunismiehitaja rollis, kuna arvati, et nad on kapitalistlikus ühiskonnas elamise kogemustest vähem rikutud kui vanemad põlvkonnad. Taru ja ta kaasautorid (2015) täpsustavad, et noori käsitleti nõukogude ideoloogias siiski mitte iseseisvate subjektide, vaid juba maast madalast poliitika sihtmärgiks olevate objektidena. Pärast nõukogude aega kommunistlik ideoloogia taandus ja võeti kurss noorte kujundamisele aktiivseteks ja läbimõeldud otsuseid tegevateks ühiskonnaliikmeteks. Sellise käsitluse puudujääke on rahvusvaheliselt järjest rohkem teadvustatud. Vaade noortele kui kodanikele, ühiskonnaliikmetele millalgi *tulevikus* (kui nad on täiskasvanuks saanud) ja keskendumine nende arendamisele, kujundamisele toob kaasa negatiivse vaate noortele (justkui neil oleks midagi puudu täisväärtuslikkusest). See fokuseerib tähelepanu puudustele ning jätab kõrvale noorte agentsuse – vaate noortele kui iseenda ja ühiskonna elus olulistele loojatele, arendajatele ning muutuste agentidele (Corney 2014, 27). Mitmed uurijad on analüüsinud noorte kui isiksuste enesekindluse, iseseisva toimetuleku ja oma elu väärtustamise suurenemist ja selle tuge noorte tajule oma elu teadlike suunajatena ning noorte heaolule ja vaimsele tervisele (Christens, Peterson, 2012; Collura *et al.* 2019; Lorimer *et al.* 2020; Muukkonen, Tulensalo 2004; Williamson, 2018). Williamson (2018) on töötutele noortele keskendudes ilmekalt formuleerinud tänapäevase vaatenurga, mis sobib kasutamiseks ka kõikide noorte

kohta: „Noored töötud ei ole tühjad laevad, keda peaks varustama oskuste ja pädevustega tööalase konkurentsivõime loomiseks (veidral moel mõnikord töökoh-tade jaoks, mida pole olemas). Nad on oma elus muutusi ellu kutsuvad agendid, kellel on kasutamata potentsiaal, väljaarenda-mist vajavad võimed, käivitamist vajavad motivaatorid ja individuaalset lähenemist eeldavad püüdlused“. Sarnast arusaama kohtame mitmetes valdkondades: Bamber *et al.* (2014) ja Ord *et al.* (2021) rõhutavad, et noorsootöö keskmis on noor, tema isiksus, noore tunnustamine võtmeisikuna. Seda põhimõtet rõhutatakse ka konstruktivist-likus õpikäsitluses: õppejõu roll on olla mentor, kes julgustab, juhendab ja toetab õppijat tähenduse otsimise protsessis. Õppejõud ei ole teadmiste ainuvaldaja ja kõiketeadja, vaid õpib ja areneb koos õppi-jatega (Virkus *et al.* 2017, 621). Sotsiaaltöös on kesksel kohal lapse käsitlemine aktiivse subjektina nii lastekaitstes kui ka hoolekandes (Davidson-Arad, Kaznelson 2010, D’Cruz, Stagnitti 2008, Toros *et al.* 2013). Reinomägi kaasautoritega (2014) iseloomustab lapse heaolu dünaamilise protsessina, mis on nii lapse enda sise-miste, inimestevaheliste, sotsiaalsete kui ka kultuuriliste protsesside tagajärg.

Mitmetes empiirilistes uuringutes ja teistes noortekeskstest kirjeldavates teadusallikates on noortekeskstest olulise-maks osaks noorte (järje)kindel ja sisukas tegelik osalus nende käekäiku puuduta-vate teemade üle käivates aruteludes ning otsustes (Bamber *et al.* 2014; Erulkar *et al.* 2005; Heinze *et al.* 2010; Larson, Walker 2010; LeBlanc 2009; McLaughlin 2000; Walker, Larson 2012; Walz 2012). LeBlanc (2009, 3–8) käsitleb noortekeskstest lähtu-des noorte terviseedendamise vallas seatud tähendusest: noortekeskstest tähendab, et noored on sisuliselt kaasatud, ehk nad osalevad kõikide neid puudutavate otsuste aspektides. Noorte asetamine keskele kohale toetab osalevate noorte õigust teostada end selle kaudu, tegutseda koos teiste noorte ja täiskasvanutega, avaldada

avalikult oma seisukohti ja elada end välja (Bamber *et al.* 2014, 9). McLaughlin (2000, 9–10) on esile toonud noortele juhtrolli ja hääle andmise tähtsuse: noortekeskstest organisatsioonides on noortel keskne osa ürituste kavandamises ning liikmetele tegevuse formaalsete ja mitteformaalsete reeglite kujundamises. Christens ja Peterson (2012) on järeldanud, et kui noortel tekib kindlustunne, et nad saavad mõjutada ühiskonna poliitilisi süsteeme, milles nad on osalised, võib see mõjutada

Teaduskirjandus käsitleb noort aktiivse, teda puudutavaid otsuseid mõjutava osalisena noorsoo- ja sotsiaaltöös ning hariduses.

nende arusaamu heaolust ja käitumis-mallidest. Heinze ja kaasautorid (2010) kirjeldavad jõustamist olulisena noortele suunatud tegevuste ja teenuste positiivse mõju suurendamisel ja tõstavad oluliste jõustamise aspektidena esile omavahel tugevasti seotud kuuluvustunde, töötajas-konna toetava suhtumise ning tõhususe toetamise.

Noorte enesekindluse aluseks on välja-kujunenud identiteedi ja tugevate väärtuste olemasolu (Marcia 1966). Noorte arengus on oluline nende minapilt, mis ei peegelda mitte ainult nende unikaalsust, vaid ka kuuluvust teiste hulka (Valk 2003). Noorte suurem teadlikkus iseenda väärtustest ja võimekus oma väärtusmaailma tasakaalu-kalt analüüsida ja ümbritsevaga seostada loob eeldused mõtestada, mida on põhjust väärtuslikuks pidada ning mõista takistusi oma võimekuste realiseerimise ees.

Noortekeskse lähenemise olulise elemendina on kirjanduses lisaks osalusele

ja väärtuste paremale teadvustamisele toodud välja tugevustele keskendumine ja erinevuste väärtustamine. LeBlanc (2009, 9–12) toob olulise noortekeskse lähenemise võtmelemendina välja, et oluline on lähtuda tugevuspõhisest praktikast, võttes arves taolisi noorte ressursse nagu oskused, anded, suhtlusoskused, perekonna ja eakaaslaste toetus, vaimsus, ebaõnnestumistest omandatud kogemused, individuaalsed lootused ja unistused. Tähtsaks võtmelemendiks on ka erinevuste väärtustamine. McLaughlin (2000, 9–10), kes toob välja noortekeskse käsitlemise elemente, märgib, et efektiivsed kogukonnapõhised organisatsioonid pakuvad tegevusi erineva andekuse, oskuste ja huvidega noortele. McLaughlin sekundeerib LeBlanci tugevuspõhise praktika mõttele rõhutades, et noortekeskseks organisatsioonid ei tegele noorte varasemate eksimuste ja puudujääkide korrigeerimisega, vaid toetavad ja arendavad noorte tugevusi. Noortele positiivse arengu võimalusi pakkuvaid praktikaid uurinud Sanders ja Munford (2014) leidsid, et kui noored on aktiivselt seotud neile osutatavate teenustega, kogevad nende käigus lugupidavat suhtumist, suudavad luua positiivseid suhteid töötajatega ning neile antakse võimalus sekkumiste ja programmide kohta asjakohaseid otsuseid langetada, siis saavutatakse programmi-dega ka paremad tulemused. Haavatavate noorte jaoks olid tulemused paremad, kui teenused töötasid lugupidaval ja võimestaval moel. Nende sõnul võivad järjepidevalt positiivsed kogemused mõjutada noorte arengut ja säilenõtkust üksikute konkreetsete sekkumiste mõjust palju pikemaajaliselt. Uuringutulemused viitavad püsivatele seostele samaaegselt erinevate teenuste osutamise iseloomu (nt lugupidav suhtumine, kohandatus noorte oludele, võimestamine, noortele tegevusteks tegutsemisvõimaluste loomine) ja haavatavate noorte hakkamasaamise ja toimetuleku vahel. Ka Heinze ja kaasautorid (2010) tõstavad esile positiivsete suhete

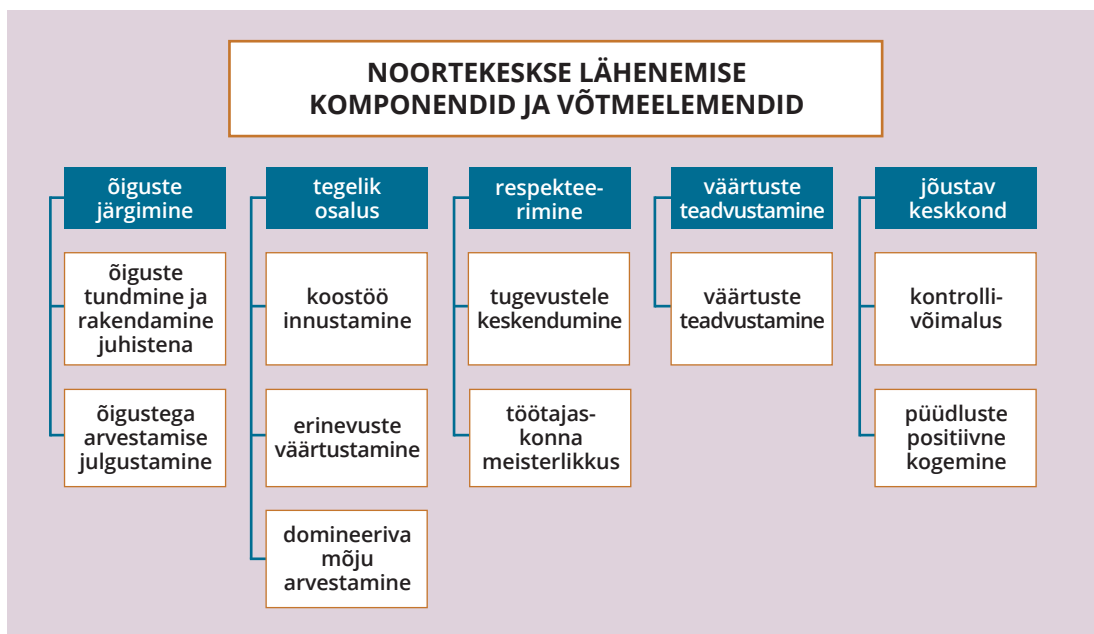
tähtsust tegevustes, teenustes ja program-mides osalevate noorte ning töötajaskonna vahel. Head suhted loovad noortel arusaama, et nad on aktsepteeritud, mis omakorda innustab osalema ja arenema. Noorte aktiivsus omakorda tugevdab suhteid töötajaskonnaga, mistõttu on mõju kahesuunaline ja sünergiline.

Noort käsitletakse aktiivse teda puu-dutavaid otsuseid mõjutava osalisena nii noorsootöö, hariduse kui ka sotsiaaltöö valdkonnas. Noore jõustamine ja osalus võimaldab noorel toimida muutuste agen-dina – omada enesekindlust, võimalusi ja võimekust rääkida kaasa ja mõjutada oma elu – ning toob kaasa neile osutatavate teenuste ja tegevuste mõju suurenemise ning ulatuse laienemise. Noorte enese-määratluse ja väärtusruumi toetamine võimaldab neil arendada enesekindlust ja eneseusaldust, et teadvustada ja mõtestada oma elus olulist ning arendamist väärivat – seda, mida on just noorel endal põhjust väärtuslikuks pidada. Noortele osutatavate teenuste ja pakutavate tegevuste kontekst ja töötajaskonna võimekus avaldavad olulist mõju noortekeskse lähenemise rakendamisele.

Kirjanduse analüüsi põhjal võib järeldada, et järjekindel ja süsteemne noortekeskne lähenemine teenuste korraldamisele toob kaasa teenuste suurema mõjususe, eriti keerulisemas olukorras olevatele noortele, noorte (järje) kindlama ja sisukama osaluse teenustes, kogukondliku mõju ka noortele, kes teenustes vahetult ei osale. Noorte kui isik-suste enesekindlust ja oma elu suuremat väärtustamist toetades aitab noortekeskne lähenemine neil tajuda end oma elus tehtavate valikute teadlike suunajatena.

NOORTEKESKSE LÄHENEMISE MÕTESTAMINE EESTIS

Eelesitatud lühike ülevaade teoreetilisest teemakäsitlusest andis aluse noortekeskse lähenemise käsitlemise mõtestamisele Eesti kontekstis. Teaduskirjanduse analüüsi põhjal tõi Tartu Ülikooli Narva kolledži

JOONIS 1. Noortekeskse lähenemise viis komponenti ja nende võtmeelemendid.

Allikas: Autorite koostatud

noorsootöö uurimisrühm välja kõige kaalukamate terviklike käsituste aluseks olevad korduvad seisukohad. Lisaks nendele kaasati ka unikaalseid elemente alternatiivsetest allikatest. Uurimisrühma analüüsi käigus visandati esmalt oluliste komponentide piirjooned, arutleti nende sisukuse üle ja määratleti täpsed komponendid ning nende võtmeelemendid. Tervikliku noortekeskse lähenemise kontseptsiooni väljatöötamisel lähtuti ka praktilisuse kriteeriumist – kuna järgmiseks eesmärgiks oli jõuda rakendusliku mudeli välja arendamiseni, siis peeti oluliseks praktikasse tõlgitava selgelt arusaadava teoreetilise kontseptsiooni väljatöötamist.

Mudeli lähtekohana kujutab noortekeskne lähenemine endast noorte isiksuse arengu ja heaolu seadmist neile osutatavate teenuste ja tegevuste sisu, korralduse ja arendamise keskmesse eesmärgiga saavutada noore jaoks parim tulemus. See tähendab, et eesmärkide-, töövormide ja -võtete alaste ning korralduslike valikute

tegemine peab lähtuma noorest kui teadlikust isiksusest ja toetama terviklikult noore vaimse ning füüsilise heaolu saavutamist ja püüdlema tegevuste ja teenuste sellekohase mõjususe poole.

Noortekeskse lähenemise komponendid (vt joonis 1) on loend peamistest alustest, mis toetavad erinevate tegevuste ja teenuste ning nende osutamise või korraldamise protsessi kujunemist noortekeskseks. Komponentideks on grupeeritud olulised tegutsemise alused, lähtudes nende eesmärkidest. Iga konkreetse komponendi peamised osised – võtmeelemendid – omavad selgitavat, täpsustavat rolli.

Noored on inimõiguste subjektid ja seda mitte tulevikus täiskasvanuikka jõudes, vaid juba noorena. Laste õigusi ja inimõigusi terviklikult käsitlevad regulatsioonid garanteerivad igale noorele võõrandamatud õigused, mille tunnustamine ja väärtustamine peab väljenduma ka tegevustes ja teenustes, mida noortele pakutakse ja kus noored osalevad. Õiguste tähelepanuta jätmine, sealhulgas näiteks

noorte võrdväarsuse eiramine, noorte käsitlemine probleemitekitajana, noorte näiline kaasamine, stereotüüpne arusaam noorte aktiivsusest ja passiivsusest toovad kaasa takistused noortekeskse lähenemise kasutamisel. **Noorte õiguste järjepidev arvestamine** tegevuste ja teenuste korralduses loob eeldused praktika kujunemiseks, milles nende õiguste väärtustamine kujundab osaluseks, enesearenguks ja tulemusteks vajaliku koostööõhkkonna.

Noorte tegelik osalus tähendab siin noorte võimalust osaleda (st eelkõige saada informatsiooni, olla konsulteeritud, avaldada arvamust, olla ära kuulatud ja saada tagasisidet oma arvamusele) nende endi elu puudutavates otsustes, sealhulgas ka tegevuste ja teenustega seotud otsustusprotsessides, mis puudutavad tegevuste ja teenuse eesmärke, elluviimist ja korraldamist ning hindamist. Osalusvõimaluse tegelikuks võimaldamiseks on vaja suurendada noorte usaldust nende arvamuste arvesse võtmise vastu protsessi eri etappides ning toetada nende huvi ja motivatsiooni oma arvamuste väljakujundamiseks ja avaldamiseks, aga ka anda järjekindlalt põhjendatud tagasisidet nende arvamuste aksepteerimise kohta.

Noorte omavahelise koostöö innustamine võimaldab neil saavutada oma hääle (arvamuste) suuremat kõlapinda ning võimendab seeläbi osalust. Erinevuste väärtustamine osaluse tagamisel tähendab, et iga noore tegelik osalus on võimalik ja toetatud. Noorte mitmekesised arvamused rikastavad tegevuste ja teenuste sisu ja tulemuslikkust.

Tegevustes ja teenustes osalevate noorte tajul, kuidas noortega töötavad spetsialistid nende väarikust austavad, on kaalukas mõju noorte osalusele, kaasatuks jäämisele ning tegevuste ja teenuste tulemuslikkusele. Vastastikune usaldus, argumenteeritud mõttevahetused, infovahetus, noore taustaolusid ja väärtusi arvestav spetsialistide lugupidav suhtumine loovad aluse noore enesekindluse ja enesemääratluse tugevnemiseks. Samuti

kujundavad need valmisolekut võtta vastutust enda ja ümbritseva positiivse arengu eest. **Lugupidav suhtlus** mõjutab eriti tugevasti tööd noortega, kes on sattunud raskustesse. Tugevustel põhinev praktika toetab iga noore käsitlemist väärtusliku ja loova isiksusena, kel on kogemused, anded, oskused, võimed ja muud ressursid, millele keskendudes saab luua positiivse aluse arenguks. Tegevuste ja teenuste sidumine noore tugevate külgedega toetab noorel endal oma elu ja arengu väärtustamist. Noore julgustamine omaenda kogemusi kriitiliselt vaatama aitab noorel oma arenguvajadusi märgata.

Noorte vajadusi märgata oskavad töötajad, kes pühendavad noortele piisavalt aega ning suhtuvad noore minapilti, väärtustesse, teadmistesse, oskustesse ja kogemustesse lugupidamisega, saavad innustada noort inimest oma väljakutsetega tegelema ja võimendavad seeläbi tema enesejuhtimist, toetavad noorte agentsust. Järjekindlad positiivsed kogemused mõjuvad noorele seejuures ulatuslikumalt konkreetsest tegevusest või teenusest kaugemale, ulatudes teistesse valdkondadesse ja tasemetele. Spetsialistide professionaalsus väljendub ka noorte privaatsuse ja konfidentsiaalsuse austamises ning tagamises tööprotsessides.

Võimekusepõhine lähenemine peab oluliseks tegelikku võimekust elada elu, mida on põhjust väärtuslikuks pidada. **Noore toetamine oma minapildi ja identiteedi teadvustamisel** ning oma väärtuste analüüsil aitab noorel mõtestada enda jaoks väärtuslikku elus. Seeläbi suureneb ka mõistmine, millised vajakajäämised on tegelikes võimalustes ja võimes neid võimalusi kasutada, et püüelda elumuutuste poole, mida on põhjust väärtuslikuks pidada. Eesmärgistatus läbi väärtushoiakute mõistmise ja usk võimalustesse enda elujärge arendada soovitud suunas võimestab noort. Enda ja teiste väärtushoiakute teadvustamist saab toetada süsteemse tegevuse kaudu. Tegevused ja teenused peavad võimaldama

sellist analüüsi ning looma aja ja koha, milles on usaldusväärses öhkkonnas võimalik kriitiliselt enda, teiste ja ka ühiskonna väärtusi analüüsida ning igapäevaeluga seostada.

Noorele pakutavate teenuste ja tegevuste kontekst, keskkond ning korraldusviis saavad kujundada ja suurendada noore usaldust, eneseusku ning mõjutada seeläbi teenuste mõju ja kestvust. Erinevalt vaid individuaalsete teadmiste-oskuste arendamisele suunatud lähenemisest hõlmab **jõustamisele keskenduv vaade** noore mitmetahulist kaasatust muutuse saavutamisesse ja ühiskonna, kogukonna aga ka noore enda isiksuse tasandi muutuste elluvijaks – muutjaks – kujunemist. Seosed toetava keskkonna, jõustamise ja positiivsete tulemuste ja nende mõju vahel moodustavad omalaadse arengukaskaadi, mille saavutamiseks on vaja pöörata tähelepanu toetava keskkonna ja jõustamise kvaliteedile (Christens, Peterson 2012). Noore usk ja kindlustunne, et tal on võimalik omada ja rakendada kontrolli teda ümbritsevas ühiskonnas, sealhulgas talle pakutavate teenuste ja tegevustega seotud valdkondades, suurendab mõju, mida nende valdkondade tegevused ja teenused omavad noore heaolu tajule ja käitumismustritele. Toetav keskkond peab väljenduma tegelikus töös ja selle korralduses nii, et teenuses osalemisel kogeks noor tema oludega arvestamist ja tema isiksuse respektierimist ning püüdluste võimestamist. Praktika peab püüdlema mõjususe ja tulemuslikkuse poole nii, et noor tajuks seda positiivse jõustava kogemusena.

NOORTEKESKSUSE KOMPONENDID – KAS ASJAKOHASED KA NOORTEKESKUSTES?

Teoreetilise kontseptsiooni asjakohasuse uurimiseks Eesti oludes intervjueriti 2021. aasta märtsis seitset noortevaldkonna eksperti. Uuringu põhjal võib öelda, et teoreetilises kontseptsioonis määratletud viis peamist noortekesksuse

komponenti on Eestis asjakohased ja kaalukad praktilise töö korraldamisel ja sisustamisel. Ekspertide poolt antud hinnangute analüüs viie komponendi sisu osas tõi välja, et kokkuvõtteks tajutakse nende tähtsust nii töös noortega kui ka noortele suunatud tegevuste kavandamisel. Kvalitatiivne sisuanalüüs tõi välja, et ühegi komponendi sisu ei tajutud sobimatu või ebatahtsana. Samuti ei leitud, et midagi kaalukat oleks puudu, pigem toodi esile ühe komponendi – väärtuste teadvustamise – senist vähest käsitlemist ja mitmekülsust.

Eesmärgiga saada põhjalikumaid hinnanguid noortekeskse lähenemise kontseptsiooni sisule ja teoreetilises kontseptsioonis defineeritud komponentide tähenduslikkusele Eesti praktilise noorsootöö kontekstis, viidi 2021 maist juunini läbi uuring noortekeskse lähenemise teoreetilise kontseptsiooni analüüsiks noortevaldkonnas. Uuringu fookusvaldkonna valimiseks analüüsiti esmalt noortevaldkonna tegevuste ja teenuste kategooriaid ning valiti uurimiseks *avatud noorsootöö valdkond*. Valiku kriteeriumideks oli fookusvaldkonna sisuline mitmekesisus, erinevatele noortele suunatud tegevuste ja teenuste olemasolu, töötajaskonna arvukus, geograafiline ulatus ja tugev seos kohalike omavalitsustega. Kokku teostati 8 fookusgrupiintervjuud, kus osales 27 inimest: 6 kohalikes omavalitsustes noorsootööd korraldavat spetsialisti, 6 noortekeskuse töötajat ja 15 noortekeskusi külastavat noort, kellest 4 olid venekeelse taustaga.

Kogutud andmete temaatilisest analüüsist ilmnes, et noortekeskse lähenemise teoreetilise kontseptsiooni tähenduslikkus Eesti avatud noorsootöö kontekstis on suur. Kõikide gruppide intervjueritud oskasid seostada noortekeskse lähenemise viit peamist komponenti omaenda noorsootöö kogemusega. Samuti omasid need komponendid kõikides arvamustes tähtsust noorsootöö, aga ka noorte kui ühiskonnagrupi kontekstis. Oluline on

ka asjaolu, et regionaalseid erinevusi komponentide asjakohasuse hindamisel ei esinenud, ehk nende viie komponendi näol on tegu universaalselt kaalukate elementidega.

Noorsootöö korraldajate ja noorsootöötajate ning noorte arvamustes ilmnes mõningaid erisusi probleemsete küsimuste ja takistuste määramisel komponentide lõikes. Näiteks pidasid noorsootöö korraldajad väärtuste teadvustamisel otsustavaks seda, kas noorsootöötajad ka ise oma väärtusi teadvustavad. Seda teemat markeeriti ka noorsootöötajate rühmas, kuid märkimisväärselt väiksema priori-

Intervjueeritud oskasid seostada noortekeskse käsitluse viit peamist komponenti omaenda noorsootöö kogemusega.

teetsuse astmega. Samas taandusid sellised erisused üldise üksmeele kõrval sellele, et komponentide lõikes on praktilisel tasandil veel palju ära teha. Kõik rühmad leidsid näiteks, et

- ▶ noorte õiguste teadvustamisel on puudujääke;
- ▶ probleemiks on tegeliku osaluse asendamine näilise osalusega;
- ▶ suhtluse aluseks peab olema erinevusi arvestav respektierimine;
- ▶ nii noorte kui ka noorsootöötajate väärtuste teadvustamine vajab aega aruteludeks ja tähelepanu;
- ▶ eksimuste aktsepteerimine noorte jõustamiseks noortekeskuses vajab mõistmist ka väljaspool valdkonda.

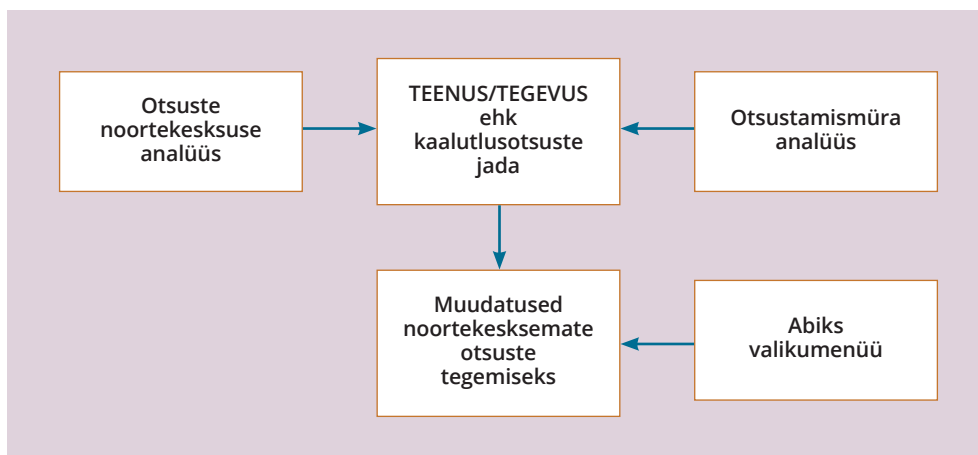
Tulemus, et kõikides komponentides nähti praktilisel tasandil vajakajäämisi ning samas peeti nendega tegelemist väga

oluliseks, on eriti kaalukas noortekeskse lähenemise teoreetilise kontseptsiooni alusel praktiliseks tööks rakendatava mudeli väljatöötamise seisukohast. See kinnitab, et ka juba pikemat aega teadaolevad tähendust ja tähtsust omavad põhimõtted ja arusaamad vajavad ellu rakendamiseks jätkuvalt tuge. Positiivne kinnitus komponentide asjakohasusele igapäevatoos võimaldab ka teha järelduse, et komponentide koondamine terviklikuks meetodiks – noortekeskseks lähenemiseks – loob võimaluse töötajaskonnal oma tegevust terviklikumalt analüüsida ja arendada ning nii teenuste ja tegevuste korraldajatel kui ka noortel endil seda süsteemsemalt hinnata.

Kuna avatud noorsootöö on olemuselt mitmekesine, siis võib hinnata, et need tulemused iseloomustavad mitte ainult kogu ülejäänud noorsootööd, vaid ka muid valdkondi, kus noortele teenuseid pakutakse.

MUDELI N-TELG LÄHTEKOHAD, RAKENDATAVUS JA OLEMUS

Mudeli nimetus N-TELG viitab noorele kui teljele, mis on keskmeks noortele teenuseid kavandades ja pakkudes ning samas ka noortevaldkonnale, mille pealiiniks on noorte tegelikud vajadused ja huvid. Spetsialistil noortekeskset käsitlust igapäevatoos rakendada aitava mudeli loomisel otsustati võtta aluseks viitava mudeli arusaam ja kasutada inspiratsioonina Thaleri ja Sunsteini (2008) loodud nügimise ja valikuarhitektuuri ning Kahnemani ja kaasautorite (2021) kirjeldatud otsustusmüra teoreetilisi käsitlusi. Mudelis vaadeldakse noortele teenuste pakkumist ja tegevuste korraldamist kui jada noorega töötava spetsialisti tehtavaid põhjalikult läbimõeldud kaalutusotsuseid. Mudel pakub välja protsessi, mis toetab otsustamismüra vähenemist ja nügib valikuarhitektuuri kaudu noortekesksemate valikute suunas. Mudeli väljatöötamisel on valikuarhitektuuri ja nügimise teooriat vaadeldud alternatiivina tavapärastele

JOONIS 2. N-TELG-mudeli tervikvaade.

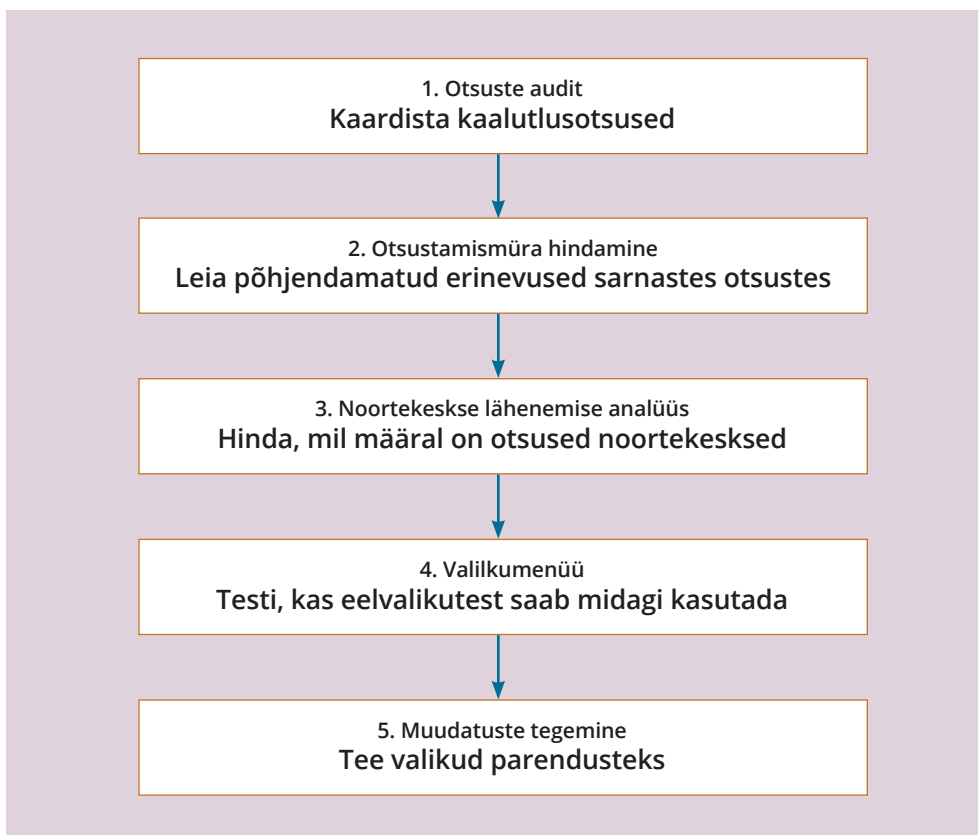
Allikas: Autorite koostatud

tee-nii- vs. ära-tee-nii-juhiste ning spetsialisti tehtavate valikute toetamise metodoloogilise alusena – oluline on, et noortele teenuseid pakkuvad organisatsioonid korraldavad oma tööd järjekindlalt nii, et noorega töötaval spetsialistil on võimalik rakendada oma valikute tegemisel tugisüsteemi („arhitektuuri“ otsuste ehk valikute tegemisel).

Mitmed avaliku sektori korraldamisele, valitsemisele suunatud mudelid omavad sageli kas kirjeldavat iseloomu (st mudel kirjeldab, mis peaks olemas olema) ja/või kvaliteeti mõõtvat ja hindavat iseloomu (st mudel seab vajaliku kvaliteeditaseme). Selliseid mudeleid võib üldistades kirjeldada kui lõpptulemuse sätestamisel põhinevaid – püütakse kirjeldada lõplikku lahendust, mis tuleks saavutada. Lee juhitud Korea poliitikateadlaste uurijategrupp (Lee *et al.* 2018) analüüsis e-valitsemise mudeleid ja leidis, et enamik neist on mõeldud lõpptulemuse sätestamiseks ja muutuvad seetõttu kasutuks, kui tulemus (nt mingi teenuse korraldamise vorm ja tase) on saavutatud. Lõpptulemusele orienteeritud mudelite alternatiivina on võimalik vaadata mudeleid, mille funktsiooniks on saavutada ja toetada lõpptulemusest (ja selle tõhusast saavutamist) kaugemale minevat jätkusuutlikku toimimist.

Selliseid referentsmudeleid on eesti keeles sobivam nimetada ka osundavateks või viitavateks mudeliteks. Komplekssete, sageli nurjatuteks nimetatavate riukalike probleemidega toimetulekuks looks paindlik, väärtustel põhinev viitav mudel rohkem võimalusi muudatustega (sealhulgas ka rahastuses) kohanemiseks, vaatleks eesmäärke ühiskonna tasandil ehk laiemalt kui ainult tõhususele, hetkekontekstile, hetkeprobleemidele keskendudes ning looks aluse erinevate uuenduste sujuvaks lõimimiseks protsessidesse.

Mudel seisneb idees luua selgem arusaam sellest, milliseid kaalutusotsuseid töös noorega tehakse, mil määral nende otsuste tegemisel arvestatakse noortekeskse lähenemise komponente ning kuidas tõsta nende hinnangute läbimõeldust, sisukust ja kvaliteeti, mille alusel otsuseid tehakse. Parem arusaamine, milliseid otsuseid tehakse, võimaldab mõelda läbi, missugused sammud aitaks vähendada soovimatut müra otsustamisel – ehk soovimatuid erisusi sarnaste hinnangute andmisel. Samuti aitab see mõista, milliseid muutusi on vaja ellu kutsuda, et suurendada noortekeskust ja saavutada teenuste pakkumisel ja/või tegevuste elluviimisel seeläbi suuremat mõju. Oluline on saavutada ka see, et noored, kes

JOONIS 3. Mudeli N-TELG protsess.

Allikas: Autorite koostatud

konkreetses teenuses ja tegevuses osalevad, kogevad seda osalemist positiivsena (vt joonis 2. N-TELG-mudeli tervikvaade).

Seni suure tervikuna käsitletud tegevuste vaatlemisel väiksemate osadena tekib rohkem võimalusi arendamist vajavate kohtade märkamiseks ning sobivate muudatuste algatamiseks. Näiteks räägitakse sageli ühe või teise noorele suunatud tegevuse kvaliteedist tervikuna kas avatud noorsootöö, huvihariduse või laagritegevuse tasandil. Samas ei ole suure üldistustaseme juures võimalik noortekeskset lähenemist piisavalt sügavalt ja detailselt analüüsida. Nii võib tunduda, et suures plaanis on kõik, mis näiteks huvikoolis või noortekeskuses toimub, ka peaaegu autoomaatselt noortekeskne – lähtub noortest, seab noored keskmesse, kaasab, arvestab

jne. Arenduskohti on raske märgata ja valida. Vaadates aga teenust või tegevust konkreetse spetsialisti kaalutusotsuste jadana, ilmnevad need kohad, kus saab ühe või teise noortekeskse lähenemise komponendi tähtsust suurendada.

Mudeli meetmete ja tegevuste peamine rakendaja ning seeläbi kõige olulisem sihtgrupp on vahetult noortega töötav spetsialist. Mõistet „spetsialist“ kasutatakse mudelis kõige laiemas tähenduses viitamaks inimesele, kes töötab vahetult noortega kas palgalisena või vabatahtlikuna. Kuigi mudeli arendamisel on fookuses eelkõige noorsootöö ja noortevaldkonna teenused, sobib mudel rakendamiseks ka teistes valdkondades.

Joonisel 3 kujutatud mudeli N-TELG protsess koosneb viiest üksteisele

järgnevast tegevuste kogumist ehk meetmest:

Otsuste audit on selliste kaalutusotsuste kaardistamine, mida peab tegema teenuse osutamisel ja tegevuse elluviimisel ja nende planeerimisel. Üldjuhul tuleb tööprotsessi kavandamisel ja selle raames teha hulgaliselt läbimõeldud otsuseid, ehk siis tuleb erinevate võimaluste vahel vaagimise järel teha valik – kaalutusotsus. Selliste valikukohtade kaardistus võimaldab analüüsida ja hinnata, mil määral on nende otsuste tegemine noortekeskne, see tähendab et otsust tuleb hinnata noortekeskse lähenemise komponentide kaupa. Samuti annab kaardistus võimaluse analüüsida, mis mõjutab nende otsuste tegemist ja kui palju on seejuures otsustamismüra. Otsustamismüra on mõiste, mida käsitletakse N-TELG-mudelil Kahnemani ja kaasautorite lähenemise alusel, kes defineerisid müra kui soovimatuid erisusi samale probleemile hinnangu andmisel (Kahneman *et al.* 2021, 36). Teadlased on leidnud, et pea igat otsust saadab niinimetatud müra, mis võib tuua kaasa vead tehtavates valikutes ning kuigi otsustamismüra täielik vältimine ei ole inimeste tehtavate otsuste puhul valdavalt võimalik ega vajalik, on otsuste kvaliteedile kasulik sellise müra leevendamine.

Otsustamismüra hindamise eesmärk on paremini teadvustada, mis on otsuste tegemisel aluseks ja milliste vahenditega saab igal konkreetsel juhul parendada otsuste kvaliteeti ning vähendada otsustamismüra. Kuigi erinevused tehtavates valikutes on paratamatud, on analüüsi teel võimalik tuvastada soovimatuid erinevusi hinnangutes ja planeerida tegevusi nende leevendamiseks. Põhieesmärk on ühelt poolt toetada spetsialisti üksikotsuste tegemisel ja teisalt teha teenuste ja tegevuste korraldamisel kõikide noorte jaoks võimalikult tulemuslikke valikuid.

Otsuste audit põhjal on võimalik analüüsida otsuste juures lisaks otsustamismürale ka, kuidas on arvestatud **noortekeskse käsitlemise komponentidega**.

Analüüsida saab, mil määral on tagatud nii noorte õigused kui ka osalusvõimalused, kui respektiiv on suhtumine noortesse ja nende väärtusruumi ja kas on loodud jõustav keskkond. N-TELG-mudelil on noortekeskse lähenemise analüüsi tegemiseks koostatud iga komponendi kohta analüüsi suunavad *näidisküsimused*, mida tuleks käsitleda *nügiva* alusena, mitte ammendava loeteluna. Aja jooksul peaks organisatsioonis välja kujunema omad spetsiifilised küsimused, mida uuendatakse ja mida spetsialistid saavad kasutada analüüsi tegemisel.

Mudeli meetmete ja tegevuste peamine rakendaja ning seega kõige olulisem sihtgrupp on noortega töötavad spetsialistid.

Mudeli **valikumenüü** on instrument, kuhu on koondatud võimalikud muudatused, mida saab spetsialisti tasandil teha, et liikuda noortekeskse suunas. Mudeli kasutuselevõtul on vaja luua valikumenüü instrument ning seda regulaarselt täiendada, kohandada oma teenustele ja tegevustele, aga ka seotud tingimustele ja võimalustele vastavaks. Valikumenüü peaks käsitlema noortekeskse lähenemise komponente ning sobima teenuste ja tegevuste korraldamisel tehtavate valikotsustega – ehk menüüs olevad lahendused peaksid võimaldama kujundada spetsialistil oma otsuseid ja nende aluseks olevaid hinnanguid noortekesksemateks. Valikumenüü idee seisneb valikuarhitektuuri printsiibis, kus spetsialistil on lihtsam teha muudatusi, kui tal on

käepäraseid valikuid, mille rakendamiseks on organisatsioonis loodud tegelikud võimalused. Valikumenüü peaks koostama iga konkreetse organisatsiooni tasandil ning koostamisse peaks organisatsioonis või teenuse korraldamise tasandil kaasama spetsialiste, kes seda teenust osutavad. Oluline on valikumenüü koostamisel kaasata ka teenustes ja tegevustes osalevaid või osalenud noori. Mudeli aluseks olev teoreetiline käsitlus kaalutlusotsuste põhjal tehtavate hinnangute parandamiseks rõhutab, et on oluline väärtustada ka spetsialisti kui eksperdi kogemusi, teadmisi ja oskusi – tema pädevust ning tunnetust ja taju. Ehk siis mudeli rakendamisel tehtud analüüsidest ilmseks saanud teadmistele peab lisanduma spetsialisti interpretatsioon ja intuitsioon, mis põhineb tema kogemusel, töö ja sihtrühma tundmisel, aga ka väärtuspõhistel hinnangutel. Mudelis N-TELG on ühendatud teadmistel ja spetsialistide pädevusel põhinevad mõtteviisid ja see teeb mudeli ühtlasi jätkusuutlikuks. Protssesi kaudu suureneb otsustajate (eelkõige kaalutlusotsuseid tegevate spetsialistide) informeeritus oma otsustest ja puudujääkidest otsuste tegemisel noortekeskse lähenemise vaatenurgast ning täiendamist ja muutmist vajavad kohad muutuvad nähtava(ma)ks. See protsess ehk kaalutlusotsuse analüüs lükkab edasi (senini ehk liig automaatselt intuitsiooni põhjal tekkinud) otsuse tegemise ning kuigi pärast analüüsi on spetsialisti taju ja intuitsioon jätkuvalt olulisel kohal, on

need teadlikumad ja informeeritumad. Analüüsidest tehtavaid kaalutlusotsuseid selleks, et tuvastada otsustamismüra ja hinnata noortekesksest lähtumist ning kaaludes valikumenüüs pakutavate lähenduste kasutamist, kujuneb alus **muudatuste kavandamiseks ja elluviimiseks**.

Mudeli kasutamine praktikas tähendab, et noortele teenuseid osutav spetsialist, tema organisatsioon ja teenuse korraldaja rakendavad noortekeskset lähenemist. Varasemate teadustööde (LeBlanc 2009) põhjal võib väita, et süsteemne noortekeskne lähenemine teenuste korraldamisele toob kaasa teenuste suurema mõjususe, eriti keerulisemates oludes olevatele noortele, noorte järjekindlama ja sisukama osaluse teenustes ning kogukondliku mõju sealhulgas ka noortele, kes neis teenustes vahetult ei osale. Oluliseks resultaatiks on noortekeskse lähenemise mõju noortele, mille tagajärjel suureneb enesekindlus ja oma elu väärtustatakse kõrgemalt. See toetab oluliselt noorte agentsust ehk toimevõimekust, nende taju oma elu teadliku suunajana, heaolu ja vaimset tervist. Seega saab mudelist kõige rohkem kasu noor inimene, kelle jaoks suurendab mudeli kasutamine teenuses ja tegevuses, millest noor osa võtab, osaluse tähtsust ning lihtsustab tema ees seisvate väljakutsetega toimetulekut. Oluliseks kasusaajaks on ka omavalitsused ja riik või muu rahastaja, kes noortele suunatud teenuseid ja tegevusi toetades ootab tulemusi, mis panustavad laiemate eesmärkide saavutamisse.

KASUTATUD ALLIKAD:

- BAMBER, J., O'BRIEN-OLINGER, S., O'BRIEN, M. (2014). Noorsootöö ideed rakendatuna teoorias. Dublin: Centre for Effective Services. – https://mitteformaalne.ee/wp-content/uploads/2020/09/CES-theory-final_v3_280514_1_et_C_ESF-logoga.pdf
- CHRISTENS, B. D., PETERSON, N. A. (2012). The Role of Empowerment in Youth Development: A Study of Sociopolitical Control as Mediator of Ecological Systems' Influence on Developmental Outcomes. – *Journal of Youth and Adolescence*, 41, 623–635. DOI: 10.100/s10964-011-9724-9.
- COLLURA J. J., RAFFLE H., COLLINS A. L., KENNEDY, H. (2019). Creating Spaces for Young People to Collaborate to Create Community Change: Ohio's Youth-Led Initiative. – *Health Education & Behavior*, 46(1, Suppl), 44S–52S. DOI: 10.1177/1090198119853571.
- CORNEY, T. (2014). The Human Rights of Young People: A Catalyst for the Professionalisation of Youth Work Through the Development of Codes of Practice. – T. Corney (ed.) *Professional Youth Work: An Australian Perspective*. Clearing House

for Youth Studies: University of Tasmania, 13–34.

DAVIDSON-ARAD, B., KAZNELSON, H. (2010). Comparison of Parents' and Social Workers' Assessments of the Quality of Life of Children at Risk. – *Children and Youth Services Review*, 32(5), 711–719. DOI: 10.1016/j.childyouth.2010.01.008.

D'CRUZ, H., STAGNITTI, K. (2008). Reconstructing Child Welfare Through Participatory and Child-centred Professional Practice: A Conceptual Approach. – *Child and Family Social Work*, 13(2), 156–165. DOI: 10.1111/j.1365-2206.2007.00528.x.

ERULKAR, A., ONOKA, C., PHIRI, A. (2005). What Is Youth-Friendly? Adolescents' Preferences for Reproductive Health Services in Kenya and Zimbabwe. – *African Journal of Reproductive Health / La Revue Africaine De La Santé Reproductive*, 9(3), 51–58. DOI: 10.2307/3583411.

HARIDUS- JA TEADUSMINISTEERIUM. (2021). Noortevaldkonna arengukava 2021–2035. – https://www.hm.ee/sites/default/files/noortevaldkonna_arengukava_2021-2035_kinnitatud_12.08.2035.pdf

HEINZE, H. J., JOZEFOWICZ, D., TORO, P. A. (2010). Taking the Youth Perspective: Assessment of Program Characteristics that Promote Positive Development in Homeless and At-risk Youth. – *Children and Youth Services Review*, 32(10):1365–1372. DOI: 10.1016/j.childyouth.2010.06.004.

HELVE, H., LECCARDI, C., KOVACHEVA, S. (2020/2005). Youth Research in Europe. – H. Helve, G. Holm (eds.) *Contemporary Youth Research: Local Expressions and Global Connections*. London: Routledge, 15–32.

KAHNEMAN, D., SIBONY, O., SUNSTEIN, C. R. (2021). *Noise: A Flaw in Human Judgment*. New York: Little, Brown Spark.

LARSON, R., WALKER, K. C. (2010). Dilemmas of Practice: Challenges to Program Quality Encountered by Youth Program Leaders. – *American Journal of Community Psychology*, 45, 338–349. DOI: 10.1007/s10464-010-9307-z.

LEBLANC, M. B. (2009). On Being youth Centred: A Guideline for Individuals and Organizations. Nova Scotia: Health Promotion and Protection. – <https://novascotia.ca/dhw/healthy-development/documents/On-Being-youth-Centred-A-Guideline-for-Individuals-and-Organizations.pdf>

LEE, J., KIM, B. J., PARK, S., PARK, S., OH, K. (2018). Proposing a Value-Based Digital Government Model: Toward Broadening Sustainability and Public Participation. – *Sustainability*, 10, 3078. DOI: 10.1080/09581596.2020.1786501. – <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/9/3078/pdf>

LORIMER, K., KNIGHT, R., SHOVELLER, J. (2020). Improving the Health and Social Wellbeing of Young People: Exploring the Potential of and for Collective Agency. – *Critical Public Health*, 32(2), 145–152. DOI: 10.1080/09581596.2020.1786501.

MARCIA, J. E. (1966). Development and Validation of Egoidentity Status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551–558. DOI: 10.1037/h0023281.

MCLAUGHLIN, M. (2000). *Community Counts: How Youth Organizations Matter for Youth Development*. Washington, DC: Public Education Network. – <https://publiceducation.issuelab.org/resources/14432/14432.pdf>

MUUKKONEN, T., TULENSALO, H. (2004). Kohtaavaa lastensuojelua. Lapsikeskeisen lastensuojelun sosiaalityön tilannearvion käsikirja. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto: Verkkodokumentti. – http://www.hel.fi/wps/wcm/connect/38507c804a176e1e9490fc3d8d1d4668/01_lastensuojelua.pdf

OECD. (2020). *Governance for Youth, Trust and Intergenerational Justice: Fit for All Generations?* OECD Public Governance Reviews. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/c3e5cb8a-en. – <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/c3e5cb8a-en.pdf?expires=1649927236&id=id&accname=ocid41021067&checksum=0825FDFBCDFB52E452E465390AC2296F>

ORD, J., CARLETTI, M., MORCIANO, D., SIURALA, L., DANSAC, C., COOPER, S., FYFE, I., KÖTSI, K., SINISALO-JUHA, E., TARU, M., ZENTNER, M. (2021). European Youth Work Policy and Young People's Experience of Open Access Youth Work. – *Journal of Social Policy*, 51(2), 303–323. DOI: 10.1017/S0047279421000143

REINOMÄGI, A., SINISAAR, H., TOROS, K., LAES, T.-L., KRUSELL, S., KUTSAR, D., ILVES, K., ABEL-OLLO, K. (2014). *Lapse heaolu mõõtmise käsitus*. Tallinn: Eesti Statistikaamet.

SANDERS, J., MUNFORD, R. (2014). Youth-centred Practice: Positive Youth Development Practices and Pathways to Better Outcomes for Vulnerable Youth. – *Children and Youth Services Review*, 46, 160–167. DOI: 10.1016/j.childyouth.2014.08.020.

TARU, M.; PILVE, E.; KAASIK, P. (2015). *Noorsootöö Eestis: 19. sajandi keskpaigast kuni 21. sajandi esimese kümnendi lõpuni: ajalooline ülevaade*. Tallinn: Eesti Noorsootöö Keskus.

THALER, R. D., SUNSTEIN, C. R. (2008.) *Nüginne. Viis toetada valikuid, mis viivad tervise, jõukuse ja õnneni*. Tallinn: Tänapäev.

TOROS, K., TIKO, A., SAIA, K. (2013). Child-centered Approach in the Context of the Assessment of Children in Need: Reflections of Child Protection Workers' in Estonia. – *Children and Youth Services Review*, 35(6), 1015–1022. DOI: 10.1016/j.childyouth.2013.03.011.

VALK, A. (2003). Identiteet. – J. Allik, A. Realo, K. Konstabel (toim). *Isiksusepsühholoogia*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 225–250.

VIRKUS, S., LEPIK, A., UVERSKAJA, E., REIMO, T., METSAR, S., RUUSALEPP, R., MÖLDRE, A., LAURITS, M. (2017). *Infoteadused teoorias ja praktikas: Kõrgkooliõpiik*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

WALKER, K. C., LARSON, R. (2012). Youth Worker Reasoning about Dilemmas Encountered in Practice: Expert-novice Differences. – *Journal of Youth Development*, 7(1), 5–23. DOI: 10.5195/jyd.2012.149.

Andu Rämmer, Anne Kivimäe, Maria Žuravljova, Kaur Kõtsi

WALZ, L. (2012). Toward a Youth-Centered Approach: Creating a (New) Standard Operating Procedure through Shared Values. Minneapolis & Saint Paul: University of Minnesota Extension Center for Youth Development & Minnesota Department of Education. – <https://web.augsburg.edu/sabo/Walkabout/Toward-a-Youth-Centered-Approach.pdf>

WILLIAMSON, H. (2018). Effective Interventions for Unemployed Young People: Social Innovation or Paradigm Shift? / Facing Trajectories from School to Work: Towards a Capability-friendly Youth Policy in Europe. – *European Journal of Social Work*, 21(4), 628–629. DOI: 10.1080/13691457.2018.1434255.

Maksusüsteem on surve all

MAGNUS PIIRITS
Arenguseire Keskuse ekspert

Tulevikukindel on maksusüsteem, mis on kooskõlas soovitud kulutasemega ja millel on kindel, ajas vastupidav maksubaas.

Eesti maksusüsteem loodi 1994. aastal. Seda iseloomustab lihtsus ja majanduskasvule orienteeritus ning selles on vähe erandeid. 2019. aastal oli Eesti üldine maksukoormus 33,1 protsenti SKPst (9,4 miljardit eurot). Võrreldes kogu maailma riikidega, oleme oma maksukoormusega ülemises veerandis, aga võrdluses Euroopaga alumises.

Eesti senise maksusüsteemi peamiseks eesmärgiks on olnud maksuraha kogumine, et pakkuda selle eest avalikke hüviseid. Seejärel on olnud sihiks toetada majandusprotsesse ja lõpuks kujundada õiglane tulu- ja varajaotus. Maksusüsteemis on olulisel kohal efektiivsus, õiglus ja lihtsus.

Arenguseire Keskuse 2021. aasta üks uurimisteemasid oli tulevikukindel maksustruktuur – stsenaariumid aastani 2035. Töös uuriti olulisemaid arengusuundumusi (Anspal *et al.* 2021), käitumist mõjutavate stiimulite kasutamist maksusüsteemis (Kivi *et al.* 2021). Seejärel on loodud alternatiivsed stsenaariumid (stsenaariumide kasutamisest saab lugeda pikemalt Danilov 2020). See artikkel põhineb tulevikukindla maksustruktuuri uurimissuuna kolmel tööil (Arenguseire Keskus 2021; Anspal *et al.* 2021; Kivi *et al.* 2021). Alljärgnevalt on kirjeldatud viit olulisemat arengusuundumust, mis juba mõjutavad maksusüsteemi või alles hakkavad mõjutama.

MAKSUSÜSTEEMI MÕJUTAVAD SUUNDUMUSED

Rahvastiku vananemine toob kaasa surve sotsiaalkaitsele

Eestis prognoositakse 2035. aastaks tööealise elanikkonna (vanuses 15–74) vähenemist 954 200 inimeseni praeguse 987 100 asemel. Samas pikeneb Eesti elanike keskmine eluiga ja üle 65aastaste arv kasvab jõudsalt – aastal 2035 on sellesse vanuserühma kuuluvaid inimesi 16 protsenti rohkem kui aastal 2021.

Rahvastiku vananemine paneb läänemaailma ja Aasiat küsima, kuidas finantseerida pensionialise rahvastiku ülalpidamist, panemata liiga suurt koormust tööelastele ja kuidas luua selline maksusüsteem, et töötamine oleks atraktiivne ka vanas eas.

Oluliseks kujuneb see, kui edukalt suudab ühiskond loimida pidevalt muutuvasse tööellu ka vanemaelisi. Tööelaste inimeste arvu vähenemine vähendab tööjõumaksudest saadava tulu laekumist. Osaliselt kompenseerib seda pensioniea tõus ja töötamine pensionieas, mistõttu hõivatute arv kahaneb aeglasemalt kui tööelaste arv. Vanemas eas töötamist mõjutavad oluliselt tervena elatud aastad.

Kuna inimeste keskmine eeldatav eluiga pikeneb, kujunevad tulevikus oluliselt suuremaks vanemaelaste tervishoiukulutused. Arenguseire Keskuse prognoosi kohaselt on aastaks 2035 oodata 900 miljoni euro suurust haigekassa puudujääki (SKPst moodustaks see u 1,6%) (Arenguseire Keskus 2020).

Oluliselt kasvab ka vajadus pikaajalise hoolduse teenuste järele. Arvestades nii vanemaelaste arvu kasvu kõigis vastavates vanusegruppides kui ka vajadust leevendada juba praegu omaste tööturult eemalejäämist ning elukvaliteedi langust põhjustavat suurt hoolduskoormust, peaks pikaajalise hoolduse rahastuse osakaal SKPs moodustama praeguse 0,7 protsendi asemel 2,2 protsendi võrra (European Commission 2021b). Aastal 2035 tähendaks see 850 miljonit eurot rohkem kui praegu.

Kuigi pensionisüsteemi ei ähvarda puudujääk, saab oluliseks probleemiks pensionide piisavus (Piirits 2022). Kui soovida tagada aastaks 2035 riikliku pensioni asendusmäär suurusega 40 protsenti keskmisest palgast, vajaks pensionisüsteem juurde miljard eurot.

Need suundumused suurendavad survet riigieelarvele: tuleb leida uusi tuluallikaid või vähendada kulutusi mõnes teises kulukategoorias.

Ettevõtlusvormis töötamise levik vähendab tööjõumaksude, eelkõige sotsiaalmaksu laekumist

Töötamise uued vormid nagu platvormitöö hägustavad piiri töösuhte ja ettevõtluse vahel. Platvormitöö korral pakuvad inimesed oma tööjõudu ja selle kaudu loodavaid väärtusi läbi mingi vahendusega tegeleva platvormi n-ö otse lõpptarbijale. Kuna tööjõu pakkujal on sellises olukorras nii üksikettevõtja kui ka töötaja tunnuseid, on ebaselge, kas platvorm on töandja (koos sellega seonduva maksukohustusega) või mitte. Regulaarselt teeb Eestis platvormitööd 7 protsenti tööelastest elanikkonnast ehk 56 000 inimest ja aeg-ajalt ligi 200 000 inimest (Vallistu ja Piirits 2021).

Automatiseerimine ning tehisintellekti areng kitsendavad järjepidevalt selliste tööde ringi, mille tegemiseks on vaja inimtööjõudu. Nende protsesside mõju tööjõumaksudele pole alati üheselt selge – mõnedel juhtudel võib automatiseerimine toimida tööjõudu täiendavana, st automatiseerimise tõttu jääb töökohti tootmises küll vähemaks, kuid järelejäanud töötajate tootlikkus kasvab oluliselt ning nende ostujõud toetab kaudselt töö kaotanute hõivet mõnes teises valdkonnas. Juhtudel, kui automatiseerimine mitte ei täienda, vaid asendab töötajad täielikult, on olukord koguhõive ja ka tööjõumaksude laekumise seisukohalt negatiivsem.

Ebavõrdsus ohustab majanduskasvu ja maksutulusi

Mitmete riikide puhul võib välja tuua pikemaajalisi trende, mis on andnud alust üleskutseteks maksustada vara senisest suuremas ulatuses. Üks neist on töise tulu osakaalu vähenemine ning kapitalitulu osakaalu suurenemine arenenud riikide kogutulus. See trend sai alguse 1980. aastatel ning on viimasel kahekümnel aastal olnud tõusuteel. Varalise ebavõrdsuse kasvu on andnud oma panuse ka kinnisvarahindade tõus suuremates linnades. Viimase viie aasta olulisim tegur on keskpankade ulatuslik rahatrükk, mis

kasvatatakse nii finants- kui ka reaalarvade väärtust ning suurendab lõhet nende vahel, kellel on varasid ja kellel ei ole.

Kuigi sissetulekute ebavõrdsus on viimastel aastatel Eestis vähenenud, on see endiselt suurem kui näiteks Põhjamaades, kellega Eesti inimesed on harjunud ennast võrdlema. Enne maksude maksmist ja sotsiaaltoetuste jagamist on Eesti sissetulekute jaotus sarnane Rootsi, kuid jõukamate ühiskonnaliikmete kulul eraldatakse nõrgematele oluliselt väiksem osa tuludest.

Varanduslik ebavõrdsus on ajas suurenenud ning viimastel (2017. aastast pärinevatel) andmetel moodustab varakaima ühiskonnagrupi (10 protsenti leibkondadest) netovara juba 58,1 protsenti kõigi leibkondade kogu netovarast.

Digimajandus pakub uusi võimalusi

Tänu digitaalsele asjaajamisele on ka ettevõtete ja muude kehandite loomine ning intellektuaalomandi paigutamine sobiva maksusüsteemiga jurisdiktsioonidesse lihtsam kui kunagi varem. Krüptoraha levik avab võimalusi rahavooge riikide ja maksuametite eest peita ning maksta ümbrikupalka ka elektroonselt, vajaduseta tülikate sularahatehingute järele.

Teisalt pakub digitaliseerumine ka uusi võimalusi maksude tõhusamaks kogumiseks. Üks olulisemaid trende ettevõtete maksustamisel on liikumine maksude reaajas raporteerimise suunas: selle asemel, et ettevõtteid täidavad deklaratsioonid ja „tõukavad“ neis sisalduva info maksuametite suunas, hakkavad maksuametid automatiseeritult „tõmbama“ vajalikke andmeid reaajas. Eesti näitel on arvatud, et reaajas toimuv andmevahetus hoiaks aastas kokku 200 miljonit eurot (Kivisild *et al.* 2022).

Maksude reaajas administreerimise tehnoloogiad võivad tulevikus avada uusi võimalusi ka maksupoliitika paremaks sihitamiseks. Võime ette kujutada näiteks kindlatele sihtgruppidele suunatud käibemaksusoodustusi, kus poest tehtud

ostude ja neilt makstud käibemaksu andmed liiguvad maksuametisse, kes tuvastab sihtgruppi kuulumise ja tagastab soodustusega ette nähtud summa kohe selle pangakontole.

Võitlus kliimamuutustega toob ajutist täiendavat maksutululu

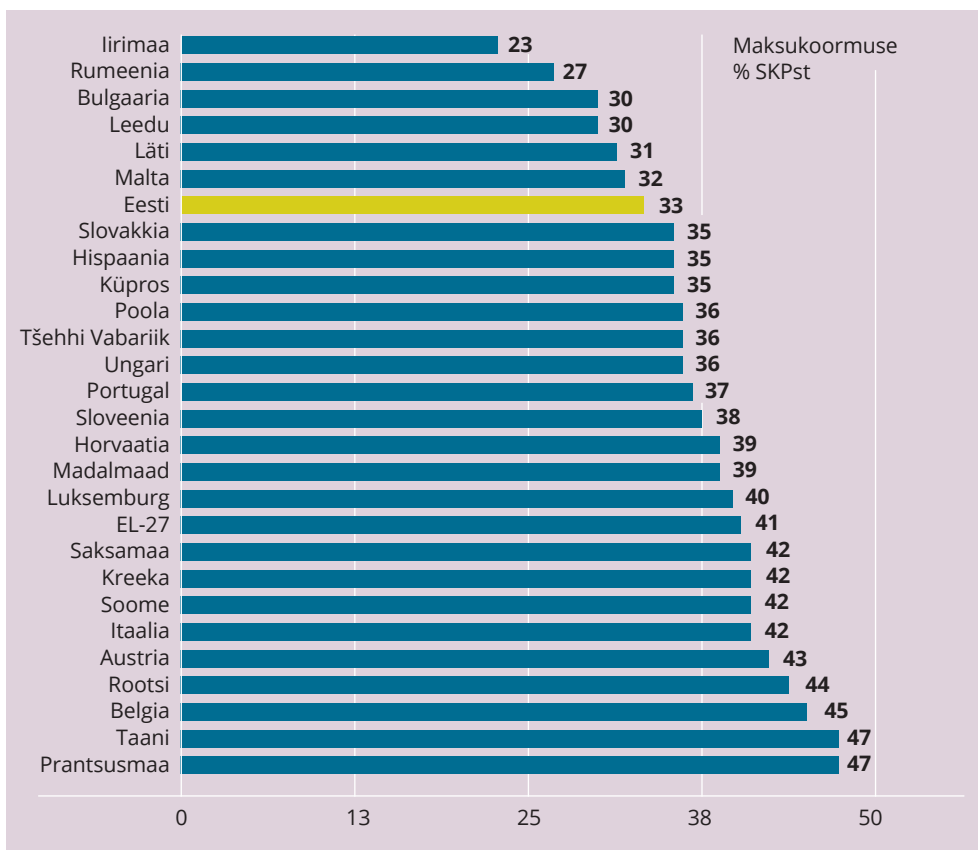
Kliimamuutust põhjustavate heitmete näol on tegu nn väliskuludega, mida ei ole arvestatud vabaturul kujunevas hinnas. Maksupoliitika saab olla üks instrument hindade korrigeerimiseks selliselt, et neis kajastuksid ka kliimamuutuse kahjud. Selle tagajärjel kallinevad heitmeid põhjustavad kaubad heitmevabade kaupadega võrreldes, mis suunab tarbimis- ja investeerimisotsuseid kliimasõbralikumate valikute suunas.

Hinnates keskkonnamaksude potentsiaali maksutululu allikana, tuleb eristada lähemat ja kaugemat perspektiivi. Lähemas perspektiivis liigutakse keskkonnamaksude kasvu suunas. Kuna selle eesmärk on käitumuslik muutus – fossiilsete kütuste põletamise asendamine keskkonnasõbralikumate energiaallikatega –, on pikemas perspektiivis tegemist praeguste keskkonnamaksude maksubaasi vähenemisega. Võimalik, et see viib fossiilsete kütuste ja CO₂ heite põhiste maksude asendumiseni laiemalt defineeritud maksubaasiga energiamaksudega.

EESTI VÕRDLUSES TEISTEGA

Eesti lihtne ja majanduskasvule orienteeritud maksusüsteem loodi 1994. aastal. Võrreldes teiste arenenud riikidega on Eesti maksusüsteemis vähe erandeid (Eesti Pank 2017), nendest tulenev maksutululu kaotus moodustab vaid ühe protsendi SKPst.

Eesti maksukoormus ehk maksutululu osakaal SKPs on viimase kahekümne aasta jooksul veidi kasvanud – kui aastal 2000 oli see 31,1 protsenti, siis 2019. aastal juba 33,1 protsenti (joonis 1). Siiski on see üks Euroopa Liidu väiksemaid ning sarnane OECD keskmise tasemega (34%). Samas

JOONIS 1. Maksutulu osakaal sisemajanduse kogutoodangust, 2019.

Allikas: Eurostat

peegeldub maksukoormuses ka pakutavate toetuste ja teenuste tase, millega tuleb maksukoormuse võrdlemisel samuti arvestada.

Maksutulu struktuur on Euroopa Liidus viimase kahekümne aasta jooksul püsinud väga stabiilsena. Seevastu Eesti maksustruktuur on viimastel kümnenditel nihkunud tööjõu maksustamiselt tarbimise maksustamisele. Eesti tööjõu maksukoormuse tase on praegu sarnane ELi keskmise tasemega, kuid tarbimismaksude (eeskätt käibemaks ja aktsiisid) roll Eesti maksustruktuuris on Euroopa keskmisest oluliselt suurem (joonis 2).

Nii Euroopa Liidus keskmiselt kui ka Eestis on kapitalilt kogutud maksude osakaal vähenenud, kuid silma torkab

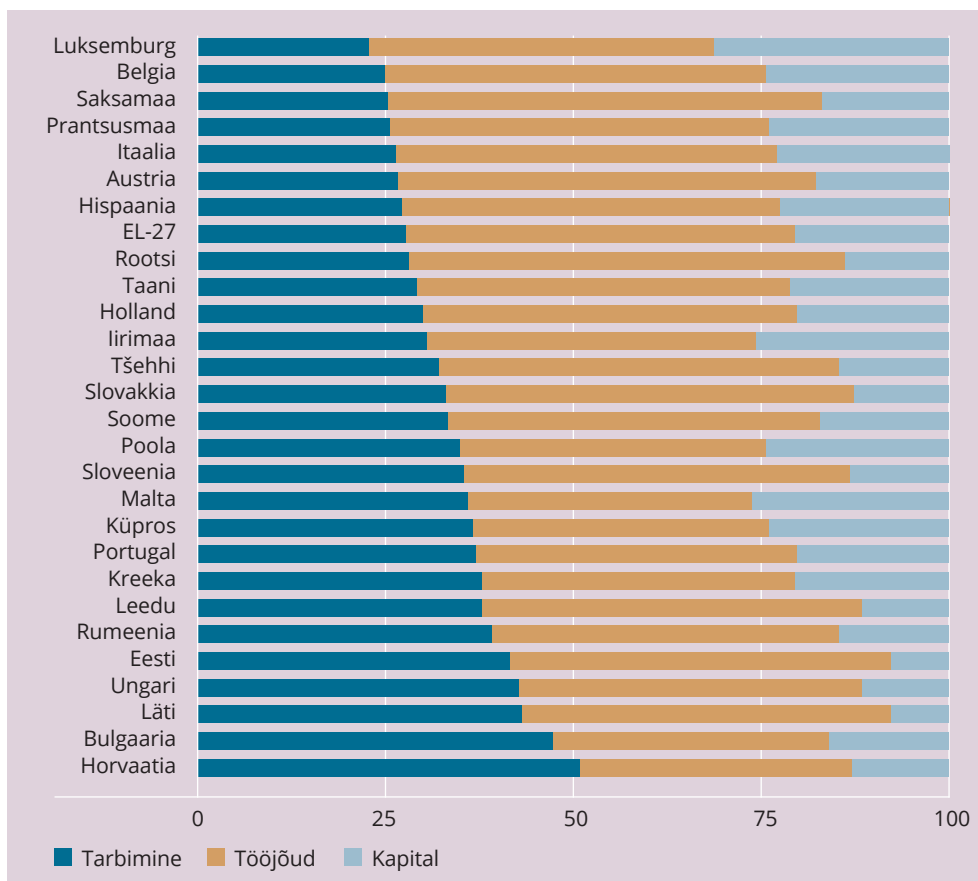
see, et Eesti maksustab kapitali Euroopa Liidu keskmisest tasemest kolm korda madalamalt.

TEISTE RIIKIDE REFORMID

Nagu Eesti, nii proovivad ka teised riigid oma maksusüsteemi kaasajastada, et üht või teist probleemi lahendada. Järgnevalt on kirjeldatud Eestiga sarnase taustsüsteemiga ehk Euroopa riikide maksumuudatusi suuremate maksude kaupa.

Tööjõumaksud.

Viimastel aastatel Euroopa riikides tehtud üksikisiku tulumaksu muudatuste hulgas torkavad silma võrdsemale tulujaotusele ja hõive toetamisele suunatud reformid ehk väiksema tulu teenijate maksukoormuse langetamine.

JOONIS 2. Maksutulude jaotus maksubaasis, liigiti, % maksutulust 2019.

Allikas: European Commission (2021a)

Näiteks Lätis (2019) ja Leedus (2019) viidi sisse astmeline tulumaks või Poolas loodi neljaprotsendine solidaarsuslõiv tulule, mis ületab aastas 223 000 eurot või sotsiaalmaksu langetamine Poolas või noorte töötajate toetamine Kreekas, Poolas, Sloveenias, Taanis ja Rootsis. Teisalt esineb ka kõrgemate maksuastmete langetamist, eesmärgiga vähendada tulude varjamist ja saavutada seeläbi maksutulude kasvu. Näiteks Hollandis, Rootsis ja Kreekas vähendati tulumaksu astmeid või langetati kõrgemate astmete määra või näiteks Leedus kehtestati sotsiaalmaksulagi.

Kapitalimaksud. Üksikisiku kapitalitulude maksustamise tase ei ole OECD riikides

tervikuna väga palju muutunud, kuid näiteid maksuparameetrite muutustest siiski mitmes riigis leidub. Palju varieeruvust on selles, kuidas riigiti koheldakse mitmesuguseid kapitalitulude liike (intressitulu, üüritulu, dividendid, kinnisvara võõrandamisest saadud tulu). Näiteks tõsteti Sloveenias üüritulu tulumaksu 25 protsendilt 27,5 protsendile, aga samas Portugalis langetati 28 protsendilt 10 protsendile.

Ettevõtte tulumaksu määrad on OECD riikides alanevas trendis, eriti neis riikides, kus see on varasemalt olnud kõrge. Kui 2000. aastal oli maksumäär üle 30 protsendi 23 riigis, siis aastal 2020 ainult kahes riigis. Kuigi maksumäärasid on langetatud, on ettevõtte tulumaksu

osakaal maksutulust püsinud stabiilsena. Määrade langetamist on aidanud kompenseerida maksubaasi laiendamine ja võitlus maksudest kõrvalehoidmise vastu.

OECD riikides on laialt levinud madalam ettevõtte tulumaksu määr väike- ja keskmise suurusega ettevõtetele, samuti soodustuste tegemine investeringute ja innovatsiooni hoogustamiseks.

Varamaksude olulisima muutusena on mitmes riigis hiljuti tõstetud kinnisvara-

Eesti maksustab kapitali Euroopa Liidu keskmisest tasemest kolm korda madalamalt.

makse. Kinnisvara maksukoormuse kasv võib toimuda erineval moel – näiteks langetati Leedus maksuvaba piiri mitteärilise kinnisvara puhul 220 000 eurolt 150 000 eurole ja ärilise otstarbega kinnisvara maksumäära tõsteti 0,3 protsendilt 0,5 protsendile.

Varamaksud korraldati kinnisvara kasuks ümber Prantsusmaal, kus 2018. aastal loobuti netovaramaksust (nn solidaarsusmaks neile, kelle varade netoväärtus oli üle 1,3 miljoni euro) ning asendati see kinnisvaramaksuga.

Mitmetes riikides on tõstetud makse ja lõive kinnisvaratehingutelt – näiteks tõsteti need Hollandis 6 protsendilt 7 protsendile ning Iirimaa 6 protsendilt 7,5 protsendile.

Tarbimismaksud. Viimasel kümnendil on ELi riikide tarbimismaksude efektiivne määr tõusutrendis (2009 – 15,7%, 2018 – 17,4%). Paljud Euroopa riigid on tõstnud

käibemaksumäära võrreldes 2009. aasta majanduskriisi eelse ajaga. Suurema kasvuga paistavad silma Ungari (20%-lt 27%-le), Kreeka (19%-lt 24%-le) ning Hispaania (16%-lt 21%-le).

Siiski ei ole need muudatused toonud kaasa samaväärset kasvu tegelikult maksumaksjate arvukuses; Euroopa Liidu keskmine tarbimismaksude efektiivne määr jääb Eesti omale veel märgatavalt alla.

Käibemaksuarengutest olulisem trend on energia, kütuste ning muude suure keskkonnamõjuga toodete tarbimisega seotud keskkonnamaksude kasv.

STSENAARIUMID

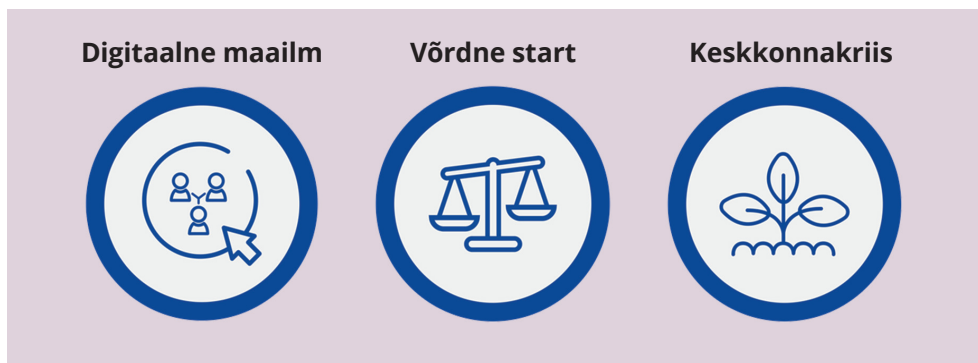
Tulevikukindla maksustruktuuri töös loodi kolm eristuvat maksusüsteemi stsenaariumi, mis on tuletatud arengusuundumustest.

Päriselus seisavad riigi ees kõik need küsimused korraga, mitte üksikhaaval, ning erinevaid stsenaariume tuleb omavahel kombineerida. Siiski võimaldab nn puhaste stsenaariumide väljajoonistamine saada paremini aru igaühe eelistest ja puudustest ning ka erinevate arenguvalikute vahelistest pingetest.

Kõigi stsenaariumide puhul hinnatakse eraldi neis stsenaariumides pakutud muudatuste tulevikukindlust ehk võimet riigieelarvesse pikaajaliselt raha juurde tuua. Tuleb kindlasti märkida, et esitatud kalkulatsioonid sõltuvad ühe või teise maksu kujundamisel aluseks võetud eeldustest. Tegelikult poliitikakujunduse protsessis võib tekkida vajadus eeldusi muuta või täiendada, ja sel juhul võivad muutuda ka tulemused.

Stsenaarium „Digitaalne maailm“ – kuidas kohendada maksusüsteemi digiajastule sobivaks

Digiplatvormid on toonud kaasa murrangu majanduses ja tööturul – töövõtjatest on saanud teenuseosutajad ehk iseseisvad lepingupartnerid. Kuna aga õiguslikult koheldakse neid ettevõtjana, on nende inimeste sotsiaalkaitse auklik. Arvestades teise tulu pidevat kahanemist

JOONIS 3. Tulevikukindla maksustruktuuri stsenaariumid.

Allikas: Arenguseire keskus 2021

ning muu tulu (ettevõtlusest, finantsvaradelt, vara rentimiselt jne) kasvu inimeste tulude struktuuris, võetakse pikas perspektiivis eesmärgiks (aastaks 2050) sotsiaalmaksust üldse loobuda ning viia sotsiaalkaitse rahastamine üle allikatele, mis arvestavad paremini tulude kasvava mitmekesisusega.

Digiärile ja idusektori ettevõtetele, mille peamine vara on kõrgelt kvalifitseeritud inimesed, sobib sotsiaalmaksukoormuse langetamine väga hästi, teisalt peavad nad arvestama tulumaksukoormuse kasvuga, et riigi sotsiaaleelarve kokku tuleks. Kuna Eesti taastab rahvusvahelise miinimumtulumaksu kokkuleppe tulemusena klassikalise ettevõtete tulumaksu, langeb oluline osa lisanduvast tulumaksukoormusest üksnes sellistele ettevõtetele, kes on jõudnud kasumisse. Seetõttu peetakse uut maksusüsteemi vähemalt neis sektorites varasemast õiglasemaks.

Oluline valitsuse ees seisev probleem on rahvastiku vananemisest lähtuv sotsiaalkulude kasv, milleks valmistumisel vaadatakse lisaks sotsiaalmaksu ümberkorraldamisele ka täiendavate tuluallikate poole. Liisk langeb kinnisvaramaksule, mida peetakse kõige kindlamaks maksubaasiks, arvestades, kui hõlpsaks on digitaalne äri ja elukorraldus muutnud näiteks finantsvarade varjamise.

Eelnevast tulenevalt viiakse 2023. aastal sisse järgmised muudatused:

- ▶ kehtestatakse traditsiooniline ettevõtete tulumaks maksumääraga 30 protsenti;
- ▶ üksikisiku tulumaksumäär tõuseb 30 protsendini, samal ajal kasvab maksuvaba miinimum;
- ▶ kehtestatakse kinnisvaramaks 0,1 protsendise määraga ja koos maksuvabastusega;
- ▶ sotsiaalmaksumäär väheneb 33 protsendilt 13 protsendile.

Elarvetulude suuremahuline ümbermängimine kahaneva maksubaasiga sotsiaalmaksult laiema maksubaasiga tulumaksule ning ettevõtluse kasumimaksule muudab maksukoormuse kandmise teise tulu teenijate ja kapitalitulu teenijate vahel võrdsemaks. Muudatuste tulemusel väheneb 2023. aastal tööjõumaksude osakaal maksutuludes 55 protsendilt 45 protsendile ning kapitalimaksude osakaal suureneb 5 protsendilt 17 protsendile.

2023. aastal toovad eelkirjeldatud maksumuudatused riigile lisatulu üle 490 miljoni euro. Kui kasumite osakaal SKPs jääb edaspidi perioodi 2010–2019 keskmisele tasemele, siis kujuneb riigieelarvesse laekuvaks lisatuluks 2035. aastal 807 miljonit eurot. Kuid nagu eespool mainitud: kui ettevõtlussektori kasum osakaaluna SKPs peaks edaspidi

väheneb, siis väheneb ka laekumine ettevõtte tulumaksust. Samal ajal võivad lisatulu tuua rahvusvahelised kokkulepped hargmaiste digiettevõtete maksustamises, näiteks kasumi osalise maksustamise õiguse tekkimine tarbijariikides.

Maksukoormuse osakaal SKPs kujuneb aastaks 2035 rohkem kui 1,4 protsendi võrra suuremaks, kui aastal 2021 kehtinud maksusüsteemiga jätkates (37,0% versus 35,6%).

Stsenaarium „Võrdne start“ – kuidas peaks maksusüsteem reageerima süvenevale ebavõrdsusele

Mitmed majanduskeskkonna suundumused, nagu näiteks varade hindade kasv ja digimajanduse kiire areng on toonud pikema aja vältel kasu eeskätt kinnis- ja finantsvarade omanikele, suurendades varalist ebavõrdsust. Samale trendile annavad hoogu juurde rahatrükk ja negatiivsed intressid. Süvenev ebavõrdsus toidab rahulolematust ja protestimeelsust, mis blokeerib majanduse arengule suunatud reforme ja projekte, mille tulemusena kannatab majanduskasv.

Ühiskonna suhtumine ebavõrdsusse muutub senisest oluliselt vähem aktsepteeritavaks ning ebavõrdsusest saab avalikus debatis peamine lahendamist vajav probleem.

Vaadates, mille poolest eristub Eesti maksusüsteem teiste Euroopa riikide maksusüsteemidest, leiti mitu ebavõrdsuse seisukohast problemaatilist aspekti: 1) tarbimismaksude osakaal maksutulul on kõrge, kuid tarbimismaksud on regressiivsed (väiksema sissetulekuga inimesed tarbivad suurema ja säästavad väiksema osa oma tulust kui suurema tulu teenijad); 2) tulumaks näib ainult määra vaadates proportsionaalne, kuid tänu astmelisele maksuvabale miinimumile on see *de facto* ekvivalentne astmelise tulumaksuga, kus piirmaksumääraks on sissetuleku kasvades 0%, 20%, 31,3% ja jälle 20%. Teisisõnu, kõige suurema osa igalt täiendavalt teenitud eurolt maksavad maksudeks mitte suure

tulu teenijad, vaid tulujaotuse keskossa kuuluvad inimesed; 3) lisaks palgatulule saab jõukam osa inimestest tulu dividendidest, mida maksustatakse soodsamalt kui palgatulu; 4) varamaksude osakaal maksutulul on Euroopa madalaim. Maamaks on küll olemas, kuid maksutulul piiravad erinevad tegurid, sh maksusoodustus kodualusele maale ja maa hindamisväärtuse aegumine; 5) ümberjaotamist ei kirjelda mõistagi ainult maksusüsteemi parameetrid, vaid ka sotsiaaltoetuste tase: kuigi mõne sihtgrupi jaoks on toetused küllaltki helled, siis üldisemas plaanis ei ole sotsiaalhüvitised vaesuse vähendamisel endiselt tõhusad ja sotsiaalne turvavõrk on nõrk.

Eelnevast tulenevalt võtab riik suuna jõulisemale ümberjaotamisele:

- ▶ viiakse sisse varamaks – koosneb kinnisvaramaksust (0,1%) ja muu vara maksust (0,3%);
- ▶ viiakse sisse astmeline tulumaks.

Kõrgema sissetulekuga inimeste suurem maksukoormus halvendab majanduse konkurentsivõimet, kuna see muudab kõrgelt kvalifitseeritud tööjõu kallimaks. Selle probleemi leevendamiseks kehtestatakse sotsiaalmaksulagi.

Kõik eelnimetatud maksumuudatused suurendavad tööjõumakse 2023. aastal ligikaudu 250 miljonit eurot ja varamakse ligikaudu 200 miljonit eurot, võrreldes 2021. aastal kehtinud maksusüsteemiga. Tarbimismaksud jäävad samaks. 2023. aastal väheneb tarbimismaksude osakaal maksutulul 40 protsendilt 38 protsendile ning kapitalimaksude osakaal suureneb 5 protsendilt 7 protsendile.

2035. aastaks on lisatulude suurus üle 600 miljoni euro. Seega kujuneb maksukoormuse osakaal SKPs aastal 2035 ühe protsendi võrra suuremaks, kui aastal 2021 kehtinud maksusüsteemiga jätkates (36,6% versus 35,6%).

Stsenaarium „Keskkonnakriis“ – kuidas viia maksusüsteem kooskõlla rohepöördega

Selle suunavaliku puhul peab ühiskond

suurimaks Eesti ees seisvaks väljakutseks võitlust kliima soojenemisega. Eesti riik on võtnud kohustuse jõuda aastaks 2050 süsinikuneutraalsuseni ehk viia õhku paisatud kasvuhoonegaaside ja looduses seotud CO₂ vahe nulli. Sellest on kujunenud laialdane ja poliitikavaldkondade ülene eesmärk. Maksupoliitikas tehakse inventuur, hinnates senise maksustamise tõhusust kliimaeesmärkide saavutamisel ning otsides sellist maksulahendust, mis aitaks võimalikult palju kaasa kasvuhoonegaaside emissioonide vähendamisele Eestis. Tuleb arvestada, et keskkonnamaksud ei saa olla pikaajalised maksutulude allikad. Kui keskkonda kahjustav tegevus väheneb, vähenevad kiiresti ka eelarvetulud.

Ligi kolmveerand Eesti kasvuhoonegaaside heitmetest tekib kütuste põletamisest, sh 50 protsenti tekib kütuste põletamisel elektri- ja soojatoomisel ning 22 protsenti kütuste põletamisel transpordis. Osa heitmetest suudab ära siduda Eesti loodus. 2019. aasta kasvuhoonegaaside inventuuri järgi vähendas see koguheitmeid ca 0,7 miljoni CO₂ ekvivalenttonni võrra.

Võrreldes Eesti maksusüsteemi teiste Euroopa riikide maksusüsteemidega keskkonnamaksude aspektist, torkasid silma järgmised asjaolud:

- ▶ Eestis kogutakse Euroopa Liidu keskmisega võrreldes rohkem kütuseaktsiisi (2019. aastal 6,1% kogu Eesti maksulaekumisest, Euroopa Liidu riikides keskmiselt 3,0%) ning ressursi- ja saastetasusid (2019. aastal 0,6% kogu Eesti maksulaekumisest, Euroopa Liidu riikides keskmiselt 0,2%).
- ▶ Eesti on ainus Euroopa Liidu riik, kus pole elanike transpordieelistuste suunamiseks kasutusele võetud automaksu. Transpordi maksustamine Eestis jääb liikmesriikide keskmisele alla ühteistkordselt: ELis moodustasid 2019. aastal transpordiga seotud maksud 1,1 protsenti kogu maksulaekumisest, Eestis vaid 0,1 protsenti (autode registreerimise riigilõiv ja raskeveokimaks). Euroopa Liidus on kliimaeesmärkide

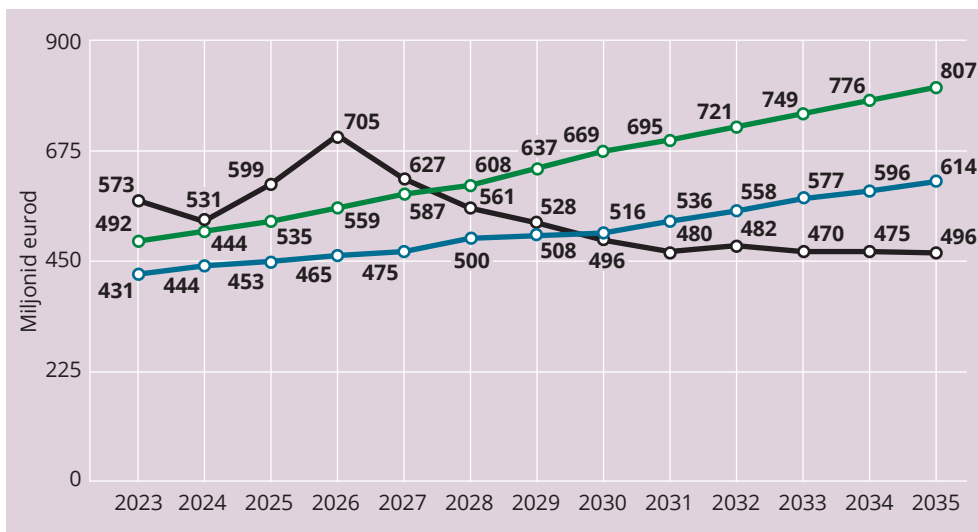
saavutamiseks kasutusel lahendus, millel on kolm olulisemat komponenti: heitkogustega kauplemise süsteem (HKS), jõupingutuste jagamise regulatsioon ning maakasutuse, maakasutuse muutuse ja metsandussektori nullbilanss.

HKS hõlmab 2021. aastal ligi poole koguheitmetest, eeskätt energeetika-tööstuses põletatavate kütuste heitmeid. Euroopa Komisjon on esitanud ettepaneku laiendada HKS-i transpordi- ning ehitus- ja elamusektorile.

Eesti on ainus Euroopa Liidu riik, kus pole elanike transpordieelistuste suunamiseks kasutusele võetud automaksu.

Energiamaksude tõusu puhul tuleb kindlasti arvesse võtta, et energiakandjate kiire hinnatõus halvendab inimeste toimetulekut ning nii inimeste kui ka ettevõtete suutlikkust teha energiasäästuks vajalikke investeeringuid. Sisendite hinnatõus (eeldusel, et seda pole võimalik tarbijale üle kanda) sööb ära ettevõtete ressursid, mida oleks saanud kasutada tegevuse ümberkorraldamiseks ja uute tehnoloogiate kasutuselevõtuks.

Lisaks saastava käitumise vähendamiseks kasutatavatele maksuinstrumentidele otsitakse seega ka instrumente, mis soosiksid rohepööret toetavaid (ja ka laiemalt tootlikkust tõstvaid) investeeringuid ning leevendaksid inimeste toimetulekuraskusi. Kuna OECD ja G20 riikide üleilmse miinimumtulumaksu kokkuleppe tulemusel taastatakse Eestis klassikaline ettevõtte tulumaks, tekib võimalus hoogustada

JOONIS 4. Täiendava maksutulu laekumine eri stsenaariumides võrreldes 2021. aastal kehtinud maksusüsteemiga, 2023–2035.

ettevõtete teadus- ja arendustegevuse investeringuid maksukrediidi abil.

Eelnevast tulenevalt leiavad Eesti maksusüsteemis nii Euroopa ühise pingutuse kui ka siseriiklike sammudena aset järgmised muutused:

- ▶ viiakse sisse kolmeosaline automaks;
- ▶ heitkogustega kauplemise süsteem laieneb transpordile ning ehitus- ja elamusektorile;
- ▶ viiakse sisse traditsiooniline ettevõtete tulumaks ja vähendatakse määra 15 protsendini;
- ▶ luuakse teadus- ja arendustegevuse maksusoodustus, suurendades riigi toetust ettevõtete arendustegevusele kuus korda (OECD keskmisele tasemele);
- ▶ üksikisiku tulumaksu maksuvaba tulu seotakse miinimumpalgaga.

Kõik selles stsenaariumis esitatud maksumuudatused suurendavad 2023. aastal tarbimismakse ligikaudu 400 miljonit eurot ja varamakse ligikaudu 350 miljonit eurot võrreldes 2021. aastal kehtiva maksusüsteemiga. Tööjõumaksud vähenevad 180 miljoni euro võrra seoses maksuvaba tulu võrdsustamisega miinimumpalgaga.

2023. aastal kasvab tarbimismaksude osakaal maksutuludes 40 protsendilt 41 protsendile ja kapitalimaksude osakaal suureneb 5 protsendilt 8 protsendile ning tööjõumaksude osakaal väheneb 55 protsendilt 51 protsendini.

2035. aastaks on lisatulude suurus üle 750 miljoni euro ilma tööjõumaksude vähenemiseta (ning eeldades ettevõtete tulumaksu puhul tulu jäämist arvutustes kasutatud maksimaalse ja minimaalse variandi vahele) ja 450 miljonit eurot koos tööjõumaksude vähenemisega. Maksukoormus osakaaluna SKPs kujuneb aastaks 2035 rohkem kui 0,8 protsendi võrra suuremaks, kui aastal 2021 kehtinud maksusüsteemiga jätkates (36,4% versus 35,6%).

KOKKUVÕTE

Arvestades arengusuundumusi, kerkivad maksupoliitika ette mitmed küsimused: 1) kas pikas perspektiivis on otstarbekas maksustada töist tulu erinevalt muudest tululiikidest; 2) kas varamaksud saaksid olla varasemast olulisem maksutulu allikas, arvestades uusi võimalusi varade üle arvet pidada (näiteks plokiahela

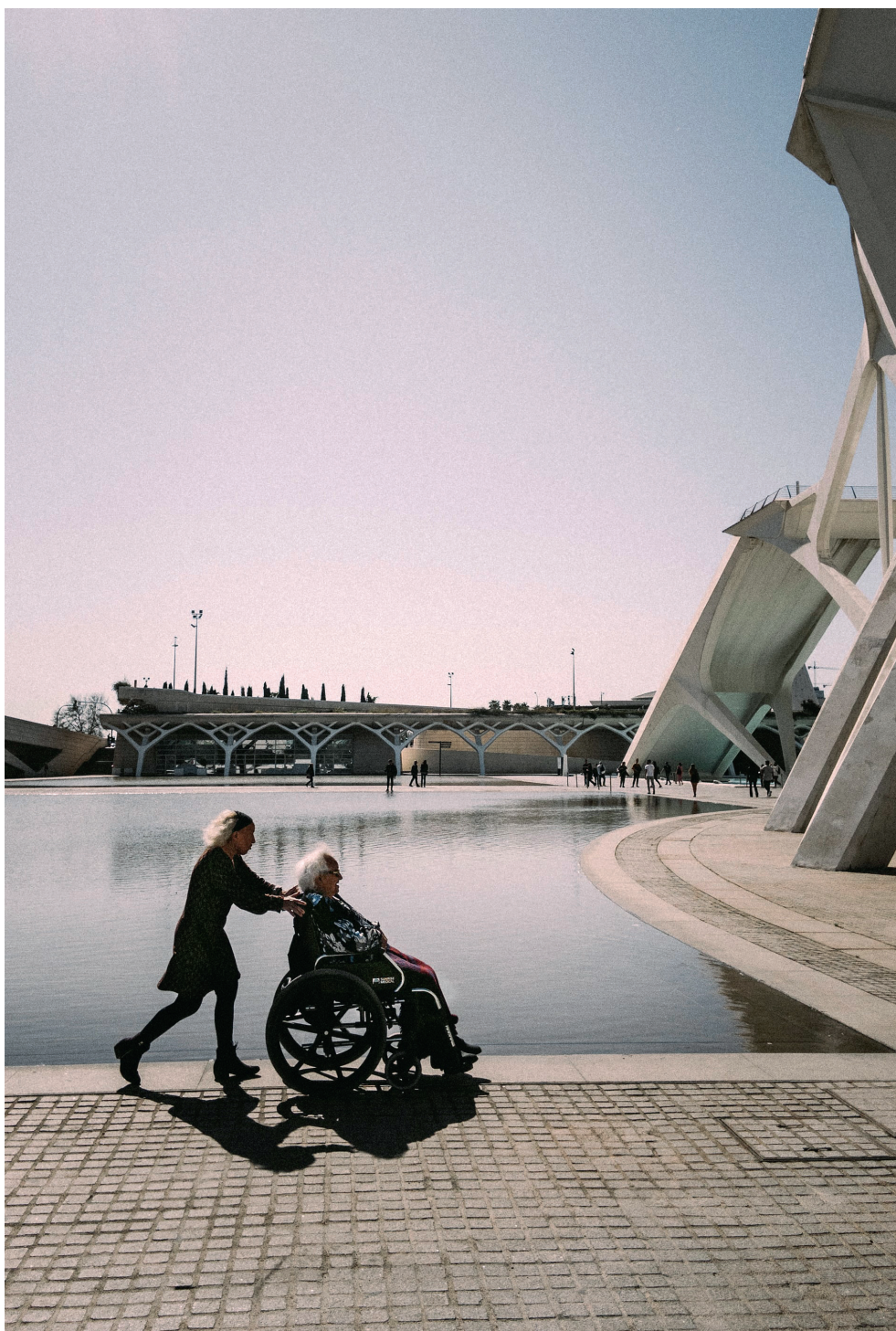
tehnoloogia abil) ning riikidevahelisi pingutusi infovahetuse edendamiseks ja maksuläbipaistvuse suurendamiseks; 3) kuidas leevendada kõrgete keskkonnamaksude negatiivset mõju inimeste toimetulekule ja ettevõtete konkurentsivõimele; 4) kust leida uusi, tulevikukindlaid maksubaase? Kas maksustame tulevikus andmeid, kuna need on üks peamisi tulevikumajanduse ressursse ja nende kasutamine võib kaasa tuua ebasoovitavaid kõrvalmõjusid? Või hoopis roboteid ja teisi tehisintellekti rakendusi, arvestades, et need loovad tulevikumajanduses seda väärtust, mida varem löi inimtööjõud?

Arenguseire Keskuse töös loodi kolm stsenaariumit, millest igaüks tegeleb kindla küsimuse lahendamisega. Igas stsenaariumis laekub eelarvesse enam tulusid võrreldes 2021. aastal kehtinud maksusüsteemiga (vt joonis 4).

Stsenaariumides kasutatavad lahendused ei ole pelgalt mõeldud lisatulu allikaks, vaid tulevikukindlama maksusüsteemi ja ka majanduse arenguks – näiteks innovatsiooni edendamine ja võrdsema tulujaotuse tagamine, et ühiskond toimiks harmoonilisemalt.

KASUTATUD ALLIKAD

- ANSPAL, S., JÄRVE, J., KIVI, L. (2021). Arengusuundumused Eesti ja teiste riikide maksusüsteemides. Uuring. Tallinn: Arenguseire Keskus. – <https://arenguseire.ee/raportid/arengusuundumused-eesti-ja-teiste-riikide-maksususteemides/>
- ARENGUSEIRE KESKUS. (2020). Eesti tervishoiu tulevik. Stsenaariumid aastani 2035. Kokkuvõtte. Tallinn: Arenguseire Keskus. – https://arenguseire.ee/wp-content/uploads/2021/03/2020_tervishoid_eesti_tervishoiu_tulevik_kokkuvote_digi-1.pdf
- ARENGUSEIRE KESKUS. (2021). Tulevikukindel maksustruktuur. Stsenaariumid aastani 2035. Raport. Tallinn: Arenguseire Keskus. – <https://arenguseire.ee/raportid/tulevikukindel-maksustruktuur-stsenaariumid-aastani-2035/>
- DANILOV, T. (2020). Milliste stsenaariumide poole oleme teel? – Riigikogu Toimetised 42, 139–150. – <https://rito.riigikogu.ee/nr-42/milliste-stsenaariumide-pole-oleme-teel/>
- EESTI PANK. (2017). Rahapoliitika ja majandus. Nr 2. – <https://www.eestipank.ee/publikatsioonid/rahapoliitika-ja-majandus/2017/rahapoliitika-ja-majandus-22017>
- EUROPEAN COMMISSION. (2021a). Data on Taxation. – https://ec.europa.eu/taxation_customs/taxation-1/economic-analysis-taxation/data-taxation_en
- EUROPEAN COMMISSION. (2021b). The 2021 Ageing Report: Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2019–2070). Brussels. – https://ec.europa.eu/info/publications/2021-ageing-report-economic-and-budgetary-projections-eu-member-states-2019-2070_en
- EUROSTAT. (2021). Main national accounts tax aggregates. – https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10a_taxag/default/table?lang=en
- KIVI, L., REINSON, H., ANSPAL, S., JÄRVE, J. (2021). Käitumist mõjutavate stiimulite kasutamine maksusüsteemis. Uuring. Tallinn: Arenguseire Keskus. – <https://arenguseire.ee/raportid/kaitumist-mojutavate-stiimulite-kasutamine-maksusustee-mis/>
- KIVISILD, A., HEINSOO, S., MÄND, M., KRANER, K. (2022). Riik õhemaks reaalaja maksundusega. Arenguseire Keskus. – <https://arenguseire.ee/uudised/eksperdid-riik-ohemaks-reaalaja-maksundusega/>
- PIIRITS, M. (2022). The Impact of Pension Reforms on Pension Inequality in Estonia: An Analysis with Microsimulation and Typical Agent Models. Tartu: University of Tartu Press.
- VALLISTU, J., PIIRITS, M. (2021). Platvormitöö Eestis 2021. Küsitlusuuringu tulemused. Arenguseire Keskus. – <https://arenguseire.ee/raportid/platvormitoo-eestis-2021-kusitlusuuringu-tulemused/>

Me ei tea ette, kellel tekib abivajadus, ja kui suur see on.

Foto: Eugene Chystiakov / Unsplash

Pikaajalise hoolduse rahastus. Miks, kuidas ja kellele?

LENNO UUSKÜLA

Arenguseire Keskuse pikaajalise hoolduse uurimissuuna juht, Tartu Ülikooli majandusteaduskonna kaasprofessor, Luminori peaökonomist

Eestis kui vananevas ühiskonnas on vaja aina rohkem mõelda abivajajate professionaalsele toetamisele ja tagada pikaajalise hoolduse teenuste järjest suurenev rahastamine.

Pikaajaline hooldus hõlmab väga erinevaid sotsiaalvaldkonna ja tervishoiu teenuseid. Peamiselt räägitakse nendest, mis toetavad igapäevast toimetulekut ja loovad heaolu, kuid olulisel kohal on ka need, mis ennetavad inimese tervise halvenemist ja võimete vähenemist. Osa abivajajatest on sündinud erivajadusega, teiste puhul on abivajadus tekkinud elu jooksul mõne õnnetuse või haiguse tagajärjel, kolmandate füüsilised või vaimsed võimed on vähenenud vanuse tõttu. Kõigi puhul on ühiseks võtmesõnaks see, et nad vajavad abi oma igapäevase eluga toimetulekuks ja ühiskonnas osalemiseks.

KES VAJAB PIKAAJALIST HOOLDUST

Hiljuti läbiviidud uuringu kohaselt elab Eestis 160 900 – 190 500 inimest, kes

Põhisõnumid:

- ▶ Pikaajalise hoolduse teenused moodustavad elutähtsa osa sotsiaalteenustest – Eestis vajab abi oma igapäevatoimingutes 160 000-190 000 inimest ning abivajajate hulk kasvab tulevikus märkimisväärselt.
- ▶ Pikaajalise hoolduse kulu on Eesti ühiskonnas praegu varjatud, kuid märkimisväärne.
- ▶ Tulevikus suureneb professionaalsete teenuste osatähtsus.
- ▶ Professionaalsete teenuste finantseerimiseks on mitu võimalust, kõigi puhul on vaja tegutseda kohe.
- ▶ Eriti oluline on astuda juba praegu vajalikud sammud, juhul kui avalik sektor soovib pikaajalise hoolduse rahastuses suurendada tulevikus erasektori osatähtsust.

kasutavad kõrvalabi oma igapäevastes toimetustes (Turu-Uuringute AS 2020). Nii nagu õnnetus ei hüüa tulles, ei ole ette teada, kellel tekib elu viimastel aastatel abivajadus, kui suur see on ning kui pikalt see periood kestab.

Abivajaduse tõenäosus on suur, kuid selle ulatus ja kulu väga erinevad. Ameerika Ühendriikides läbiviidud uuringu kohaselt vajavad pooled praegustest 65aastastest inimestest kunagi tulevikus pikaajalise hoolduse teenuseid

ning oodatav kulu iga tänase 65aastase kohta on 65 000 eurot (Favreault, Dey 2015). Kuna abivajadus tekib vaid pooltel, siis ühel osal on kulu null ning pooltel, kel abivajadus tekib, on kulu 130 000 eurot. Kõikidest praegustest 65-aastastest meestest igal kümnendal ja naistest igal viiendal on oodatav pikaajalise hoolduse kulu sellest kordades suurem, ehk siis mitusada tuhat eurot, sest abivajaduse periood on keskmisest abivajadusest pikem.

Pikaajalise hoolduse teenuste rahastuse esmane eesmärk on kindlustada iga inimese individuaalse pikaajalise hoolduse teenuste ja kulude riski.

Mitmesaja tuhande euro kogumine käib igal inimesel kindlasti üle jõu. Erivajadusega sündinud inimestel ei ole võimalik isegi elu jooksul nii palju teenida. Kuna nii suur abivajadus on vaid vähestel ja tihti alles elu lõpus, siis tähendaks sellise summa kogumine enamikule kasutat säästmist ja soovimatut pärandi jätmist, sest sääste ei ole võimalik enne surma ära kulutada. Isegi, kui soovitakse pärandada, tähendab pikaajalise hoolduse kulutuste juhuslikkus seda, et järgnev põlvkond saab eluks soodsama stardi näiteks koolituskulude või eluaseme finantseerimiseks vaid juhul, kui vanemad või vanavanemad lahkuvad ilma pikaajalise hoolduse teenuseid vajamata. Vaid paaril protsendil inimestest on elu lõpus sääste nii palju, et ka pikaajalise hoolduse vajaduse ilmnemisel ei mõjuta see märkimisväärselt järgnevate põlvkonde heaolu.

Sellise summa kogumine on ka ühiskonna mõttes ebaefektiivne. Seetõttu on pikaajalise hoolduse puhul riski komponent väga oluline ning hea süsteem nii üksikisiku kui ka ühiskonna vaatenurgast on selline, kus riske saab kindlustada.

PIKAAJALISE HOOLDUSE RAHASTUS KATAB EELKÕIGE RISKE

Pikaajalise hoolduse teenuste rahastuse puhul tuleb rõhutada, et selle esmane eesmärk on iga inimese individuaalse pikaajalise hoolduse teenuste ja kulude riski kindlustamine, mitte ressursside ümberjaotamine ühiskonnas.

Tegemist on väga suure, tõenäolise ja kuluka riskiga elus. Seetõttu on selle riski maandamine iga inimese ja tema lähedaste elukvaliteedi jaoks väga oluline. Paraku on see risk ka raskelt defineeritav ja keeruline kindlustada iga üksikisiku vaatenurgast, seetõttu saavad erakindlustused pakkuda vabal turul vaid koguriskist väikese osa kindlustamist.

Kõige selgem on erakindlustuse puudumise võimalus erivajadusega sündinud inimeste puhul. Nendel ei olnud võimalik enne riski ilmnemist riski kindlustada. Enne sündi on võimalik vaid vanematel laste riske kindlustada. Lapse vaatenurgast on aga vanemate käitumine osa riskist, mis meil elus on. Seda tüüpi riski kaitset ei saa pakkuda vabatahtlik erakindlustus, vaid see peab olema avaliku sektori koordineeritud.

Kindlustuse puhul on asümmeetrilise informatsiooniga seotud juhud alati keerulised. Kuna kindlustuse ostja teab enamasti endast rohkem kui kindlustusandja, siis ostavad kindlustust pigem need, kes vajavad suurema tõenäosusega abi ning see teeb kindlustuse kulukamaks, sest eemale jäävad omakorda need kliendid, kes on väiksema riskiga. Nii võib tekkida olukord, kus hind tõuseb nii kõrgele, et keegi ei soovi enam kindlustust osta. Majanduskeeles nimetatakse seda negatiivseks või halvaks valimiks ning see

teeb vabatahtliku kindlustuse pakkumise osade riskide puhul keeruliseks.

Samuti võib kindlustuse omamine tähendada seda, et inimene ei hooli enam oma tervisest ning seetõttu riskid suurenevad. Kuigi suur osa pikaajalise hoolduse riskist ei sõltu inimese käitumisest, saab inimene ka ise palju teha selleks, et ta õnnetustesse ei satuks ja oleks füüsiliselt ja sotsiaalselt aktiivne, mis vähendab vanaduses pikaajalise hoolduse kulu. Majanduskeeles nimetatakse seda moraali-riskiks. Selle tulemusega ei saa kindlustada tervet riski, vaid peab jätma inimesele endale kanda osa riskist, et jääks alles isiklik soov mõistlikult käituda.

Need probleemid on eriti suured just vanadusega seotud pikaajalise hoolduse kulutuste puhul, sest lisanduvad veel mitmed väljakutsed. Viimastel eluaastatel on riski tõenäosus palju suurem kui varasematel aastatel. Seepärast ei ole võimalik pakkuda kindlustust sellisena, nagu kodu- või liikluskindlustuses, kus kindlustuspreemiat makstakse konkreetse perioodi kohta, millal kindlustus kehtib, näiteks aastaks. Aasta kohta on teada, kui suured on ühe kindlustuslepinguga seotud riskid ning kui suured on oodatavad kulud kindlustusandja jaoks.

Pikaajalise hoolduse kindlustuse puhul on aga vaja maksta seda aastaid enne riski ilmnemist. Kuna riskid vanusega kasvavad, siis oleksid kindlustusmaksed vanemaealistele niivõrd suured, et nad poleks neid võimalised tasuma ning abivajaduse periood ei piirdu aastaga, vaid sellegipoolest on vaja poliisi, mis kataks tulevase kulusid mõnel juhul lausa aastakümneteks. Tulevasi kulutusi on keeruline planeerida. Kui kindlustaja pakub teatud teenuse taset tulevikus, siis ta peab arvestama ebakindlusega, mis on seotud kulutustega, sest ei ole teada, kui suureks võib kujuneda risk ning kui palju teenus maksab. Näiteks arvatakse praegu, et mõnekümne järgneva aasta jooksul kasvab oluliselt vaimsete probleemide osakaal pikaajalises hoolduses, kuid

tegemist on vaid hinnanguga ning vaimsete probleemide tegelik esinemissagedus ilmneb aastate pärast. Samuti ei ole teada, kui kalliks osutuvad teenused, kui suurt rolli saab mängida tehnoloogia, milliseks kujunevad abiandjate palgad ning kuidas areneb meditsiin, ehk kui pikk on tegelik inimeste eluiga ja kui palju nendest aastatest elatakse tervena. See suurendab märgatavalt kindlustusandja riske.

Kui kindlustusandja pakub aga teenuseid teatud summade ulatuses tulevikus, siis jääb suur osa riskist kindlustusvõtja kanda, sest selle summa eest ei pruugi olla võimalik osta teenuseid, mille vastu soovitakse riski kindlustada. See jätab üksiku inimese riskid kaitseta ning vähendab kindlustuse ostmise soovi omakorda.

Kuna inimeste sissetulekud elukaare jooksul pole ühtlased ning võimalused osta mitmesuguseid teenuseid on erinevad, siis on mõistlik eeldada, et osa inimesi soovib rohkem pikaajalise hoolduse teenuseid, et hoida eelnevat elukvaliteeti. Nii saavad inimesed panustada vastavalt sellele, kui suur on nende sissetulek. Mõned saavad endale lubada jagatud tuba hooldekodus, teised eraldi tuba ning kolmandad kodust teenust, kus nende eest hoolitsetakse kogu ööpäeva. Näiteks mõttekoja Praxis 2021. aasta uuringust (Masso *et al.* 2021) leiab kindlustusega seotud väljakutsetest põhjalikuma ülevaate.

ÜMBERJAGAMISE VÕIMALUSED

Ümberjagamise on pikaajalise hoolduse teenuste see komponent, mille puhul pakutakse kõigile samaväärseid teenuseid, sõltumata nende võimalustest ja soovidest elukaare jooksul süsteemi panustada. Ümberjagamise osa on näiteks miinimum-teenuste pakkumine, mis tagab elamisväärsel elu kõigile sõltumata süsteemi panustamisest. Tekib seegi küsimus, kui ulatuslikult soovitakse ühiskonnas pakkuda kõigile samaväärset teenust ja kui palju soovitakse inimeste endi elukaare elukvaliteedile vastavaid teenuseid.

Eesti praeguses süsteemis on jätud

pikaajaline hooldus peaasjalikult lähedaste kanda. Kuna abivajajal on sääste harva piisavalt, tähendab see seda, et lähedased peavad märkimisväärselt oma tarbimist piirama ning paljudel juhtudel ka oma töökohast loobuma, et abivajaja eest hoolitseda. Ühiskonna jaoks on tegemist suure kuluga, kui inimesed peavad olema hool-dajad vajadusest, mitte oma vabast tahtest. Neil inimestel on Eestis praegu piisav ettevalmistus hooldustööks, kuid neil puudub elementaarne sotsiaalne kaitse. Osadel juhtudel on nad peale hooldamise perioodi lõppu vaimselt ja füüsiliselt nii kurnatud, et ei suuda tööturule naasta. Nii on järgnevad põlvned väga selgelt kandmas riski. Ka siis, kui professionaalsed teenused on olemas, ei tähenda see, et lähedastel poleks rolli abivajajate aitamisel ning teatav omavastutus on paratamatu nagu iga riski puhul.

Eesti praeguses süsteemis on jäetud pikaajaline hooldus peaasjalikult lähedaste kanda.

VAJAME ROHKEM PROFESSIONAALSEID TEENUSEID

Tulevikus suureneb professionaalsete ja finantseeritud teenuste osatähtsus, sest abivajavate inimeste arv kasvab kiiremini kui abiandjate arv. Järjest rohkematel inimestel pole lapsi või elavad lapsed nendest tööturu muutuste tulemusena kaugel. Kuigi tehnoloogia ei ole järgmise paarikümne aasta jooksul võtmas üle pikaajalise hoolduse teenuseid, suureneb

tehnoloogia komponent kindlasti ning seetõttu on vaja teenuseid ja kaupu osta. Tehnoloogia rollist on põhjalikumalt kirjutanud näiteks Haap Consulting (Haljasmets *et al.* 2021). Eestis kasvab omastehoolajate osakaal 2035. aastaks kümnendikuni tööhõivest, kuna rahvastik vananeb ja puudub hooldust vajavate inimeste lähedastele rahaliselt jõukohane hooldussüsteem. Järgmise 50 aasta jooksul võivad pikaajalise hoolduse kulud Eestis kümnekordistuda.

RAHASTAMISE PUUDUJÄÄK KASVAB

Riigina panustab Eesti märkimisväärselt vähe avaliku sektori ressursse pikaajalisse hooldusesse (0,4–0,5% SKTst, s.o veidi üle 100 mln euro aastas) ehk neli korda alla Euroopa Liidu keskmise (Arenguseire Keskus 2021). See on madal tase isegi võrreldes Eestiga sarnase elatustasemega riikidega nagu Läti ja Leedu (kus sama suhtarv ulatub 1%-ni SKTst). Kuigi tervishoiusüsteemi rahastamine on pikka aega küsimärgi all ja praeguste trendide jätkumisel kasvab Haigekassa aastane puudujääk aastaks 2035 ligi 900 miljoni euroni, toimib Eestis solidaarne ravikindlustus (Arenguseire Keskus 2020). Inimese haigestumise korral kaetakse mõistlikus määras tema arstiabi kulud ja me ei eelda, et haige või tema lähedased maksaksid väga suures ulatuses raviteenuste eest.

Pikaajalise hoolduse erakindlustust on võimalik osta Eestis praegu vaid lühiajaliseks perioodiks. Näiteks pakuvad pangad koostöös partneritega lisaks elu- ja varakindlustusele ka kindlustust pikaajalise hoolduse kulutuste katteks laenuperioodil ning kindlustus kehtib vaid ajal, mil kindlustusmakseid tehakse. Kindlustust ei pakuta inimestele, kelle riske peetakse liiga suurteks kas tervise, tervisekäitumise või ea tõttu. Praegu ei pakuta kindlustust kaugel tulevikus tekkivatele riskidele.

Riik katab erihoolekande kulud, kuid mitte hoolekande kulud. Kohalikud

omavalitsused pakuvad teenuseid eelkõige neile, kelle lähedased ei ole võimelised või valmis abi andma. Teenuste saamine nõuab sageli abivajaja ja tema lähedaste suurt teadlikkust ning võimet abi küsida. Enamik riskist on inimeste enda ja lähedaste kanda.

Väikese nõudluse tõttu ei ole Eestis välja arenenud ka paljudes riikides toimivad elementaarsed teenused. Kodus osutatavaid isikuteenuseid nagu näiteks abi söömisel, riietumisel või isikliku hügieeniga toimetulekul on turult keeruline osta ja teenusepakkujaid on väga vähe. Seega satuvad paljud abivajajad liiga vara hooldekodusse, mis on kallis pikaajalise hoolduse vorm.

Euroopa Komisjoni hinnangul võivad järgmise 50 aastaga jooksul Eesti pikaajalise hoolduse kulud kümnekordistuda. See tähendab suuremat panust nii riigilt kui ka igapäevase valmisolekut isiklike riske maandada. Arenguseire Keskus pakub raportis „Pikaajalise hoolduse tulevik. Arengusuundumused aastani 2035“ (Uusküla 2021) välja neli arengustsenaariumi, mis näitavad, kuidas võib Eesti pikaajalise hoolduse rahastus areneda ning milliseks kujunevad nendes erinevad teenused. Samuti pakub raport viis olulist sammu pikaajalise hoolduse rahastuseks viieteistkümnenda aasta pärast.

NELI PIKAAJALISE HOOLDUSE RAHASTUSMUDELIT

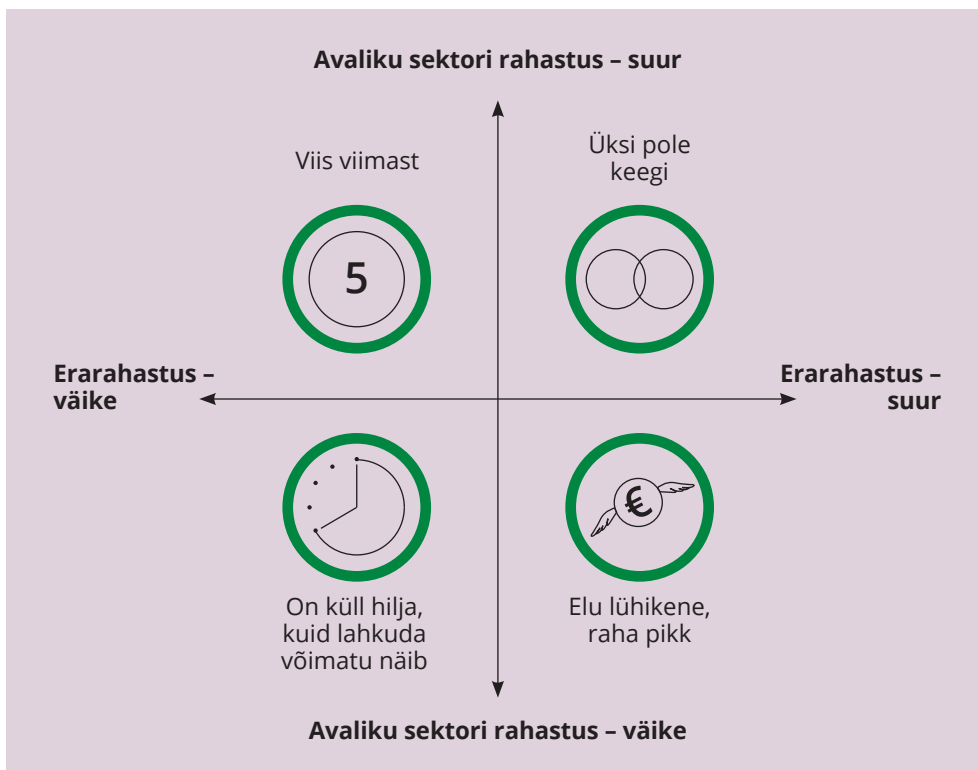
Rahastuses on olulised kaks suunda: esiteks, kui suureks kujuneb avaliku sektori rahastus ning teiseks, kui suureks kujuneb erasektori rahastus (joonis 1). Neid mõjutavad omakorda asjaolud, kui suurelt toimub ümberjaotamine inimeste vahel ühiskonnas.

Praeguse süsteemi jätkumisel jõuab Eesti välja stsenaariumisse, millel nimeks „**On küll hilja, kuid lahkuda võimatu näib**“. Selle puhul on nii avaliku sektori kui ka erasektori rahastus vähenenud, ulatudes umbes 1,3 protsendini SKTst, milles nii

avalikul sektoril kui erarahastusel katta umbes pool. Selle stsenaariumi korral tuleb riiklik rahastus vaid eelarve üldistest vahenditest ning puudub eraldi kindlustus. Riigi väike panus tähendab seda, võimalusel kasutatakse omi sääste. Erakindlustuse turg ei ole välja kujunenud, kuna riik pole juriidilisi raamistikke loonud, rääkimata rahalisest toetusest.

Rahaeraldused otsustatakse igal aastal eraldi, mistõttu on raskendatud hooldusteenuste pikaajaline planeerimine ja väljaarendamine. Kuna raha on süsteemis vähe, siis ei ole ka erateenused välja kujunenud. Koduteenuseid on keeruline leida ja teenuste tase hoolekandeesutustes on pigem madal võrreldes ülejäänud Euroopaga. Seetõttu on abivajaja lähedal elavate pereliikmete koormus suur. Samuti panustavad nad endiselt nende hooldusesse, kellel lähedasi pole, kandes nii topeltkoormust. Kulud ühiskonna jaoks on varjatud, kuna lähedased on tööturult eemal ning ühiskond tervikuna vaesem. Selles stsenaariumis on oodatav eluiga lühike ja abivajajate tervis ja elukvaliteet viimastel eluaastatel nõrgad. Kuigi ennetus võiks olla oluline, ei ole ühiskonnas riski teadvustatud, ennetust ei osata oluliseks pidada ja pole ka infot selle kohta, mida oleks vaja tähtsustada.

Kui võrreldes eelmise süsteemiga areneb eelkõige erarahastus ning riik tegeleb aktiivselt just inimeste endi aktiivse vastutuse kasvatamisega, jõuame välja olukorda, mille tinglik nimetus võiks olla „**Elu lühikene, raha pikk**“. Kogurahastus on sellises süsteemis suurem – umbes 2 protsenti SKTst. Suur erinevus on see, et erarahastus jõuab välja 1,5 protsendini SKTst, sest väga aktiivselt on teadvustatud pikaajalise hoolduse riski, loodud on süsteem, kus on võimalik enda heaolu eest seista, kuid endiselt puuduliku teavitustöö tõttu ja rahaliste vahendite piiratuse taustal on vaid jõukamad ja haritumad aktiivselt teemaga tegelenud.

JOONIS 1. Pikaajalise hoolduse rahastamise stsenaariumid.

Allikas: Arenguseire Keskus

Riiklik panus on endiselt umbes 0,5 protsendi juures SKTst.

Selle stsenaariumi realiseerumisel on keskklass kogunud reserve, kasutatakse laene kinnisvara tagatisel. Kinnisvara müüakse alles siis, kui inimene siitilmast lahkub. Enamik elanikke on ilma kindlustuse ja varata, millest saaks pikaajalise hoolduse kulutusi katta. Riiklikust rahastusest kaetakse vaid nende inimeste teenused, kes pole ise võimelised ega ole ka nende lapsed võimelised kulutuste eest tasuma.

Riik on siin võtnud aktiivse rolli vajaliku info kogumisel ja õiguskeskkonna väljakujundamisel. Võimalik on osta kindlustust ja finantsinstitutsioonid pakuvad vanematele inimestele kinnisvaralaene soodsatel tingimustel. Seetõttu saab pankade ja kindlustuste kaudu osta

ka teenuseid, mille kvaliteet on väga hea ning info kättesaadav nendele, kes on võimelised teenuste eest maksma. Teenuste kvaliteet on väga kõrge ja pakub lahendusi just rikkamatele klientidele.

Väljapool kindlustusi ja kinnisvaralaene ei ole välja kujunenud aga soodsamaid teenuseid ning nendel juhtudel on endiselt lähedased peamisteks teenuse osutajateks ning enamikel inimestel on elu selline, nagu kirjeldatud stsenaariumis „On küll hilja, kuid lahkuda võimatu näib“.

Erasektori süsteemi väljakujundamise asemel võib riik aktiivselt tegelda aga hoopis riigi parema rahastusega tulevikus. Sellise stsenaariumi nimetus võiks olla „**Viis viimast**“. Võrreldes esimese stsenaariumiga „On küll hilja, kuid lahkuda võimatu näib“, on selles tegeldud vaid

avaliku sektori rahastuse arendamisega. Kogusummad on enam-vähem sama suured nagu eelnevas stsenaariumis „Elu lühikene, raha pikk“ ehk umbes kaks protsenti SKTst, kuid proportsioonid vastupidised ehk üle kolmveerandi summast tuleb avalikust sektorist ja alla veerandi erasektorist.

Riik on välja arendanud pikaajalise hoolduse riikliku kindlustuse, finantseerides seda nii tööjõumaksudest kui ka üldistest eelarvetuludest. Kulude tase on pikaajaliselt prognoositav, samuti kogutakse osa tuludest spetsiaalsesse reservi tulevaste kulude katteks, ja see investeeritakse aktsiaturgudel, sest muidu muudab kulude kasv tulevikus süsteemi kiirelt ebastabiilseks.

Eraisikute säästus on väikesed, ja kuna riiklik süsteem pakub häid teenuseid, ei ole motivatsiooni ka kogumiseks ega kindlustuse ostmiseks. Surve riiklikule rahastusele on suur, sest teenused on väikese omafinantseeringuga. Riik panustab küll palju ressursse pikaajalisse hooldusse, kuid kõigile ikkagi teenuseid ei jätku. Ootejärjekorrad nii koduabi kui ka hoolekandeesutustes koha saamiseks on pikad. Abivajaduse oodatava kasvuga tuleb probleeme juurde ning rahastust on vaja suurendada või pakkuda vähem teenuseid.

Kui kaks eelnevat stsenaariumi nägid ette kas era- või avaliku sektori kogutud ressursside eelisarendamise, siis stsenaariumis „Üks pole keegi“, on arenemas nii era kui ka riigirahastus võrdselt. Sektori kogurahastus on 3,5 protsenti SKTst, sealjuures on avaliku sektori rahastuse osa suur, jõudes 2 protsendini SKTst. Ressursid tulevad riikliku kindlustuse maksetest, mida kogutakse kas tulumaksu sarnaselt maksubaasilt või näiteks kinnisvaramaksust. Samuti on märkimisväärne osa eelarve üldistel tuludel, et katta kõikide Eesti elanike kulusid. Lisaks panustavad märkimisväärselt inimesed ise, summad küünevad 1,5 protsendini SKTst.

Tegemist on süsteemiga, kus riik

ei ole ressursse ette kogunud, sest on soodustanud erarahastuse teket. Enamik tulust tuleb tööjõumaksudest ning see viib osa töökohti Eestist välja. Abivajajad saavad küll kõik abi, kuid riiklik teenus on diferentseeritud vastavalt inimese panusele süsteemi ning ühiskonnas on küsimus, kuivõrd efektiivselt ressursse kasutatakse ning kas on õiglane, et riik rahastab teenuseid vastavalt inimeste panusele. Abivajajatele on tagatud miinimumteenus. Süsteemis on palju erinevaid pikaajalise hoolduse teenust pakkuvaid eraettevõtteid, MTÜsid ning kohalike omavalitsuste asutusi.

Kõik neli ülalkirjeldatud süsteemi on oma eeliste ja puudustega. Kõige vähem on eelistatud praegune süsteem, kus pikaajalise hoolduse teenuste pakkumine ja rahastamine on jäetud väga suures osas abivajaja ning tema lähedaste kanda. Seetõttu võib välja pakkuda viis sammu, kuidas parandada pikaajalise hoolduse rahastamist järgneva 15 aasta jooksul, alustades kiiresti riikliku rahastuse suurendamist, kuid luues samal ajal sobiva keskkonna erasektori suurenevale panusele, mis piirab tulevikus riiklike kulutuste osakaalu.

VIIS SOOVITUST RAHASTUSSÜSTEEMI LOOMISEKS

Riiklik panus koosneb kolmest allikast (joonis 2). Esimesena on pikaajalise hoolduse kindlustus, mida rahastatakse majapidamiste sissetulekutelt, kuid miks mitte ka spetsiaalsest pikaajalist hooldust rahastavast kinnisvaramaksust. Kindlustuse panus võiks viieteist aasta pärast olla 0,7 protsenti SKTst ehk 188 mln eurot. Kinnisvaramaksu on võimalik näiteks ajastada. Kui abivajaja ei ole võimeline maksma iga-aastast maksu, saab selle tasaarveldada elu lõpul. Kinnisvaramaks on sarnane praegusele süsteemile, kuid katab suurema osa riske. Praeguses süsteemis aitavad tihti lähedased abivajajaid ning olemasolevat abivajaja kinnisvara parandatakse neile, kes kõige

JOONIS 2. Viis soovitud pikaajalise hoolduse rahastuseks.

Allikas: Arenguseire Keskus 2021

rohkem panustavad, kuid kinnisvarasse investeerimiseks puuduvad neil tihti ressursid. Kinnisvaramaksu korral ei oleks pärijad sõltuvad sellest, kui hea on nende lähedaste tervis ning kui suureks osutub abivajadus. Sealjuures on tähtis teenuse kvaliteedi varajane defineerimine – näiteks tärnisüsteem sarnaselt hotellidele annab märku, mida abivajajal on riigilt oodata.

Teise sammuna võiks avaliku sektori üldine eelarve panustada 15 aasta pärast umbes samas suurusjärgus kui spetsiaalne kindlustus. See tagaks kõigile inimestele

minimaalse kaitse. See ei sõltu konkreetsest maksubaasist ja võimaldab riigieelarves paindlikkust.

Kolmandaks tuleb eraldi summadena arvestada sotsiaalkaitse eelarvesse rahad inimestele, kes ei ole võimelised omafinantseeringut tasuma. Teenused peaksid olema üles ehitatud sellisena, et iga inimene panustab ka ise alati teenuste ostmisse, et oleks selge, kui palju teenus maksab ning ei tekiks olukorda, kus kasutatakse teenuseid, mida abivajaja ei vaja. Avaliku sektori rahastuse hüppeline suurendamine ei tagaks valdkonnas

kohest probleemide lahenemist. Ehkki ressursse on valdkonnas puudu, ei ole võimalik paari aasta jooksul välja töötada standardeid, neid avalikkusele tutvustada, ehitada üles süsteemid teenuste pakkumiseks, valdkonna info kogumiseks ja talletamiseks. Samuti on puudu väljaõpetatud inimesi teenuste osutamiseks ja teenusevajajatele aega harjumiseks jne. Seepärast on iga-aastased sammud ja kõikidele arusaadav tulevikku vaatav programm kõige parem meetod.

Kuna praegu kasutatakse pensione suurel määral pikaajalise hoolduse teenuste eest tasumiseks, siis võib isegi kaaluda ka võimalust suunata osa pensioniressursist avaliku sektori pakutavatesse pikaajalise hoolduse teenustesse. See tõstaks praeguste pensioniealiste heaolu ja kataks osa riskist.

Neljandaks katteallikaks on inimeste enda ressursid omafinantseeringuna. Soomes pakutakse teenust vaid nendele, kellel on isiklikud ressursid kasutatud (n-ö inimene on esimene maksja ja riik viimane). Sellega on aga riigid tahtmatult pärssinud pikaajalise hoolduse erakindlustuse turgu. Nii võetakse ära motivatsioon pikaajalise hoolduse vajadusteks säästa või selle riski vastu kindlustuskaitset osta, sest lõpuks saavad nad ikkagi sedasama riikliku taseme teenust, mida oleks saanud ka ilma kindlustuseta või säästudeta.

Viiendaks on eraressursside kaasamisel kõige suurem proovikivi see, et praegused abivajajad ei ole võimelised raha koguma ega saa kindlustust osta juba tekkinud abivajaduse korral. Planeerimise ja ettevalmistuste periood on väga pikk. Kuna vanaduse puhul vajatakse abi just viimastel eluaastatel, siis ei ole väga suurt tuge ka pensioniks kogutud säästudest, sest need on juba kulutatud. Praegu 65aastased vajavad pikaajalise hoolduse abi võib-olla alles 20–30 aasta pärast. Õige aeg erakindlustusse panustamiseks on hiljemalt 40. eluaastast. See tähendab aga, et neid ressursse saab kasutada 20–50 aasta pärast.

Kiiremini on võimalik erasektori rahastust suurendada kinnisvaral põhinevate rahastuslahendustega. Riiklikult tagatud süsteemina saab välja arendada kinnisvarahoolduse, kus kinnisvara kasutatakse pikaajalise hoolduse teenuste rahastamiseks viisil, kus inimene saab jääda elama oma koju. Pärast inimese lahkumist sõltuks pärijatele jääva osa suurus sellest, kui palju pikaajalise hoolduse teenuseid on kasutatud. Mida väiksemad

Osa pensioniressursist võiks suunata avaliku sektori pakutavatesse pikaajalise hoolduse teenustesse.

on olnud kulud, seda suurem on pärijatele väljamakstav osa. Teise alternatiivina on kinnisvarapensioni võimalik teha kindlustusena, kus võimalik abivajaja teeb oma kinnisvaraga sissemakse kindlustusse. See tähendab, et kui abivajadus tekib, siis kaetakse vajalikud kulutused. Sellisel puhul on võimalik pakkuda kaitset riski eest ning panus süsteemi saab olla väiksem. Miinuseks on see, et kinnisvarast loobutakse ka siis, kui hooldusvajadust ei teki. Kolmandaks on võimalikud ka vahepealsed variandid, kus osa kinnisvara väärtusest on riski kaitseks kindlustusena ning kui kindlustusest ei piisa, siis ülejäänud väärtust saab kasutada kulutuste katteks või parandada. Valikuvõimalused on sellises süsteemis märkimisväärsed. Kuna aga kinnisvaraga seotud lepingud on pikaajalised, keerukad ning seotud suure ebakindlusega nii kindlustusandja kui ka

-võtja poolelt, on selliste toodete väljaarendamiseks vaja riiklikku seadusandlikku keskkonda.

KOKKUVÕTE

Pikaajalise hoolduse kasvav vajadus on seadnud Eesti seisma silmitsi suure väljakutsega, millel on mitmeid lahendusvõimalusi. Käesolev analüüs vaatles erinevaid rahastusskeeme ning seostas neid teenuse pakkumise võimalustega.

2021. aastal otsiti Arenguseire Keskuse uurimissuunas „Pikaajalise hoolduse

tulevik“ lahendusi, kuidas rahastada ja katta vananevas ühiskonnas pikaajalise hooldusega seotud vajadusi järgmise 15 aasta jooksul. Käesolev tekst võttis kokku raporti põhisõnumid ja avas põhjalikumalt väljatoodud seisukohti. Arenguseire Keskus on ühiskonna ja majanduse pikaajalisi arenguid analüüsiv mõttekoda Riigikogu Kantselei juures. Keskus viib läbi uurimisprojekte Eesti ühiskonna pikaajaliste arengute analüüsimiseks, uute trendide ja arengusuundade avastamiseks.

KASUTATUD ALLIKAD

ARENGUSEIRE KESKUS. (2020). Haigekassa puudujääk suureneb 900 miljoni euroni aastaks 2035. – Uudised 18.10. – <https://arenguseire.ee/uudised/arenguseire-haigekassa-puudujaak-suureneb-900-miljoni-euroni-aastaks-2035/>

ARENGUSEIRE KESKUS. (2021). Pikaajalise hoolduse rahavajadus mitmekordistub. – Uudised 03.06. – <https://arenguseire.ee/uudised/pikaajalise-hoolduse-rahavajadus-mitmekordistub/>

FAVREAU, M., DEY, J. (2015). Long-Term Services and Supports for Older Americans: Risks and Financing Research Brief. US Department of Health and Human Services, Office of the Assistant Secretary for Planning and Evaluation – <https://aspe.hhs.gov/reports/long-term-services-supports-older-americans-risks-financing-research-brief-0>

HALJASMETS, K., PEDJASAAR, M., PALL, K., KALDMAA, K., TARTO, L., PEDJASAAR, V., SALU, J. (2021). Pikaajalise hoolduse tulevik. HAAP Consulting. – https://arenguseire.ee/wp-content/uploads/2021/11/2021_pikaajalise-hoolduse-tulevik_uuring.pdf

MASSO, M., PAAT-AHI, G., KIISSEL, A., PURGE, P. (2021). Pikaajalise hoolduse rahastamise väljakutsed ja lahendused. Praxis. – https://arenguseire.ee/wp-content/uploads/2021/11/2021_pikaajalise-hoolduse-rahastamine_uuring.pdf

TURU-UURINGUTE AS. (2020). Elanikkonna tegevuspiirangute ja hooldusvajaduse uuring 2020. – <https://turu-uuringute.eu/elanikkonna-tegevuspiirangute-ja-hooldusvajaduse-uuring-2020/>

UUSKÜLA, L. (koost). (2021). Pikaajalise hoolduse tulevik. Arengusuundumused aastani 2035. Raport. Arenguseire Keskus. – <https://arenguseire.ee/raportid/pikaajalise-hoolduse-tulevik-arengustsenaariumid-aastani-2035/>

Teadusnõustamine Eesti kontekstis

TARMO SOOMERE
Eesti Teaduste Akadeemia
president

Eesti teadusnõustamise süsteem vajab nii ressursse kui ka mandaati ning selle kujundamisel tuleks lähtuda olukorra ja vajaduste põhjalikust analüüsist.

Eesti on pärast taasiseseisvumist tormiliselt arenenud. Oleme ehitanud üles demokraatliku riigi ja peaaegu täielikult asendanud 1990. aastate alguse raiskava ja reostava majanduse märksa kaasaegsema tootmisega. Siiski liigume edasi aeglaselt, nii inimese kohta loodava sisemajanduse kogutoodangu kui ka töö efektiivsuse kontekstis. OECD andmetel (Koovit 2021) luuakse tunnis SKTd USAs 71,8, Euroopa Liidus keskmiselt 54,4 ja Eestis 41 USA dollari väärtuses.

OECD hinnangul pole tähtis see, milliseid tooteid riik valmistab, vaid see, missuguseid tegevusi riik tootmisahelas teeb. Selles vallas on Eestil kui senini tööjõumahukatele valdkondadele tuginenud majandusel palju arenguruumi. Erki Raasukese juhitud töörühm (Raasuke 2016) jõudis 2016. aastal järeldusele: „Eesti majandus võib kasvada isegi [$>1,2$ protsendipunkti võrra] kiiremini, kui igapäevapoliitikat suudetakse enam

tootlikkuse suurendamisele fokuseerida, tugevdada kasvu soodustavaid meetmeid ja viia traditsioonilises majanduses ellu uuenduskuur, ning erilist tähelepanu tuleks pöörata investeerimise hoogustamisele.“

Selle protsessi keskse komponendi moodustavad teadmussiirde mehhanismid. Nende kaudu kanaliseeritakse kõrghariduses, teaduses ning sellega seonduvas arendustöös loodud intellektuaalne kapital kahte tuumikvaldkonda: riigi toimimise (sh poliitiliste otsuste tegemise) ja majanduse arengu vajadusteks.

Klassikalise teadmussiirde all mõeldakse teadus- ja arendustöö tulemuste kasutamist majanduses. Selle hoogustamiseks on eri mehhanisme rakendatud juba aastakümneid nt ettevõtluse arendamise sihtasutuse (EAS) ja arengufondi kaudu. Järjest lisandub meetmeid, nagu näiteks NUTIKAS ettevõtluse teadustellimuste kaasfinantseerimiseks või selle jätk rakendusuuringute programm RUP EASI haldusalas. Sektoritevahelise mobiilsuse toetus SekMo, mis teeb doktorikraadiga teadlaste töölevõtmise Eesti era- ja avaliku sektori jaoks odavamaks, on tõenäoliselt kõige suurema potentsiaaliga, sest teadmus liigub koos inimestega, mitte paberil.

TEADUSPOLIITIKA KUJUNDAMINE JA TEADUSNÕUSTAMINE

Hästi korraldatud riigis toimib teadusmaastiku ja riigi vahel tõrgeteta kahesuunaline strateegilise informatsiooni ja otsuste voog. Selle üks haru on (riigi)

teaduspoliitika (*policy for science*) ja teine haru teadusnõustamine (*science for policy*).

Riigi roll teaduse suunamisel ehk teaduspoliitika kujundamine ja elluviimine on Eestis lahendatud põhjalikult nii seadusandluse, institutsioonidevahelise mandaatide jaotuse, eri mehhanismide kui ka välja-kujunenud heade tavade (sh teaduseetika) tasemel. Samuti on lahendatud valitsuse, peaministri ja riigiasutuste nõustamine teaduspoliitika vallas (Aaviksoo 2021).

Keskne institutsioon on peaministri juhitud töötav teadus- ja arendusnõukogu (TAN). See on ekspertkogu, mis keskendub strateegilistele aspektidele, kuid millel pole poliitiliste või majanduslike otsuste tegemise mandaati. Hetkel on kõne all TANi mandaadi laiendamine innovatsiooni valdkonnale ja selle ümbernimetamine teadus-, arendus- ja innovatsioonipoliitika nõukoguks (TAIP).

Enamasti on selle valdkonna initsiatiivide algataja ja teaduspoliitika elluviija Haridus- ja Teadusministeerium (HTM). Mõnevõrra harvemini sekkub Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium. HTM toimetab suures osas Eesti teadusagentuuri (ETAg) kaudu, mis on kujunenud konkurentsipõhiste uurimistoetuste haldamise ja teadus- ja arendustegevuse (TA) süsteemi analüüsi keskuseks. Haridus- ja teadusministrit nõustab selles vallas teaduspoliitika komisjon ning majandus- ja kommunikatsiooniministrit innovatsioonipoliitika komisjon.

Eestis on märksa vähem institutsionaliseeritud mehhanisme ja/või kanaleid, mille kaudu realiseerida teadmussiire teadus- ja kõrgharidusmaastikult riigi toimimise toeks. Selliste kanalite üldnimetus on (riigi ja riigiasutuste) teadusnõustamine. Klassikalises tähenduses mõistetakse selle all meetmete ja institutsioonide kogumit, mille ülesanne on akadeemilises kogukonnas akumulunud teadmiste ja informatsiooni kanaliseerimine poliitiliste ja majanduslike otsuste tegemiseks riigi ja selle asutuste tasemel.

Kitsamas tähenduses interpreteeritakse teadusnõustamist sageli kui tipptasemel

teaduse ja teadlaste soovitude kogumist, sõnastamist otsustamiseks sobivas formaadis ja kasutamist kindlas valdkonnas nii nagu on toiminud COVID-19 tõrje teadusnõukoda.

Teadusnõustamine toimib Eestis juba pikka aega. Kahel ministeeriumil on valdkonnasisene nõustav ja uuringuid teostav asutus: Maaeluministeeriumil Eesti taimekasvatuse instituut ja Sotsiaalministeeriumil tervise arengu instituut. Vabariigi president, peaminister ja mitu ministrit on regulaarselt kutsunud endale teadusnõunikku. Pikka aega töötas Vabariigi Presidendi akadeemiline nõukogu.

Teadusnõustamise vallas on viimastel aastatel toimunud tähelepanuväärsed nihked. HTM on käivitanud ministeeriumite teadusnõunike programmi. Arenguseire keskus analüüsib pikaajalisi muutusi, mis Eestit võivad oluliselt mõjutada ning koostab võimalikke stsenaariume riigile vajalikes valdkondades. Riigi teadus- ja arendustegevuse toetamise (RITA) programmi kaudu täiendatakse ministeeriumite kompetentsust ja arendatakse võimekust olla tark teadus- ja arendustööde tellija oma valdkonnas. Tippteadlased ja teaduste akadeemia on kaasatud strateegiliste otsuste tegemiseks vajaliku faktilise baasi loomiseks ja interpreteerimiseks.

TEADUSNÕUSTAMINE MAAILMAS

Riigi teadusnõustamise mehhanism on loodud omaette institutsioonina peamiselt anglosaksi maades: Ühendkuningriik ja selle mõned osad nagu Šotimaa ja Wales, Iirimaa, Austraalia ja selle liidumaad, Uus-Meremaa, Kanada. Vastav mehhanism mängib eri maades erinevat rolli, on erinevalt üles ehitatud ning on alguse saanud eri aegadel. Ühendkuningriigis toimib selline institutsioon juba 1964. aastast, kuid Kanadas taasloodi see 2017. aastal. Mõned näited.

Ühendkuningriigis on loodud riigi peateaduri institutsioon. Peateadur on enne kõike peaministri nõustaja, kuid samas

Riigi ja akadeemilise kogukonna kokkupuutepunktid

Kuigi põhiseaduse kohaselt on teadus ja selle õpetus vabad, toimib akadeemiline maastik ühelt poolt riigi funktsioneerimise ühe osana ja teiselt poolt loob nii ühiskonna kui ka riigi jaoks olulisi hüvesid. Eduka koostoime aluseks on mitmed kokkupuutepunktid, millest olulisemad on:

- ▶ teadus- ja arendustegevuse rahastamine
- ▶ riigi nõustamine
- ▶ lobitöö
- ▶ protest

Neid kanaleid on keerukas kombineerida. Mõned neist (nt nõustamine ja lobitöö või nõustamine ja protest) välistavad teineteist. Eestis liigub lõviosa teadusrahast läbi Haridus- ja Teadusministeeriumi ETAg. Nõustamine on seaduse tasemel vaid Eesti teaduste akadeemia ülesanne. Eesti noorte teaduste akadeemia esindab jõuliselt noorema põlvkonna teadlasi. Teadlaste huvid eest seisavad akadeemilised ametiühingud ja teaduskoda. Selgepiiriline funktsioonide jaotus soodustab usaldust teadlaste, nende esindajate ja poliitikute ning riigi esindajate vahel.

ka ühiskonnas nähtav valitsuse nõustaja ning vastava valitsusbüroo juht. Büroo on valitsuse osa, kuid paikneb majanduse, energia ja tööstusstrateegia ministeeriumi (Department for Business, Energy and Industrial Strategy) juures. Samas paikneb ka teadusosakond (Science and Research Group). Peateaduri büroo täidab ka tulevikuseire ja võimalike stsenaariumite analüüsi funktsioone samamoodi nagu Riigikogu arenguseire keskus, kuid märksa laiemas haarde ja mandaadiga.

Austraalias loodi teadusnõustamise sekretariaat ja peateaduri ametikoht 1989. aastal. Keskne eesmärk on peaministri tiptasemel nõustamine. Samas on peateadur aruandekohuslane tööstuse, teaduse ja tehnoloogiaministeeriumi ees. Tema peamine ülesanne on tagada, et Austraalia valitsusel oleks ligipääs parimal tasemel sõltumatule ja autoriteetsele teaduslikule nõustamisele, et toimida Austraalia jaoks parimal moel. Peateadur on ka teaduse keskne kõne- ja esindusisik nii valitsusele kui ka ühiskonnale. Samamoodi toimivad peateaduri institutsioonid Austraalia liidumaades.

Euroopa maades on riigi teadusnõustamine lahendatud väga erineval moel. Riigi peateaduri ülesandeid täidavad ca ühel kolmandikul juhtudel teaduste

akadeemiate juhid (nt Austria, Saksamaa) ja ca ühel kolmandikul juhtudel teadusagentuuride juhid (nt Iirimaa, Sloveenia). Vahel (nt Malta, Kreeka) on vastava mandaadi sisuks pigem peaministri nõuniku ülesanded, mis on pandud konkreetsetele teadlastele. Alternatiivina (nt Rumeenia, Ungari) on selles rollis ministeeriumite keskastme juhid. Hispaanias toimib TANI analoog ka teadusnõustamise keskse institutsioonina.

EUROOPA KOMISJON toetab otsustamisprotsessis faktiteadmiste, prognooside ja stsenaariumite analüüsiga teadusuuringute ühiskeskus (Joint Research Centre, JRC, <https://ec.europa.eu/jrc/en>). See võimas teadus- ja mõttekoda hõlmab rohkem kui 3000 töötajat kuues keskuses (Brüssel, Geel, Ispra, Karlsruhe, Petten, Sevilla). Teaduspotentsiaalilt on see samaväärne kogu Eesti teadussüsteemiga.

Ometi pidas Euroopa Komisjon vajalikuks seada sisse peateaduri(te) institutsiooni. Selles ametis oli esimesena 2012–2014 Šoti teadlane, varasema teadusnõustamise kogemusega (Šotimaa esimene riigi teadusnõustaja 2006–2011) molekulaarbioloog Ann Glover. Tema ülesandeks oli sõltumatu ekspertteadmise esitamine mistahes teaduse, tehnoloogia või innovatsiooni küsimuses, mida oli tarvis käsitleda Euroopa Komisjoni presidendil.

Prof Glover täitis ka Euroopa teaduse saadiku rolli, kaitstes ja kommuniqueerides teadusliku teadmise väärtust Euroopa Liidu jaoks. Tema ametiajal kasvas Euroopa Komisjoni peateaduri roll praktiliselt tähtsusetust ja sekretariaadi toeta positsioonist kogu Euroopa teaduspoliitikat mõjutavaks hääleks. Tagasivaates on Euroopa Komisjoni poliitika üheks tugisambaks kujunenud prof Gloveri pidev meeldetuletus, et otsused peavad olema teadmis- ja faktipõhised.

Järgmine Euroopa Komisjoni president Jean-Claude Juncker otsustas peateaduri büroo (Bureau of European Policy Advisers) sulgeda. Selle asemel loodi teadusnõustamise mehhanism (Scientific Advice Mechanism, SAM) ja seda teenindav üksus. SAMi peamised komponendid on: seitsmest tippteadlasest koosnev peateadurite rühm; teadusnõustamise osakond Euroopa Komisjonis; projektipõhiselt tegutsev Euroopa teaduste akadeemiate ühenduste ja personaalakadeemia Academia Europaea konsortsium SAPEA (Science Advice for Policy by European Academies). Peateadurite rühma kuulub alates sügisest 2020 akadeemik Maarja Kruusmaa.

Kirjeldatud protsess Euroopa Komisjonis peegeldab arusaama, et

- ▶ orienteerumine ühele konkreetsele teadlasele suurte süsteemide (või riigi toimimise) tasemel ei pruugi anda piisavalt laiapõhjalist ja korralikult põhjendatud alust otsustamise ühe komponendina;
- ▶ nõustavaid tippteadlasi peab toetama professionaalne sekretariaat;
- ▶ tippteadlastes akumuliseerunud kompetentsuse ja teadmiste kanaliseerimine otsustustasemele vajab hästi toimivat ja kogu regiooni hõlmavat struktuuri (mille võib ehitada ka projektipõhiselt).

Euroopa Komisjoni eelmise koosseisu volinik Carlos Moedas kutsus kokku

Euroopa riikide peateadurite võrgustiku (European Science Advisors Forum, ESAF, <https://esaforum.eu>) eesmärgiga luua kontaktid eri riikide peateadurite vahel. Alates 1. juulist 2020 on Eesti teaduste akadeemia president selle võrgustiku eesistuja.

Ühisuuringute keskus JRC on algatanud teadusnõustamise ülesehituse alase info kogumise ja kogemuste vahetuse korraldamise eri riikide vahel. Samas suunas tegutseb ESAF. Aluseks on arusaam, et esiteks on efektiivne üleeuroopaline teadusnõustamise ökosüsteem kogu regiooni konkurentsivõime oluline komponent, teiseks võib eri riikides olla ja vahel peabki olema teadusnõustamine korraldatud erinevalt ning kolmandaks pole eri riikides rakendatud süsteemide unifitseerimine vajalik.

TEADUSNÕUSTAMINE EESTIS

Eestis toimib teadusnõustamine peamiselt hajutatud, mitte-institutsionaliseeritud vormis, kus suurt rolli mängivad isiklikud kontaktid. Sellise vormi edukas toimimine tugineb Eesti väiksele ja ühiskonna juhtfiguuride ja tippteadlaste tihedatele isiklikele kontaktidele.

Teadusnõustamise ökosüsteemi Eesti versiooni kuulub kolm kõrgetasemelist institutsiooni: teadus- ja arendusnõukogu (TAN), arenguseire keskus ja teaduste akadeemia. Ministeeriumite tasemel toetavad otsuseid teadusnõunikud ja mõned valdkondlikud TA asutused.

TANi koosseisu on kuulunud traditsiooniliselt mitu aktiivset tippteadlast ja/või ülikooli rektorit ning teaduste akadeemia president. Seetõttu on TAN saanud pakkuda teaduslikku tuge peaministrile ja valitsusele üksikutes valdkondades, mis on TANis esindatud. Siiski ei ole selliselt mõistetud teadusnõustamine TANi funktsioonide seas. Kuna TANi mandaat on teaduspoliitika kujundamise vallas, võib selle laiendamine teadusnõustamisele pigem hägustada TANi fookust.

Arenguseire keskus Riigikogu juures on ühiskonna ja majanduse pikaajalisi arenguid analüüsiv mõttekoda. Tehniliselt on selle ülesanded piiratud klassikalise arenguseirega. Arenguseire seadus (2016) ütleb: „Arenguseire on Eesti ühiskonna pikaajaliste arengute tuvastamine ja analüüs ning nende põhjal arengustenaariumite koostamine koos ühiskonnale avanevate võimaluste ja ohtude eristamisega, arengustenaariumite realiseerumise jälgimine ning vajaduse korral arengustenaariumite ja nende järelduste korrigeerimine.“. On aga meeldiv tõdeda, et keskus on kujundanud märksa laiemat missiooni aidata kaasa tulevikku vaatavale poliitikakujundusele. Keskuse analüüsid piirnevad klassikalise teadusnõustamise ja strateegiliste visioonide kujundamise ülesannetega. Keskuse võimalusi teadusnõustamise suunas piirab mõneti selle koosseisus töötavate spetsialistide kvalifikatsioon.

Eesti teaduste akadeemia seadus (1997) sätestab akadeemia põhilise missiooni „teadlaste ühendusena sõltumatult ja kõrge teadusliku professionaalsusega aidata kaasa Eesti teaduse ning riigi sotsiaalse ja majandusliku arengu küsimuste lahendamisele“. Akadeemia otseste ülesannete hulgas on Riigikogu, Vabariigi Valitsuse ja riigiasutuste nõustamine ning neile soovitude andmine, aga ka ettepanekute koostamine riigi teaduspreemiate määramiseks. Akadeemia presidendi tegevus kattub mitmetes aspektides sellega, mida eeldatakse riigi peateadurilt ning talle on antud mandaat esindada Eestit Euroopa riikide peateadurite foorumil.

Riigikogu teadusnõustamine ei ole Eestis reguleeritud. Riigikogu komisjonid kontakteeruvad tavaliselt otse vajaliku valdkonna spetsialistidega.

Samuti ei ole sätestatud, kuidas toimida operatiivset reageerimist vajavates küsimustes. Vajalik informatsioon liigub peaministrile üldiselt peaministri büroo, selle nõunike ja/või riigikantselei strateegiabüroo kaudu; ministritele nõunike

ja/või ministeeriumi struktuuri kaudu. Vajadusel luuakse *ad hoc* töörühmad konkreetsete probleemide haldamiseks või vajaliku informatsiooni kogumiseks ja süstematiseerimiseks.

Maaeluministeeriumit nõustab Eesti taimekasvatuse instituut ning Sotsiaalministeeriumit tervise arengu instituut.

Valdkondlik teadusnõustamine riigi tasemel põllumajanduses on paljudes Euroopa riikides pikaajaline traditsioon, mida toetavad vastavad institutsioonid (nt Taanis Danish Center for Food and Agriculture, DCA).

Taimekasvatuse instituudi nõustav funktsioon on tagasihoidlik. Tervise arengu instituudil on see palju laiem. Instituut kujundab teaduspõhist tervisepoliitikat. Osa instituudi ülesandeid on fikseeritud rahvatervise seaduses ja osa narkootiliste ja psühhootroopsete ainete ning nende lähteainete seaduse ja tervishoiuteenuste korraldamise seaduse muutmise seaduses teatavate valdkondade registrite vastutava töötajana. Instituudi veebileht esitleb olulise ülesandena tervisepoliitika tegijate nõustamist ja mõjutamist. (Sõna „mõjutamine“ kasutamine on selles kontekstis mõneti kummaline ja viitab pigem lobitööle).

Kõige markantsem ja tõenäoliselt suurima ühiskondliku kandepinnaga, kuid suhteliselt tagasihoidliku poliitilise mõjuga ja praeguseks tegevuse vaikselt lõpetanud seda tüüpi kogu on pikka aega toiminud Vabariigi Presidendi akadeemiline nõukogu. Selle tegevust aastail 1994–2001 vt Vabariigi Presidendi Kantselei (2001); Veiderma (2001); nõukogu järgmise koosseisu tööst vt Punning (2006).

Ministeeriumite teadusnõunikud. Alates 2016. aastast on HTMi rahalisel toel ja ETAg koordineerimisel arendatud valdkondlike ministeeriumite sisest teadusnõustamise mehhanismi. Praeguseks on eri ministeeriumites ametis rohkem kui 10 teadusnõunikku; mõnes kaks või kolm. Teadusnõunikel on kas doktorikraad või

vähemalt nelja aasta pikkune töökogemus teadusmaastikul. Nende volitused, asetused, mõju ja/või juurdepääs otsustusprotsessile ning ülesanded eri ministeeriumite struktuuris on erinevad. Mandaat ulatub klassikalisest nõustamisest kuni ministeeriumile vajalike TA ülesannete ja projektide sõnastamiseni.

Eesti noorte teaduste akadeemia (ENTA) eesmärgiks on olla Eesti noorte teadlaste häälekandja ühiskonnas, esindada noorte teadlaste huve, panustades teaduse ja ühiskonna arengusse ning selgitada ja suurendada teaduse rolli ühiskonnas. Mitmete noorema põlvkonna teadlaste ja ühiskonna kui terviku jaoks oluliste tegevussuundade seas on teadusnõustamisega piirnevaid teemasid, näiteks teaduslike meetodite ja tõenduspõhise otsustusprotsessi kandepinna laiendamine. Lisaks kohale teadusnõustamise süsteemis on ENTA hetkel tugev lobi- ja surverühmana.

Kaudselt osalevad teadusnõustamise ökosüsteemis veel mitmed institutsioonid.

Eesti teadusagentuur on eelkõige Eesti teaduspoliitika elluviija. ETAgi keskne eesmärk on arendada edukat Eesti TA ning innovatsiooni süsteemi ja teadmisepõhist ning kestlikku Eesti ühiskonda. Ühest küljest on ETAgil üks ülesanne toetada teadus- ja innovatsioonipoliitika kujundamist, mis liigitub *policy for science* töövoogu. Nende vastutusalas on teaduskommunikatsiooni arendamine. See haakub otseselt teadusnõustamise tähendusega: riigile antud soovitusel tuleb ühiskonnale lahti rääkida.

ETAgil oluline panus on ministeeriumite teadusnõunike süsteemi loomine ning teadusnõunike tegevuse koordineerimine. Teadusnõustamisega haakub samuti riigi teemastatud finantseerimisettepanekute analüüs, nagu COVID-19 uuringute ideekorje aprillis 2020.

Rektorite Nõukogu on kaudselt oluline komponent teadusnõustamise ökosüsteemis, hoolitsedes õppe- ja teadustöö

kvaliteedi ning akadeemilise personali hea taseme eest ja pakkudes kontakte kõigi avalik-õiguslikes ülikoolides töötavate teadlastega.

Erasektoris tegutsevad mitmed kõrgetasemelised TA asutused (AS Cybernetica, Icosagen jt) panustavad kaudselt teadusnõustamisse, nt AS Cybernetical on oluline roll riigi digisüsteemide arendamisel ja nende turvalisuse tagamisel.

Eestis on sageli kokku kutsutud riigi või ministeeriumi tasemel **vajaduspõhised** (*ad hoc*) **nõustavad kogud**, mille ülesanded kattuvad tihti täielikult või osaliselt klassikalise teadusnõustamisega. Mõned neist on töötanud aastakümneid (nt kaitseministeeriumi teadusnõukoda) ning mõned on olnud fookustatud kindlate ülesannete lahendamisele (nt metsanduse arengukava juhtkogu või mitmesuguste strateegiate koostamise juhtkogud). Kuigi nt metsanduse arengukava juhtkogu on vahel teravalt kritiseeritud, on selliste kogude töö aidanud edeneda.

2019. aastal alanud kroonviiruse pandeemia algstaadiumis kutsus eriolukorra valitsuskomisjon kokku tippteadlastest ja -ekspertidest koosneva COVID-19 tõrje teadusnõukoja. Selle ülesanded kattuvad klassikalise teadusnõustamise teemadega.

EKSPERTIDE TAGASISIDE

Euroopa Komisjoni ühisuuringute keskuse (JRC) eksperdid kaardistasid 2021. aasta kevadel Eesti teadusnõustamise süsteemi põhijooned. Nende hinnangul on Eestis kiiresti edasi arenenud kanalid, mille kaudu liigub ja konsolideeritakse informatsioon teadusmaastikult valitsusse ja ministeeriumite tasemele. Samuti on tihenened kontaktid ja intensiivistunud diskussioon teadlaste ja otsustajate ning poliitikute vahel.

Sellegipoolest on süsteemis veel palju arenguruumi. Peamised kitsaskohad on kogu süsteemi ulatuslik fragmenteerumine (nii akadeemilise kogukonna kui ka poliitikatasandi kontekstis), minimaalne

(peaaegu puuduv) tugi valdkondlikes ministeeriumites ning vajaliku pädevuse ja kvalifikatsiooniga spetsialistide vähesus.

Mitmeid selle valdkonna probleeme leevendab Eesti ühiskonna sidusus ja isiklike kontaktide tihedus. JRC ekspertide arvates on Eesti teadusnõustamise ökosüsteem optimaalsest kaugel. Fragmenteerumine torkab silma paljudes aspektides. Vastavalt kehtivale seadusandlusele peaks Eesti teaduste akadeemia olema üks peamisi valitsuse ja riigiasutuste teadusnõustajaid. See roll on sisustamata ja selle täitmiseks vajalikku struktuuri pole loodud. Akadeemia nõustab põhiosas vajaduspõhiselt ning pigem käsitletakse akadeemiat konsultatiivse koguna.

Sama situatsioon on iseloomulik arenguseire keskuse toimimisele. Ekspertide vaates tundub, et selle analüüsid sünnivad ilma pikema planeerimiseta. Teemade valikut dikteerivad päevapoliitika mõjutused ning teadus- ja innovatsioonitemaatikat kohtab harva.

Tagasisidest JRC küsimustikule nähtub, et ministeeriumite tasemel on toetus teadusnõustamisele marginaalne. Juhtkond kasutab teadusnõustamise eeliseid harva. Väited, et nõu võetakse lauale peamiselt juhtudel, kui teadusnõustamise väljund harmoneerub poliitilise joonega, võivad olla mõneti liialdatud. Tõenäoliselt peitub suurim keerukus selles, et ministeeriumite personalil on vaid kahvatu ettekujutus, millise kvaliteediga teadmist ja nõu saavad Eesti teadlased pakkuda. Ministeeriumites pole ligipääsu teadusartiklitele ja neid kajastavatele andmebaasidele. Tulemusena ei pruugi teadlaste sõnum jõuda otsustamiseks vajalikule tasemele.

Tagasiside keskne soovitus on ootuspärane: Eesti teadusnõustamise süsteem vajab nii ressursse kui ka mandaati ning selle kujundamisel tuleks lähtuda olukorra ja vajaduste põhjalikust analüüsist.

Võimaliku eeskujuna soovitatakse Hollandi mudelit. Seal formeeriti 1972. aastal tööd alustanud valitsust ja parlamenti nõustavast nõukojast 1976.

aastal valitsuspoliitika teadusnõukoda (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, WRR, The Scientific Council for Government Policy). Oma rollilt ja mandaadilt sarnaneb see Riigikogu arenguseire keskusega. Erinevus on selles, et WRRi liikmed on üldiselt tegevteadlased. Nõukotta on nad nimeetatud viieks aastaks ning nad koostavad põhiosas ise nõukoja analüüsid, raportid ja poliitikasoovitused. Suur osakaal on sotsiaalteadlastel, majandusteadlastel ja

Ministeeriumite personalil on vaid kahvatu ettekujutus, millise kvaliteediga teadmist ja nõu saavad Eesti teadlased pakkuda.

õigusteadlastel. Sageli kaasatakse lühema-tekks perioodideks nõukojaväliseid eksperte või spetsialiste teistest riikidest. Teemad valitakse sõltuvalt nende olulisusest riigile ja ühiskonnale.

Alternatiivina soovitatakse kaaluda võimalusi teadlaskonnast ja TA asutustest tuleva initsiatiivi institutsionaliseerimist teadusnõustamise vajadusteks. COVID-19 pandeemia on suurendanud ühiskonnas usaldust teadlaste soovitude vastu ning suunanud teadlasi sõnastama strateegilisi soovitusi. Seda tendentsi võiks proovida ära kasutada. Pandeemia on ka näidanud, kui oluline on tiptasemel teaduse sõnumite rakendamine pandeemia haldamiseks ja leevendamiseks ning erinevate asutuste ja sektorite (tervishoid, majandus, sotsiaalsed aspektid) reaktsiooni koordineerimiseks.

TEADUSNÕUSTAMISE VÕIMALUSI

Anglosaksi maades välja arendatud teadusnõustamise süsteemide sobivus Eesti tingimustesse on pigem kaheldav. Soome tundub olevat samal seisukohal ning alustas 2019. aastal kolmeaastast uuringute programmi riigile sobiva teadusnõustamise mehhanismi disainimiseks.

JRC tähelepanekutest nähtub, et Eestis on olemas ja osaliselt või täielikult institutsionaliseeritud mitmed teadusnõustamise süsteemi komponendid, nagu *ad hoc* nõukodade moodustamise kogemus, arenguseire keskus, teaduste akadeemia, ministeeriumite teadusnõunikud. Seetõttu päris uue struktuuri loomine teadusnõustamise vajadusteks ei tundu mõttekas. Töenäoliselt piisab osapoolte rollide ja mandaatide täpsustamisest, seadusandliku raamistuse loomisest ja olemasolevate teadusnõustamise vormide ja seotud institutsioonide koordineerimisest.

Teadusnõustamise ökosüsteemi arendamisel on otstarbekas võtta toimivatelt süsteemidelt üle nii nende parim kogemus kui ka hoiatused selle kohta, mis ei tööta. Euroopa Komisjoni peateadurite kogemus seonduvalt COVID-19 pandeemiaga rõhutab usalduse keskset tähendust. Usalduse mõõde saab määravaks kriisiolukordades, kui on väga tarvis, et ühiskond usaldaks poliitiliste otsuste tegijaid.

Selle üks osa on usaldus teadlaste vastu ja selle vastu, kuidas saadakse teaduslikke teadmisi. Peateadurid on seisukohal, et usaldus tekib vaid siis, kui nõuanne tugineb parimatele teadmistele, on avalik ja läbipaistev ning tuleb volitatud nõustajalt.

Teadusnõustamise tuginemine parimatele teadmistele on Eestis üldiselt aktsepteeritud ja ilmselt ei vaja diskussiooni. Hea traditsioonina on Eestis teadusnõustamisse kaasatud tippteadlased ilma vaheastmeteta. Väikeses riigis on see loomulik ning bürokraatlike astmete loomine pigem kummaline.

Nõuannete avalikkus ja läbipaistvus tundub olevat iseenesestmõistetav.

Tegelikkuses põrkub see printsiip põhiseadusega. Ministeeriumite ja teiste riigiasutuste tasemel on see arvatavasti ilma reservatsioonideta rakendatav. Valitsuse tasemel on asjad teisiti. Nii näiteks on COVID-19 tõrje nõukoja töö tekitanud põhimõttelisi küsimusi. Õigusala ekspert Leon Glikman on küsinud, et kas selliste nõukodade moodustamisel on seadusandlik alus ning kas teadusnõukoja soovitusel ja nende aluseks olevad argumentid peavad olema avalikud (Strandberg 2021).

Vajaliku seadusandliku aluse loomine ei ole keerukas. Piisab, kui sõnastada kord ja võimalused selliste nõukodade loomiseks, samuti määratleda, kuidas piiritletakse loodava nõukoja mandaat. Argumentid on loomulikult avalikud. Neist tulenevate soovitusete avalikuks tegemine ei ole aga niisama lihtne. Põhiseaduse § 96 ütleb: „Vabariigi Valitsuse istungid on kinnised, kui valitsus ei otsusta teisiti.“ Loomulik on järeldada, et ka valitsusele otsustamiseks esitatud materjal ei pruugi olla avalik. Kui teadusnõukoja soovitusel on osa valitsuses toimuvast diskussioonist, ei tohiks neid avalikustada. Samas on mõistetav ühiskonna soov saada teada, mida nimelt ja miks valitsusele soovitati. Seetõttu vajab valitsuse teadusnõustamise korraldus detailsemat õiguslikku raamistikku. Mõistlik on vastav analüüs tellida kas õiguskantslerilt või riigiõiguse sihtkapitali nõukojalt (kus on tegevad mitmed endised riigikohtu esimehed).

Kui valitsus soovitud arvestas, on tarvis see ka ühiskonnale kommunikeerida. Kui valitsus aga mõnda soovitud ei arvesta, on kerge teadusnõukoda valitsusele vastandada. Kriisiolukorras on oluline vastandamist vältida. Eri maades ja valdkondades on katsetatud erinevaid lahendusi. Taanis on kokku lepitud, et põllumajanduse vallas antud nõu kommunikeeritakse ühiskonnale teatava viivitusega. Sellist tüüpi „embargo“ pigem lükkab probleemi edasi. Samas võimaldab selline lahendus tagada, et selliste kogude töö (või vähemalt suurem osa diskussioonist ja esitatud

materjalist) on avalik või vähemalt kättesaadav. Ühiskonna reaktsioon võib olla küll keeruka iseloomuga (ja mitte alati pooldav), kuid ei teki küsimus info varjamisest.

Soovitus, et nõu peaks tulema (vaid) volitatud nõustajalt, piirab oluliselt nende ringi, keda valitsus on otsustanud kuulata. See ei välista mingil juhul diskussiooni, kuid annab kindlatele inimestele olulise mandaadi ja õiguse teha valik, milline informatsioon liigub valitsuse tasemele. Eesti kontekstis on seda aspekti vähe käsitletud, kuid näiteks kliimamuutuste valdkonna soovitude koostamisel on see tekitanud tõsiseid vastuolusid. Kindlasti on vajalik see aspekt reguleerida ja määratleda valitsuse tasemel esitletava nõustamise raamid. Mitte see, kelle käest nõu küsitakse, vaid kuidas fikseeritakse nende ringi, kelle nõu küsitakse, milline on nende mandaat, kohustused ja vastutus, aga ka kuidas korraldatakse nõuannete avalikustamine ja kommunikeerimine.

Kroonviiruse pandeemia haldamine näitab, et juhtumipõhiste teadusnõustamise kogude moodustamine on mõistlik ning et seda tüüpi *ad hoc* nõustavate kogude loomine võib olla vaid lõdvalt seotud teiste teadusnõustamise mehhanismide ja struktuuridega. Küll aga võib osutuda mõistlikuks luua mehhanism (nt eriolukordade jaoks), mille kaudu toimib *ad hoc* tööühmade moodustamine. Samuti on mõistlik raamistada nende liikmete mandaadi ja vastutusega seonduvad aspektid. Vastavaid näiteid on mitmeid, nt ETAg hindamisnõukogu nimetamiskogu või riigi osalusega äriühingute nõukogude liikmete nimetamiskomitee.

Kõnesolevaid küsimusi on loogiline käsitleda teadus- ja arendustegevuse korralduse seaduse (TAKS) uues versioonis. Selleks on viimane aeg, sest praegu arutusel olevas uue TAKSi tööversioonis teadusnõustamise temaatikat ei käsitleta. Küll aga peegelduvad seal adekvaatselt teaduspoliitikaalased nõustamise aspektid, sh

ETAg vastava kompetentsuse kasutamine ja laiendamine ministeeriumite nõustamise ning valdkondlike TA programmide ja sihttoetusgrantide taotlusvoorude ja hindamise läbiviimise vallas. Üksikutes aspektides võib vajada täiendamist vabariigi valitsuse seadus. Tõenäoliselt piisab valitsuse reglemendi täiendamisest.

Ministeeriumite teadusnõunike süsteem ei pruugi vajada seadusandluse tasemel täpsustamist. Eri ministeeriumite vajadused on tõenäoliselt erinevad. Sellise kvalifikatsiooni ja mandaadiga töötajad, kes omavahel igapäevaselt suhtlevad, suudavad märksa sujuvamalt korraldada ministeeriumitevahelisi arutelusid ja tegevusi TA vallas, tagada informatsiooni liikumise eri ministeeriumite vahel ning vältida nn silotornide kujunemist. Seetõttu on oluline nende sisuline mandaat täpsemalt raamistada.

Uue TAKSi arutelude käigus nähti ühe võimaliku lahendusena nende ametikohade kujundamist ministeeriumi teadustegevuse (sh TA asutustega sõlmitavate teaduslepingute) koordinaatoriteks. Sellist tüüpi kompetentsus on ministeeriumitel kui tulevastel tarkadel tellijatel vajalik. Sellisel juhul võib aga osutuda keerukaks teadusnõustamine ehk teadustulemuste kanaliseerimine akadeemilisest kogukonnast teistele ministeeriumi töötajatele. Kui peaks nõnda otsustatama, tuleks leida uusi võimalusi teadusnõustamise käigushoidmiseks ministeeriumite tasemel. Pigem oleks perspektiivne teadusnõunike mandaati laiendada koordineerimisfunktsiooni võtmise suunas.

KOKKUVÕTE: RIIK TEADUSPÕHISEKS

Riikide efektiivseks toimimiseks on oluline raamistada seadusandluse tasemel kaks teadus- ja arendustegevuse ning riigi ja selle otsustusprotsesside kontaktala, neist üks on teaduspoliitika (*policy for science*), teine – teadusnõustamine (*science for policy*).

Teaduspoliitika kujundamine ja elluviimine on Eestis lahendatud põhjalikult ning adekvaatselt töötava süsteemina.

Teadusnõustamine on seevastu seaduse tasandil määratlemata. Sellesse panustavad praegu kolm riigi tasemel töötavat institutsiooni – teadus- ja arendusnõukogu, arenguseire keskus ja teaduste akadeemia –, kahe ministeeriumi valdkonnasisesed nõustavad asutused, valitsuse, presidendi ja ministeeriumite tasemel töötavad teadusnõunikud ning vajaduspõhiselt (*ad hoc*) moodustatud nõustavad kogud.

Teadusnõustamine toimib Eestis peamiselt hajutatud vormis, kus suurt rolli mängivad isiklikud kontaktid. Sellise *modus operandi* edukus tugineb Eesti väiksusele ning ühiskonna juhtfiguuride ja teadlaste tihedatele kontaktidele. Pole selge, kui jätkusuutlik ja eesmärgikohane on selline vorm.

Seadusandluse lünklikkusest on tõukunud küsimused COVID-19 tõrje teadusnõukoja legitiimsusest ning diskussioon selle üle, kas riigile või selle asutustele antud nõu peab olema avalik. Eesti põhiseaduse kontekstis vajab käsitlemist põhimõtteline küsimus, kas valitsusele antav nõu peab olema avalikkusele kommuniqueeritud.

Esmane analüüs ei viita vajadusele luua Eestis teadusnõustamise tarvis uut

struktuuri. Tõenäoliselt piisab institutsioonide rollide ja mandaatide täpsustamisest, teadusnõustamise jaoks seadusandliku raamistuse loomisest ning olemasolevate teadusnõustamise vormide ja seotud institutsioonide koordineerimisest. Teisisõnu, mõistlik on koordineerida ja vajadusel täiendada olemasolevaid tegevusi, kuid mitte luua uusi institutsioone. Kindlasti tuleb reguleerida, kuidas koostatakse riigi teadusnõustamise mõttes nõu andvad kogud, milline on nende mandaat, vastutus ja töövormid. Tõenäoliselt tuleb seadusandluses kajastada, kuidas korraldatakse teadusnõustamine operatiivset reageerimist vajavates küsimustes.

Orienteerumine ühele konkreetsele teadlasele ei pruugi anda laiapõhjalist ja korralikult põhjendatud alust otsuste tegemisel. Nõustavaid teadlasi peaks toetama professionaalne sekretariaat ning teadlastes akumuleerunud teadmiste kanaliseerimine otsustustasemele vajab hästi toimivat struktuuri. Selle rakendamisel on oluline, et nõuanded tuginevad parimatele teadmistele, on avalikud ja läbipaistvad ning tulevad volitatud nõustajalt.

KASUTATUD ALLIKAD

AAVIKSOO, J. (2021). Teadus-arendustegevuse ja innovatsiooni strateegiline juhtimine ja Teadus ja Arendusnõukogu roll selles. Analüütiline raport. Teadus- ja Arendusnõukogu 1. veebruari istungi materjalid. Tallinn.

ARENGUSEIRE SEADUS. (2016). RT I, 28.06.2016, 4.

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA SEADUS. (1997). RT I 1997, 35, 539.

KOOVIT, K. (2021). Kõnekad numbrid: kui palju erinevate riikide töötajate töötund majandusse panustab. – Postimees, – 1. mai. <https://majandus24.postimees.ee/7237744/konekad-numbrid-kui-palju-erinevate-riikide-tootajate-tootund-majandusse-panustab>

PUNNING, J.-M. (koost, toim). (2006). Eesti jätkusuutliku arengu teel. Vabariigi Presidendi akadeemiline nõukogu, maaelu ja tasakaalustatud arengu komisjon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

RAASUKE, E. (töörupi juht) et al. (2016). Majandusarengu töögrupi raport. 10. november. – www.akadeemia.ee/wp-content/uploads/2022/03/raasuke_majandusarengu_raport.pdf

STRANDBERG, M. (2021). Glikman: nõukojal pole seaduslikku alust. – Postimees, 27. veebruar. – <https://leht.postimees.ee/7189713/glikman-noukojal-pole-seaduslikku-alust>

VABARIIGI PRESIDENDI KANTSELEI. (2001). Vabariigi Presidendi akadeemiline nõukogu. Institutsioonid 1992–2001. – <https://vp1992-2001.president.ee/est/n6ukogu/N6ukogu.asp>

VEIDERMA, M. (koost, toim). (2001). Eestile mõeldes: Vabariigi Presidendi Akadeemiline Nõukogu 1994–2001. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Quo vadis, Sisekaitseakadeemia?

TRIINU KALDOJA
Sisekaitseakadeemia
arendusprorektor

Keskendume siseturvalisuse haridus-, teadus- ja arendustööle, et olla sellealaste ametite ja ministeeriumite aktiivne partner ning aidata teha teadlikumaid poliitikavalikuid.

Elus on tihti nii, et kipume eelistama seda, mis on tuttav ja tundub turvaline. Valime sissekäidud radu. Mis saab siis, kui kõik tundub parasjagu olevat kaoses? Praegu iseloomustavad meie elu märksõnad: heitlik, ebakindel, ebamäärane ja keerukas. Tervishoiukriis, julgeolekukriis, rändekriis, energiakriis – kriisidest on saanud meie igapäev. Turvalisuse tagamise väljakutsed on teravamad kui kunagi varem. Ükskõik kuhu vaadata, tundub, et oleme olukorras, kus kõikjal on midagi segamini. On hetki, kui elu ja sisemise tunde kirjeldamiseks ei piisa sõnadest stress, hirm, frustratsioon, abitus. Me ei tea täpselt, mida homme toob ja mis meid homme kindlasti edasi kannab. Lihtsad lahendused on ainult lihtsatele probleemidele.

Ilukirjanduses on leitud, et väidetavalt aitab kulla-hõbeda, toidu, kütuse,

põllumaa ja relvade olemasolu olla valmis krahhideks ja saada hakkama igasuguste olukordadega, sh kui kaob juurdepääs eluks vajalikele ressursidele.

Mis on Sisekaitseakadeemia jaoks väärtuslik kuld? Mis on see, mis toidab akadeemiat? Mis on kütus? Põllumaa ja relvad?

VAATEGA TULEVIKKU

Sisekaitseakadeemia eesmärk on arendada siseturvalisuse valdkonda ja valmistada ette selle ala spetsialiste. Eesmärgi täitmiseks pakub akadeemia rakendus- kõrgharidusõpet ning sama õppekavagrupi magistriõpet ja kutseõpet, lisaks arvukalt täienduskoolitusi. Sisekaitseakadeemia on Eestis ainulaadne kõrgkool, sama ega sarnase valdkonna õppekavu teistest haridusasutustest ei leia. Mudel, kus kõiki siseturvalisuse erialasid õpitakse ühes rakenduskõrgkoolis, on ainulaadne kogu Euroopas.

Aasta-aastalt on akadeemias suurenenud tähelepanu teadus- ja arendustegevusele, sealhulgas rakendusuuringutele ning eksperdiarvamuste andmisele, ning panus innovatsiooni ja teadmiste siirdele. Akadeemia on siseturvalisuse valdkonnaga seotud ametite ja ministeeriumite aktiivne partner nii rakendusuuringute, innovatsiooniprojektide kui ka erialaseks enesetäiendamiseks mõeldud õppematerjalide ja -vahendite loomisel.

Sisekaitseakadeemia ambitsioonid on ühest küljest lennukad, sh oma tulevikuplaanides, teisalt tasakaalukad ja traditsioonilised. Unistatakse ja mõeldakse suurelt: kujuneda 2025. aastaks Euroopas laiahaardeliseks ja oma valdkonna tunnustatud kõrgkooliks.

Traditsiooniliselt väljendub eelkõige siseturvalisuse valdkonna spetsialistide järjepidevas koolitamises. Uudsust haridusse peaks tulevikus tooma suuremal määral simulatsioonidel põhinevad meetodikad, põimõpe, mikrokraadid, mittetraditsioonilistes olukordades pakutavad kiirkoolitused, rahvusvaheline õpe jt innovaatilised või uuenduslikud haridusalased lahendused.

KOMPETENSIKESKUS

Ootusi, eelkõige teadustöö osas, kruvib lisaks akadeemia enda ambitsioonile ka teadus- ja arendustegevuse, innovatsiooni ning ettevõtluse (TAIE) arengukava 2021–2035. Arengukava üldesmärk on: Eesti teadus, arendustegevus, innovatsioon ja ettevõtlus suurendavad koostoimes Eesti ühiskonna heaolu ja majanduse tootlikkust, pakkudes konkurentsivõimelisi ja kestlikke lahendusi Eesti ja maailma arenguvajadustele (Haridus- ja Teadusministeerium 2021). Lisandub siseturvalisuse arengukava ootus – rajada Sisekaitseakadeemiasse valitsemisala keskne siseturvalisuse teadus-arendustegevuse kompetentsikeskus ja tagada strateegiliste uurimissuundade arendamine Sisekaitseakadeemia juures tegutsevate teaduritest, valitsemisala ekspertidest ja välisekspertidest mehitatud uurimisrühmade toel (Siseministeerium 2021).

Siseturvalisuse teadus-arendustegevuse kompetentsikeskuse all peame silmas konkreetse valdkonna uuemaid (tipp)teadmisi ja praktikaid koondavat tippkeskust. Kompetentsikeskuse roll on aidata valdkonna arengule kaasa kõrgelt kvalifitseeritud spetsialistide, mitmesuguste uuringute, arenduste ja koolituste, meetodikate, aga ka füüsilise ja digitaalse keskkonnaga.

Akadeemia on otsimas vastust küsimusele: millistes valdkondades seame eesmärgiks, et Sisekaitseakadeemia omab riiklikul või rahvusvahelisel tasandil parimat kompetentsi. Akadeemial on kahtlemata õpetatavate erialade hoidja ja arendaja vastutusrikas roll, kuid kompetentsikeskuse ülesannet täites on peamine keskenduda oma valdkonnas oluliste küsimuste lahendamisele ja kujundada lähtekohad arengu toetamiseks.

Vabariigi Valitsuse reservist ministeeriumite valdkondlikule arendustegevusele eraldatud konkurentsipõhiste vahendite (TANi rahastus) toel on loodud eeldused akadeemia kujunemiseks siseturvalisuse ja sisejulgeoleku teaduskeskuseks-mõttekojaks ning kaugeire teadus- ja arenduskeskuseks.

SISETURVALISUSE TEADUSKESKUS-MÕTTEKODA

Eestis on seni puudunud avalikkuse jaoks väga tarviliku siseturvalisuse valdkonna teadmust koondav ja valdkonna arendust kujundav institutsioon. Just Sisekaitseakadeemialt tema avara kontaktvõrgustiku ja valdkonna asjatundjatega oodatakse teadmusliidri rolli võtmist. Sel eesmärgil arendatakse välja siseturvalisuse teaduskeskus-mõttekoda.

Saadud rahastuse toel lisandub akadeemia senistel uurimissuundadel (hübriidohud, Balti riikide turvalisuse ja julgeolekukoostöö, küberohud, suurandmed ning terrorism ja radikaliseerumine) teadurite kohti järgmistes prioriteetsetes valdkondades: kriisireguleerimine; küberkaitse/tehisintellekt; organiseeritud kuritegevus; Hiina mõju Eesti siseturvalisusele. Ühtlasi suureneb senisest enam terrorismi ja radikaliseerumise uurimise võime. Uurimissuundade valik tuleneb nii praegustest sisejulgeoleku probleemidest kui ka tulevikuvajadustest. Muutustega ühiskonnas kaasnevad uued riskid ja kuriteoliigid.

Ukraina sõja taustal on siseturvalisuse teemad leidnud avalikkuses

Sisekaitseakadeemia Tallinna õppekeskus.

Foto: Sisekaitseakadeemia

võrdlemisi palju kõlapinda. Seda eelkõige pagulaskriisi lahendamisel, kuid ka riigi sisemise turvalisuse küsimustes laiemalt. Kommentaare annavad reeglina Siseministeeriumi või asutuste esindajad, kes kahtlemata on oma valdkonna suurepäraseks eksperdid, kuid napib neid teemasid teadustasemel süsteemselt ja kestvalt uurinud ekspertide analüüse.

Akadeemia tugevuseks on siseturvalisuse ja sisejulgeoleku kõigi olulisemate valdkondade uurimise ja õpetamise koondumine ühte asutusse. See võimaldab pakkuda mõttekojana uusi ideid ja käsitlusi, korraldada ajurünnakuid ning otsida ülesannete lahendamise erinevaid viise nii valdkonnaspetsiifiliselt kui ka valdkondadeüleises sünergias. Tihe koostöö kooli, ametite ja ministeeriumite vahel tagab kvaliteedi ja loob silla teadustulemuste ja parimate kogemuste ellurakendamiseks. Kõik see peaks omakorda suurendama Eesti inimeste turvatunnet ja vabadust.

Lähiaastatel on akadeemia ambitsioon läbida teadus- ja arendustegevuse

välishindamine ning saada evalveeritud teadusasutuseks. Teekond eesmärgi saavutamiseni on pikk ja keerukas, kuid sihikindlust ja visadust selleks akadeemial jätkub. Üks olulisi tähtsaid ettevõetud teekonnal on kindlasti publikatsioonide arvu märkimisväärne kasv. Avaldatud trükistega on võimalik tutvuda Sisekaitseakadeemia digiriivis (<https://digiriivul.sisekaitse.ee/>)

KAUGSEIRE TULEB LÕIMIDA MUUDE TEENUSTEGA

2018. aastal loodi akadeemiasse droonikeskus. Selle asutamise eesmärk oli mehitamata lennuvahendite kasutamise ja nende tõrjetehnoloogia ning sellekohase koolituse arendamine siseturvalisuse valdkonnas. Olemas on arvestatav materiaaltehniline baas, mis sisaldab droone, serverite ja arvutite riistvara ning tarkvararakendusi, sh riist- ja tarkvara drooni videopildi reaajaliseks ülekandmiseks serveritesse.

Viimase nelja aastaga on teadus- ja arendustegevus andnud tõuke siseturvalisuse

valdkonna teenuste laiaulatuslikule tehnoloogilisele arendamisele. Kaugseire tehnoloogiate lõimimine asutuste teenustesse ja igapäevastesse tööprotsessidesse on üks eesmäärke TAIE arengukavas.

Droonikeskusest alguse saanud ja nüüd kaugseire teadus- ja arenduskeskuseks kujundatava üksuse eesmärk ongi olla siseturvalisuse kogu valdkonnas mehitamata robotikasüsteemide riigikeskne kompetentsikeskus ning luua eeldused teadus- ja arendustulemuste integreerimisele siseturvalisuse valdkonna teenustesse ja haridusse ning viia läbi taseme- ja täiendusõpet.

Kaugseire tehnoloogiate kasutuselevõtu mõju oleneb koostalitlusvõimest teenuste osutamisel. Ühisosa näeme juba praegu mitmete siseturvalisuse, aga tulevikus miks mitte ka teiste valdkondade asutustega. Praegu annab aga tunda kaugseire tehnoloogiate kasutamise valdkonnaülese strateegia puudumine. Probleemiks on kujunenud kaugseire tehnoloogiate teenustesse lõimimise ja uute teenuste disaini fragmenteeritus. Kuna tegemist on spetsiifilise ja teadusmahuka teemaga, nõuab kaugseire tehnoloogiate integreerimine olemasolevate teenustega, vajadusel nende teenuste osaline ümberdisainimine või hoopis uute teenuste väljatöötamine asutustelt märkimisväärset teadus- ja arenduspotentsiaali. Ametiteülese koostalitlusvõime saavutamiseks näib hästi sobivat vastava võimekuse koondamine erapoole- tusse sisejulgeoleku õppeasutusse.

Droonide üha laieneva leviku tõttu suureneb vajadus tagada ohutus, turvalisus, eraelu puutumatud ja isikuandmete kaitse. Võimalik oht seadmete kuritegelikuks kasutamiseks – sh terrorismile ja radikaliseerumisele kaasaaitamisel – tuleb läbimõeldult ja kestvalt minimeerida.

KRIISIJUHTIMINE TEADUSPÕHISEKS

Viimaste aastate kriisidest ajendatuna näeme vajadust kriisijuhtimise valdkonna edasiarendamiseks.

Mõttevahetused sel teemal on toimumas, kuid on vaja luua selgem plaan ja kujutus selle elluviimiseks. Vajaliku lisaresursi saamisel oleme valmis analüüsima Eestile sarnaseid kriisijuhtimissüsteeme ja tegema ettepanekuid kriisijuhtimismudeli arendamiseks. Teadustöös väljapakutud lahenduste põhjal võiks luua siseturvalisuse valdkonna eri tasandite kriisijuhtide koolitus-, arendus- ja atesteerimissüsteemi.

Tunneme puudust ka ametiteülesest väljaõppelinnakust. Selle arendamiseks näeme võimalust Väike-Maarjas. Linnak, kus on veekahurid ja droonid, kus saab treenida alarmsõitu, massiohjet jms, looks eelduse koos harjutamiseks maksu-, tolli-, kaitse-, pääste-, politsei-, vangla- jt valdkondade kadettidele ja töötajatele. Linnak on projekteerimise etapis.

MAA, MIDA HARIME

Sisekaitseakadeemial lasub vastustusrikas ja väljakutseid pakkuv kohustus teenida Eesti ühiskonda, arendades siseturvalisuse valdkonda teadus- ja tõenduspõhiselt. See on meie maalapp, mida harime ja mis peaks meile tooma saagikust ja kaitsma turvalisust. Meile joosta määratud võidujooks ebatasasel pinnal veel kestab. Finiš ja võimalus pärale jõuda aga puudub, sest sihid on seatud kaugele. Me ei ole need, kes kestvusdistantstil üksi jookseks – me jookseme koos. Seni, kuni suudame hoolimata nappidest rahalistest vahenditest motiveerida ja hoida tööl turvalisuse tagamisest vaimustuvaid ning teotahtelisi inimesi, on meil olemas nii kuld, kütus kui ka relvad.

KASUTATUD ALLIKAD

HARIDUS- JA TEADUSMINISTEERIUM. (2021). Teadus- ja arendustegevuse, innovatsiooni ning ettevõtluse (TAIE) arengukava 2021–2035. – <https://www.hm.ee/et/TAIE-2035>.

SISEMINISTEERIUM. (2021). Siseturvalisuse arengukava 2020–2030. – <https://www.siseministeerium.ee/stak2030>.

Parlamentaarsete uudised

PIRET VILJAMAA
Eesti Rahvusraamatukogu
sotsiaalia ja
parlamendiraamatukogu
info spetsialist

Välisriikide parlamentide
uudiseid 2021. aasta
oktoobri keskpaigast 2022.
aasta aprilli keskpaigani.
**Uudistest valiku tegemisel on kasuta-
tud BNSi, teiste uudisteagentuuride ja
meediaväljaannete ning parlamentide
kodulehekülgedel leiduvaid mater-
jale. Julgeolekualased seadused on
eraldi, alates leheküljelt 192.**

AMEERIKA ÜHENDRIIGID. 2021.
aasta novembris kiitis Kongressi
Esindajatekoda pärast demokraatide kuid
kestnud sisetülisid heaks president Joe
Bideni taristuinvesteeringute paketi, kui
eelnõule andsid toetuse ka 13 vabariiklast.
Triljoni dollari suuruste investeeringute
seadusega paigutatakse raha taristusse,
föderaalinvesteeringud suunatakse
maanteede ja sildade kordategemisse
ning vanade pliid sisaldavate torustike
asendamisse, samuti tagatakse kiire
internetiühendus kõigile ameeriklastele.
Kavas on leevendada ka kliimamuutuste
mõju. Menetlemine Esindajatekojas venis,

sest kaks demokraadist kongressiliiget
polnud nõus teise, veelgi mahukama
sotsiaalsüsteemi investeeringuteseaduse
eelnõu maksumusega ning ei nõustunud
seetõttu ka taristuinvesteeringute seaduse
poolt hääletama.

Congress.gov, „H.R.3684 – Infrastructure Investment and
Jobs Act“. – <https://tinyurl.com/y2rs72vz>

The Hill, 15.10.2021, „Biden's soft-touch with Manchin,
Sinema frustrates Democrats“. –
<https://tinyurl.com/sd4wwh3s>

The Hill, 16.10.2021, „Pressure grows for breakthrough in
Biden agenda talks“. – <https://tinyurl.com/a9ruk74a>

Voice of America (VOA), 15.11.2021, „Biden signs \$1
trillion infrastructure legislation“. –
<https://tinyurl.com/yckrcvbr>

Detsembris võttis Kongress vastu seaduse,
mis keelab peaaegu igasuguse impordi
Hiinas asuvast Xinjiaangi piirkonnast seoses
kahtlustega, et seal kasutatakse sunni-
töölisi. Seadus kohustab USA presidenti
kehkestama sanktsioone Hiina ametnikele,
kes vastutavad inimõiguste rikkumiste
eest Xinjiaangis. Xinjiang on suur puu-
villatootja ning u 20 protsenti USAsse
imporditud rõivastest sisaldavad regioonist
pärit materjale. Inimõiguslaste sõnul
hoitakse enam kui miljonit uiguuri ja teisi
turgikeelseid moslemeid laagrites, mille
eesmärk on juurida välja nende islamiusu
traditsioonid ning neid assimileerida.
Hiina ametnikud väljendasid seaduse
suhtes äärmist rahulolematust.

AFP-AP-BNS, 24.12.2021, „Biden allkirjastas seaduse impordikeelu kohta Xinjiangist“;

Congress.gov, „H.R.6256 – To ensure that goods made with forced labor in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region of the People's Republic of China do not enter the United States market, and for other purposes“. – <https://tinyurl.com/5n72vy6s>

Märtsis kiitis Senat ühehäälselt heaks veebruaris Esindajatekojas vastu võetud seaduse, mis muudab rassistliku lintšimise föderaalseks vihakuriteoks. Uue seaduse alusel võib sellise kuriteo eest määrata kuni 30aastase vangistuse. USA-s pandi kuni 1950. aastateni toime tuhandeid lintšimisi, tihti karistamatult.

AFP-BNS, 30.03.2022, „Biden allkirjastas seaduse lintšimise kuulutamise vihakuriteoks“;

Change.org, „Pass the Emmett Till Anti-Lynching Act“. – <https://tinyurl.com/3hz6ks48>

Congress.gov, „H.R.55 – Emmett Till Antilynching Act“. – <https://tinyurl.com/mtxbvmjc>

ARMEENIA. Märtsis valis Rahvussamblee riigile uue presidendi, sest senine president Armen Sargsjan esitas jaanuaris tagasiastumisavalduse. Vaid neli aastat ametis olnud riigipea põhjendas oma otsust sellega, et presidendil puuduvad vahendid praegusel riigi ja rahva jaoks raskel ajal sise- ja välispoliitika põhiprotsesside mõjutamiseks. Esimeses voorus jäi president valimata, kuigi kõik hääletusel osalenud 69 saadikut toetasid ainsat kandidaati, kõrgtehnoloogiatööstuse ministrit Vaagn Hatšaturjani (vaja läinuks 81 häält). Hääletusel osales vaid võimupartei Ühiskondlik Leping fraktsioon. Teises voorus, kus läheb vaja 65 poolthäält, toetas Hatšaturjani 71 saadikut. Presidendi ametiaeg kestab seitse aastat.

Interfax-BNS, 03.03.2022, „Armeenia president jäi esimeses voorus valimata“;

Interfax-BNS, 03.03.2022, „Armeenia uueks presidendiks valiti Vaagn Hatšaturjan“.

ASERBAIDŽAAN. 2021. aasta detsembris võttis Rahvussamblee vastu uue meedia-seaduse, mis asendab varasemaid valdkonda reguleerivaid seadusi (massimeedia seadust ning televisiooni- ja raadioseadust).

Seaduses sätestati raamistik elektroonilise ja trükimeedia väljaannetele, audiovisuaalsele meediale, uudisteagentuuridele ning massimeedias tegutsevatele ajakirjanikele. Luuakse meediaregister, kuhu ettevõtted ja ajakirjanikud saavad end vabatahtlikult registreerida, kuid mis on aluseks teatud eeliste ja õiguste saamisel. Seadusele on ette heidetud, et meediavaldkonda tahtakse sellega üle reguleerida, registreerida kantavad ajakirjanikud peavad andma võimudele enda kohta liiga detailset infot, registreerimise mittekülvumisel on aga nende tegevus äärmiselt piiratud. Seaduses on ka nõue kajastada sündmusi „objektiivselt“ seda mõistet täpsustamata; meediaväljaannete omanikud võivad olla vaid riigis alaliselt resideeruvad Aserbaidžaaani kodanikud (kui väljaanne on peamiselt siseriikliku suunitlusega); meediaväljaannete juhtidel ja omanikel peab olema kõrgharidus.

Library of Congress, 01.02.2022, „Azerbaijan: National Assembly passes new Media Bill“. – <https://tinyurl.com/2zc9nxde>

CPI, 10.02.2022, „New Azerbaijan media law increases restrictions on the press“. – <https://tinyurl.com/2yjsnc2x>

AUSTRAALIA. Märtsis võttis parlament vastu nn Maeve'i seaduse, millega legaliseeriti uute kunstliku viljastamise tehnikate kasutuselevõtt, nt võib viljastatud munaraku DNA edaspidi üle kanda teise, tervesse munarakku, kust on eemaldatud geneetiline materjal. See vähendab riski, et vanemad annavad oma lastele edasi mitokondriaalseid haigusi. Seadus sai nime Leigh' sündroomiga kuueaastaselt tüdrukult, keda see seadus küll enam aidata ei saa. Seni oli keelatud kasutada embrüoid, milles sisaldub rohkem kui kahe inimese geenimaterjali. Lõpphääletusel Senatis sai seadus 37 poolt- ja 17 vastuhäält, toetajate hulgas olid nt lastearstid, vastu usutegelased.

The Conversation, 08.02.2022, „‘Maeve's law' would let IVF parents access technology to prevent mitochondrial disease. Here's what the Senate is debating“. – <https://tinyurl.com/22x5up8b>

Parliament of Australia, „Mitochondrial Donation Law

Reform (Maeve's Law) Bill 2021". – <https://tinyurl.com/mpckhs2r>

The Sidney Morning Herald, 30.03.2022, „Controversial IVF bill passed after conscience vote“. – <https://tinyurl.com/2p8575up>

AUSTRIA. Detsembris võttis parlament vastu seaduse, millega lubatakse täiskasvanutel, kes on ravimatult haiged ja suremas või kelle ravimatu tervislik seisund põhjustab kannatusi (v.a vaimse tervise probleemidega patsiendid), soovi korral sooritada abistatud enesetapp. Seadusemuudatus oli ajendatud senise keelu peatsest aegumisest ja põhiseaduskohtu otsusest, et senine abistatud enesetapu keeld rikub inimeste põhiõigusi. Vastavalt 2022. aasta algusest jõustunud seadusele peavad igat vastavat sooviavaldust hindama kaks arsti (neist üks palliatiivse ravi spetsialist) ja kinnitama, et patsient jõudis oma otsuseni sõltumatult. Lisaks peab otsuse vastuvõtmise ja elluviimise vahele jääma vähemalt 12 nädalat (kaks nädalat, kui patsient on suremas). Aktiivne eutanaasia jääb keelatuks ja selle eest võib määrata viie aasta pikkuse vanglakaristuse nagu senigi. Mõnel Euroopas on surmaabi dekriminalseeritud Belgias, Luksemburgis, Hollandis ja Hispaanias.

Deutsche Welle, 16.12.2021 „Austria's parliament legalizes assisted suicide“. – <https://tinyurl.com/2p8d94bt>

BBC News, 01.01.2022, „New law allowing assisted suicide takes effect in Austria“. – <https://tinyurl.com/4trnyvar>

Jaauanuaris võttis parlament esimesena Euroopa Liidu vastu seaduse, millega muudeti COVID19-vastane vaktsineerimine kõigile riigi täiskasvanud elanikele alates veebruarist kohustuslikuks (keelduda võis tervislikel põhjustel). Parlamendis toetas kohustuslikku vaktsineerimist 137 liiget 170-st. Vaktsineerimisest keeldujaid ähvardati märtsi keskpaigast 3600-eurose trahviga. Juba märtsis otsustas aga riigi valitsus, et olukord pole enam nii kriitiline, et seda meedet oleks vaja ellu viia. Riigi koroonapoliitika vastu on regulaarselt protesteerinud kümned tuhanded elanikud.

EURACTIV, 21.01.2022, „Austrian parliament passes compulsory vaccination law“. – <https://tinyurl.com/2c6swt3k>

France24, 09.03.2022, „Austria suspends mandatory Covid vaccine law“. – <https://tinyurl.com/mvtdmjh>

BENIN. Oktoobris seadustas parlament abordi, mis piiratud tingimustel oli ka seni lubatud (nt kui raseduse jätkumine ohustas ema elu või kui rasedus oli vägistamise tagajärg). Uue seaduse kohaselt võivad naised esimese kolme kuu jooksul raseduse katkestada, kui see tõenäoliselt „süvendab või põhjustab materiaalselt, hariduslikku, ametialast või moraalselt stressi, mis ei sobi kokku naise või sündimata lapse huvidega“. Seaduse vastuvõtmine oli ajendatud soovist vähendada naiste suremust ebatavaliste abortide tõttu – igal aastal sureb sel põhjusel riigis u 200 naist.

AFP-BNS, 21.10.2021, „Lääne-Aafrika riik Benin seadustas abordi“;

France24, 21.10.2021, „Benin votes to legalise abortion“. – <https://tinyurl.com/3akfpb67>

Gouvernement de la République du Bénin, 21.10.2021, „Encadrement de l'avortement au Bénin : Le Parlement a adopté la loi modificative“. – <https://tinyurl.com/yp7zrzdp>

BRASILIA. Oktoobris kiitis Senati komisjon pärast kuus kuud kestnud uurimist heaks kriminaalsüüdistuste esitamise president Jair Bolsonarole seoses tema tegevusega koroonaviiruse pandeemia ohjeldamisel. Seitse senaatorit 11-st kiitsid heaks 1300-leheküljelise raporti, milles kutsuti üles esitama süüdistusi veel 77 inimesele (sh Bolsonaro kolmele pojale). Samuti kutsuti ülemkohust blokeerima presidendi ligipääsu oma sotsiaalmeedia-kontodele COVID-19 kohta väärinformatiooni esitamise eest, sest Bolsonaro eiras teadlikult ekspertide soovitusi ja võimaldas koroonaviiruse levikut, et tekitada nn karjaimmuunsust. Selleks ajaks oli COVID-19 epideemia nõudnud Brasiilias 606 000 inimest (vaid USAs oli epideemia ohvreid rohkem).

Detsembris avas ülemkohus kohtumenetluse presidendi väidete suhtes, et COVID-19 vaktsiinid suurendavad AIDSi

väljakujunemise võimalust. 2022. aasta märtsis vabastati ka kahtlustusest seoses varem algatatud uurimisega (väidetavas sekkumises politseitöösse).

AFP-BNS, 27.10.2021, „Brasiilia Senati komisjon toetas kriminaalsüüdistusi Bolsonaro vastu“;

Agência Brasil, 27.10.2021, „Senate probe on pandemic lists 80 charges“. – <https://tinyurl.com/2xdmce4j>

BBC News, 04.12.2021, „Supreme Court opens investigation into vaccine comments“. – <https://tinyurl.com/ycksabnd>

The Canberra Times, 31.03.2022, „Bolsonaro cleared in interference probe“. – <https://tinyurl.com/492s2v5a>

BULGAARIA. Novembris toimusid selle aasta jooksul juba kolmandat korda üldvalimised. 240-kohalise Rahvusassamblee suurimaks poliitiliseks jõuks sai hiljuti moodustatud partei Me Jatkame Muutust (67 mandaati). GERB/SDS (Kodanikud Bulgaaria Euroopaliku Arengu Poolt / Demokraatlike Jõudude Liit) sai 59, Liikumine Õiguste ja Vabaduste Eest (DPS) 34, Bulgaaria Sotsialistlik Partei (BSP) 26 ning On Selline Rahvas (ITN) 25 mandaati. Parlamenti pääses seitse parteid või valimisliitu. Detsembris andis Rahvusassamblee toetuse Me Jatkame Muutust kaasjuhi Kiril Petkovi valitsusele: poolt hääletas 134, vastu 104 liiget.

Valimisaktiivsuse pidev langus näitab valijate tüdimust: aprillis oli see 49,1%, juulis 40,3% ja novembris 38,4%.

ERR Uudised, 14.11.2021, „Bulgaaria üldvalimised olid lävepakuküsitluste järgi tasavägised“. – <https://tinyurl.com/24wwkvnb>

EURACTIV, 15.11.2021, „‘Change continues’ is the surprise winner of Bulgarian elections“. – <https://tinyurl.com/tra2fmac>

Inter-Parliamentary Union, „Bulgaria“. – <https://tinyurl.com/3xz8ydm7>

National Assembly of the Republic of Bulgaria, 13.12.2021, „Kiril Petkov chosen by National Assembly as Bulgaria's next Prime Minister“. – <https://tinyurl.com/yc43phh7>

Jaauanuaris leidsid aset kokkupõrked politsei ja koroonaviiruse leviku tõkestamise piirangute vastu protestijate vahel. Meeleavalduse korraldasid paremäärmusliku parlamendipartei Vazrazhdane

(tõlkes Taassünd) toetajad, kes ei nõustu maskikandmise ja roheliste vaktsiinipassidega. Protestijad püüdsid parlamenti tungida, politseinikud takistasid neid ning võtsid mõned protestijad vahi alla. Parlamendiliikmetel soovitati kiiresti majast lahkuda. Kokkupõrgetes sai ka mitu inimest kannatada, sh politseinikke. Lõpuks tõrjuti meeleavaldajad eemale.

AP-BNS, 12.01.2022, „Vaktsiinivastased püüdsid tungida Bulgaaria parlamendihoonesse“;

The Hill, 12.01.2022, „Protesters clash with police outside Bulgaria's parliament over COVID-19 measures“. – <https://tinyurl.com/tuh2xvc7>

Radio Bulgaria, 12.01.2022, „Tensions rise at national protest against anti-epidemic measures in front of Bulgarian Parliament“. – <https://tinyurl.com/yv2cmznb>

IISRAEL. Märtsis moodustati Knesseti põhiseaduskomitee juurde alamkomitee, mille ülesandeks on seoses Vene-Ukraina sõjaga aidata riiki inimesi, kes oma päritolu tõttu saavad taotleda Iisraeli kodakondsust. Alamkomitee kutsus üles suuremale proaktiivsusele, et diasporaa juudid ei läheks elama teistesse riikidesse.

The Knesset, 08.03.2022, „Constitution Committee forms Subcommittee on People Eligible for Citizenship Under the Law of Return and Relations with the Diaspora; Speaker MK Levy: „We must extend a hand to our Jewish brothers in Ukraine““. – <https://tinyurl.com/mr3tm2pz>

The Knesset, 31.03.2022, „Chair of Subcommittee on People Eligible for Citizenship Under the Law of Return demands proactive effort to bring to Israel eligible people: „I fear that here too, in the contest over the hearts of the Diaspora Jews, we are losing to other countries““. – <https://tinyurl.com/mryurcyx>

ITAALIA. Jaauanuaris valis valimiskogu, kuhu kuuluvad lisaks senaatoritele ja parlamendi alamkoja liikmetele ka piirkondade esindajad, järgmiseks seitsmeaastaseks ametiajaks tagasi ametisoleva presidendi Sergio Mattarella. Sellega välditi kaost, mille presidendi valimata jätmine oleks võinud kaasa tuua. Tegemist oli presidendivalimiste kaheksanda vooruga. 80-aastane Mattarella oli korduvalt välis- tanud teiseks ametiajaks kandideerimise, kuid lubas lõpuks siiski kandideerida, kui valimiskogu ei suutnud kokku leppida üheski teises kandidaadis. Kandidaadi

heakskiiduks oli vaja vähemalt 505 häält, Mattarella kogus 759. Poliitikavaatlejate sõnul näitasid presidendivalimised, et parlamendi liikmed muretsesid ainult oma koha pärast ega julge seetõttu uuenduslikke otsuseid vastu võtta.

AFP-BNS, 29.01.2022, „Itaalia president Sergio Mattarella valiti tagasi ametisse“;

BBC News, 29.01.2022, „Sergio Mattarella: At 80, Italy president re-elected on amid successor row“. – <https://tinyurl.com/2p948s4n>

KANADA. Veebruaris tegid parlamendi alamkoja seadusandjad ebatavalise otsuse ja jätsid istungi ära, kuna politsei valmistas Ottawa kesklinnas juba kolmandat nädalat meelt avaldavaid inimesi laiali ajama. Peaminister Justin Trudeau õigustas protestiaktiooni laialiajamiseks erivolituste kasutamist, sõnades, et veokijuhtide algatatud meeleavaldus ei olnud rahumeelne. Nn vabaduse konvoi algatasid veokijuhid, kes protestisid kohustusliku koroonavaktsiini nõude vastu USA piiri ületamisel, hiljem nõuti kõigi COVID-19 viirusest tingitud piirangute lõpetamist. Seni oli riigis erivolitusi rakendatud vaid 1970. aastal.

AFP-BNS, 17.02.2022, „Trudeau: Kanada meeleavaldused ei ole rahumeelsed“;

AFP-BNS, 18.02.2022, „Kanada parlament jättis protestide tõttu istungi ära“.

KASAHSTAN. Detsembris võttis parlament vastu kriminaalkodeksi muutmise seaduse, millega riigis kaotati surmanuhtlus. 2003. aastast kehtis Kasahstanis surmanuhtlusele moratorium. 2020. aastal ratifitseeris Kasahstan kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti juurde kuuluva teise vabatahtliku protokolliga ehk surmanuhtluse kaotamise kohustuse, kuid tingimusega, et surmanuhtlust saab kasutada eriti ränkade sõjaväeliste kuritegude eest sõja ajal.

Interfax-BNS, 08.12.2021, „Kasahstani parlamendi alamkoda kiitis heaks surmanuhtluse tühistamise“;

Gov.kz, 29.12.2021, „Kazakhstan's president signs law

abolishing death penalty and law on commissioner for human rights“. – <https://tinyurl.com/yc3er8aj>

Detsembris võttis parlament vastu loomakaitseseaduse ja veel kaks sellega seotud seadust, millega nt keelati loomade julma kohtlemise näitamine meedias ning tõsteti loomade väärkohtlemise eest määratavaid trahve neli korda. Lisaks keelatakse rändloomaaedade ja näituste ning delfinaariumite asutamine ja käitamine, et aga selliste ettevõtete omanikel oleks võimalik oma ettevõtteid likvideerida või ümber profileerida, hakkavad need muudatused kehtima 2025. aastast, delfinaariumite puhul 2029. aastast. Riigi loomaõiguste eest seisjad on seaduse vastuvõtmise vajadusest rääkinud kümme aastat, president Kasõm-Žomart Tokajev mainis seaduse vajalikkust 2020. aasta sügisel.

The Astana Times, 08.10.2021, „Kazakhstan to adopt new law to protect animals“. – <https://tinyurl.com/2p8jyatj>

Сенат Парламента Республики Казахстан, 14.12.2021, „Сенаторы обсудили законопроект об усилении защиты животных“. – <https://tinyurl.com/y9yukdms>

Turan Times, 23.12.2021, „Парламент принял закон об обращении с животными“. – <https://tinyurl.com/2p8bk9dx>

Парламент Республики Казахстан, 30.12.2021, „Об ответственном обращении с животными“, „О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты /---/“, „О внесении изменений /---/“. – <https://tinyurl.com/2p8rbfkk>

KREEKA. Märtsis muutis parlament spordivaldkonda reguleerivat seadusandlust, sh karmistati fänniklubide järelevalve regulatsioone. Eesmärk oli tugevdada institutsionaalset raamistikku, et ohjeldada fännide vägivaldset käitumist. Muudatuste ajendiks oli tänavu Thessalonikis toimunud noore jalgpallihuvilise tapmine. Näiteks on edaspidi pealtvaatajatel keelatud spordiüritustel katta nägu viisil, mis raskendab isiku tuvastamist videosalvestustelt.

Euronews, 21.02.2022, „Following fatal attack, Greece promises tougher rules on football supporters' groups“. – <https://tinyurl.com/yfsfbz24>

Hellenic Parliament, „Μέτρα αντιμετώπισης της οπαδικής βίας, /---/“. – <https://tinyurl.com/29bx84s3>

Greek City Times, 10.03.2022, „Draft bill to deal with

sports violence approved by Greek Parliament". – <https://tinyurl.com/bdh4297c>

Kathimerini, 10.03.2022, „Parliament approves bill to deal with sports violence“. – <https://tinyurl.com/yc6p79uv>

LAV. Jaanuari algul puhkes parlamendihoone tulekahju. Põleng sai arvatavasti alguse parlamendikompleksi vanemast osast, mille katus varises sisse, tuli levis ka uude ossa ja selle täielik kustutamine võttis neli päeva. Väidetavalt ei hakanud tööle automaatsed hoiatus- ja kustutussüsteemid. Põlengus hävis mh istungisaal. Parlamendihoone koosneb kolmest osast, neist vanim valmis aastal 1884. Rahvusassambleed majutavad hoone uuemad osad, mis ehitati 1920. ja 1980. aastatel. Tulekahju puhkemise päeval vahistati sündmuskohal ka süütamises kahtlustatav kodutu mees Zandile Mafe, kellele esitati terrorismisüüdistus. Mafe on süüdistusi eitanud, tema advokaadi väitel kasutatakse meest patuoinana, et varjata parlamendi turvasüsteemi puudujääke.

BBC News, 07.01.2022, „South Africa parliament sprinklers failed during fire, report says“. – <https://tinyurl.com/5n93vkzh>

AP-BNS, 11.01.2022, „LAV-i parlamendipõlengu kahtlus-alusele esitati terrorismisüüdistus“.

LEEDU. Jaanuaris võttis Seim vastu seaduse, mis lubab isikut tõendavates dokumentides kirjutada nimesid originaalkujul ladina tähestiku tähtedega, mida leedu keeles ei kasutata. Selle poolt hääletas 82 seadusandjat, 37 oli vastu ja kolm jäi erapooletuks. Erandid peavad olema selgelt piiritletud ja tuginema konkreetsetele dokumentidele, nt välisriigi isikutunnistusele või muudele ametlikele dokumentidele. Seadus puudutab eelkõige Leedu kodanikke, kes võtavad abielludes abikaasa mitteleedu-pärase perekonnanime, mis sisaldab tähti q, x või w. Riigi kohtud on korduvalt sundinud ametkondi kirjutama nimesid eelnimetatud võõrtähtedega. Seadusesse ei jõudnud võõraste diakriitiliste märkide kasutamine, sest koalitsiooni kuuluvate parlamendiliikmete sõnul nõuaks nende

kasutamine infosüsteemide muutmist ja eelarvelisi lisaressursse.

BNS, 18.01.2022, „Leedu Seim lubas x, w ja q kasutamise nimele kirjutamisel“;

Delfi, 18.01.2022, „Parliament allows letters x, w and q in ID documents“. – <https://tinyurl.com/5n7hkrxz>

LÄTI. Märtsis võttis Seim kiireloomuliselt vastu avalike meelelahutusürituste ja kogunemiste turvalisuse seaduse muudatused, millega keelati Nõukogude armee võitu ülistavate monumentide juures korraldada üritusi neile lähemal kui 200 meetrit. Avalikel üritustel ei tohi kiita natside ja kommunistlikku režiimi (nende sümbolika oli juba varem keelatud) ega kasutada tähiseid, mis õhutavad sõjalist agressiooni ja sõjakuritegusid, nt Venemaa sõjasümboleid Z- ja V-tähte jms. Tõsteti ka avalike ürituste sanktsioneerimata korraldamise eest määratavaid trahve (füüsilisele isikule kuni 400 eurot, juriidilisele isikule kuni 3200 eurot).

ERR Uudised, 31.03.2022, „Läti keelas Putini invasiooniga seotud sõjasümboleid“. – <https://tinyurl.com/rfjm82cp>

Latvijas Republikas Saeima, 31.03.2022, „Use of symbols employed to signal military aggression and war crimes now banned in public events“. – <https://tinyurl.com/43c6v4wd>

MALTA. Märtsis toimunud parlamendi-valimised võitis kolmandat korda järjest Malta Tööpartei. Malta Rahvuslik Partei tunnistas valimiskaotust. Valitsuse moodustas Tööpartei juht Robert Abela (kunagise presidendi George Abela poeg). Abela eelkäija Joseph Muscat astus 2020. aasta algul tagasi, sest tema lähedane sõber võeti vahi alla seoses korruptsiooni-juhtumeid uurinud ajakirjaniku Daphne Caruana Galizia mõrvaga. Valimisaktiivsus oli 85,5%, mis on Malta kohta ajalooliselt madal, viimati langes see alla 90% aastakümneid tagasi (valimiskohustust riigis pole).

Electoral Commission Malta, „General election“. – <https://tinyurl.com/3p7cra7w>

The Guardian, 27.03.2022, „Malta's Labour party wins third term in general election victory“. – <https://tinyurl.com/3kk3ppue>

Malta Today, 27.03.2022, „Labour clinches 39,474 majority in third consecutive victory where low turnout punished PN“. – <https://tinyurl.com/2p8nbd5k>

MOLDOVA. Veebruaris võttis parlament vastu haridusseaduse muudatused, seadusesse lisati koolikiusamise mõiste. Kiusamise all mõeldakse laste/õpilaste vahelisi korduvaid tahtliku agressiivsuse ilminguid, mis kahjustavad kiusatava inimväärikust. Tegemist on seega vägivalda vormiga, mille ennetamiseks ja mille vastaste meetmete väljatöötamiseks annab seadus edaspidi aluse.

MOLDPRES, 09.12.2021, „Notion of „bullying“ to be introduced in law in Moldova“. – <https://tinyurl.com/3x5xdym6>

MOLDPRES, 17.02.2022, „Moldovan MPs make amendments to Education Code“. – <https://tinyurl.com/2p94vp2z>

Märtsis ratifitseeris parlament tehnilise ja finantsabi programmi lepingu Rumeeniaga, naaberriik lubas Moldovat abistada 100 miljoni euroga. Tagastamatu toetus on mõeldud Moldova piirkondlikule arengule kaasa aitavate projektide elluviimiseks, eelkõige energeetika, transpordi, keskkonna, infrastruktuuri, väikeettevõtluse, meedia sõltumatus, avaliku halduse reformi, tervishoiu, kultuuri ning turismi valdkonnas. Programm peaks kestma seitse aastat võimalusega pikendada seda veel kolme aasta võrra. Moldova Vabariik peab igasse projekti panustama viis protsenti kuludest.

MOLDPRES, 10.03.2022, „Agreement with Romania on 100 million euro-assistance ratified“. – <https://tinyurl.com/bdf3rkh8>

POOLA. Detsembris kiitis parlamendi alamkoda Senati vastuseisu ületades teist korda heaks meediaseaduse eelnõu, mis kriitikute sõnul oli valitsuse katse vaigistada USA meediaettevõttele Discovery kuuluvat sõltumatut ja valitsuskriitilist uudistekanalit TVN24. Valitsuse väitel kaitseb see Poola meediamaaastikku ebasõbralike välisriikide nagu Venemaa mõju eest. Seaduse kohaselt ei tohi väljastpoolt Euroopat pärit ettevõtted omada Poola meediafirmade enamusaktsiaid, mis tähendab, et Discovery oleks sunnitud

müüma oma enamusosaluse Poola suurimas eraringhäälingus TVN. USA palus president Andrzej Dudal eelnõu vetostada ning mõnevõrra üllatuslikult president seda ka tegi.

AFP-BNS, 17.12.2021, „Poola seadusandjad kiitsid heaks vastuolulise meediaseaduse“;

The Guardian, 27.12.2021, „Polish president vetoes media law criticised by US and EU“. – <https://tinyurl.com/4w2p7m9k>

PORTUGAL. Jaanuaris toimunud 230-kohalise Rahvusassamblee ennetähtaegsetel valimistel sai peaministri António Costa Sotsialistlik Partei absoluutse enamuse, 120 mandaati (enne 108). Sotsiaaldemokraatlik Partei sai 72 mandaati (enne 79). Kolmandaks poliitiliseks jõuks tõusis paremäärmuslik partei Chega (tõlkes Küllalt!), mis sai 12 mandaati (enne üks mandaat). Kokku pääses parlamenti 10 parteid või valimisliitu. Erakorralised valimised kutsuti esile nii, et Costa vähemusvalitsust seni toetanud kaks vasakpoolset parteid aitasid oktoobris tagasi lükata 2022. aasta eelarveprojekti. Valimisaktiivsus oli 51,4%.

AFP-STT-BNS, 31.01.2022, „Portugali peaministri valitsuspartei sai valimistel absoluutse enamuse“;

Eleições Legislativas, „Resultados Globais“. – <https://tinyurl.com/5n6tjyt>

The Portugal News, 31.01.2022, „Historic come back for PM“. – <https://tinyurl.com/2p84887c>

PRANTSUSMAA. Novembris võttis parlament vastu loomakaitseaduse, millega muudeti mitut varasemat seadust. Näiteks sätestati, et valitsus töötab poole aastaga välja meetmed ja koostab eelarve, et hulkuvaid kasse (ka kodukasse) püüda ja steriliseerida. 2024. aastast ei või loomapoed enam kasse ja koeri müüa, 2023. aastast ei või rändtsirkused metsloomi juurde osta ega aretada, 2028. aastast ei tohi metsloomi rändtsirkustes kasutada ega neid omada. Naaritsakasvatus keelustati kohe seaduse jõustumisel, riigi viimane naaritsakasvatus lõpetas tegevuse. Lisaks muutuvad rangemaks ka karistused

loomade väärkohtlemise eest: selle eest on võimalik määrata kuni viieaastane vanglakaristus ja 75 000 eurot trahvi. Eelnõu oli menetluses alates 2020. aastast.

Seaduses ei käsitletud jahipidamist, härjavõitlust ja loomakasvatust (nt partide ja hanede sundtoitmist), millele on maapiirkondades suur toetus.

RFI, 18.11.2021, „France approves tough new laws targeting animal cruelty, banning wild animal entertainments“. – <https://tinyurl.com/2p9b5v8x>

Légifrance, 01.12.2021, „LOI n° 2021-1539 du 30 novembre 2021 visant à lutter contre la maltraitance animale et conforter le lien entre les animaux et les hommes“. – <https://tinyurl.com/5h5w7frh>

Vie-publique.fr, 01.12.2021, „Loi du 30 novembre 2021 visant à lutter contre la maltraitance animale et conforter le lien entre les animaux et les hommes“. – <https://tinyurl.com/u8am3cs2>

Jaanuari algul ühendasid opositsiooni-parteid (parempoolsed vabariiklased ning parem- ja vasakäärmuslased) jõud, et peatada Rahvusassamblees arutelu koroonameetmete karmistamise üle. Arutleti nn vaktsiinipassi üle, mis tagaks ligipääsu üritustele, söögikohtadele ja linnadevahelisele rongiliiklusele vaid vaktsineerimiskuuri läbimise, mitte enam negatiivse testi või haigusest taastumise korral. Võimuparteil Vabariik, edasi! (La République En Marche!) on parlamendis küll enamus, aga kui arutelu jätkamine hääletusele pandi, ei olnud saalis piisavalt nende saadikuid. President Emmanuel Macron lubas vaktsineerimata inimestele, et teeb nende elu ebameeldivaks. Järgneval nädalavahetusel protesteeris enam kui 100 000 inimest üle Prantsusmaa valitsuse meetmete vastu, seda oli u neli korda rohkem kui eelnevatel meeleavaldustel detsembris. Poliitikute pahameele kutsus esile intsident, mille käigus vaktsiinipassi vastu protestijad loopisid Saint-Pierre-and-Miqueloni esindavat parlamendiliiget adruka. Eelnõu menetlemine siiski jätkus ning jaanuari keskel võeti seadus vastu. Rahvusassamblees hääletas selle poolt 215 ja vastu oli 58 liiget. Seadusega piirati kõigi vähemalt 16-aastaste vaktsineerimata inimeste liikumisvabadust. Vale

vaktsiinipassi esitamise eest määratav trahv tõsteti seniselt 135 eurolt 1000 eurole. Mitme vale vaktsiinipassi omamise eest võib aga edaspidi määrata kuni viieaastase vanglakaristuse ja 75 000 euro suuruse trahvi.

AFP-BNS, 05.01.2022, „Macron lubas vaktsineerimata inimesi „lõpuni kiusata““;

AFP-BNS, 09.01.2022, „Prantsusmaal avaldas 100 000 inimest meelt koroonanõuete vastu“;

AFP-BNS, 10.01.2022, „Prantsuse rahvasaadikut loobiti koroonameetmete tõttu adruka“;

France24, 17.01.2022, „Health pass becomes ‘vaccine pass’: Details of France’s tough new anti-pandemic bill“. – <https://tinyurl.com/bdd6m8p8>

Légifrance, 23.01.2022, „LOI n° 2022-46 du 22 janvier 2022 renforçant les outils de gestion de la crise sanitaire et modifiant le code de la santé publique“. – <https://tinyurl.com/2hsyc5kx>

Veebruaris võttis parlament vastu koolikiusamise vastase seaduse. Juba 2010. aastal kuulutati koolikiusamine probleemiks, millega tuleb tegeleda kogu riigis, kuid seda pole suudetud välja juurida, küberkiusamine on viimastel aastatel hoopis tõusuteel. 2002. aastal viidi karistusseadustikku töökeskkonnas ahistamise mõiste, 2014. aastal laiendati seda ka muudele eluvaldkondadele ning määratlusele „ahistavad teod“ lisati ka „sõnad ja käitumine“. 2022. aasta seadusega toodi karistusseadustikus eraldi välja koolikiusamine, enne oli see määratletud haridusseaduses. Koolikiusamise eest võib nüüd karistada kuni kolmeaastase vangistuse ja 45 000 euro suuruse trahviga, kui ohver on seetõttu olnud kuni kaheksa päeva töövõimetu, kui ta on aga proovinud enesetappu sooritada, tõuseb kiusajate karistus kuni kümne aasta pikkuse vangistuse ja 150 000 euro suuruse trahvini. Haridusseadusesse lisati nt punkt, mille kohaselt ei tohi ühtki õpilast/üliõpilast koolis ega kooliga seotud olustikus alandada. Lisaks suurendati vahendeid kiusamise ennetustööks ja ohvrite abistamiseks.

AFP-BNS, 02.12.2021, „Prantsuse parlament arutab uut seadust koolikiusajate vangistamiseks“;

Légifrance, 03.03.2022, „LOI n° 2022-299 du 2 mars 2022

visant à combattre le harcèlement scolaire". – <https://tinyurl.com/sbefmj98>

Justice Village. Sarton, Olivia. 14.03.2022, „LOI du 2 mars 2022 visant à combattre le harcèlement scolaire". – <https://tinyurl.com/yscpxrww>

ROOTSI. Novembris valis Riksdag riigi esimeseks naispeaministriks sotsiaaldemokraat Magdalena Anderssoni, kuid ta oli sunnitud tagasi astuma vaid mõni tund hiljem, kui rohelised tema koalitsioonist lahkusid. Ligi nädal hiljem sai ta siiski uuesti peaministriks, asudes juhtima ainult sotsiaaldemokraatidest koosnevat vähemusvalitsust. Anderssoni poolt hääletas 101 seadusandjat, 75 jäi erapooletuks ja 173 olid vastu (peaministriks kandidaat ei vaja parlamendi enamuse toetust, oluline on, et enamuse ehk vähemalt 175 ei oleks vastu). Rootsi oli viimane Põhjamaa, kus seni pole olnud naispeaministrit.

AFP-BNS, 29.11.2021, „Rootsi parlament valis Anderssoni taas peaministriks“;

BBC News, 01.12.2021, „How Magdalena Andersson became Sweden's first female PM twice". – <https://tinyurl.com/2p8wxnk4>

RUMEENIA. Detsembris avaldas u 2000 inimest parlamendi ees meelt ettepaneku vastu nõuda tööl COVID-19-tõendit. Protestijail õnnestus jõuda parlamendihoone siseõuele. Umbes 200 meeleavaldajat üritasid tungida läbi parlamendi väravate, kuid hoonesse nad sisse ei saanud. Valitsus tahtis tervishoiutõendit, nn rohelist passi, muuta kõikidele töötajatele kohustuslikuks, kuid oktoobris jäi Senatis heakskiitmisest kaks häält puudu ja eelnõu liikus tagasi Saadikutekotta. Meeleavalduse organiseeris parlamenti kuuluv parempopulistlik Rumeenlaste Ühtsuse Liit (AUR), mis lubas vajadusel korraldada töötajate kohustusliku vaktsineerimise vastu veel protestiaktisioone. Jaanuaris loobus valitsus oma plaanist, sest leiti, et sellega on hiljaks jäänud. Rumeenias oli selleks ajaks COVID-19 vastu vaktsineeritud u 40% täiskasvanuist.

Romania Insider, 28.10.2021, „Romanian Senate fails to endorse green pass law". – <https://tinyurl.com/4m8fdspk>

AFP-BNS, 21.12.2021, „Rumeenia parlamendi ees avaldas meelt tuhandeid koroonapassi vastaseid“;

EURACTIV, 20.01.2022, „Romania abandons plan to introduce COVID passes for workers". – <https://tinyurl.com/yhfsjpcb>

SAKSAMAA. Detsembris valis Bundestag uueks liidukantsleriks sotsiaaldemokraat Olaf Scholzi, kes vahetas välja seda ametit 16 aastat pidanud Angela Merkeli. Scholz sai salajasel hääletusel 395 häält 707st. Tema nn valgusfoorivalitsus, kuhu kuuluvad sotsiaaldemokraadid, rohelised ja Vabad Demokraadid, pühendas koalitsioonilepingus suurt tähelepanu kliimaeesmärkidele.

BBC News, 24.11.2021, „Germany's Scholz seals deal to end Merkel era". – <https://tinyurl.com/4s9md6ey>

AFP-BNS, 08.12.2021, „Saksa parlament valis Olaf Scholzi kantsleriks“;

Die Bundesregierung, 08.12.2021, „New Federal Government in office". – <https://tinyurl.com/ye2amy9j>

Aprillis lükkas Bundestag tagasi eelnõu, mis oleks muutnud COVID-19-vastase vaktsineerimise kõigile üle 60 aasta vanustele elanikele kohustuslikuks. Kantsler Olaf Scholz eeldas, et hääletamine tuleb tasavärgne ja kutsus poolthääle kindlustamiseks NATO oluliselt Ukraina-teemaliselt kohtumiselt kodumaale isegi välisministri, kuid tegelikkuses pooldas meedet alamkojas vaid 296 liiget ja vastu oli 378. Kantsler Scholzi, kes oli lubanud oma partei liikmetel hääletada südametunnistusest lähtudes, oli tegemist poliitilise kaotusega, lisaks sai negatiivset vastukaja välisministri tagasipöördumine NATO kohtumiselt. Saksamaa on teinud vaktsineerimise kohustuslikuks tervishoiutöötajatele. Kaks vaktsiinidoosi oli aprilli alguseks saanud u 76% sakslastest.

Deutsche Welle, 07.04.2022, „German lawmakers reject vaccine mandate for people over 60". – <https://tinyurl.com/2p896eny>

SLOVAKKIA. Detsembris võttis parlament vaktsineerimise hoogustamiseks vastu seaduse, millega sätestati, et 60aastastele ja vanematele inimestele

makstakse kuni 300 eurot, kui nad end COVID19 vastu vaktsineerivad (200 eurot neile, kes tähtajaks 15.01.2022 teevad vähemalt ühe vaktsiinist, selleks ajaks ka töhustusdoosi saanutele aga 300 eurot). Seadus sai 97 poolt- ja 13 vastuhäält. Riigi 5,5 miljonist elanikust oli selleks ajaks koroonaviiruse vastu täielikult vaktsineeritud vaid 46,5 protsenti. Mõne nädala pärast selgus siiski, et inimesed ei hakanud end raha saamise lootuses vaktsineerima.

Detsembris otsustas parlament ka, et riik kompenseerib elanikele tagasiulatuvalt kõik koroonaviiruse vastasest vaktsineerimisest tulenevad tervisekahjud. Seni maksis riik ainult vene Sputnik V tekitatud tervisekahjude eest, mida kasutati vaid paari kuu vältel.

AP-BNS, 09.12.2021, „Slovakkia hakkab üle 60-aastastele vaktsineerimise eest maksma“;

Spectator, 13.12.2021, „State takes responsibility for side effects of Covid vaccines“. – <https://tinyurl.com/48f58ef5>

EURACTIV, 20.12.2021, „Slovak government's €300 incentive to convince elderly to get jabbed failed“. – <https://tinyurl.com/yyc6bxah>

SUURBRITANNIA. Detsembris võttis parlament vastu 2021. aasta relvajõudude seaduse, mille eesmärk oli 2006. aasta seaduse kehtivuse pikendamine ning 2011. aastast pärineva ühiskondliku nn relvajõudude lepingu tõhusam rakendamine. Lepingus rõhutati riigi, valitsuse ja relvajõudude vastastikuseid moraalseid kohustusi. 2021. aasta seaduses anti mõningatele avalikke teenuseid osutavatele asutustele, nt riiklikule tervishoiuteenistusele ja kohalikele omavalitsustele uusi ülesandeid, et täita moraalseid kohustusi sõjaväelaste ja veteranide ees, pakkudes neile võrdseid võimalusi eluaseme-, haridus- ja tervishoiuteenuste osutamisel. Samuti korraldati sõjaväelastega seotud õigussüsteemi (nt luuakse sõltumatu asutus, mis hakkab tegelema sõjaväepolitsei vastaste kaebustega).

TheyWorkForYou, 07.09.2021, „Armed Forces Bill – Second Reading“. – <https://tinyurl.com/bdmju6b8>

Gov.uk, 15.12.2021, „New Armed Forces Bill passed in Parliament“. – <https://tinyurl.com/4au2ksfz>

Legislation.gov.uk, „Armed Forces Act 2021“. – <https://tinyurl.com/4dk3htf8>

UK Defence News, 21.01.2022, „The Armed Forces Covenant and status in law“. – <https://tinyurl.com/chr2v6e4>

UK Parliament, „Armed Forces Act 2021“. – <https://tinyurl.com/3svd75yz>

TAANI. Detsembris hääletas parlament esmakordselt viimase 30 aasta jooksul ühe parlamendiliikme välja. Parlamendist tuli lahkuda endisel rändeministril Inger Støjbergil, kelle kohus mõistis nädal varem süüdi migrantide õiguste rikkumises. Pärast pikemat arutelu hääletasid 98 seadusandjat tema väljaheitmise poolt, 18 oli vastu. Talle pandi süüks asüülitaotlejatest paaride lahutamist, ta nõudis seda juhul, kui üks osapool oli alaealine. Aastal 2016 lahutas valitsus ministri korraldusega 23 paari ilma, et võimud oleksid üksikjuhtumeid uurinud.

AFP-BNS, 21.12.2021, „Taani parlament heitis välja endise rändeministri“.

TŠIIILI. Detsembris võttis parlament vastu samasooliste abielu võimaldava seaduse, mis lubab abielus samasoolistel paaridel ka lapsi adopteerida. Seadust toetas 82 parlamendiliiget, vastu oli 20. Samasooliste tsiviilpartnerlus seadustati riigis 2015. aastal, abieluseaduse eelnõu oli aga Kongressi menetluses 2017. aastast. Seadustamisele on olnud vastu märgatav osa Tšiili valitsevast konservatiivsest blokist, kuid konservatiivist president Sebastián Piñera on seaduse vastuvõtmist toetanud.

AFP-BNS, 07.12.2021, „Tšiili parlament kiitis heaks samasooliste abielu seadustava eelnõu“;

France24, 09.12.2021, „Chile president signs same-sex marriage law“. – <https://tinyurl.com/4k8xw42d>

UKRAINA. Märtsis otsustas Ülemraada, et Ukraina võib konfiskeerida Venemaa ja selle kodanike vara ilma kompensatsiooni maksmata, arvestades, et tegu on Ukrainale sõjaliselt kallale tunginud

riigiga. Ukraina president Volodõmõr Zelenskõi allkirjastas seaduse.

Верховна Рада України, 10.03.2022, „Президент України В. Зеленський підписав Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів»“. – <https://tinyurl.com/54ctjeba>

UNGARI. Novembris võttis parlament vastu seadusemuudatused, millega mh muudeti kodanike isikuandmete ja aadresside registreerimise seadust. Edaspidi ei pea registreeritud ja alalise elukoha aadress tingimata kattuma. Kaotati seni kehtinud karistused fiktiivse aadressi kasutamise eest. Ungari inimõiguslased ja opositsioon pidasid muudatusi ohtlikeks, sest nende hinnangul võimaldavad need valimispettusi. Kõigil riigis elavatel valimisõiguslikel isikutel on kaks häält (neist ühe saab anda ühemandaadilises valimisringkonnas, teise üleriigiliste parteinimekirjade kandidaadile), välismaal elavatel valimisõiguslikel isikutel on aga üks hääl (saab hääletada üleriigiliste nimekirjade kandidaatide poolt) ja varem on olnud juhuseid, mil tegelikult välismaal elavad hääletajad on enne valimisi registreerinud kodumaal fiktiivse elukoha. 2022. aasta veebruaris otsustas riigi konstitutsioonikohus, et ei rahulda opositsiooni esitatud taotlust seadusemuudatused põhiseadusevastaseks kuulutada.

Hungary Today, 18.11.2021, „New amendment makes establishment of fictitious addresses legal, ngo warns“. – <https://tinyurl.com/5ytdzbac>

Hungary Today, 15.02.2022, „Top court rejects appeal against changes to residence regulations“. – <https://tinyurl.com/mrcrnp4j>

Eelmise aasta novembri lõpul võttis parlament vastu otsuse, et 2022. aastal korraldatakse referendum, kus esitatakse neli küsimust alaealiste seksuaalhariduse kohta (nt kas toetate alaealistele soovaheutusprotseduuride kohta info jagamist?). Opositsioon jättis hääletusel osalemata. Varem kiitis parlament heaks seadusemuudatused, mis võimaldavad referendumit korraldada valimistega samal päeval. 2022. aasta aprillis toimusidki

parlamendivalimised ja samal ajal ka referendum. Referendumi tulemused olid kehtetud, sest kehtivaid seadeid oli alla poole. Parlamendivalimistel sai ülekaaluka võidu riigi senine peaminister Viktor Orbán, opositsiooni toetus oli poliitikavaatlejate üllatuseks senisest veelgi kahanev. Fidesz-KDNP sai parlamendis 135 mandaati (kahe võrra varasemast rohkem).

Hungary Today, 11.10.2021, „Parliament adopts amendment allowing referendums to be held on same day as elections“. – <https://tinyurl.com/yrzyd3rj>; 01.12.2021, „Parliament orders referendum on Child Protection Law“. – <https://tinyurl.com/mrjnjwtc>; 04.04.2022, „Referendum on „Child Protection“ invalid“. – <https://tinyurl.com/mdbd22vt>; 05.04.2022, „Opposition's collapse: What's behind it?“. – <https://tinyurl.com/mvc6kmcx>; 07.04.2022, „Fidesz wins another seat thanks to mail-in votes“. – <https://tinyurl.com/5bmmze7e>; 07.04.2022, „All votes counted, Fidesz wins two-thirds majority“. – <https://tinyurl.com/4z4yzppa>

UUS-MEREMAA. Nagu mitmel pool mujalgi, toimus ka Uus-Meremaa parlamendi juures veebruaris ja märtsi algul meelevaieldus koroonapiirangute vastu. Riik nõuab teatud valdkondade töötajailt kohustuslikku koroonavastast vaktsineerimist, keeldujaid ähvardab vallandamine. Kanada veoautojuhtide eeskujul sõideti veo- ja sõiduautodega parlamendihoone juurde. Algul püüti koroonapiirangute vastaseid peletada veepritside ja muusikaga. Esialgsed katsed parlamendihoone ümbruse muruväljakutele laagrisse jäänud mitusada protestijat veega minema ajada ei kandnud vilja. Meelevaieldajad kaebasid kraavid ja juhtisid vee ajutiste torudega eemale. Rahvas laulis ja tantsis. Parlamendispiikri Trevor Mallardi plaani kohaselt lasti kõlaritest katkematult vaktsiinisõnumeid ja Barry Manilow' laule ning 1990. aastate hitti „Macarena“. Protestijad vastasid oma muusikaga, nt kõlas Twisted Sistersi „We're not gonna take it“. Algselt rahumeelsed protestid muutusid vägivaldseks, kui politsei neid jõuga laiali ajama hakkas. Pärast protestide lõpetamist kerkis esile arutelu parlamendi turvalisuse paremast tagamisest ja selleks vajalikest meetmetest.

AP-BNS, 12.02.2022, „Uus-Meremaa püüab peletada koroonaprotestijaid 80. aastate hittidega“;

The Conversation. Gillespie, Alexander; Breen, Claire. 22.03.2022, „The parliament occupation is over – now New Zealand needs new laws to protect the ‘epicentre of its democracy’“. – <https://tinyurl.com/2hstyswv>

Märtsis võttis parlament vastu Venemaa sanktsioonide seaduse, mis oli ajendatud Venemaa kallaletungist Ukrainale. Seadus võimaldab kehtestada sanktsioone isikutele ja ettevõtetele, mis on seotud Ukraina suveräänsuse ja territoriaalse terviklikkuse rikkumisega või on Venemaale majandusliku või strateegilise tähtsusega. Nt annab see aluse peatada kinnisvara ostmise või müügi, laevade ja lennukite liikumise Uus-Meremaa vetes või õhuruumis, impordi ja ekspordi, raha laenamise või muud valuutaga seotud tehingud.

Beehive.govt.nz, 09.03.2022, „New Zealand passes historic Russia Sanctions Act“. – <https://tinyurl.com/j9rnsc9s>
New Zealand Parliament, „Russia Sanctions Bill“. – <https://tinyurl.com/sa9pvpn8>

JULGEOLEKUGA SEOTUD SEADUSED

AMEERIKA ÜHENDRIIGID. Oktoobris võttis Kongress vastu seaduse, mis sätestas, et USA föderaalne kommunikatsioonikomisjon (FCC) ei pea enam läbi vaatama ega kinnitama riiklikule julgeolekule ohuks peetavate telekommunikatsioonifirmade loataotlusi. Sisuliselt keelati kasutada Huawei, ZTE ja veel kolme Hiina firma seadmeid. Senatis oli hääletus üksmeelne, Esindajatekojas oli seaduse poolt 420 liiget ja ainult neli oli vastu.

BBC News, 12.11.2021, „US President Joe Biden tightens restrictions on Huawei and ZTE“. – <https://tinyurl.com/2p8cw437>

Congress.gov, „H.R.3919 – Secure Equipment Act of 2021“. – <https://tinyurl.com/2p8mksbr>

Märtsis võttis Kongress vastu valitsussektori rahastamise 2022. aasta eelnõu, nõusolek kulutada septembri lõpuni u 1,5 triljonit dollarit langetati vahetult enne rahastamise lõppemist. Eelarve lõpptekst

sisaldas ka 13,6 miljardi dollari suurust humanitaar- ja sõjalist abi Ukrainale, seda oli märgatavalt rohkem, kui eelnõus algselt taotleti. Eelnõu kiiremaks menetlemiseks jäeti Esindajatekojas eelnõust välja seal algselt sisaldunud ja vaidlusi tekitanud 15,6 miljardit dollarit koroonaviiruse uuringuteks ja vaktsiinivaru soetamiseks. Eelarvega eraldati 730 miljardit dollarit mitte-sõjalistele eesmärkidele ja 782 miljardit USA sõjaväele.

Aprillis toetas Esindajatekoda 413 häälega ka eelnõu (vastu oli 9 liiget), millega keelati Venemaalt kui Ukrainale kallale tunginud riigist nafta ja muude energeetikasektori toodete import. Eraldi seaduses sätestati Venemaa ja Valgevenega normaalsete kaubandussuhete peatamine (selle poolt oli lõpphääletusel 420 Esindajatekoja liiget ja vastu 3).

Congress.gov, „H.R.2471 – Consolidated Appropriations Act, 2022“. – <https://tinyurl.com/am44nxpa>

Congress.gov, „H.R.6968 – Ending Importation of Russian Oil Act“. – <https://tinyurl.com/3f7zuh34>

Congress.gov, „H.R.7108 – Suspending Normal Trade Relations with Russia and Belarus Act“. – <https://tinyurl.com/yc56zy8u>

Reuters, 10.03.2022, „U.S. House approves Ukraine aid, Russia oil ban, funds averting U.S. gov't shutdown“. – <https://tinyurl.com/bdzu5xju>

CNN, 15.03.2022, „Here's what's in the \$13.6 billion Ukraine aid package“. – <https://tinyurl.com/5br3rsvt>

ASERBAIDŽAAN. Veebruaris ratifitseerisid Aserbaidžaan ja Türgi parlament Şuşa deklaratsiooni liitlaskuhete kohta. Eelmise aasta 15. juunil kahe riigi presidentide allkirjastatud deklaratsioonis anti lubadus toetada teineteist iseseisvuse või territoriaalse terviklikkuse vastu suunatud ohu või kolmanda riigi rünnaku korral. Deklaratsiooni kohaselt korraldatakse sel puhul konsultatsioonid ja riigid osutavad vastastikust abi, kahe riigi relvajõud viivad läbi vajaliku koordinatsiooni. Dokumendi kohaselt toetavad Aserbaidžaan ja Türgi arhiivide avamist ja Osmani impeeriumi 1915. aasta sündmuste uurimist, et lõpetada Armeenia nõudmised Türgile ja n-ö

ajaloo väänamine. Plaanis on ka parandada kahe riigi vahelisi ühendusteid.

Interfax-BNS, 01.02.2022, „Aserbaidžaan ratifitseeris deklaratsiooni liitlussuhetest Türgiga“;

Strati.az, 01.02.2022, „Azerbaijani parliament ratifies strategic Shusha Declaration signed with Turkey“. – <https://tinyurl.com/2vjz8sv>

Daily Sabah, 14.02.2022, „Shusha Declaration published in Turkey's Official Gazette“. – <https://tinyurl.com/bdfe6mz5>

The Armenian Mirror-Spectator, 24.02.2022, „Shusha Declaration' is virtual declaration of war against Armenia“. – <https://tinyurl.com/yckryfwr>

AUSTRALIA. Detsembris kiitis parlamendi lepingute komitee heaks Austraalia, USA ja Suurbritannia valitsuste vahel sõlmitud lepingu (ENNPI), millega riigid nõustuvad vahetama mereväe tuumaseadmete andmeid. See tagab Austraaliale võimaluse hankida tuumajõul töötavaid (kuid väidetavalt mitte tuumarelvadega varustatud) allveelaevu tulenevalt USA ja Suurbritanniaga sõlmitud uuest partnerlusleppest (AUKUS). Austraalia tühistas sellega seoses varasemad Prantsusmaaga sõlmitud mahukad allveelaevade ostulepped.

Diplomaatia. Shoebridge, Michael. November 2021, „Miks AUKUS tekkis? Sest maailm on nüüd teistsugune“. – <https://tinyurl.com/mr2wwmps>

Parliament of Australia, 17.12.2021, „Treaties Committee supports first AUKUS agreement“. – <https://tinyurl.com/4d6bs7b9>

UK Parliament, 14.01.2022, „AUKUS agreement to exchange naval nuclear propulsion information“. – <https://tinyurl.com/2fntjvf6>

Australian Security Magazine, 06.04.2022, „Implementation of the AUKUS Partnership“. – <https://tinyurl.com/2p8m7e45>

Veebruaris võttis parlament kiiresti vastu valimisseaduse muutmise seaduse, mille eesmärk oli välisriikide mõjutustegevuse vähendamine. Seadusega keelati välisriikide kodanikel ja institutsioonidel Austraalias valimiskampaaniate toetuseks raha koguda või teha otseseid valimiskulutusi üle 1000 Austraalia dollari aastas. Suurendati ka karistust valija eksitamise või petmise puhul tema hääletamisotsuse langetamisel, selle eest võib edaspidi määrata kuni kolmeaastase vanglakaristuse.

Juba varem (2018. aastast) oli keelatud teha välisannetusi parteidele, parlamendiliikmetele ja kampaaniate läbiviijatele. Eelnevatel aastatel tegid välisriigid (nt Suurbritannia ja USA) ja nende kodanikud aeg-ajalt suuri annetusi, kuid viimasel ajal on riigis tuntud muret Hiina väidetavate katsete pärast rahastada Austraalia poliitilist süsteemi. Austraalia valimisseadusele on ka ette heidetud, et pole kehtestatud üldisi kampaaniasummade ja -annetuste piirmäärasid, et tagada osalejate suurem võrdsus.

Parliament of Australia, „Electoral Legislation Amendment (Foreign Influences and Offences) Bill 2022“. – <https://tinyurl.com/j77xfrrn>

The Conversation, 18.02.2022, „Stronger laws on 'foreign' election influence were rushed through this week – limiting speech but ignoring our billionaire problem“. – <https://tinyurl.com/yx674fx6>

Märtsis andis parlament heakskiidu riikliku julgeoleku seaduse muudatustele, mille eesmärk oli pidada sammu muutuva maailma väljakutsetega ning tagada, et riigi julgeolekuteenistused saavad aidata Austraalia kodanikke välisriikides, suudavad anda kiirema vastulöögi terroristlikele ohtudele ning tugevdada ametkondade vahelist koostööd. Näiteks võib julgeolekuagentuuri juht anda välismaiseks operatsiooniks suulise või kirjaliku loa, kui mõne kodaniku turvalisus on ohus ning pärast loa andmist peab ta kaheksa tunni jooksul teavitama vastutavat ministrit.

Australian Government, The Department of Home Affairs. Andrews, Karen. 25.11.2021, „New legislation to support intelligence agencies will protect Australia in a changing world“. – <https://tinyurl.com/2fj9p8yv>

Parliament of Australia, „National Security Legislation Amendment (Comprehensive Review and Other Measures No. 1) Bill 2021“. – <https://tinyurl.com/55fsj94u>

EL SALVADOR. Märtsis kuulutas parlament seoses jõuguvägivallaga kuuks ajaks välja eriolukorra, millega piirati kodanikuõigusi ja suurendati politsei volitusi. Kuritegelike jõukude eelnevates veristes rünnakutes hukkus kümneid inimesi, politsei teatel suri päeval enne eriolukorra väljakuulutamist vähemalt 62 inimest. Seadusega piirati kogunemisvabadust,

võimudele anti õigus lugeda kirjavahetust ning kuulata pealt sidet, samuti vahistada inimesi eelneva kohtuliku loata. Võimude andmetel on kuritegelikel jõukudel 6,8 miljoni elanikuga El Salvadoris 70 000 liiget.

AFP-BNS, 27.03.2022, „El Salvador kehtestas jõuguvägivalda tõttu riigis eriolukorra“;

BBC News, 27.03.2022, „El Salvador: State of emergency after 62 gang killings in a day“. – <https://tinyurl.com/yc39schb>

ETIOOPIA. Novembris nõustus parlament valitsuse otsusega kuulutada riigis pooleks aastaks välja eriolukord, sest Tigray mässulised vallutasid kaks olulist linna ja kavandasid pealetungi pealinnale. Eriolukorra eesmärgina nimetati tsiviilelanike kaitsmist Tigray Rahvavabastusrinde (TPLF) eest. Konflikt Põhja-Etiopias puhkes 2020. aasta novembris, kui peaminister Abiy Ahmed saatis väed TPLFi vastu, süüdistades seda sõjaväebaaside ründamises. Eriolukord andis võimudele õiguse ilma kohtu loata vangistada isikuid, keda kahtlustatakse sidemetes TPLFiga, konfiskeerida omandit, otsida läbi kõiki inimesi ning värvata armeesse relva omavaid sõjaväealisi kodanikke.

Veebruaris, kui mässulised olid riigi põhjaossa tagasi tõmbunud, lõpetas parlament eriolukorra ennetähtaegselt, nimetades selle kahjulikku mõju kasust suuremaks. Umbes kuue miljoni elanikuga Tigray oli kuid olukorras, mille ÜRO võrdustas blokaadiga.

AFP-BNS, 04.11.2021, „Etiopia valitsus lubas jätkata „eksistentsiaalset sõda““;

Ethiopian Monitor, 04.11.2021, „Ethiopian parliament approves state of emergency“. – <https://tinyurl.com/bp5m6nzw>

AFP-BNS, 15.02.2022, „Etiopia lõpetas sõjaaja eriolukorra riigis“;

Deutsche Welle, 15.02.2022, „Ethiopia parliament lifts wartime state of emergency early“. – <https://tinyurl.com/2p992vj4>

IISRAEL. Märtsis võttis Knesset vastu kaitseteenistuse seaduse muudatused (poolt oli 58 ja vastu 57 liiget), millega lükati 2024.

aasta juulini edasi meeste kohustusliku sõjaväeteenistuse kahekuuline lühendamine. Põhjuseks toodi sõjaväelaste puudus, mis tekkis, kui 2015. aastal vastu võetud seadusega lühendati meeste teenistusaega 36-lt kuult 32-le. 2020. aasta juulist teenistusse võetuil oleks see lühenenud 30 kuuni. Naiste teenistusaega (reeglina 24 kuud) seadus ei muuda.

The Knesset, 10.03.2022, „Knesset passes Defense Service Bill; compulsory army service for men to be shortened only in July 2024“. – <https://tinyurl.com/43vkr2rp>

The Times of Israel, 10.03.2022, „Knesset delays 2-month reduction in mandatory military service for men“. – <https://tinyurl.com/bde9b96f>

JAAPAN. Märtsis kiitis parlamendi ülemkoda heaks rekordilise eelarve. 107,6 triljoni jeeni (u 785 miljardi euro) suurune 2022. aasta eelarve sisaldab mh COVID-19 viirusega toimetuleku meetmeid ning tõstab sotsiaalkindlustuse ja riigikaitsekulusid. Kaitse-eelarve 5,4 triljonit jeeni on suunatud uute tehnoloogiate kasutuselevõtule (kosmosetehnoloogiale, küberjulgeolekule ja uute lennukite ostuks) vastukaaluks Hiina ja Põhja-Korea ohule.

The Hindustan Times, 24.12.2021, „Japan approves record defence budget amid China threats“. – <https://tinyurl.com/mdtvuyusd>

Nikkei Asia, 22.03.2022, „Japan Diet enacts record budget of 107.60tn yen for fiscal 2022“. – <https://tinyurl.com/4rhtvx2u>

KREEKA. Veebruaris kiitis parlament heaks kolme miljardi euro suuruse kokkuleppe Prantsusmaaga kolme sõjalaeva ostmiseks. Laevad ehitab Naval Group ja need tarnitakse Kreekale 2025. ja 2026. aastal. Samuti ostetakse juurde sõjalennukeid: varasemale 18 lennuki ostutel-limusele lisati veel kuus uut Prantsuse hävituslennukit Rafale. Leping sisaldab ka allveelaevadele torpeedode muretsemist. Vasakpoolne peamine opositsioonipartei Syriza toetas laevade ja torpeedode ostu, aga oli vastu uute hävitajate ostmisele. 2010–2018 majanduskriisi ajal kärpis Kreeka kaitsekulutusi, ametnike sõnul on täiendav sõjatehnika aga vajalik

Türgiga kasvavate pingete valguses. NATO liikmesriigid Kreeka ja Türgi vaidlevad merepiiride ja maavarade üle Egeuse meres ja Vahemere idaosas. Türgi nafta- ja gaasiuuringud 2020. aastal viisid pingelise vastasseisuni. Varem, 2021. aasta oktoobri algul kiitis parlament heaks üldise Kreeka-Prantsusmaa vastastikuse kaitse lepingu.

Kathimerini, 07.10.2021, „Parliament ratifies Greek-French defense deal with 191 votes“. – <https://tinyurl.com/2p8fvcnd>

AP-BNS, 15.02.2022, „Kreeka ratifitseerib arvatavalt suure relvahanke Prantsusmaaga“;

Hellenic Parliament, „Για την ενίσχυση της αμυντικής θωράκισης της χώρας“. – <https://tinyurl.com/5n9amu6y>

Kathimerini, 15.02.2022, „Greek Parliament set to ratify major arms deals with France“. – <https://tinyurl.com/2p84wwmt>

Kathimerini, 16.02.2022, „Parliament approves armaments acquisitions“. – <https://tinyurl.com/5n8hn9bm>

Märtsis ratifitseeris parlament 2020. aastal sõlmitud välispoliitilise ja kaitsekoostöö leppe Araabia Ühendemiraatidega. Lepingus lubatakse vastastikust abi, kui teise riigi julgeolek on ohus. Praeguse lepinguga reguleerimata küsimuste lahendamisel lähtutakse 2007. aastal sõlmitud sõjalise koostöö lepingust. 2020. aastal, kui Kreeka ja Türgi suhted olid pingestunud, saatis AÜE oma sõjalennukid toetuse näitamiseks Kreet saarele.

Forbes. Iddon, Paul. 08.02.2022, „Will Greece help the UAE defend itself?“. – <https://tinyurl.com/33s5f5wj>

Kathimerini, 12.03.2022, „Greece-UAE foreign policy, defense deal tabled in parliament“. – <https://tinyurl.com/452nmk2p>

Hellenic Parliament, „Κύρωση της Συμφωνίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων σχετικά /---/“. – <https://tinyurl.com/5n7hz9nx>

LEEDU. Novembris kehtestas Seim valitsuse ettepanekul Valgevene piiril kuuks ajaks eriolukorra (esmakordselt pärast iseseisvuse taastamist), selle poolt oli 122 ja vastu üks seadusandja. Eriolukord kehtestati piiril ja piirilt viis kilomeetrit sisemaa suunas, aga samuti mitmes pagulaskeskuses seoses Valgevenest lähtuva hübriidagressiooniga – ebaseaduslikult Leetu tungivate

välismaalastega. Eriolukorra piirkonnas võisid eriteenistused kontrollida liiklusvahendeid ja isikuid, alale võisid siseneda vaid kohalikud elanikud, keelati kogunemised ning piirati illegaalsete migrantide õigust kirjavahetusele ja telefonikõnedele (v.a õigust pöörduda riigiasutuste poole). Seim tegi ka avalduse, milles toetas Poolat oma ja Euroopa Liidu välispiiri kaitsmisel. Hiljem on eriolukorda pikendatud, veebruaris kehtestati see Ukraina sõja tõttu kogu riigis. Märtsis otsustas Seim, et eriolukorra ajal tugevdatakse riigipiiri ja strateegiliste objektide kaitset, keelatakse kõigi Venemaa või Valgevene kontrolli all olevate jaamade saadete edastamine, samuti nähti ette võimalus piirata Leedu meedia tegevust, kui see levitab väärteavet, sõjapropagandat, kutsub üles vägivaldselt rikkuma Leedu iseseisvust ja on seotud Venemaa sõjalise sissetungiga Ukrainasse.

BNS, 09.11.2021, „Leedu kehtestab piiril Valgevenega alates keskööst eriolukorra“;

Lietuvos Respublikos Seimas, 09.11.2021, „The Seimas declares a state of emergency due to the threat posed by the mass influx of migrants“. – <https://tinyurl.com/2p8mw44u>

Lietuvos Respublikos Seimas, 11.11.2021, „The Seimas expresses support for Poland defending its territory and the EU's external border“. – <https://tinyurl.com/3v9jbxjb>

BNS, 07.12.2021, „Leedu Seim pikendas eriolukorda Valgevene piiril“;

BNS, 10.03.2022, „Leedus pikendati eriolukorda 21. aprillini“.

Märtsis võttis Seim vastu lisaelarve, kiites heaks valitsuse ettepaneku tõsta tänavu kaitsekulutused 2,52 protsendini sisemajanduse kogutoodangust, mis võimaldab sel aastal riigikaitsele eraldada täiendavalt 298 miljonit eurot. Selle poolt oli 123 seimisaadikut, vastu hääletanuid ja erapooletuid ei olnud. Seni oli kaitseministeeriumile seaduses ette nähtud 2022. aasta kulutusteks 2,05 protsenti SKT-st ehk veidi üle 1,2 miljardi euro. Kaitseministeerium kavatseb kasutada täiendavaid eraldisi, et kiirendada juba kavandatud raketiheitjate, droonide, tankitõrje- ja muude relvade, laskemoona ja sõjatehnika soetamist, lisaks vajadusel uute sõjaväelinnakute loomiseks.

BNS, 17.03.2022, „Leedu Seim kinnitas kaitsekulutuste tõstmise 2,52 protsendini SKT-st“.

LÄTI. Veebruaris, arvestades jätkuvat pingelist olukorda, nõustus Seim valitsuse otsusega pikendada 10. maini eelmise aasta augustis kehtestatud eriolukorda Valgevene piiril. Riigi siseministeeriumi andmetel oli alates 2021. aasta 10. augustist Valgevene võimude hübriidrünnaku raames riigipiiri ebaseadusliku ületamise eest kinni peetud 5853 inimest.

BNS, 10.02.2022, „Läti Seim pikendas eriolukorda Valgevene piiril 10. maini“.

Veebruaris muutis Seim riigi julgeoleku seadust, lubades Läti elanikel vabatahtlikena Ukraina poolel sõdida. Muudatused näevad ette, et need, kes alustavad sõjaväeteenistust Ukrainas, peavad end kohe registreerima Läti relvajõudude reservi arvestusüksuses. Seni oli Läti kodanikel välisriigi relvajõududes, siseväes, sõjaväelises organisatsioonis, luure- või julgeoleku-teenistuses, politsei- või kohtuteenistuses või muus rahvusvahelise õiguse subjektis teenimine keelatud (v.a teenistus Euroopa Liidu, ELi liikmesriikide, NATO ja mõne teise rahvusvahelise organisatsiooni struktuurides). Seoses sellega muutis Seim ka kodakondsuse seadust.

Ukraina president Volodõmõr Zelenskõi on kutsunud lahinguväljaõppe kogemustega Euroopa kodanikke haarama relvi ja kaitsma Ukrainat Venemaa sissetungi eest. Ukraina kaitseministeerium teatas varem eriüksuse – võõrleegioni – loomisest. Sellega ühinemise soovi avaldas üle 20 000 vabatahtliku 52 riigist, nende hulgas oli ka Läti Seimi õiguskomisjoni esimees ja konservatiivse partei liige Juris Jurašs, kes on lõpetanud politseiakadeemia. Sellega seoses loobus ta ka parlamendi mandaadist.

BNS, 28.02.2022, „Seim muutis seadust, et lätlased saaks Ukrainasse vabatahtlikuks minna“;

Euronews, 09.03.2022, „Ukraine war: Latvian MP Juris Jurašs joins legion of foreign fighters“. – <https://tinyurl.com/34pevpvs>

BNS, 14.03.2022, „Ukrainat kaitsma läinud Läti seimisadik pani volitused maha“.

Märtsis muutis Seim kaitstud teenuste seadust. Kehtestati vastutus ebaseaduslike sidevahendite kasutamise eest, millega riigi elanikud jätkuvalt vaatavad Lätis keelustatud telekanaleid. Isiklikuks tarbeks mõeldud ebaseaduslike sidevahendite kasutamise eest võib edaspidi saada u 700 euro suuruse trahvi.

Elektroonilise kommunikatsiooni seaduse muudatustes aga sätestati, et riiklik elektroonilise massimeedia nõukogu vastutab julgeolekut ohustavatele veebilehtedele ligipääsu piiramise eest.

Latvijas Republikas Saeima, 10.03.2022, „Saeima establishes responsibility for using illegal systems to access banned television channels“. – <https://tinyurl.com/yc5dhvpr>

Latvijas Republikas Saeima, 10.03.2022, „Saeima tasks National Electronic Mass Media Council with restricting access to websites that threaten national security“. – <https://tinyurl.com/2p9524k7>

Aprillis võttis Seim kiireloomuliselt vastu immigratsiooniseaduse muudatused, millega keelas järgmise aasta juuni lõpuni Venemaa ja Valgevene kodanikele ajutiste elamislubade esmakordse väljastamise, erandeid võib teha mõjuvatel põhjustel. Ajutise või alalise elamisloa võib nüüd ka tühistada, kui selle omanik ülistab avalikult sõda ja genotsiidi või toetab inimesi või riike, kes ohustavad teiste maade suveräänsust. Muutunud rahvusvaheline olukord võimaldas lõpuks vastu võtta margilise otsuse, sest vajadusest n-õ kuldviisade saamist kuidagi piirata on räägitud aastaid. Lätis on väljastatud u 46 000 ajutist elamisluba, üle 10 000 neist Venemaa kodanikele, kellest pooled on saanud elamisloa Lätis asuva kinnisvara ostmisel.

ERR Uudised, 07.04.2022, „ERR Lätis: Seim peatas Vene kodanikele ajutiste elamislubade andmise“. – <https://tinyurl.com/2p883v3t>

Latvijas Republikas Saeima, 07.04.2022, „Issue of first-time temporary residence permits to citizens of Russia and Belarus temporarily suspended“. – <https://tinyurl.com/4ce2bprh>

MOLDOVA. 24. veebruaril kuulutas parlament riigis 60 päevaks välja eriolukorra seoses Ukraina põgenike massilise saabumisega riiki ning vajadusega tekkinud olukorda kontrollida. Keelati meelevalduste

ja muude avalike massiürituste korraldamine, kehtestati riiki sisenemise ja riigist lahkumise ning õhuruumi kasutamise erikord, nähti ette riigile ohtu kujutavate isikute riigist väljasaatmise võimalus jne. Eriolukorra väljakuulutamisega tühistati kuu varem kehtestatud eriolukord, mis oli tingitud gaasiturul valitsevast kriisist, sest hinda tõstnud Gazprom ähvardas gaasitar- ned katkestada, kui tähtjaks ei laeku 50% ettemaksu.

Parlamendiliikmed ja ametnikud korraldasid Ukraina põgenikele häda- vajalike esmatarbevahendite kogumise. Parlamendi töötajad annetasid ka oma ühe päeva palga Ukraina põgenike toetuseks ning mõned töötajad asusid vabatahtli- kena abistama põgenikke riiki sisenemisel ja neile majutuskohdade otsimisel.

MOLDPRES, 20.01.2022, „Moldovan parliament rules to establish emergency state on gas market for 60 days“. – <https://tinyurl.com/53rcpc6s>; 24.02.2022, „State of emergency for 60 days established in Moldova“. – <https://tinyurl.com/ycxc6bxf>; 26.02.2022, „Moldovan MPs, parliament's employees show solidarity with Ukraine's people“. – <https://tinyurl.com/2p924cjin>; 28.02.2022, „Mol- dovan parliament's employees to donate one-day salary to back refugees“. – <https://tinyurl.com/528xck8r>

POOLA. Märtsis võtsid Seim ja Senat vastu kiirkorras menetletud kodumaa kaitse seaduse. Seaduse eesmärk on riigi armee tugevdamine, nt nähakse ette armee isikkoosseisu suurendamine ja tehniline moderniseerimine, kaasates selleks ka kodumaist tööstust. Seadus koondab varem paljudes seadustes laiali olnud kaitsealased regulatsioonid. Mahukas seaduses sätestatakse kaitsekulutuste tõus (2022. aastal mitte alla 2,2% SKTst, edasi 3%). Eelnõu oli välja töötatud enne Venemaa rünnakut Ukraina vastu, kuid muutunud oludes tõsteti menethuse käigus kaitsekulutuste plaanitavat osakaalu (algne eesmärk oli 2024. aastaks 2,5% SKTst).

Gov.pl, 22.02.2022, „More troops and more money for defence – the Council of Ministers adopted a draft Homeland Defence Act“. – <https://tinyurl.com/2fvj6tdc>

ISAP, „Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny“. – <https://tinyurl.com/bdddbyp4>

Polish News, 08.03.2022, „The law on the defense of the fatherland. The Sejm subcommittee adopted amend- ments“. – <https://tinyurl.com/2p8bc2f3>

Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, 18.03.2022, „Podpisanie ustawy o obronie Ojczyzny. Uroczystość w Pałacu Prezy- denckim“. – <https://tinyurl.com/ms9rs83d>

PRANTSUSMAA. Veebruaris võttis parlament vastu laiemale avalikkusele suunatud digitaalsete platvormide küber- julgeoleku sertifitseerimise seaduse. Selle kohaselt peavad teatud veebilehed (suured digitaalsed platvormid, sotsiaal- võrgustikud, sõnumside ja videovestluse rakendused) 2023. aasta oktoobrist tegema küberjulgeoleku auditi (selle viib läbi riiklik küberturbeagentuur ANSSI) ning nende lehtedel kuvatakse arusaadavalt selle tulemus.

Legifrance, 04.03.2022, „Loi n° 2022-309 du 3 mars 2022 pour la mise en place d'une certification de cybersécurité des plateformes numériques destinée au grand public“. – <https://tinyurl.com/5n6uywun>

ROOTSI. Veebruaris andis Riksdag valitsusele nõusoleku anda Ukrainale finantsabi 500 miljonit Rootsi krooni (u 48,4 miljonit eurot) ja Ukraina sõjaväele abi 413,5 miljoni Rootsi krooni ulatuses (nt tankitõrjerelvi ja kuulikindlaid veste). Selline otsus oli erandlik, arvestades riigi kauast neutraalset hoiakut, mis välistas militaarvarustuse saatmise konflikti- ja sõjapiirkondadesse.

Aprillis nõustus Riksdag valitsuse viienda lisaeelarvega, millega anti raha juurde Rootsi riigikaitsele ning kõrgete elektrihindade kompenseerimiseks kodumajapidamistele.

Riksdag, 28.02.2022, „The Riksdag decides to give support to Ukraine“. – <https://tinyurl.com/ynzw2cwu>

Library of Congress, Global Legal Monitor, 15.03.2022, „Sweden: parliament approves measures in support of Ukraine“. – <https://tinyurl.com/35due73k>

The Government Offices, 25.03.2022, „Fifth additional amending budget with more money to armed forces and electricity price compensatory payments to households“. – <https://tinyurl.com/u4znvje>

Riksdag, 08.04.2022, „The Riksdag votes in favour of measures to strengthen Sweden's military defence and of

compensation for higher electricity costs". – <https://tinyurl.com/2yph4kxz>

SAALOMONI SAARED. Novembris toimusid riigis massirahutused, protestijad süütasid pealinnas hooneid ja rüüstasid ärisid, sh püüti hõivata parlamendihoonet, et valitsust võimult kõrvaldada. Kõige rohkem said kannatada hiinlaste linnaosa ja keskne äripiirkond. Poliitilise vägivalga mahasurumiseks kutsus valitsus appi Austraalia rahuvalvaja. Detsembris kukkus läbi peaministri umbusaldamine, teda toetas parlamendis 32 ja vastu oli 15 liiget. Rahutuste põhjus oli peaminister Manasseh Sogavare 2019. aastal langetatud otsus eelistada edaspidi rahvusvahelises suhtluses Taiwanile Hiinat. Hiina mõju on riigis kasvanud ning paljud kahtlustavad, et selle taga on koalitsioonipoliitikute omakas. Näiteks süüdistati ajakirjanduses, et peaministri jätkamise poolt hääletanud parlamendiliikmeid premeeriti Hiina päritolu rahaga. Märtsi lõpul lekkis ajakirjandusse, et Hiina ja Saalomoni Saared allkirjastasid julgeolekupakti, mille täpset sisu ei avaldatud.

ERR Uudised, 26.11.2021, „Saalomoni Saartel jätkus vägivald, saabusid Austraalia politsei jõud“. – <https://tinyurl.com/ybedmb8b>

BBC News, 06.12.2021, „Solomon Islands PM survives no-confidence vote after unrest“. – <https://tinyurl.com/2e2nfupj>

Solomon Times, 06.12.2021, „Decision Day for Sogavare's Government“. – <https://tinyurl.com/3an9j7d5>

The Diplomat. O'Brien, Patricia. 05.04.2022, „The China-Solomon Islands Security Deal changes everything“. – <https://tinyurl.com/3d3mkmh3>

SLOVAKKIA. Veebruaris ratifitseeris parlament kaitsekoostöö lepingu Ameerika Ühendriikidega. Kokkuleppe poolt hääletas 79, selle vastu oli 60 seadusandjat. Leping võimaldab USA-l kümne aasta jooksul kasutada Slovakkias kaht õhuväebaasi (Sliačis ja Malacky-Kuchyňa) ning USA peaks nende baaside kaasajastamiseks investeerima 100 miljonit dollarit. USA-l on sarnased lepped veel 23 NATO riigiga. Opositsioon kritiseeris lepingut, väites, et see õhonestab Slovakkia suveräänsust, teeb võimalikuks USA vägede

ja isegi tuumarelvade alalise paigutamise riiki ning ärritab Venemaad. Opositsioon segas istungit, paremäärmusliku Rahvapartei Meie Slovakkia liikmed puhusid kõnede summutamiseks vilesid ning valasid Ukraina lipule vett. Päev enne leppe hääletamist protestisid tuhanded slovakid selle vastu, parlamendi juurde kogunenud meeleavaldajad lehvitasid Slovakkia lippe ja kandsid plakateid tekstiga „Peatage USA armee“. Politsei takistas mõnel meeleavaldajal hoonesse sisenemast. Paremäärmuslased avaldasid pärast leppe ratifitseerimist selle poolt hääletanute andmeid, nimetades neid rahvareeturiteks, mille peale mõned parlamendiliikmed palusid politsei kaitset.

Spectator, 08.02.2022, „News digest: Blocked speaker's desk, boos and protests. MPs discuss defence deal“. – <https://tinyurl.com/55hh52v6>

AP-BNS, 09.02.2022, „Slovakid protestisid Bratislava ja Washingtoni kaitseleppe vastu“;

AP-BNS, 09.02.2022, „Slovakkia parlament kiitis heaks kaitsekoostööleppe USA-ga“;

Spectator, 10.02.2022, „President ratified the defence agreement“. – <https://tinyurl.com/5n6m68ar>

Spectator, 14.02.2022, „News digest: Some MPs need protection after voting for the US defence deal“. – <https://tinyurl.com/2p8pba8j>

Veebruaris, kohe pärast Venemaa kallaletungi Ukrainale, võttis parlament vastu rea seadusemuudatusi, mis olid suunatud muutunud julgeolekuolukorraga toimetulekuks. Näiteks anti valitsusele õigus suure põgenikevoo puhul kuulutada välja eriolukord (valitsus kasutas seda õigust järgmisel päeval; mõni päev varem oli lõppenud COVID-19 viirusega seotud eriolukord). Kiiresti menetleti ka varjupaiga andmise ja küberjulgeolekuga seotud seadusemuudatusi, neid toetas 82 parlamendiliiget 121st kohalviibinust. Seadusemuudatuste eesmärk oli kindlustada põgenikud eluaseme, transpordi ja meditsiiniabiga, võimaldada neile ajutise kaitse andmine ja määrata kindlaks vajalikud toimingud. Sätestati, et riik võib eraldada omavalitsustele raha põgenike majutamiseks. Riiklikule julgeolekubüroole anti juuni lõpuni õigus blokeerida valeinfot levitavaid veebilehti.

Märtsis võttis parlament vastu nn

Ukraina seaduse, mille eesmärgiks oli Ukraina põgenike elu lihtsustamine, nt sätestati, et põgenike majutajatele võib kohalik omavalitsus maksta 500 kuni 1250 eurot toetust. Märtsis võttis parlament vastu ka riigihangete seaduse muudatused, millega ei saa energeetika ja julgeolekuga seotud riigihangetel edaspidi osaleda Slovakkia ja ta elanike suhtes vaenulikest riikidest pärit pakkujad.

Spectator, 26.02.2022, „Fleeing Ukrainians to get temporary protection; the state will fight disinformation“. – <https://tinyurl.com/477fjzfw>; 26.02.2022, „State of emergency applies in Slovakia as of noon“. – <https://tinyurl.com/2493r3b3>; 23.03.2022, „News digest: New law to further simplify the life of Ukrainian refugees“. – <https://tinyurl.com/mvxxv88j>; 23.03.2022, „Companies from risky countries will be excluded from public procurement“. – <https://tinyurl.com/4w9796wz>

Märtsis kiitis parlament heaks kuni 2100 NATO sõjaväelase riiki paigutamise. Esialgu paigutatakse riiki umbes 1200 sõjaväelast Tšehhist, Poolast, Sloveeniast, Hollandist, Saksamaalt ja USAst. NATO vägede kohalolek aitab tugevdada Slovakkia kaitsevõimet, nt toodi riiki õhutõrjesüsteem Patriot, ka parandatakse kübersõja võimekust ning droonidega seotud valdkonda. Seaduse poolt hääletas 96 seadusandjat. Kaitseminister Jaroslav Naď märkis, et tegemist on Slovakkia ajaloo suurima kaitsevõimekuse tõstmisega. Seoses uue relvastuse saamisega andis Slovakkia aprillis oma pikamaa õhutõrjesüsteemid S-300 Ukrainale.

Spectator, 15.03.2022, „NATO troops will come to Slovakia soon, MPs passed mandate“. – <https://tinyurl.com/ywj4a45e>

The Hill, 08.04.2022, „US to send Patriot system to Slovakia to offset S-300 transfer to Ukraine“. – <https://tinyurl.com/mpevc4p4>

TAIWAN. Jaanuaris võttis parlament vastu ligi 237,3 miljardi uue Taiwani dollari (u 7,5 miljardi euro) suuruse lisaeelarve järgneva viieks aastaks, et tõhustada kaitset Hiina vastu. See lisandus varem kokku lepitud 2022. aasta kaitse-eelarvele (471,7 miljardit uut Taiwani dollarit). Kavas on soetada mitmesuguseid täppisrakette ja mereväelaseid. Eelmisel aastal sisenes

Taiwani õhujõudude kaitsetsooni 970 Hiina sõjalennukit (2020. aastal u 380). Hiina on korraldanud ka mitu sõjaväe-õppust, kus on matkitud saare vallutamist.

AFP-BNS, 11.01.2022, „Taiwan võttis vastu 8,6 miljardi dollari suuruse lisakaitse-eelarve“;

France24, 11.01.2022, „Taiwan passes extra \$8.6 bln defence budget as China threat grows“. – <https://tinyurl.com/mrxrsttb>

TÜRGI. Oktoobris võttis parlament vastu otsuse, millega pikendati kahe aasta võrra sõjaväe mandaati piiriüleste operatsioonide korraldamiseks Süürias ja Iraagis. Varem on mandaati uuendatud aasta kaupa. Türgi võimude sõnul on piiriüleised operatsioonid vajalikud, et võidelda Türgi piiri lähedal Süüria kurdide vägedega ning Iraagis baseeruvate Kurdistani Töölispartei võitlejatega. Süüria mõistis Türgi parlamendi otsuse hukka.

Novembris pikendas parlament aasta võrra Türgi rahuvalvejõudude kohalolekut Aserbaidžaanis. 2020. aastal aitas Venemaa sõlmida Armeenia ja Aserbaidžaanis rahuleppe, millega Armeenia loovutas Aserbaidžaanile oma kontrollitud territooriume ja mille tulemusel jäid Venemaa rahuvalvajad piirkonda. Pärast relvarahu sõlmimist kiitis ka Türgi parlament heaks vägede saatmise Aserbaidžaanis.

Al Jazeera, 26.10.2021, „Turkey extends Syria and Iraq military missions by two years“. – <https://tinyurl.com/3bm5mfs8>

The Middle East Monitor, 26.10.2021, „Turkish parliament extends troop deployment in Iraq, Syria for two years“. – <https://tinyurl.com/3byfh2zy>

AFP-BNS, 30.10.2021, „Süüria taunis Türgi otsust pikendada sõjalise tegevuse mandaati“;

AFP-BNS, 10.11.2021, „Türgi parlament pikendas oma rahuvalvajate kohalolekut Aserbaidžaanis“.

UKRAINA. Detsembris võttis Ülemraada vastu seaduse, millega lubati riigi territooriumil korraldada võõrvägede osalusega militaarõppusi. 2022. aastaks planeeriti kümne ühisõppuse läbiviimine. Põhiseaduses on sätestatud, et riigi territooriumile võõrvägede lubamiseks tuleb iga kord vastu võtta vastav seadus.

Library of Congress, 15.02.2022, „Ukraine: New law allows bigger presence of foreign troops in Ukrainian territory”. – <https://tinyurl.com/vtcrdzfr>

24.02.2022 kuulutas Ülemraada seoses Venemaa rünnakuga välja sõjaseisukorra. Selle poolt hääletas 300 parlamendiliiget. Parlament otsustas jääda Kiievisse, lahkujaid lubati käsitada reeturitena. Spiiker Ruslan Stefantsuki sõnul otsustab nüüd globaalse julgeoleku maailma reaktsioon agressioonile. Järgmisel päeval tegid 64 parlamendirühmadesse ja välisdelegatsioonidesse kuuluvat saadikut pöördumise välismaa kolleegidele, et need kutsuksid oma valitsusjuhte üles andma Ukrainale abi riigi sõjaliseks kaitsmiseks, kehtestaks Venemaa-vastaseid sanktsioone (sh paluti Venemaa eemaldamist ülemaailmsest maksesüsteemist SWIFT ning riigist gaasi- ja naftaimporti lõpetamist), samuti paluti sulgeda lennutsoon Ukraina kohal kas NATO või ÜRO egiidi all jpm. Pöördumises viidati, et kaalul on Euroopa demokraatia saatus.

Päev hiljem tehtud avalduses mõistis Ülemraada otsustavalt hukka Venemaa kuriteod Ukraina riigi ja rahva vastu ning kutsus maailma üles toimuvat mitte vaikselt pealt vaatama, vaid tunnistama Venemaa teod sõjakuritegudeks ja tooma selle toimepanijad kohtu ette. Märtsi algul pöördus Ülemraada ELi, ÜRO jt rahvusvaheliste organisatsioonide poole palvega kaitsta riigi tsiviilelanikke Venemaa rünnakute eest.

Ülemraada on sõjaseisukorra ajal võtnud vastu rea seadusakte, mis reguleerivad nt toidujulgeolekut, humanitaarabi väärkasutust, üldmobilisatsiooni väljakuulutamist, küberkuritegude ja vaenuliku propaganda vastast võitlust jne.

Верховна Рада України, 24.02.2022, „Ruslan Stefanchuk, „The Verkhovna Rada of Ukraine has imposed martial law in Ukraine in connection with the Russian attack“”. – <https://tinyurl.com/4ear99ae>; 25.02.2022, „Address of the People's Deputies of Ukraine on Russian full-scale military invasion of Ukraine”. – <https://tinyurl.com/aat73d8r>; 26.02.2022, „Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine”. – <https://tinyurl.com/usb33hvj>; 10.03.2022, „Address of the Verkhovna Rada of Ukraine to the United Nations, the United Nations High Commissioner for

Refugees, the International Committee of the Red Cross, the European Parliament, international organizations and their parliamentary assemblies, national parliaments and governments of the world on the urgent need to protect Ukraine's civilian population from armed attacks by Russian invaders”. – <https://tinyurl.com/bdev36ka>; „Закони та постанови Верховної Ради України, прийняті у період воєнного стану”. – <https://tinyurl.com/yktadxac>

VENEMAA. Veebruaris kiitis Riigiduum heaks kommunistide esitatud otsuse eelnõu, milles president Vladimir Putinile tehti ettepanek tunnustada nn Donetsk ja Luganski rahvavabariikide iseseisvust. President seda ka tegi. Otsuse tegemise ajal toimusid Ukraina piiri ääres vene vägede suurõppused, milles osales umbes 130 000 sõjaväelast. Föderatsiooninõukogu andis presidendile loa kasutada relvajõude väljaspool Venemaad Ukraina separatistide toetuseks, otsuse poolt oli 153 senaatorit, vastuhääli ei antud ja erapooletuid ei olnud. 24. veebruari hommikul (varem salvestatud pöördumises) teatas Putin, et on otsustanud alustada sõda Ukraina vastu, nimedes seda erioperatsiooniks. Sõda õigustas ta olukorraga Donbassis, viidates ka Donetsk ja Luganski isehakanud rahvavabariikide abipalvetele.

Märtsis võttis Riigiduum vastu seaduse, millega lisati karistusseadustikku paragrahvid, mis võimaldavad Venemaa sõjaväe kohta valeandmete levitajaile määrata kuni 15 aasta pikkuse vanglakaristuse. Kuni kolmeaastase vanglakaristuse võib edaspidi määrata neile, kes kutsuvad üles mitte kasutama Venemaa vägesid riigi huvide kaitseks või sellist tegevust kuidagi diskrediteerivad, samuti Venemaa-vastaste sanktsioonide toetajatele.

RFE/RL, 16.02.2022, „Russian lawmakers approve resolution to recognize separatist regions in Ukraine”. – <https://tinyurl.com/2p8wsjnb>

AFP-BNS, 22.02.2022, „Putin sai loa kasutada sõjaväge Ukraina separatistide toetuseks”;

Politico, 22.02.2022, „Putin recognizes separatist claims to Ukraine's entire Donbass region”. – <https://tinyurl.com/yvre57bk>

ERR Uudised, 24.02.2022, „Putin teatas sõjategevuse alustamisest Ukrainas”. – <https://tinyurl.com/ykprd9p2>

RFE/RL, 05.03.2022, „Putin signs ‘harsh’ law allowing long prison terms for ‘false news’ about army”. – <https://tinyurl.com/yc7ha5da>

Autoritest

LAURA ANNAST

Eesti Rahvusraamatukogu sotsiaalia ja parlamendiraamatukogu kommunikatsioonispetsialist

Sündinud 1995. aastal Tartus.

Haridus: kultuurikorraldus 2019, Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia.

Töö: Eesti Rahvusraamatukogu sotsiaalia ja parlamendiraamatukogu kommunikatsiooni- ja meediapädevuse spetsialist 2020–2022.

PIRET AVARMAA

Päästeameti Põhja päästekeskuse valmisoleku büroo spetsialist

Sündinud 1993. aastal Räpinas.

Haridus: BA (õigusteadus) 2017, Tallinna Ülikool; MSc (sisejulgeolek) 2021, Sisekaitseakadeemia.

Töö: Tallinna Vangla Ida-Harju kriminaalhooldusosakonna kriminaalhooldusametnik 2017–2018; Registrite- ja Infosüsteemide Keskuse karistusregistri spetsialist 2018; Päästeameti Põhja päästekeskuse hädaolukorraks valmisoleku spetsialist 2018–.

KATERYNA BOTNAR

Eesti Rahvusraamatukogu sotsiaalia ja parlamendiraamatukogu meediapädevuse spetsialist

Sündinud 1998. aastal Ukrainas.

Haridus: BSc (filosoofia) 2019, Ivan Franko nimeline Lvivi Rahvuslik Ülikool.

Töö: Eesti Rahvusraamatukogu meediapädevuse spetsialist 2022–; kirjandusprojektide kuraator Ukraina Kultuurikeskuses Tallinnas 2019–; eesti-ukraina-eesti tõlkija. Ühendused: MTÜ Ukraina Kultuurikeskus Tallinnas, Eesti Kirjanike Liit.

AVELIINA HELM

Tartu Ülikooli ökoloogia ja maateaduste instituudi taastamisökoloogia professor

Sündinud 1979. aastal Tartus.

Haridus: BA bioloogia 2001, MSc (bioloogia) 2003, PhD (botaanika ja mükoloogia) 2007, Tartu Ülikool.

Töö: Tartu Ülikooli ökoloogia ja maateaduste instituudi botaanika õppetooli preparaator 2001–2006, teadur 2007–2013, botaanika vanemteadur, botaanika kaasprofessor 2013–2022, 2022– taastamisökoloogia professor.

MATHIAS JUUST

Tartu Ülikooli majandusteaduskonna doktorant
Sündinud 1992. aastal Tartus.

Haridus: BA riigiteadused 2014, MA riigimajandus ja majanduspoliitika 2017, Tartu Ülikool; MA rakenduslik majandusteadus 2019, Fulbrighti stipendiaat, American University.

Töö: Tartu Ülikooli majandusteaduskonna nooremteadur 2017–2018; Euroopa Parlamendi Schumani praktikant 2018; EY Eesti ärikonsultatsioonide vanemkonsultant 2019–2020; Euroopa Komisjoni esinduse Eestis poliitikanõunik 2021–.

KRISTIINA KAJU

Eesti Rahvusraamatukogu sotsiaalia ja parlamendiraamatukogu juhtiv spetsialist

Sündinud 1983. aastal Lääne-Virumaal.

Haridus: BA (infoteadus) 2005, BA (kirjandus ja kultuuriteadused) 2010, Tartu Ülikool.

Töö: Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskus 2004–.

TRIINU KALDOJA

Sisekaitseakadeemia arendusprorektor

Sündinud 1978. aastal Tallinnas.

Haridus: õigusteadus 2001, Tartu Ülikool.

Töö: PerfectDeal OÜ finantsjuht 2002–; Justiitsministeeriumi vanglate osakonna nõunik 2009–2013; Tartu Ülikooli külalislektor 2013–2014; Sisekaitseakadeemia õppetooli juhataja-lektor 2013–2017, justiitskolledži direktori ülesannetes 2017–2019, arendusprorektor 2019–.

Ühendused: Avaliku teenistuse innovatsioonirakud; Rakenduskõrgkooli Rektore Nõukogu (arendusprorektorid).

ERKKI KARO

Tallinna Tehnikaülikooli Ragnar Nurkse instituudi kaasprofessor

Sündinud 1993. aastal Tartus.

Haridus: BA (avalik haldus) 2004, Tartu Ülikool; PhD (tehnoloogia valitsemine) 2011, Tallinna Tehnikaülikool.

Töö: Tallinna Tehnikaülikoolis teadur, vanemteadur 2007–2018, Ragnar Nurkse instituudi direktor 2017–, kaasprofessor 2018–.

TUNNE KELAM

Euroopa Parlamendi liige 2004–2019

Sündinud 1936. aastal Tallinnas.

Haridus: ajalugu 1959, Tartu Ülikool.

Töö: Eesti Nõukogude Entsüklopeedia vanemteadustoimetaja 1965–1975; Kreutzwaldi-nim ENSV Riikliku Raamatukogu vanembibliograaf 1976–1979; ajakirja Akadeemia esindaja Tallinnas, toimetaja 1988–1990; Eesti Komitee esimees 1990–1992; VII, VIII, IX ja X Riigikogu liige, aseesimees 1992–2003; Euroopa Parlamendi liige 2004–2019.

Ühendused: Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei (ERSP) rajajaid 1988, esimees 1993–1995; Eesti Kongressi liige 1990–1992; Põhiseaduse Assamblee liige 1991–1992; Eesti Skautide Ühingu peavanem 1996–2008; Isamaaliidu esimees 2002–2005; erakonna Isamaa auesimees 2019–

ANNE KIVIMÄE

Tartu Ülikooli Narva kolledži noorsootöö õpetaja

Sündinud 1974. aastal Narvas.

Haridus: MA (sotsioloogia) 2008, Tartu Ülikool.

Töö: Narva Noortekeskuse rajaja, juht 1998–2001; Haridus- ja Teadusministeeriumi noorteosakonna juhataja, kõrgharidusosakonna juhataja 2001–2016; Tartu Ülikooli Narva kolledži noorsootöö õpetaja 2016–; Sisekaitseakadeemia Narva õppekeskuse koordinaator 2020–.

KAUR KÖTSI

Tartu Ülikooli Narva kolledži noorsootöö nooremlektor

Sündinud 1981. aastal Tallinnas.

Haridus: noorsootöö 2006, Tallinna Pedagoogiline Seminar; MA (sotsiaalteadused, noorsootöö korraldus) 2017, Tallinna Ülikool.

Töö: Tallinna Järveotsa Gümnaasiumi huvijuht 2002–2007; Lastekaitse Liidu projektijuht 2007; Eesti Noorsootöö Keskuse asedirektor 2007–2020; Tartu Ülikooli Narva kolledži noorsootöö assistent, nooremlektor 2020–.

Ühendused: Euroopa noorte ja kogukonnatöö haridusagentuuride võrgustik (EUTAG) 2018–; Õiguskantsleri inimõiguste nõukoda 2019–; Eesti Laagrikorraldajate Liidu juhatus 2020–; Eesti Noorsootöötajate Kogu ENK 2021–.

ANDRES MÄE

energiapoliitika analüütik

Sündinud 1962. aastal Tapal.

Haridus: BA (avalik haldus) 1995, Tartu Ülikool.

Töö: Raadio Vaba Euroopa toimetaja 1995–2003; Jaan Tõnissoni Instituudi ja Transparency Internationali projektijuht 2005–2006; analüütik 2007–, sh Eesti Välispoliitika Instituudis 2007–2013.

MAGNUS PIIRITS

Arenguseire Keskuse ekspert

Sündinud 1987. aastal Kosel.

Haridus: BA (majandusteadus) 2012, MA (majandusteadus) 2014, PhD (majandusteadus) 2022, Tartu Ülikool.

Töö: Poliitikauuringute Keskuse Praxis nooremanalüütik 2014–2016; Eesti Panga külalisuurija 2016–2017; Poliitikauuringute Keskuse Praxis analüütik 2016–2020; Arenguseire Keskuse ekspert 2020–.

ILLIMAR PLOOM

Kaitseväe Akadeemia dotsent

Sündinud 1974. aastal Tartus.

Haridus: BA (avalik haldus) 1997, MA (avalik haldus ja sotsiaalpoliitika) 2000, PhD (ajalugu) 2013, Oxfordi Ülikool, Suurbritannia.

Töö: Tartu Ülikooli avaliku halduse lektor 2005–2008; Tallinna Tehnikaülikooli riigiteaduse lektor ja teadur 2008–2014; Tartu Ülikooli sotsiaal- ja haridusteaduskonna külalislektor 2011–2013; Eesti Kunstiakadeemia arhitektuuriteaduskonna külalislektor 2011–; Tallinna Tehnikaülikooli külalislektor 2014–; Tartu Ülikooli Euroopa Kolledži külalislektor 2015–; Kaitseväe Akadeemia dotsent 2017–2022.

MART RAUDSAAR

Riigikogu Toimetiste peatoimetaja

Sündinud 1973. aastal Tartus.

Haridus: BA (ajakirjandus) 1996, Tartu Ülikool; MPhil (meediauuringud) 2000, Oslo Ülikool.

Töö: ajakirja Favoriit toimetaja 1993–1996; Elva Linnavolikogu liige 1993–2002; Tartu Ülikooli õppejõud 2001–2011; ajakirja Politseileht peatoimetaja 2005–2007; Tallinna Ülikooli õppejõud 2011–2017; Eesti Ajalehtede Liidu tegevdirektor 2010–2019, Eesti Meediaettevõtete Liidu tegevdirektor 2019–2020; Postimehe peatoimetaja ja vastutav väljaandja 2020–2021, Postimehe Jaan Tõnissoni fondi juhatuse esimees 2021–.

Ühendused: Eesti Meediaorganisatsioonide Liidu juhatuse liige 2011–; News Media Europe juhatuse liige 2016–2021, asepresident 2021–; Nõo Vallavolikogu liige, eelarvekomisjoni esimees 2017–2021.

ANDU RÄMMER

Tartu Ülikooli Narva kolledži noorteuuringute kaasprofessor

Sündinud 1964. aastal Tartus.

Haridus: MSc (psühholoogia) 1998, PhD (sotsioloogia) 2018, Tartu Ülikool; Nordic-Baltic Youth Research Doctoral School Program and Network 2000–2005.

Töö: Eesti Sotsiaalteadusliku Andmearhiivi projektijuht 1995–2009; Eesti Noorsoo Instituudi projektijuht 2002–2008, Tartu Ülikooli sotsioloogia lektor ja teadur 2005–2017; Kõrgema Kunstikooli Pallas sotsioloogia lektor 2018–2019; õpilaste teadusajakirja Akadeemiake toimetuskolleegiumi liige 2018–; Tartu Ülikooli Narva kolledži noorteuuringute dotsent, kaasprofessor 2019–.

Ühendused: Eesti Sotsioloogide Liit (ESL) 1997–; Euroopa Sotsioloogide Assotsiatsioon (ESA) 2007–; International Association for Social Science Information Service & Technology (IASSIST) 2000–2009; European Association for Survey Research (EASR) 2005–2006; Youth Research and Information Expert, Council of Europe (CoE) 2007–2008; Noorsoouuringute andmebaasi loomine, projektijuht; Eesti Noorsoo Instituudi projektijuht 2002–2008.

TARMO SOOMERE

Akadeemik, Eesti Teaduste Akadeemia president, Tallinna Tehnikaülikooli rannikutehnika professor

Sündinud 1957. aastal Tallinnas.

Haridus: matemaatika 1974–1977, Tartu Ülikool; matemaatik 1980, Moskva Riiklik Ülikool; füüs-mat-knd 1984, Moskva Širšovi nim okeanoloogia instituut; matemaatikadoktor 1992, Tartu Ülikool.

Töö: Eesti NSV TA Termofüüsika ja Elektrofüüsika Instituudis: nooremteadur, vanemteadur 1983–1990; Eesti NSV TA Ökoloogia ja Mereuuringute Instituudi merefüüsika osakonna vanemteadur 1990–1992; Eesti Mereinstituudi vanemteadur 1992–2002; Max Plancki Meteoroloogia Instituudi (Hamburg) Alexander von Humboldti fondi stipendiaat 1994–1997; Uppsala Ülikooli Visby stipendiaat 1999–2000; Tallinna Tehnikaülikoolis: meresüsteemide instituudi vanemteadur, sektorijuhataja, asedirektor 2002–2004, küberneetika instituudi vanemteadur 2005–2008, juhtivteadur 2009–2019, lainetuse dünaamika labori juhataja 2009–, rannikutehnika professor 2005–2010 ja 2016–, tenuuris 2019–, Eesti Teaduste Akadeemia informaatika ja tehnikateaduste osakonna juhataja 2009–2014; James Cooki Ülikooli külalisteadlane ja auprofessor (Townsville, Austraalia) 2010; Klaipeda Ülikooli külalisprofessor 2012–. Uurimisteemad: lainete ja solitonide teooria, tuule- ja laevalainete mõõtmine ja modelleerimine, lainetuse dünaamika rakendused rannikutehnikas ja protsessides ning meremeteoroloogia.

Ühendused: Eesti esindaja Euroopa mereteaduste komitees 2007–; Eesti TA esindaja Euroopa akadeemiate nõuandva kogu (EASAC) keskkonnapaneeelis 2008–; Euroopa merekomitee aseesimees 2012–2017, Euroopa riikide peateadurite foorumi eesistuja 2020–, rahvusvahelise teadusnõukoja (ISC) Euroopa rühma eesistuja 2021–.

MARIA ŽURAVIJOVA

Tartu Ülikooli Narva kolledži Noorsootöö programmijuht, nooremlektor

Sündinud 1982. aastal Narvas.

Haridus: MA (sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika) 2011.

Töö: Narva varjupaik, vabatahtlik 2002–2004, kriminaalhooldusametnik 2004–2007; SOS Lasteküla Peretugevdamise programmi koordinaator 2010–2012; Viru vangla vanglakomisjoni liige ja esimees 2015–2020; Tartu Ülikooli Narva kolledži noorsootöö programmijuht, õppejõud, projektijuht, koolitaja 2007–.

Ühendused: Noorsootöötaja kutsekomisjoni liige 2016–, Noorsootöötaja kogu liige 2019–.

PEETER TALI

Strateegilise kommunikatsiooni spetsialist, kolonel

Haridus: ajakirjandus, Tartu Ülikool; staabiohvitseride kursused; NATO Kaitsekolledž Roomas.

Töö: ajakirjanik, toimetaja, peatoimetaja; Kaitseväe teavitustöö juht 2000–; meediaoperatsioonide ohvitser sõjalisel operatsioonil Iraagi Vabadus; Kaitseministeeriumi ja selle valitsemisala strateegilise kommunikatsiooni juht; NATO Strateegilise Kommunikatsiooni Kompetentsikeskuse (Riias) asedirektor 2017–2021.

KUNO TAMMEARU

Päästeameti peadirektor

Sündinud: 1974. aastal Abja-Paluoja.

Haridus: BA (pääste- ja tuletoimeinsener) 1998, Riigikaitse Akadeemia; MA (haldusjuhtimine) 2012, Tallinna Tehnikaülikool; MA (strateegiline juhtimine) 2019, Tartu Ülikool.

Töö: Tallinna Tuletõrje- ja Päästeameti Mustamäe komando päästja 1992–1993, operatiivkorrapidaja abi 1993–1996; direktori asetäitja operatiivteenistuse alal 1996–2005; Harjumaa Päästeteenistuse direktori asetäitja operatiivteenistuse alal 2005–2006; Päästeameti päästetöö osakonna juhataja 2006–2012, peadirektori asetäitja päästetöö alal 2012–2013, peadirektor 2013–.

MAREK TIITS

Balti Uuringute Instituudi juhatuse esimees

Sündinud 1971. aastal Pärnus.

Haridus: BA (informaatika) 1996, Tartu Ülikool; MA (avalik haldus) 2004, Tartu Ülikool; PhD (tehnoloogia valitsemine) 2011, Tallinna Tehnikaülikool.

Töö: töötanud kohaliku ja rahvusvahelise eksperdi ja nõunikuna, sh Eesti Vabariigi peaministri, Euroopa Komisjoni ja ÜRO kaubandus- ja arengukonverentsi (UNCTAD) juures; Balti Uuringute Instituudi juhatuse esimees 1996–; Tallinna Tehnikaülikooli ärikorralduse instituudi vanemteadur 2020–.

LENNO UUSKÜLA

Sündinud 1978. aastal Tallinnas.

Haridus: BA (majandusteadus) 2001, Tartu Ülikool; MA (Euroopa majandusõpingud) 2002,

College of Europe, Brugge, Belgia; MA (majandusteadus) 2003, Tartu Ülikool; PhD (majandusteadus) 2011, Euroopa Ülikool-Instituut (European University Institute), Firenze, Itaalia.
Töö: Tallinna Tehnikaülikooli ja EBSi külalislektor; Eesti Panga rahapoliitika ja majandusuuringute osakonna vanemökonomist, peaspetsialist 2003–; Euroopa Keskpanga (Frankfurt) majanduse peadirektoraadi ökonomist 2010–2011; Tartu Ülikooli majandusteaduskonna makroökonoomika kaasprofessor 2017–; Arenguseire Keskuse uuringute juht 2021–2022; Luminor Eesti Peaökonomist 2022–.

URMAS VARBLANE

Tartu Ülikooli majandusteaduskonna rahvusvahelise ettevõtluse professor, akadeemik

Sündinud 1961. aastal Möisakülas.

Haridus: majandusteadlane-küberneetik 1984, Tartu Ülikool; majandusteaduste kandidaat 1989, Moskva Ülikool; täiendanud ennast Augsburgi Ülikoolis, Bentley College'is (USA), Kieli Maailmamajanduse Instituudis, Londonis jm.

Töö: Tartu Ülikooli majandusteaduskonna vanemõpetaja 1989–1992, lektor 1992–1993, dotsent 1993–2000, rahvusvahelise ettevõtluse õppetooli juhataja, professor 2001–; Londoni ülikooli külalisõppejõud 1998–1999. Uurimisteemad: Eesti ettevõtete rahvusvahelistumine, otseste välisinvesteeringute roll majanduses, riigi innovatsioonisüsteem ja innovatsioonipoliitika. Osalenud paljudes rahvusvahelistes teadusprojektides.

Ühendused: European International Business Academy; European Association for Comparative Economic Studies (EACES) juhatus; Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik 2009–; Eesti Panga nõukogu liige 2009–; Eesti Eelarvenõukogu liige 2014–; Tartu Ülikooli nõukogu liige 2022–.

VILJAR VEEBEL

Balti Kaitsekolledži teadur

Sündinud 1977. aastal Roosna-Allikul.

Haridus: BA (politoloogia) 1999, MA (rahvusvahelised suhted) 2001, PhD (politoloogia) 2012, Tartu Ülikool.

Töö: Vabariigi Valitsuse nõunik Euroopa Tulevikukonvendis 2002–2003; Tartu Ülikooli rahvusvaheliste suhete teooria ja Euroopa uuringute lektor 2004–2012; Coimbra Ülikooli külalisteadur 2012–2013; Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste dotsent 2013–2016; Eesti Välispoliitika Instituudi vanemuuriija 2016–2018; Balti Kaitsekolledži teadur 2017–2022.

ANDREAS VENTSEL

Tartu Ülikooli semiootika kaasprofessor

Sündinud 1976. aastal Tartus.

Haridus: BSc (semiootika ja kulturoloogia) 2003, MSc (semiootika ja kulturoloogia) 2005, PhD (semiootika ja kulturoloogia) 2009, Tartu Ülikool.

Töö: Tartu Ülikooli semiootika teadur 2007–2012, semiootika vanemteadur 2012–2020, semiootika kaasprofessor 2021–. Tartu Kõrgema Kunstikooli Pallas lektor 2008–. Ühendused: Rahvusvaheline Semiootika Assotsiatsioon (IASS-AIS), Surveillance Studies Network (SSN), Rahvusvaheline Visuaalsemiootika Assotsiatsioon; Tartu Ülikooli infoühiskonna uuringute keskuse ja Eesti Semiootika Seltsi liige.

PIRET VILJAMAA

Eesti Rahvusraamatukogu sotsiaalia ja parlamendiraamatukogu infospetsialist

Sündinud 1971. aastal Tallinnas.

Haridus: infotöötaja 1994, Tallinna Pedagoogikaülikool.

Töö: Eesti Teaduste Akadeemia Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut 1994–2001; Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse, sotsiaalia ja parlamendiraamatukogu infospetsialist 2001–.

Contents

Summaries	210
-----------------	-----

■ Editor-in-Chief's Column

Mart Raudsaar

To Be or Not to Be, That is the Question	210
--	-----

■ Conversation Circle

Riigikogu Toimetised Panel Discussion

The Security Situation has Undergone a Drastic Change And We Must be Prepared for All Eventualities	211
--	-----

■ Focus

Peeter Tali

Ukrainians Have Not Yet Won the Information War, But the Russian General Staff Has Already Lost It	212
---	-----

Andres Mäe

Energy Security and Energy Vulnerability of Small Countries: Case of the Baltic States	214
---	-----

Urmas Varblane, Mathias Juust

The Fight Between the US and China for Leading Role in Global Economy	215
---	-----

Kuno Tammearu

The Rescue Board Before the War and During the War	216
--	-----

Viljar Veebel, Illimar Ploom

How to Deal with the Strategy of a "Mad Man"? Lessons from the Ukrainian War in 2022	217
---	-----

Piret Avarmaa

The Options of Sheltering for the Civilian Population from the Dangers Occurring During Combat	218
---	-----

Laura Annast, Kateryna Botnar, Kristiina Kaju

Books and Articles for Better Coping on the Information War Front	219
---	-----

■ Politics

Tunne Kelam

Relations with Russia and Attempts to Overcome Communist Legacy	219
---	-----

■ Studies

Andreas Ventsel

How to Recognise Manipulation?

Digital Media Competence of Servicemen and Conscripts 220

Aveliina Helm

Natural Biodiversity in Agricultural Landscapes:

An Important Component of Sustainable Food Production 221

Marek Tiits, Erkki Karo

What will the Estonian Bioeconomy Be Like in 2050? 222

Andu Rämmer, Anne Kivimäe, Maria Žuravljova, Kaur Kõtsi

Youth Centered Approach and Its Application Model N-TELG¹ 223

Magnus Piirits

Tax System Is Under Pressure 224

Lenno Uusküla

Funding Long-term Care. Why, How And for Whom? 225

■ Varia

Tarmo Soomere

Science for Policy in Estonia: Current Situation, Opportunities, Perspectives 226

Triinu Kaldoja

Quo Vadis, Academy of Security Sciences? 227

Index of Names 229

.....
¹ Peer reviewed article.

Summaries

EDITOR IN CHIEF'S COLUMN

To Be or Not to Be, That is the Question

MART RAUDSAAR

Editor-in-Chief of Riigikogu Toimetised

Putin has always congratulated the Republic of Estonia on its anniversary, and he probably did so this time, too, but in general he managed to spoil the anniversary of our country, of course. As will be remembered, Russia launched a full-scale attack on Ukraine from various directions early in the morning of 24 February.

We have experienced everything that is going on in Ukraine in our history. As retired officer and member of the Riigikogu Leo Kunnas says in the discussion panel of Riigikogu Toimetised, Ukraine has made two mistakes. Their war-time defence forces were too small, and they remained too modest with their deterrence. These are mistakes that Estonia must learn from. Fortunately, there is total unanimity regarding security policy among our political parties and Estonia has decided to increase its defence spending rapidly. You can read about it in more detail already in the panel discussion of this issue, where Jaak Juske, Enn Eesmaa and Mihhail Lotman participated besides Leo Kunnas. Marko Mihkelson has written an additional piece on the part of the Reform Party. In recent months, he has been engaged in creditable shuttle diplomacy with our allies in his capacity as

Chair of the Foreign Affairs Committee of the Riigikogu.

Colonel Peeter Tali has written an essay about how Russia has defined war and peace, and how Russia has been taking the West by surprise with its information operations. Analyst Andres Mäe writes about the energy security and energy vulnerability of small countries, taking the case of the Baltic States. It is a very thought-provoking piece of writing.

Professor of International Business at the University of Tartu Urmas Varblane and doctoral student at the same university Mathias Juust study more closely how the events in Ukraine may be a prelude to a bigger stand-off in the world, in particular between the US and China.

Director General of the Rescue Board Kuno Tammearu looks at Estonia's crisis preparedness in terms of stocks and shelter options. On a linked topic, the Master's thesis of MA Piret Avarmaa makes a good reading, giving an overview of the technological development of weapons systems and the ways of protecting oneself from them.

Specialists of the National Library of Estonia Laura Annast, Kateryna Botnar and Kristiina Kaju provide a survey of the books and websites that are educating in helping us cope better with the information war. It can be said to be a fairly useful little self-help corner.

In the "Political thought" section, Tunne Kelam, Member of the European Parliament from 2004 to 2019, continues

his observations series, which also includes a little memoir moment. In this issue, he writes about the relations with Russia and the attempts to overcome the Communist legacy. In an unfortunate turn of events, it appears to be a very topical piece of writing once again, although none of us could foresee that it would turn out as it has when we were planning the series.

In the research section, we publish three studies in cooperation with the Estonian Research Council about their RITA programme. It was a programme in the course of which ministries commissioned studies with a view to shaping a knowledge-based policy. On a linked topic, President of the Estonian Academy of Sciences Tarmo Soomere writes about science for policy.

We publish two other studies by the Foresight Centre and look at the developments in the Estonian Academy of Security Sciences. There is a separate extensive study on what a youth-centred approach to young people might look like.

CONVERSATION CIRCLE

The Security Situation has Undergone a Drastic Change And We Must be Prepared for All Eventualities

RIIGIKOGU TOIMETISED PANEL DISCUSSION

The war in Ukraine and Estonia's security are hot topics right now, which is why representatives of political groups in the Riigikogu explored the same in the discussion panel of *Riigikogu Toimetised* on May 4. The panel was Enn Eesmaa (Centre Party), Jaak Juske (Social Democratic Party), Leo Kunnas (Estonian Conservative People's Party), and Mihhail Lotman (Isamaa).

ENN EESMAA: It may sound like a platitude that we are living in a new world

after February 24, but it is nevertheless true. I predict that it will take at least two to three generations for the world and the European nations to bring themselves to fully restoring their relations with Russia. And this incredible rating that Putin enjoys is partly because many Russians, including members of the Russian speaking community in Estonia, see all the criticism as not directed against Putin's regime but directly against the Russian nation, and this is extremely unfortunate.

A war in our neighbourhood has made a lot of things clearer both for NATO and Estonia. Today we have battalion-size battlegroups and an air policing mission in the Baltic states. It is clear that this presence is not enough in the current situation. We would need a division-size presence in every Baltic state, which would include both Estonian and allied units.

MIHHAIL LOTMAN: I believe that Russia is currently a criminal state, as defined by phenomenologist Karl Jaspers. A criminal state is one that cannot refrain from committing crimes because it is criminal by nature and expresses its nature by crimes and not good deeds.

The Riigikogu adopted a statement calling the war in Ukraine a genocide war. What's happening there is well and truly a genocide. Because there is a continuous and unbreakable chain that links Putin to this wife of a soldier who incites her husband to rape Ukrainian women. Laughing! This chain runs through all the stages: propaganda, different authorities, ending up with the military and their wives, mothers, girlfriends who say – bring us stuff, rob the locals. Yes, it is a criminal society.

Putin dreams of the Baltic Sea being a closed sea [under Russia's control]. Russia's military exercises focused on closing the Danish straits, and one landing would probably have been planned to the Island of Gotland and the other one most likely somewhere in Estonia. But now as Sweden and Finland are joining NATO, the

situation in this field is changing dramatically. I think that the weakest points of Estonia's national defence are air-defence and coastal defence, and this is where we must definitely make more efforts.

JAAK JUSKE: I am sure that over the last twenty years we have been witnessing the rebirth of the totalitarian Russian empire, step-by-step. Europe has by and large made the same mistake as in the 1930s. Hitler could have been much more easily stopped in 1935, or even 1938, but eventually it took a really big war. The last of Putin's fans had their eyes opened on 24 February. A fundamental change is the very likely accession of the Nordic countries, Finland and Sweden, to NATO, which helps Estonia preserve its democracy. As long as the totalitarian criminal regime perseveres in Russia, I like the suggestion of one of our security experts that we should become a Little Israel. Israel is a democratic state which is surrounded by enemies; a country that is armed to the hilt and yet holds on to democracy. This is sadly the product of their geopolitical location.

When it comes to military defence, Estonia has never been as well protected in history as it is today. The Estonian nation must absolutely be more broadly prepared in the current precarious situation. But we can sleep in peace because Estonia is well protected with the help of our allies.

LEO KUNNAS: Who is Putin? First of all, he is a Chekist; second, he is a *blatnoi*. A *blatnoi* whose gang is the whole Russia. I have come into contact with both categories in my youth. Their understanding of morality and decency is the total opposite of the normal people. Concerning Russia's massive attack against Ukraine, I would put it very simply that they have bitten off more than they can chew in Ukraine. Ukraine cannot be conquered by military means. But we must not euphorically assume that the Ukrainians have repulsed Russia and that Russia is so weak that

there is nothing left for us to do. Ukraine made the mistake of keeping their war time defence forces too small to deter Russia. After Ilovaisk and Debaltsevo in 2014–2015, Ukraine's war time defence forces should have been 700,000 strong. Estonia must not repeat these mistakes. Our defence forces have been too small, and our defence expenditure is too low, we have left huge gaps in our capabilities. Now we are trying to complete in three or four years what we should have done over the previous ten to fifteen years.

We have three enhancement packages coming for the next four years. In reality, new capabilities will probably be reflected in the budget strategy for 2023–2026. The first package is EUR 380 million, 340 million of which is earmarked for military national defence and 40 million for comprehensive national defence, mainly targeted at the Ministry of the Interior but also others. This goes to purchasing ammunition, which has twelve different categories, starting with ammunition for handguns and ranging all the way to missiles and sea mines.

FOCUS

Ukrainians Have Not Yet Won the Information War, But the Russian General Staff Has Already Lost It

PEETER TALI

Strategic Communications Specialist, Colonel

The ideology of Putin's Russia relies for a large part on the old Tsarist stock that can be summed up in three words – Tsar, Orthodoxy and nationalism/native land. Russia is a special country, and it is home to a special people that is different to Europe, and only Russia has the right regime.

The new ideology of Putin's Russia was formulated in the book series "Project Russia", compiled by a working group comprised of researchers and representatives of special services and the Orthodox Church on the order of the Russian President and published in 2005–2009. In Russia and elsewhere, it has come to be called the doctrine of Putin's Russia. It sets out two strategic goals for Russia. The most immediate of these goals is not to restore the Soviet Union but the Russian Empire that included Poland, Estonia, Latvia, Lithuania and Finland.

The strategic end-goal is literally the following, "While the United States is merely imitating and actually tarnishing the role of a global administrator, Russia should have a natural right for this mission. Now Russia has to confirm this role by actually implementing it."

Putin's regime reached this ambitious goal through painful losses in Chechnya, through humiliation and searching for identity. During the first Chechen War (1994–1996), Chechens managed to create an image of themselves as a small, freedom-loving people with ancient traditions who are pitted against an empire of evil. The war ended in an armistice and Russia withdrew its troops from the Chechen grounds. In the second Chechen war, the Kremlin had taken initiative in the information battlespace, and it ended with a power shift in Grozny in less than a year.

The Arab Spring that began in 2011 and the "colour revolutions" that took place in the background caused great concern to the Kremlin's power vertical. For Putin and his closest associates, a potential power shift in the Kremlin is literally a matter of life and death.

In February 2013, the newspaper *Voenno-Promyshlenny Kurier* published a report by Chief of the General Staff of the Russian Federation Valery Gerasimov that came to be called 'the Gerasimov doctrine'. It is the understanding of the Russian General Staff

of modern warfare. In the 21st century, the distinct boundaries between war and peace are dissolving. Wars are not declared anymore. The rules of war have changed. In the whole conflict, military measures make up just one-fourth of the toolbox, next to the diplomatic and political, economic, and information and influencing measures.

The model of thought that had been developed was skilfully implemented by the Kremlin in the occupation and annexation of Crimea and later in the new type of warfare in Donbass. This was yet another strategic surprise for the West because the idea of warfare had been changed. The implementation of the new, aggressive strategy of the Russian Federation represented a direct threat to NATO, as the new approach avoided the triggers that were necessary for application of NATO's Article 5.

On 25 December 2014, Putin signed the military doctrine of the Russian Federation, which sums up the lessons of three military campaigns. In this doctrine, Russia, the only country in the world to do so, challenges NATO and the US. At strategic level, Putin's Russia is aiming to create divisions between international organisations and allied countries, such as the United Nations, the European Union and NATO. At operational level, the aim is to sow distrust between the leaders of countries, the state apparatus and common people. It does not matter who to set in opposition or how.

It seemed that the Russian General Staff had learned from experience and was boosting the development of warfare in the information space. After the invasion in Ukraine on 24 February 2022, the Kremlin was hit by an information shock. Nothing turned out as the Kremlin had imagined. Ukraine grabbed the initiative in the information space from the first hours of the war. Ukraine basically did what Chechens had done in the first Chechen war. Ukraine told the Old Testament story of David and Goliath.

Ukraine showed the heroism of its soldiers and the support and resolve of the

Ukrainian people. It documented Russians' war crimes and showed the poor command and poor supply of Russian troops, and ridiculed Russian weapons systems that were claimed to be unparalleled in the world by Russian information warriors.

Ukraine is working in three main directions. First, it is giving instructions to its residents, making efforts to keep up morale, and showing that it is possible to destroy the much-touted Russian troops. Second, it is deterring Putin's Russia and the allies of the occupants from coming to wage war in Ukraine. Third, it is showing the destructions and documented war crimes by Russians to the free Western world.

Ukrainians are in great luck to have President Volodymyr Zelenskyy who has a history as a stand-up comedian. In a matter of days, if not hours, Zelenskyy became a war-time leader and the whole Ukrainian people gathered around him.

Zelenskyy as a one-time entertainer can perceive very well the expectations of the audience and the mood in the air. He knows his audience and target groups and finds opportunities to turn unexpected situations into victories. He masterfully manages the opportunities of social media and smartphone and is able to get messages across simply and understandably.

Media analysts have underlined Ukraine's methodical approach and consistency.

Russia's massive disinformation campaign and effort in the cognitive battlespace has clearly not been successful in the Western information space. Ukraine has consolidated the narrative of Ukraine's bravery and indomitability. In the information space of the free world, Ukraine's narrative and Ukraine's messages are dominant.

Energy Security and Energy Vulnerability of Small Countries: Case of the Baltic States

ANDRES MÄE

Energy Policy Analyst

In mutually dependent energy relations, countries are facing difficult choices if one of the parties of the relationship feels impunity and the market is having trouble with regulating dramatic price fluctuations or supply shortages.

Evaluation of the threats and risks of energy sector should give direct information to national policy makers. The definition of energy security that includes these threats and risks raises obstacles because, due to the ambiguity of the term, very many risks have to be taken into account, and most of them are already managed in the daily functioning of energy sector.

The impossibility of measuring energy security does not contribute to the discussion on formulating better policy. The energy policy debate is restricted to mere political rhetoric or at best to drawing attention to the problem, but will not provide solutions.

For the sake of clarity and effectiveness, we will replace energy security with energy vulnerability and use financial-economic instruments to measure the latter. In other words, we calculate the economic damage caused by power outages resulting from external adverse events and compare it with the costs of alternative solutions.

The Baltic States depend partly on imports of electrical energy and almost entirely on imports of fossil fuels. The energy vulnerability of Estonia, Latvia and Lithuania does not include oil and its products, where we are in the same situation as other countries in the region. Thanks to grid connections, energy vulnerability is relatively small also in electrical energy. The energy vulnerability of the Baltic

States is caused by their continued high dependence on the natural gas imported from Russia and its large share in the production of heat and also electrical energy.

The Fight Between the US and China for Leading Role in Global Economy

URMAS VARBLANE

Professor of International Business, University of Tartu; Member of Academy of Sciences

MATHIAS JUUST

Doctoral Student, University of Tartu

The economic power struggle between the USA and China has been going on for years, but the COVID-19 pandemic and the new Russian aggression have made international strategic economic dependencies an even more acute problem. China's new economic and geopolitical rise has been underpinned by globalisation of economy and a national export-led growth model. In the developed countries, the unequal distribution of globalisation revenues and the stagnation of working-class incomes have led to populism, which has weakened democratic economic systems on both sides of the Atlantic Ocean. Moreover, we have reached a situation where the West is both economically dependent on and in a conflict of values with certain countries. The confrontation between China and the USA simultaneously reflects the struggle for the leading role in global economy and an ideological conflict of values.

Since the end of Cold War, China's regional geopolitical ambitions have become global, with the final aim of overthrowing the USA from the position of hegemony. In economic sphere, China's new ambitions are illustrated by the international Silk Road project and the strategy that focuses on

achieving competition advantages for strategic industries. More serious response from the USA came during the reign of President Trump, when the process of bilateral decoupling and trade war began. The struggle over the development of strategic technologies has led to technological nationalism, according to which government intervention in markets is justified as a defence against hostile foreign state and private actors.

As a manifestation of technological nationalism, the USA has suspended the investments of its companies in China in a number of strategically important areas, such as the development and manufacturing of chips, and has blocked knowledge transfer to China. During the reign of President Biden, the approach relating to China has remained more or less the same, although more attention is paid to strategic allied relationships. At the heart of China's response is the policy of Dual Circulation aimed at supporting the development of the internal market, eliminating dependence on Western technological inputs and achieving economic independence.

Geopolitical tensions and problems with the supply security of long value chains have made both countries and multinational companies look for alternatives. When deciding the location of their production units, companies have to strike a balance between the cost, risk and performance levels in the destinations of their activities. In the event of a significant increase in the level of risk in one country, it therefore becomes realistic to move production to countries with increasingly higher costs. Based on the desire of the Western countries and companies to increase the performance of their value chains, Estonia may have an opportunity to establish itself in new strategic sectors. This would support both national development of economy, and security. For example, rare-earth metals, the vast majority of which currently come from China, are necessary for many technological devices. However, in this area of huge demand, Estonia is the

second largest import partner of the USA at 6%, which illustrates Estonia's potential to be selected as a vital part of the strategic value chains of the West.

The Rescue Board Before the War and During the War

KUNO TAMMEARU

Director General of the Rescue Board

Estonia has chosen the right path in developing comprehensive national defence, and the rescue network as an essential part of it must be ready for any crisis, including war. The war in Ukraine set in motion the processes and called into focus the activities that have been a priority for the Rescue Board for a long time. Concept of civilian protection that defined and explained the nature and needs of the protection of civilian population was drafted already in 2018. Necessary activities are also set out in both the previous and the current National Defence Development Plans but have not been funded until now.

The basis for the protection of civilian population is a rescue network that works in all situations, the ability of people to cope with crises, and the capability of local governments and other authorities to perform their tasks and help people in crises. We have been promoting crisis management and cooperation with local governments for many years and the system is strong.

Ukraine's experience shows that in war, the rescuer is on the battlefield with the soldier, although their activities are different. The Rescue Board as an authority for the protection of civilians has set as its priorities, among other things, raising awareness among the population about preparedness and behaviour in the event of war, preparing of evacuation sites, mapping and marking

public shelters, and ensuring continuity and supplies for rescue operations. Co-operation between the rescue services and the Defence Forces is also of key importance, as soldiers must be able to fight while the people of Estonia are protected.

In addition to the lessons from Ukraine, we can also learn from our northern neighbours. Finland has been systemically preparing already from World War II. The availability of food and medical supplies, the condition of shelters and evacuation sites to protect people, and much more has been considered. Lithuania gives detailed crisis information to its people. At the same time, studies both in Estonia and in Lithuania have shown that preparedness depends on several aspects.

The Rescue Board has formulated four components that ensure comprehensive preparedness for various crises:

- ▶ people must have supplies for 7 days and make arrangements with their close ones;
- ▶ communities (apartment associations and neighbourhoods) must be prepared and ready to help those who are weaker;
- ▶ local governments must be aware of risks and have risk communication, plans, training and crisis structures;
- ▶ state is responsible for crisis management, cooperation and ensuring of continuity.

The Rescue Board supports local governments with risk assessments and contributes to the preparedness of an integrated rescue network – both before a crisis and during a crisis. Strong regional network is of key importance.

For the civilian protection to function, it is necessary to keep the basic infrastructure for conducting rescue activities in order and make plans for coping during crises. Allocations of funds for developing comprehensive national defence are significant and essential. Preparation for war and creation of the systems helps resolve also other threats. Comprehensive national

defence means that the whole country (incl. the politicians) has a common understanding of activities and their financing. At the Rescue Board, we like to say that we are successful when everyone does their part ... and a little bit more.

How to Deal with the Strategy of a “Mad Man”? Lessons from the Ukrainian War in 2022

VILJAR VEEBEL

Research Fellow, Baltic Defence College

ILLIMAR PLOOM

Associate Professor, Estonian Military Academy

With rational thinking, it is almost impossible to find a logical motivation for Russia's military aggression in Ukraine with its political and economic losses. However, a certain explanation can be found in the “madman model” known from the game theory, which is mainly used by those participants to whom the so-called balance theory and other rational choice models do not offer success or a chance of winning. One of the best-known earlier users of the madman model was the former President of the USA Richard Nixon, who intentionally pretended unpredictable behaviour in the 1960s in order to intimidate and confuse his opponents.

Why does this article prefer to analyse namely that model? The continuity and regularity with which Russia has shaped and spread its aggressive narratives both domestically and internationally during the last 15–20 years contradict the view that attacking Ukraine was the result of Vladimir Putin's mental confusion or mental health problems of recent years. Russia has been preparing for confrontation with Ukraine and the Western

countries for decades, highlighting the historical ambitions and fears of the Russian people and spreading the opinion that Russia as a state has special position and rights in the world. As a result of that, the most radical scenarios that were earlier only hypothetically discussed in the West became true in February 2022. Now the leaders of the Western countries have to find an answer to the question of which strategy should be used to stop Putin's aggressive ambitions. The choice can be made between three essentially different and mutually exclusive assessments of the situation and the strategy to follow.

The first strategic option is to rely on rational choice and the so-called balance theory that focuses on comparing profits and losses, risks and wins on the basis of rational calculation. NATO's deterrence model uses this logic as its foundation and basis. Based on this logic of this strategy, it is assumed that in order to influence Russia, it is necessary on the one hand to contribute to credible deterrence through enhancing the capability of NATO's military contingent in the neighbourhood of Russia and, on the other hand, to increase pressure in the form of sanctions to force Russia's political elite to give up its plans. The current strategy of the West proceeds from this logic.

As the second option, it is necessary to have, at least on a theoretical level, a strategy that assumes that Vladimir Putin really has mental health issues, due of which he is not able to assess reality objectively. In such a case, there is no reason to expect rational decisions from Russia (or in other words, deterrence and sanctions do not work) and the possible approach in communicating with Putin is to use the methods that are like the ones the psychologists and psychiatrist use in the case of patients with similar diagnosis.

The precondition for the third strategic option is that Vladimir Putin, who is of sound mind and rational, intentionally behaves like a madman in front of the public, in order to marginalise the existing

deterrence models of the Western countries and to intimidate them, for example, by saying that if they intervene in the war in Ukraine, Russia could launch a nuclear war. In this case, looking for solutions should be based on the inner logic of the so-called madman model of game theory.

The aim of the article is to discuss which advantages and disadvantages the third option, or the madman strategy, contains for Russia and how the West can respond adequately to it. The article tries to find answers to such questions as: what motivated Vladimir Putin to start the war in Ukraine; what went wrong for Russia in using the madman strategy; what steps can be expected from Vladimir Putin in the future on the basis of game theory, and how should the West respond to Russia's behaviour.

The Options of Sheltering for the Civilian Population from the Dangers Occurring During Combat¹

PIRET AVARMAA

Rescue Board, North-Estonian Regional Rescue Centre, Office for Preparedness, Specialist

The threat of military attack against Estonia is currently low but we must nevertheless not discard the possibility that Russia might decide to attack the Baltic region. The civilian population still often bears the brunt of military conflicts, falling victim to attacks either directly or indirectly, and suffering the consequences of the damage to the infrastructure.

The article gives a brief overview of the development of military material which has

led to increasingly dramatic consequences for the civilian population. The indirect fire which has caused a military revolution (and has been a hot topic during the ongoing war in Ukraine) means attacking a target outside one's line of sight, mainly with the use of artillery systems. Indirect fire includes mortars, artillery, rocket launchers, ballistic missiles and cruise missiles, mortar being the first and the most modest indirect fire system among these.

It is impossible to predict the damage inflicted by indirect fire, as it depends on the warhead and fuse used, the point of impact, etc. Russia has used indirect fire systems in wars more as a rule than an exception ever since the 19th century, attacking both civilian targets as well as the population. Since the start of Russia's so-called special operation on 24 February this year, the history will remember the artillery barrage on Mariupol, Kharkiv, and other Ukrainian cities, which has caused massive damage and civilian casualties. Russia has used guided missiles at the start of the current war in Ukraine. Their use has decreased over the course of the war because Russia is, in all likelihood, trying to save these for cases when the other means of indirect fire are not producing the desired effect.

The collateral damage from using state-of-the-art weapons and involving the population in warfare has created the need for defence measures, especially in light of warfare increasingly shifting to densely populated areas or urban centres. This is a topic that needs to be discussed in Estonia today. Our key protection measures are evacuation and sheltering. In case of a military threat, it would be impossible to evacuate the whole Ida-Viru County, and 57 percent of the residents would need to remain put. There would be no evacuations carried out among the populations of Narva, Narva-Jõesuu, and Sillamäe, which means that sheltering would remain their only option. As of today, Estonia is lacking special shelters or any kind of sheltering options in general.

¹ The article is based on the master's thesis defended by the author in the Estonian Academy of Security Sciences in 2021.

There are no sites earmarked or prepared as long-term shelters. In this situation it makes sense to take shelter in basements of apartment buildings, which can be considered home shelters and as such are not publicly accessible. Consequently, the focus is put on public buildings that are in daily use and that can be utilised as public shelters in case of danger.

Books and Articles for Better Coping on the Information War Front

LAURA ANNAST

Communication Specialist, Parliamentary and Social Sciences Centre, National Library of Estonia

KATERYNA BOTNAR

Media Competence Specialist, Parliamentary and Social Sciences Centre, National Library of Estonia

KRISTIINA KAJU

Leading Specialist, Parliamentary and Social Sciences Centre, National Library of Estonia

The library as the centre of reliable information has a relevant and necessary role in preventing the spread of disinformation and helping reach the evidence-based information. The National Library of Estonia is collecting literature on disinformation and information manipulation. We gather reviews of the research and analyses conducted in Estonia or by the Estonian researchers and analysts, share references to important and interesting studies, reports, and information collections. The National Library has ordered books that deal with fake news, information war and psychological war, propaganda, disinformation, politics and security. When we acquire literature on a topic, we also consult the specialists. We strive to have a wide network of partners from whom we get regular recommendations on materials

and who share with us their ideas on disinformation. In the current complicated times, security and the ongoing information war are the most important topics. In the article, we introduce useful sources: relevant books and web pages.

POLITICS

Relations with Russia and Attempts to Overcome Communist Legacy²

TUNNE KELAM

Member of the European Parliament 2004–2019

The massive enlargement of the European Union in 2004 ushered in a fundamental change – eight out of the ten new Member States had felt the yoke of Communist totalitarianism. Yet, despite the Berlin Wall having been pulled down in 1989, this construction that had been built to separate European nations was still in its place in the mental plane of the reunited Europe of 15 years later. Recognising the role of Communism and analysing its nature felt a bit like walking across a minefield to most of our Western colleagues. It was becoming increasingly obvious that there was a huge contrast between the obligatory condemnation of Nazism and its symbols by the West, and the view of Communist legacy as something that had remained in the past, a domestic concern of each country.

The marginalisation of the Communist legacy and the reluctance to clearly express an opinion were also fuelled by the increasingly close partnership between the EU and Russia. It fell to the new members of the European Parliament (EP) to draw attention to Putin's Russia being the heir of the anti-West totalitarian Soviet Union. This

² This is the 4th and last instalment in the series of articles published by *Riigikogu Toimetised*, where the author reminisces on the first fifteen years as an Estonian MEP (see also *Riigikogu Toimetised* No 42, 43, 44).

meant that we had to constantly question how much we could trust Russia. In March 2005, the EP gave a sobering assessment to the current state of the EU-Russia relations in the so-called Malmström Report.

When President Putin organised a celebration to honour the Soviet historical narrative in Moscow on 9 May 2005, the EP responded with an initiative of its own. The EP acknowledged in so many words that for some nations the end of World War meant a new tyranny forced on them by the Soviet Union, and that Europe must be made aware of the Iron Curtain and the magnitude of suffering caused to the enslaved nations caught on the Eastern side of it. Together with several of my Baltic colleagues we managed to introduce certain moral conditions: there can be no reconciliation without an acknowledgement of the truth and remembering the past. Shaping the common European memory and historical narrative became the keywords of our efforts from then on.

The next step toward that objective turned out to be the Conference on European Conscience and Communism, organised by the Czech Senate in June 2008, which concluded with the Prague Declaration. The latter emphasised that Europe cannot be considered as united until Communism and Nazism have been recognised as equal and criminal legacies of the past. Europe-wide responsibility needs to be taken for the crimes of Communism.

The Prague Declaration became the basis for shaping the position of the EP. On 2 April 2009, the EP adopted the resolution on European conscience and totalitarianism. The initiators were particularly keen on two specific proposals: establishing the Platform of European Memory and Conscience to coordinate research into the legacy of totalitarianism and declaring 23 August the European Day of Remembrance for Victims of Totalitarian Regimes. The EP recognised Nazi and Communist regimes as the common European legacy. The EP does not see

historical reconciliation as possible without truth and memory, and expects all totalitarian regimes to be viewed the same way.

Giving an educated international assessment to the Communist regime is not a question of the past. A decisive condemnation of the crimes of Nazi Germany ensured that a recent officer of Gestapo could not have become the Chancellor of the new Germany. The lack of a similar condemnation regarding the Soviet Union allowed the Soviet Gestapo Lieutenant Colonel Putin to become the dictator of Russia and the leader in the war against Ukraine. These catastrophic developments could have been avoided by setting the Soviet totalitarianism together with its criminal security apparatus on equal basis with the Hitler regime at the right moment.

STUDIES

How to Recognise Manipulation? Digital Media Competence of Servicemen and Conscripts

ANDREAS VENTSEL

*Associate Professor of Semiotics,
University of Tartu*

In 2020–2021, the Department of Semiotics and the Institute of Social Studies of the University of Tartu conducted a research project with the aim of developing a prototype for the interactive web-based learning platform “Learn to Recognise Manipulation” (<https://mojutustehnikad.ee>) in order to improve the identification of information influence activities. The learning platform is first of all meant to be used by conscripts and servicemen who will be the primary target of hostile information influence activities during a hybrid war.

In order to get an overview of the

awareness of hostile information influence activities and potential challenges among the servicemen and conscripts, we used a combination of quantitative and qualitative research methods. In the quantitative analysis part, we conducted an electronic questionnaire to ascertain awareness of influencing. The qualitative analysis consisted of an analysis of (social) media texts where we identified the main messages of disinforming texts and the ways of constructing them.

Designing of the learning environment was based on three central principles of shaping the learning process:

Developing of media competence.

In putting together the learning tasks of the platform, we proceeded from the following aims of learning: developing the skill to find and access information in different media, the skill to analyse the messages presented in different media, the skill to judge the reliability of the messages sent out and the skill create new messages in different media.

Playfulness of the learning process.

In our learning environment prototype, we prepared several tasks that give the students the opportunity to test by themselves how to use information influence activities in creating messages in order to increase their ability to recognise hostile information influence activities in the future through this experience.

Giving feedback in online environment. In both the multiple-choice tests and the case analyses that require the students to give longer written answers, we have offered the students longer explanations and reasonings as feedback with which they can compare their answers. Feedback in the form of a dialogue should encourage the students to continue thinking about these issues independently.

On the basis of the results of the questionnaire and qualitative text analysis, we selected four topics to focus on in the learning tasks of the web platform.

Disinformation. In this part, the students learn to recognise more wide-spread

types of disinformation, to analyse different types of media content critically and to behave appropriately when they come into touch with possible disinformation.

Polarisation. Here the students learn about the main verbal and pictorial means that are used to create tensions between different social groups and to strengthen division.

Belittling and discrediting opponents. In this part, students are taught to identify rhetoric strategies that foreign influencers may use in the press or social media to discredit the Constitution of Estonia, the Estonian Defence Forces or NATO.

False identities, where we focused mainly on the so-called bots in creating the tasks. Here the students learn to understand how bots are used in information influence activities, and identify the bots and false identities used in social media.

Natural Biodiversity in Agricultural Landscapes: An Important Component of Sustainable Food Production

AVELIINA HELM

Professor of Restoration Ecology, Institute of Ecology and Earth Sciences, University of Tartu

The intensification of agricultural land use that took place during the last century has led to an extensive decline in biodiversity. Intensive agriculture affects the biodiversity of different species groups (including soil fauna) both through habitat fragmentation and loss, and through the use of harmful agricultural practices. The increase field massifs, the simplification of agricultural landscapes and the loss of various natural and semi-natural landscape features, together with mineral fertilisers

and pesticides leaking into the environment, are the main causes of biodiversity loss in agricultural landscapes.

Along with the loss of biodiversity, many of the benefits provided by nature, or the ecosystem services, that are essential for sustainable food production, including pollination and natural pest control potential, as well as other ecosystem functions related to biodiversity, such as prevention of nutrient leaching, reduction of greenhouse gas emissions, enhancement of carbon sequestration in fields and grasslands, and erosion control, have become threatened. Within the framework of the RITA research project “Natural Biodiversity in Agricultural Landscapes”, researchers from the University of Tartu provided an overview of the main factors affecting the biodiversity of agricultural lands and prepared a package of recommendations on measures for restoring biodiversity, various ecosystem services and soil health in fields and grasslands. The research showed that there is a wide range of agroecological activities and practices that are neither costly nor difficult to implement, but could improve the biodiversity situation in both conventional agriculture and organic farming, and also contribute to the preservation of essential environmental benefits in agricultural landscapes.

What will the Estonian Bioeconomy Be Like in 2050?

MAREK TIITS

Institute of Baltic Studies

ERKKI KARO

Tallinn University of Technology

The direct impact of the biotechnology applications already visible today could amount to 2–4 trillion euro (c. 5% of the global GDP) in the coming 10–20 years, according to the estimation of McKinsey.

Bioeconomy has a significant potential to increase also the welfare of Estonia and to raise living standard. At the same time, we do not know yet what the future of global trade will be like in the coming decades, how rapidly biotechnology will be taken into use and what the international agreements on climate neutrality, protection of biodiversity, etc. will be like.

The scenario analysis of the long-term development opportunities of Estonian bioeconomy helps prepare for very different possible future developments. We analyse what opportunities for development the Estonian bioeconomy will have in a more open and in a more self-centred international situation. We will discuss how to embrace the entirely new technological and socio-economic opportunities associated with the bio-revolution, how to compete in export markets and keep pace with technology, and what to do if, for one reason or another, promising new opportunities offered by biosciences and biotechnology do not materialise.

The first scenario, bioeconomy that ensures secure self-reliance, is characterised by global economic uncertainty and the need to ensure self-sufficiency in essential products. In the second, globalised and traditional bioeconomy scenario, open trade and movement of capital offer opportunities for the Estonian bioeconomy to seek a better place in the global division of labour. In the third scenario, a global economy shaken by bio-revolution, biotechnology is changing the existing ways of using biomass to a large extent, leading to entirely new areas, products and services in bioeconomy. In the fourth scenario, environmentally-conscious and community-based adaptation to bio-revolution, Europe is seeking a balance between the implementation of novel biotechnology and the preservation of traditional eco- and food systems.

Keeping in mind the uncertain external environment, it would be wrong to try to decide which scenario we would prefer in

the first place. However, we highlight the main strategic breakthroughs trends that will enable the Estonian bioeconomy to grow successfully in any scenario.

- For the productivity of workforce and the standard of living in Estonia to approach that of the Nordic countries or Germany, the share of more sophisticated products has to increase in Estonia's exports. In the context of Estonian bioeconomy, this is expected to require investments reaching billions of euros in the development of chemical processing of wood, (bio) pharmaceuticals industry and ICT solutions supporting bioeconomy.
- As an absolute minimum, the Estonian research and higher education must follow what is happening on the forefront of biosciences and biotechnologies, and develop the capability to rapidly adopt and further develop technologies created elsewhere.
- For Estonia, maintaining and developing effective cooperation with the Nordic Countries and with Germany, Poland and the Baltic States is vital from the point of view of ensuring mutual access to markets, security of supply for (bio)economy, energy security and investment protection.

Youth Centered Approach and Its Application Model N-TELG³

ANDU RÄMMER

*Narva College of the University of Tartu,
Associate Professor of Youth Studies*

ANNE KIVIMÄE

Narva College, Teacher of Youth Work

.....
3 Peer-reviewed article.

MARIA ŽURAVLJOVA

*Narva College, Junior Lecturer in Youth Work,
Programme Director in Youth Work*

KAUR KÕTSI

Narva College, Junior Lecturer in Youth Work

Specialist literature qualifies the forms and quality of activities that are needed and appropriate for young people with terms like *youth-friendly*, *youth-focused*, *youth-centered*, and *youth-responsive*. Yet the concept of “youth-centeredness” or “youth-centered approach” has not been conceptualised unambiguously in the context of services or activities offered to young people. And although youth-centered approach has not been clearly defined in research literature, young people are treated as fully formed individuals with rights and active agency in shaping their lives.

The youth work research group in the Narva College of the University of Tartu conceptualised the theoretical fundamental principles of youth-centered approach on the basis of research literature and created a model for applying the youth-centered approach (N-TELG).

The youth-centered approach brings together different components: *consistent ensuring of the rights of young people, real participation of young people, respect for young people, acknowledging the values*, and an *empowering environment*, as well as the key elements that clarify and specify these. The relevance of this theoretical concept in the Estonian context was confirmed through in-depth interviews with experts in the field of youth work.

The focus group interviews with shapers of youth policy, youth workers, and young people taking part in open youth work showed that the theoretical concept of youth-centered approach plays a key role in open youth work in Estonia. Interviewees from all the groups were able to link the five main components of the youth-centered approach to their own experiences in this field.

N-TELG is not a model that prescribes the end result; instead, it aims to go much further through its focus on achieving and supporting sustainable functioning, which would allow an enhanced practical application of youth-centeredness to services and activities provided to young people. The model outlines what kind of discretionary decisions are made while working with young people, to what extent the components of the youth-centered approach are taken into account while making such decisions, and how to improve the considerations, arguments, and quality behind these assessments that form the foundation for these decisions. The model explains the provision of services and the organisation of activities for young people as a sequence of carefully considered discretionary decisions made by specialists who work with young people. The model outlines the process of analysis behind discretionary decisions, which helps to reduce decision noise and nudges towards more youth-centered choices via the choice architecture. The N-TELG process consists in a collection of sequenced actions, i.e. measures: decision-making audit, assessment of decision noise, analysis of the youth-centered approach, making choices, implementing changes.

When using the model in practice, the specialists, their organisations, or service providers who offer services to young people apply the youth-centered approach.

Tax System Is Under Pressure

MAGNUS PIIRITS

Foresight Centre, Expert

Estonia's tax system was established in 1994. Its salient features are simplicity and emphasis on economic growth, and it includes few exceptions. In 2019, the general tax burden in Estonia was 33.1%

of the GDP (EUR 9.4 billion). Compared to countries around the world, our tax burden places us in the upper quarter; however, in the European context, we are in the lower quarter.

In the future, the tax system will be affected by the ageing population which increases the pressure on social protection. In addition, the spreading of work in company forms impacts social tax revenue by reducing taxes on labour. Although the inequality of incomes has decreased in Estonia over the recent years, asset inequality has increased, threatening long-term economic growth and tax revenue. All the while, the spreading of digital economy offers to the tax system new opportunities to make tax decisions faster with lower administrative costs and better targeting. The fifth major factor is the climate change, with its combating measures bringing in temporary additional tax revenue.

While developing a future-proof tax structure, we created three scenarios based on development trends.

The scenario "Digital World" asked how the tax system could be adapted to the digital age. The long-term goal in this scenario is to eliminate social tax altogether and to transfer the funding of social protection to sources that take the growing diversity of revenues better into account. Digital economy and start-up companies whose main asset is highly qualified workforce welcome the lowering of the social tax burden; on the other hand, they have to reckon with the growth of the income tax burden to fund the social budget of the state.

The scenario "Equal Start" asked how the tax system should react to the growing inequality. Many trends of the economic environment, such as the increasing price of assets and the rapid development of digital economy has tended to benefit mostly owners of real estate and financial assets over a longer period of time, thus increasing asset inequality. This trend is

further exacerbated by money-printing and negative interest rates. Deepening inequality feeds dissatisfaction and protest which blocks the reforms and projects that are directed at economic development, to the detriment of economic growth. This scenario projects the introduction of progressive income tax and the creation of a two-component property tax: 1) tax on real estate, and 2) tax on other property.

The scenario “Environmental Crisis” asked how the tax system can be brought into conformity with the green transition. Opting for this trend means that the society sees the fight against climate change as the biggest challenge facing Estonia. We need to understand that environmental taxes cannot be the source of long-term tax revenue. When ecologically harmful practices become less prevalent, the budget revenue decreases as well. The scenario introduced a three-level car tax as one of the changes in taxation.

In real life, countries are facing all these questions at once, not one-by-one, and different scenarios must be combined. But outlining the so-called clean scenarios allows us to better understand the pros and cons of each one, as well as the tensions between different development choices.

Funding Long-term Care. Why, How And for Whom?

LENNO UUSKÜLA

Head of Long-term Care Research, Foresight Centre; Associate Professor, School of Economics and Business Administration, University of Tartu; Chief Economist, Luminor

Long-term care covers various social and health care services. According to a recent survey, there are 160,900–190,500 people living in Estonia who use outside help to cope in their daily lives. A study conducted in the USA found that a half of the people

who are 65 years old at present will need long-term care services at some point in the future. The amounts of money needed for that are very large, many people cannot afford it, and from the point of view of society, such spending is ineffective. Thus, long-term care is a huge and costly risk, and managing it is essential for the quality of life of each person and their close ones.

The primary aim of funding long-term care services is covering the risk of individual long-term care services and costs for each person, not redistributing resources within society. Redistribution provides equal services to everyone, regardless of their ability and willingness to contribute to the system during their lifespan. In Estonia, long-term care is mainly provided by families and close ones. It is a large expense for society if people have to be carers because of need, and not by their free will. In the future, the role of professional and financed services will increase, as will the volume of services connected with technology.

The Foresight Centre has drawn up four development scenarios that show how the funding of long-term care may develop in Estonia and what services can be provided. If the present system continues, Estonia will reach the scenario “SOS”, where both public and private sector funding is small and a large part of the risk will have to be borne by the person needing assistance.

If, however, the state is actively engaged in increasing the active responsibility of the people themselves, we will have the scenario “Money. Money. Money”. The total funding is larger because people have become aware of the risk of long-term care; a system has been created where it is possible to stand for one’s own welfare. In the scenario “The Winner Takes It All”, the state deals only with developing the public sector funding.

In the scenario “People Need Love”, private and public funding develop equally. The total funding is large, and this is the

system that is the closest to the current situation. Although all systems have their own positive and negative aspects, the least preferred is the system closest to the current situation.

The Foresight Centre's report on the future of long-term care suggests five solutions for improving the funding of long-term care during the next 15 years, starting from increasing funding by the state (from three sources), while creating a suitable environment for the increasing contributions of private sector (two sources) that in the future limit the share of state expenses.

1. A long-term care insurance will be created that is financed from household incomes or real estate tax. 2. In 15 years, the general budget of the public sector could contribute nearly in the same order as specialised insurance. That would ensure minimal protection to all people, would not depend on a specific tax base, and enables flexibility in the state budget. 3. Separate funds must be included in the social security budget for the people who are unable to finance their own contributions. 4. People's own resources as self-financing that will be covered from savings. 5. Insurance contracts and solutions relating to real estate, including reverse mortgages, that can also be linked to insurance cover.

VARIA

Science for Policy in Estonia: Current Situation, Opportunities, Perspectives

TARMO SOOMERE

President of the Estonian Academy of Sciences

The strategic branches of the contacts between the science landscape and the

state are the (national) policy for science and science for policy. In Estonia, the shaping and implementation of policy for science has been resolved at the level of legislation, distribution of mandates, various mechanisms and also best practices. Science for policy, however, is not defined at the level of law. It includes a set of measures and institutions through which the knowledge accumulated in the academic community is consolidated into a component of political and economic decision-making processes.

The mechanism of science for policy has been established as a state institution mainly in the Anglo-Saxon countries. In different countries, it is organised differently and plays a different role. The European Commission is supported by the Joint Research Centre (JRC) and the Scientific Advice Mechanism (SAM). The science for policy ecosystem in Estonia is made up of three national level institutions: the Research and Development Council, the Foresight Centre and the Academy of Sciences. The Government, the President and the ministries are supported by research advisers and several specialised institutions. *Ad hoc* advisory councils, like the Scientific Advisory Board for COVID-19 Prevention that consists of top-level scientists and experts, have a major role.

From an external (JRC) point of view, science for policy in Estonia mainly functions in a fragmented, non-institutionalised form. The personal contacts of society's leading figures and top scientists play a significant role. The main bottlenecks are the widespread fragmentation of the whole system (in the context of both the academic community and the policy level), the modest support from the ministries and the lack of specialists with the necessary competences. Therefore, the message of scientists is often of low priority.

The leading researchers of the European Commission are of the opinion that the advice should be based on the best knowledge, be public and transparent

and come from an authorised adviser. The principle of openness of advice is in conflict with the Constitution of Estonia: the sittings of the Government are closed unless the Government decides otherwise. The materials presented to the Government also do not have to be public.

The JRC analysis sends a clear signal that the system of science for policy in Estonia needs both resources and a mandate. Creation of a completely new structure does not seem reasonable. Most probably, clarifying of the roles and mandates and coordination of the existing forms and institutions will be sufficient. It would be sensible to regulate how advisory councils are set up, both in normal situations and in situations requiring an operational response: what their mandate, responsibilities and forms of work, as well as how publicity and communication of advice are organised. The Netherlands model is recommended as a possible example. In its scientific advisory board on Government policies, formed of research practitioners, social, economic and legal researchers have an important role. As an alternative, the JRC analysis recommends considering institutionalisation of the initiative coming from the research community and scientific institutions.

Quo Vadis, Academy of Security Sciences?

TRIINU KALDOJA

*Estonian Academy of Security Sciences,
Vice-Rector of Development and Innovation*

The Academy of Security Sciences is the starting point of Estonia's security. It is a school for hopeful or already active rescue officers, rescue organisers, police officers, prison or customs officers, or researchers in the field.

The studies as well as the research and development work take place in four colleges and the Internal Security Institute of the Academy. Specialised professionals are educated in the Rescue College, Financial College, College of Justice, and Police and Border Guard College, while the Internal Security Institute offers master's degree programmes. In total, the Academy has nearly 1,000 students each year, with 10,000 taking part in its in-service training courses.

The Academy of Security Sciences is governed by the Ministry of the Interior and is unique in the global context because all the studies regarding internal security in Estonia have been brought under one organisation. The Academy has a vision of becoming the best study and research centre of internal security in Europe by 2025. For this end, it is making efforts to ensure the best quality of studies with strong emphasis on methodology, requesting and assessing feedback, innovation, and applied research.

One of the key fields of research and development is creating innovative solutions for learning.

In future education, simulation-based methods, blended learning, micro-degrees, crash courses offered in non-traditional conditions, international studies, and other innovative solutions will play an important role.

The Remote Monitoring Research and Development Centre was established four years ago with the goal of becoming the central national competence centre in the field of unmanned robotic systems and creating the conditions for the integration of research and development results into the services and education of the field, as well as offering formal and continuing education.

The Academy of Security Sciences carries a heavy and challenge-filled responsibility to serve the Estonian society by developing the field of internal security on the basis of research and evidence.

Nimeregister

- Aarla-Kask, Maret 73, 79
Aavik, Tsipe 113
Aaviksoo, Jaak 168, 176
Abdollahzadeh, Gholamreza 76, 79
Abela, George 186
Abela, Robert 186
Abel-Ollo, Katri 143
Adamkus, Valdas 93
Ahmed, Abiy 194
Alba, Davey 28
Albovsky, Gleb 27
Albrecht, Matthias 112–113
Albuquerque, Jose Diogo 129
Alexander, David 73, 79
Allen, Henry 130
Allik, Jüri 143
Andersson, Magdalena 189
Annast, Laura 6, 81, 201, 210, 219
Anspal, Sten 145, 155
Arcos Pujades, Alexandre 129
Arestovõtš, Oleksi 26
Arguel, Amaël 105–106
Aro, Jessika 83
Austin, Lloyd J. 14
Avarmaa, Piret 6, 69, 79, 201, 210, 218
Bae, Jang Won 74, 79
Bamber, John 133, 142
Banerjee, Samiran 114
Barabási, Albert-Laszlo 129
Barroso, José Manuel 96–97
Barrot, Jacques 95–96
Bassajev, Šamil 20
Beazley, Christopher 97
Bellamy, Christopher 72, 79
Belton, Catherine 84
Bennesved, Peter 74–75, 79
Beppu, Masuhiro 77, 79
Berls, Robert E. 60, 67
Berlusconi, Silvio 91
Bērziņa, Ieva 73, 79
Biden, Joe 43–44, 181–182, 192, 215
Binz, Christian 116, 129
Blaauw, Brett R. 113
Bolsonaro, Jair 183–184
Bommarco, Ricardo 113
Borrell, Josep 94, 129
Botnar, Kateryna 6, 81, 201, 210, 219
Breen, Claire 192
Brooking, Emerson T. 103, 106
Brosh, B. 80
Buckingham, David 104, 106
Bump, Philip 26, 28
Burns, Nick 130
Buzek, Jerzy 98
Büchi, Lucie 114
Callaway, Ewen 120, 129
Campbell, Alistair J. 113
Capri, Alex 43–44, 49
Carletti, Marc 143
Caruana Galizia, Daphne 186
Chang, Yoo Kyung 106
Charpentier, Emmanuelle 121
Cheah, Tsui-Chern 129
Chen, Li 80
Chester, Conrad V. 76, 78–79
Chochia, Archil 82
Choi, Youngsoo 80
Christens, Brien D. 132–133, 137, 142
Christie, Edward H. 30–31, 37
Chui, Michael 116, 69, 129
Churchill, Winston 26
Chystiakov, Eugene 156
Ciută, Felix 29, 37
Clack, Timothy 83
Clark, William C. 116, 129
Clinton, Hillary 95
Cohn-Bendit, Daniel 97
Collins, Aimee L. 142
Collura, Jessica J. 132, 142
Conrad, Björn 50
Cook, James 204
Cooper, Sue 143
Corney, Tim 132, 142–143
Costa, António 187
Courtois, Stéphane 90, 100
Culloty, Eileen 84
D'Aprile, Paolo 120, 129
D'Cruz, Heather 133, 143

- Dahl, Robert Alan 30, 37
 Dainese, Matteo 113
 Dallas, Gregor 94
 Danilov, Tea 145, 155
 Dansac, Christophe 143
 Daul, Joseph 96
 Davidson-Arad, Bilha 133, 143
 Denuit, Sylvie 80
 Deodatis, George 80
 Derakshan, Hossein 101, 106
 Devalez, Jelle 113
 Dey, Judith 158, 166
 Dombrovskis, Valdis 94
 Doshi, Rush 40, 49
 Doudna, Jennifer 121
 Downes, Alexander B. 69–70, 79
 Drummond, Francis A 113
 Duda, Andrzej 187
 Dudajev, Džohhar 20
 Dugin, Aleksander 19
 Echarri, Javier 129
 Edwards, Lee 97
 Eesmaa, Enn 5, 7–9, 12–13, 16–17, 210
 El Meligi, Andrea 129
 Ellingwood, Bruce R. 80
 Engel, Hauke 129
 Entling, Martin H. 113
 Erulkar, Annabel S. 133, 143
 Evers, Matthias 129
 Fan, Yi 80
 Fang, Qin 80
 Farkas, Johan 85
 Farmer, Lesley S. J. 85
 Favreault, Melissa 158, 166
 Feigin, Mark 26
 Fergusson, Ian F. 43, 49
 Ferreira, Ines 129
 Finegold, David 128–129
 Foley, Simon 85
 Frangopol, Dan M. 80
 Frangueiro, Raul 80
 Franko, Ivan 201
 Freelon, Deen 101, 106
 Fyfe, Ian 143
 Gámes Torres, Nora 28
 Ganser, Dominik 113
 Gauck, Joachim 97
 Georghiou, Luke 116, 129
 Gerasimov, Valery vt Gerassimov Valeri
 Gerassimov, Valeri 21–24, 28, 59, 67, 213
 Gillespie, Alexander 192
 Giusti, Serena 82
 Gkoumas, Konstantinos 80
 Glikman, Leon 174, 176
 Glover, Ann 169–170
 Gorbatšov, Mihhail 65
 Gordon, Alastair 78–79
 Gracz, Joanna 130
 Grubofski, Sean R. 71, 73, 79
 Gurria Albusac, Patricia 130
 Götz, Elias 69, 79
 Haljasemets, Karl 160, 166
 Hamilton, Robert 79
 Hammes, Thomas X. 70, 79
 Hansson, Sten 105–106
 Harley, Alicia G. 116, 129
 Hatšaturjan, Vaagn 182
 Hausmann, Ricardo 129
 Havel, Václav 97
 Heinsoo, Sirli 155
 Heinze, Hillary J. 133–134, 143
 Helm, Aveliina 107, 113, 201, 221
 Helmcke, Stefan 129
 Helve, Helena 132, 143
 Herkel, Andres 59, 67
 Herzog, Chantal 114
 Hidalgo, Cesar A. 117, 129
 Hieronimus, Solveigh 129
 Hitler, Adolf 8–9, 93–94, 99, 212, 220
 Hodgson, Michael E. 76, 79
 Hodorkovski, Mihhail 91
 Holm, Gunilla 143
 Hong, Jeong Hee 79
 Horbulin, Volodymyr 82
 Hou, Xiaofeng 80
 Howard, Philip N. 86
 Hsu, Shu-Yi 106
 Huang Qifan 46
 Humboldt, Alexander von 204
 Hvostov, Andrei 59, 67
 Hämmäl, Jaanika 56
 Iddon, Paul 195
 Ilves, Kadi 143
 Ilves, Toomas Hendrik 95
 Iost, Susanne 130
 Iovu, Andrei 59, 68
 Ishikawa, Nobutaka 77, 79
 Ives, Jaqueline 50
 Jakovlev, Aleksander 99
 Jana Hybášková, Jana 97
 Jantunen, Saara 101, 106
 Janukovitš, Viktor 64
 Jaspers, Karl 8, 211
 Jenkins, Henry 104, 106
 Johnson, Michael 69, 80
 Johnson, Robert 83
 Jozefowicz, Debra 143
 Juncker, Jean-Claude 93–94, 99, 170
 Juske, Jaak 5, 7, 9, 11, 13–15, 18, 210, 212
 Juust, Mathias 6, 39, 202, 210, 215
 Järve, Janno 155
 Kaasik, Peeter 143

- Kadõrov, Ramzan 21–22
 Kahan, Ari 120, 129
 Kahneman, Daniel 138, 141, 143
 Kaju, Kristiina 6, 81, 202, 210, 219
 Kaldmaa, Kristjan 166
 Kaldoja, Triinu 177, 202, 227
 Kaldra, Marianne 113
 Kalvet, Tarmo 130
 Kar, Bandana 76, 79
 Karo, Erkki 115, 202, 222
 Kaznelson, Hagith 133, 143
 Kattel, Rainer 130
 Keerberg, Liis 113
 Kelam, Tunne 6, 89, 100, 202, 210, 219
 Kendall, Bridget 59, 68
 Kennedy, Gregor 106
 Kennedy, Hailey 142
 Kent, Thomas 82
 Keohane, Robert O. 31, 38
 Kerikmäe, Tanel 82
 Kers, Jaan 120, 130
 Kiissel, Andi 166
 Kim, Byoung Joon 143
 Kincade, William H. 74, 77, 79
 King, Hobart M. 48–49
 Kitsing, Meelis 116, 130
 Kivi, Laura 145, 155
 Kivimäe, Anne 131, 203, 223
 Kivisild, Artam 146, 155
 Kleijn, David 113
 Klinger, Bailey 129
 Knight, Rod 143
 Kofman, Michael 72, 79
 Koltay, Tibor 104, 106
 Konstabel, Kenn 143
 Koovit, Kaja 167, 176
 Kovacheva, Siyka 132, 143
 Kraner, Külli 155
 Kreutzwald, Friedrich Reinhold 202
 Krusell, Siim 143
 Kruusmaa, Maarja 170
 Kuczyński, Jakub 130
 Kunnas, Leo 5, 7, 10–13, 15–18, 210–212
 Kuosmanen, Natalia 130
 Kuosmanen, Timo 117, 130
 Kutsar, Dagmar 143
 Kötsi, Kaur 131, 143, 203, 223
 Kühnhardt, Ludger 96
 Laar, Mart 96
 Laes, Tiit-Liisa 143
 Lambing, Martin 73, 79
 Landsbergis, Vytautas 91–92, 94–95, 97
 Lappalainen, V. A. 31, 38
 Larson, Reed 133, 143
 Laurits, Merle 143
 Lavrov, Anton 72, 79
 Lavrov, Sergei 6, 60, 68
 LeBlanc, Mary Beth 133–134, 142–143
 Leccardi, Carmen 132, 143
 Ledford, Heidi 121, 130
 Lee, Jungwoo 139, 143
 Lee, SeHoon 79
 Lees, Kadri 130
 Leisk, Ülle 109, 113
 Lepik, Aira 143
 Levine, Alan J. 76, 79
 Lichtman, Sarah A. 78–79
 Listjev, Vladislav 23
 Literat, Ioana 104, 106
 Livingstone, Sonia 104, 106
 Lockyer, Lori 106
 Lodge, Jason M 106
 Logan, Matthew H. 75, 80
 Lopez Montesinos, Estefania 129
 Lorimer, Karen 132, 143
 Lotman, Mihhail 5, 7–8, 10–12, 14–17, 210
 Lynch, F. X. 78, 80
 M'Barek, Robert 130
 Macron, Emmanuel 11, 26, 187
 Madisson, Mari-Liis 105–106
 Mafe, Zandile 186
 Makhortykh, Mykola 71, 80
 Mallard, Trevor 191
 Malmström, Cecilia 93
 Manchin, Joe 181
 Manilow, Barry 191
 Manyika, James 129
 Marcia, James E. 133, 143
 Maria Delgado, Antonio 28
 Maria Kirova, Maria 129
 Markus, Raul 62, 68
 Masco, Joseph 80
 Mashadov, Aslan 20
 Masso, Märt 159, 166
 Mattarella, Sergio 184–185
 McLaughlin, Milbrey 133–134, 143
 Medvedev, Dmitri 59, 67
 Meisel, Joseph S. 75, 80
 Meissner, Mirjam 50
 Meri, Lennart 90, 99–100
 Meriste, Mart 113
 Merkel, Angela 189
 Merlen, Camille-Renaud 69, 79
 Metsar, Silvi 143
 Mihkelson, Marko 5, 210
 Mikolášik, Miroslav 96
 Miller, Chris 79
 Milne, Richard 53, 56
 Moedas, Carlos 170
 Molotov, Vjatšeslav 27, 95
 Montanari, Francesco 129
 Montfort, Consuelo 129

- Moon, Il-Chul 79
 Moore, Gordon E. 120
 Morciano, Danielle 143
 Morgan, Mary 61, 68
 Moroni, Juan 129
 Mullins, Christopher W. 72, 80
 Munford, Robyn 134, 143
 Muscat, Joseph 186
 Muukkonen, Tiina 132, 143
 Mäe, Andres 6, 29, 203, 210, 214
 Mänd, Maarja 155
 Mölder, Holger 82
 Möldre, Aile 143
 Mykhnenko, Vlad 71, 73, 80
 Nad', Jaroslav 199
 Nagalingam, Karthik 130
 Najžer, Brin 81
 Naució, Tomas 129
 Navalnoi, Aleksei 8
 Neiryck, Rik 129
 Nemati, Marzieh 76, 79
 Nikolai I, Venemaa keiser 19
 Nisbet, Travers 129
 Nissen, Thomas Elkjer 101, 103, 106
 Nixon, Richard 57, 62, 217
 Nurkse, Ragnar 202
 Nye, Joseph S. 31, 38
 O'Brien, Martina 142
 O'Brien-Olinger, Sam 142
 Oh, Kangtak 143
 Oliveira, Daniel V. 80
 Olmati, Pierluigi 77, 80
 Onoka, Charles J. 143
 Orbán, Viktor 191
 Ord, Jon 133, 143
 Ozorak, Paul 77–78, 80
 Paat-Ahi, Gerli 166
 Pachman, Mariya 106
 Pall, Katre 166
 Park, Seon Ju 143
 Park, Sungbum 143
 Patten, Chris 92
 Pedjasaar, Marleen 166
 Pedjasaar, Victoria 166
 Peinado, David 52
 Peinar, Erik 9, 11, 13–14, 17–18
 Pelayo, Esteban 129
 Perrin, Marion 129
 Pesce, Monica 129
 Peterson, N. Andrew 132–133, 137, 142
 Petkov, Kiril 184
 Petrini, Francesco 80
 Phiri, Alford 143
 Pichandi, Subramani 76, 80
 Piirits, Magnus 145–146, 155, 203, 224
 Pilve, Eli 143
 Piñera, Sebastián 190
 Pinner, Dickon 129
 Piras, Elisa 82
 Planck, Max 204
 Ploom, Illimar 6, 57, 203, 217
 Plous, Scott 61, 68
 Porošenko, Petro 15, 28
 Prangel, Elisabeth 113
 Pukhov, Ruslan 79
 Punning, Jaan-Mati 171, 176
 Purge, Priit 166
 Putin, Vladimir 5–6, 7–13, 16–17, 19–20, 22–26, 28, 39, 57–66, 68–69, 71–74, 83–84, 90–93, 99, 186, 200, 210–214, 217–218, 220
 Pöttering, Hans-Gert 94
 Qualter, Terence H. 84
 Raasuke, Erkki 167, 176
 Rae, James DeShaw 73, 80
 Raffle, Holly 142
 Rana, Sohel 80
 Rathbone, A. D. 75, 80
 Raudsaar, Mart 5, 7, 12, 14–17, 210, 204
 Realo, Anu 143
 Reed, Donald J. 80
 Reid, Jim 115, 130
 Reimo, Tiit 143
 Reinomägi, Andra 133, 143
 Reinsalu, Urmas 98
 Reinson, Heidi 155
 Revaitis, Algirdas 72, 80
 Ribbentrop, Joachim von 95
 Riedo, Judith 109, 114
 Riibak, Kersti 113
 Ritchie, Hannah 119, 130
 Ronzon, Tevecia 130
 Roosevelt, Theodore 26
 Roozenbeek, Jon 104, 106
 Roser, Max 119, 130
 Rutte, Mark 95
 Ruusalepp, Raivo 143
 Rämmer, Andu 131, 204, 223
 Rösch, Andrea 114
 Rüütel, Arnold 93
 Saakašvili, Mihheil 66
 Saia, Koidu 143
 Salu, Johanna 166
 Sanders, Jackie 134, 143
 Sargsjan, Armen 182
 Sariusz-Wolski, Jacek 97
 Sazonov, Vladimir 58–59, 68, 82, 106
 Scholz, Olaf 26, 189
 Schou, Jannick 85
 Schwartz, S. 80
 Shakibamanesh, Amir 74, 77, 80
 Shlapak, David A. 69, 80
 Shoveller, Jean 143

Sibony, Olivier 143
 Simonjan, Margarita 23
 Sinema, Kyrsten 181
 Singer, Peter W. 28, 103, 106
 Sinisaar, Hede 143
 Sinisalo-Juha, Eeva 143
 Siurala, Lasse 143
 Smith, Adam 117, 130
 Sogavare, Manasseh 198
 Solana, Javier 93
 Soomere, Tarmo 6, 167, 204, 211, 226
 Stagnitti, Karen 133, 143
 Stalin, Jossif 93
 Stefantšuk, Ruslan 200
 Stein, Aaron 79
 Stein, George J. 78, 80
 Stengel, Richard 83
 Stoicescu, Kalev 63, 68
 Støjberg, Inger 190
 Strachan, Hew 70, 80
 Strandberg, Marek 174, 176
 Stumbaum, May-Britt 44, 49
 Suiter, Jane 84
 Sunstein, Cass R. 138, 143
 Sutter, Karen M. 43, 49
 Suurkivi, Tauno 6
 Sydorova, Maryna 71, 80
 Širšov, Pjotr 204
 Šoigu, Sergei 23
 Zatlars, Valdis 95
 Zelenskõi, Volodõmõr 12, 15, 25–26, 66, 191, 196, 214
 Zelenskyy, Volodymyr vt Zelenskõi, Volodõmõr
 Zenglein, Max J. 50
 Zentner, Manfred 143
 Zheng, Alice 129
 Zimmerman, Gregory P. 76, 78–79
 Žuravljova, Maria 131, 205, 223
 Tajani, Antonio 95
 Takkis, Krista 113
 Tali, Peeter 6, 19, 205, 210, 212
 Tammeaar, Kuno 6, 51, 205, 210, 216
 Tang, Frank 45–46, 50
 Tarto, Linda 166
 Taru, Marti 132, 143
 Tchumi, Matthias 113
 Templeman, Luke 130
 Thaler, Rachard 138, 143
 Thompson, Stuart A. 28
 Tiits, Marek 115, 121, 129–130, 205, 222
 Tiko, Anne 143
 Tokajev, Kasõm-Žomart 185
 Tolkien, J. R. R. 25
 Tomonaga, Masau 78, 80
 Toro, Paul A. 143
 Toros, Karmen 133, 143
 Trepp, Rufus 113
 Trout, Edwin A. R. 75, 80
 Trudeau, Justin 185
 Truffer, Bernhard 116, 129
 Trump, Donald 41–42, 45, 215
 Tulensalo, Hanna 132, 143
 Twardowski, Tomasz 130
 Tõnisson, Jaan 203
 Tyczewska, Agata 119, 130
 Udugov, Movladi 20–21
 Uuskõla, Lenno 157, 161, 166, 205, 225
 Uvarov, Sergei 19
 Uverskaja, Elviine 143
 Vahter, Tanel 113
 Vain, Susanna 113
 Valk, Aune 133, 143
 Vallistu, Johanna 146, 155
 Van der Linden, Sander 104, 106
 Van Gendt, Godart 129
 Vanem, Kadri 96
 Varblane, Uku 130
 Varblane, Urmas 6, 39, 117, 130, 206, 210, 215
 Veebel, Viljar 6, 57–58, 62–63, 68, 206, 217
 Veiderma, Mihkel 171, 176
 Ventsel, Andreas 101–102, 105–106, 206, 220
 Vihmand, Liia 63, 68
 Viljamaa, Piret 181, 207
 Virkus, Sirje 133, 143
 Vähäaho, Ilkka 76, 80
 Välja, Maria 114
 Wade, Brian M. 73–74, 80
 Wajda, Andrzej 89
 Walker, Kathrin C. 133, 143
 Walz, Lindsay 133, 144
 Walter, Daan 129
 Wang, Shu-Ling 105–106
 Wang, Yiming 45
 Wardle, Claire 101, 106
 Wein, Lawrence M. 78, 80
 Wells, Chris 101, 106
 Wettstein, Felix E. 114
 Wigner, Eugene P. 74, 80
 Wildegger-Gaissmaier, A. E. 71, 80
 Williams, Neal A. 113
 Williamson, Howard 132, 144
 Wilner, Michael 25, 28
 Winkelmann, Neela 98
 Witteveen, Maaïke 129
 Wong, Poh-Kam 129
 Woźniak, Ewa 130
 Wu, Pei-Yi 105–106
 Wübbeke, Jost 41, 50
 Xi Jinping 41, 45
 Yankelevsky, David Z. 76, 80
 Yu, Xiao 77, 80

ISSN 1406-5665

9 771406 566506 >